

באר יצחק

ספר הכולל

אגרות רצוא ושוב

בין הרב החכם הכולל אביר סופרי זמננו הנודע לתהלה

מו"ה יצחק בער לעווינוואהן ז"ל

וכין חכמי דורו בזמנים שונים.

ע"י המו"ל ספריו

דוד בער בן יהודה נאטאנוואהן.

ווארשא

בדפוס י. אלאפין נאלעווקי 47

תר"ם

БЕЕРЪ ИЦХОКЪ

Сборникъ литерат. писемъ

И. Б. ЛЕВИНЗОНА и его современниковъ

изданіе

БЕРНАРДА НАТАНЗОНА

ВАРШАВА

Въ типографіи И. О. Алапина, Налевки № 47

1899.

אַרְשֶׁת שְׁפָתַיִם.

(מאת המו"ל ספרי ריב"ל).

ביום ערב ראש השנה לשנת תרמ"ח היה יום זכרון לבני עמנו בארצנו, כי ביום הזה נמלאו מאה שנה ליום הולדת ריב"ל. פעולתו הנדולה למען השכלת אחיו מודעת לכל איש יהודי יודע ספר. אך למורת רוחנו רואים אנחנו כי אחינו אינם יודעים להוקיר מפעלות המליץ וישר הזה, אשר הקדיש כל ימי חייו לעמו ולשפתו, לכונן איזה דבר טוב לזכר פעולתו, להיות לעזר ולסעד להמו"ל ספריו שנשארו עוד בכתובים, או ליסד ברשיון הממשלה איזה חברה מועלת שהשא שם ריב"ל עליה, או לקנות ביתו של ריב"ל העומד שם במקדמניץ, וליסד שם איזה בית ספר למלאכה ועבודה, שיקרא שם ריב"ל עליו. מאז ועד עתה לא נעשה מאומה לא לתועלת ספריו ולא להקמת איזה זכרון לשם האיש הזה, על כל הטוב אשר עשה לאחיו יושבי ארצנו להשכילם בחכמה ודעת.

למען ידעו הקוראים כי אני המו"ל ספרי ריב"ל החשייתי, ולא דברתי מאומה, נכון אני כעת להציע בקצרה תמצית מכתבי אשר פניתי במו לאילי הכסף שלנו, ולא נעניתי לא בפועל ואף לא באמר ודברי הנחומים.

מי מאהנו איננו זוכר את הגבירים המפורסמים בפ"ב ה' לעאן ראזענטהאל, ז"ק ואברהם בן ישעיה הורוויץ, האחרון הזה, אף כי לא נטנה באחרית ימיו בסוד היהודים, אבל לבו היה לב עברי רופק בקרבו בחוקה, ולא פעם אחת יצא לישע הוצאת ספרים טועילים, ויהי להם לנואל ומושיע. רבות עשה למען עמו אשר אהב. רבים ראו כן תמחו כהושע משוררים מליצים וסופרים שונים, ובעזרתו באו לטחון חפצם.

והא לך קורא פתשגן מכתבי אשר שלחתי אליו מעת ההיא, בקצרה: לכבוד השר המרומם יקר רוח וטהר לב וכו'.

עננה הרת הזיוים התחוללה על ראשי בשמעני כי הולה הנך, ועתה תודה לה' כי כריא אתה, ושבת לאיתנך, ועתה יש לחכות כי פעלך והדרך יקאה עלינו לארך ימים ושנים.

ועתה דבר לי אליך השר! מי איננו יודע כי יריד ומודע! אתה לספרות כל עם ועם ומשען להשכלתם, ואף כי לספרתנו אשר בה כל חיי רוחנו, הואל נא אדוני וצא לישע הוצאת ספר אחד מספרי ריב"ל הנמצאים אתי בכתובים, הנקרא בשם באר יצחק, הכולל בקרבו אנרות רצוא ושוב בינו ובין חכמי דורו, לזכרון חג יובלו לשנת המאה ליום הולדתו.

ועתה באתי לעורר רחמיך והסדיך למען ספרי ריב"ל, הצב נא ציין לנפש יקרה לחג יובלו, בכלות מאה שנה ליום הולדו, ואקוה כי תבואת הספר הזה תהי קרש ליסוד טוסד לתדפסת ספריו הנשארים הבאים אחריו. וכות אקד ואשתחוה לפניך אדוני מכבדך ומוקירך הסמכה לתשיבתך.

WP

L66A2

Дозволено Цензурою Варшава 28 Апрелья 1899 года.

בסגנון כזה כתבתי לראו"מ ולו"ק ורא נתכבדתי לקבל גם השובה לא מהורוויץ ולא מהם. באחד מעלי המליץ אשר יצאו בעת ההיא דרש ה' ראוענצ על אודות כ"י מהריב"ל ובדבר קנין ביותו בקרעמניץ. וכנראה עלתה במחשבת לעשות איזה דבר טוב למוכרת ריב"ל וספריו, אבל מרוב מרדתו שכח ולא עשה מאומה עד יום מותו בחו"ל, וכמותו חשבו וחושבים גם נדיבים אחרים לעשות מה ואינם עושים מאומה, וכ"י ריב"ל מונחים עד כה בטמון. ועתה בעזרת החברה להרבנות השכלה בישראל ברוסיא אשר נדבה למען הדפסת הספר זה מאה וחמשים ר"כ יוצא הספר הזה לאור הדפוס. אבל מאין אקח את הנותר לשלם כבית הדפוס ובעד נייר יותר משתי מאות ר"כ? לולא החליתי במחלה אנושה, יוכל היות כי היתה לאל ידי להוציא כל הספרים כ"י גם מבלעדו עור צרדי, כאשר עשיתי עד כה. אולם עתה לעת זקנתי כי נפונתי ונדכיתי עד סאר, כי כל אשר היה לי הוצאתי במשך ימי חליי, עד כי נשארתי בעני ומחסור, ואין לי שום משען ומשענה להדפיס עוד איזה ספר אשר אתי בכתובים, כמו הם' יורעאל הכולל סאמרים מפורים לכל ענפי הספרות העברית, והוא ספר גדול ונכבד, וגם הספר פתוחי חורב הכולל בקרבנו ג"כ מאמרים יקרים ונכבדים, ונלוה אליו באור רחב להקדמת האמונות והדעות לרס"ג, גם מאמר גדול הנקרא בשם מליץ יושר המדבר בהצטרפות הח' צונג ו"ל נגד שומניו.

בהיותי בשנת תרמ"ו בעיר קיוב, פניתי במכתב לאחד מסופרי ישראל הגדולים, שיש לאל ידו לעשות גדולות ונצורות לכען הדפסת ס' ריב"ל וגם ממנו לא נושעתי, ולא קבלתי ממנו גם השובה על מכתבי זה שאני ניתן העתקה כזה בקצרה:

ביום דפורים תרמ"ו. שלום וברכה ליקר רוח וטהר לב וכי, יאר ה' פניו אליך ויחנך!

כמתענה הנני בעיר הגדולה הזאת, וכמעט שאין ביכלתי לשוב לווארשא באפס דמים, ברגע מבוכתי אלה, דמיתי לנסות דבר אליך אדוני, והיה הגליון הזה למליץ בינותינו.

עוד בשנת תרל"ה החלתי להדפיס את ספרי ריב"ל בכ"י שום משען וסעד מן הצד, והוצאתי כל כספי ורכושי על זה, וזה היה ליסוד מוסד להוצאת ספרי ריב"ל עד כה. ולולי מחלתי הגדולה שנמשכה כדי שלש שנים, היתה לאל ידי להוציא יתר הספרים שהמה בכתובים גם מבלעדי משען חיצוני. ועתה כל אשר היה לי מכלי חפץ בזהב בכסף ובנחשת מברתי להחיות נפשי ונפשות ביתי במספר שבע במשך ימי חליי, עד כי נשארתי בחסר כל ואין לי שום משען ומשענה להדפיס איזה ספר מכ"י ריב"ל, הנמצאים עוד אתי. ועתה מה כחי כי איחל, ולמי אשים דברתי? האלך להשתחוות לעתודי צאן קדשים, המה אילי הכסף והזהב? היש תקוה מעשירי עמנו לכולת הדפסת הכ"י לחג יובלו של ריב"ל? למי אפנה ולמי אשים דברתי? אהה יבש מקור תקותי, וכל השתות נהרסו. עד מתי הבל אינע להוציא יש שאין,

להשפיל את כבודי לעפר? אני אמרתי בחפוי כל האדם כווב, אבל עוד וקוה קמנה נשארה לי לפנות אליך ידיד ספרהנו, כי נאמן אתה לה בכל מאדך, סמך אני מבקש עורה בצרתה לי, אם קמנה היא לגדל ערך כמוך, אבל גדולה ונכבדה היא אלי ולכל מוקירי ס' ריב"ל. פקח עיניך וראה שוממות ספרהנו בימים האלה, וס' ריב"ל שוכבים למעצבה באין תוחלת לימים הבאים, ואני המו"ל ספריו זקן, חולה ותש כח, ועל מי אעובם? לב מי לא תרוה, ועין מי לא הדמע דמע, בראותה אכני חפץ כאלה מהגוללות בעפר? ס' ריב"ל מונחים בקרן זוית, וספרי הבל ותעתועים יוצאים ביד רמה!

הרב הח' ה' מאז"ה מטאסקווא דרש מאתי עוד בשנת תרנ"ג להודיעו מתי יצא לאור הם' באר יצחק ובדרך כלל להודיעו אם יש תקוה לראות בקרוב בדפוס את כ"י ריב"ל הנותרים, ומאד אכיר לו טובה — כותב הרב הזה אם יודיעני מזה, כי הנני סופר את השנים מתי תבוא העת המאושרה לכתוב על כל ספרי ריב"ל הבאים באחד ולהעביר קו הסך הבל על כל מפעליו?

כסוף שנת תרנ"ה כאשר כליתי לסדר את ס' הזכרונות דכרי ימי חי ריב"ל פניתי לפט"ב לה' לדרכיוס וגארדלן על אודות תמונת ריב"ל הנמצאת לפי דכרי הד"ר ה' קולישער ו"ל בבית אורן התמונות של הנסיכה מאריה ניקולייטוונא שנתנה לה במתתה מיד הגרף טאלסטאי, אבל למורת רוחי לא נמצאה התמונה שם, וכנראה לקחה הגרף אתו אחרי מות הנסיכה לחדר אורן התמונות שלו באחוזתו מאקאווא במחוז ריאוזן. כן עברו שנים רבות עד שנת תרנ"ה שבא לכפר הזה ה' א' לבית מלכה של הרב החכם, חובב ארלו, עמו ופנתו הר' אליהו הכהן קאפלאן, ובראיתו בבית משכיות החמדה הנמנע בארמון הגרף טאלסטאי בבית אוסף התמונות מרוזני וגדולי ארץ גם את התמונה היקרה של ריב"ל שמתחתיה נרשם שם ריב"ל מקרעמניץ, לא אחר מלהודיע כל זה לגיסו ה' קאפלאן, ולפי דכרי שר הארמון נעשתה התמונה הזאת בידי הגרפין בעצמה, כי בעלה הגרף ביותו עוד בקרעמניץ בשנת 1849 נייר תמונת ריב"ל בעט עופרת, וא"כ ברבות הימים עשתה רעיתו העתקה בשער. ועוד אזור שר הארמון לה' לעוו כי ריב"ל היה יקר ונכבד מאד בעיניה כי ידעה אותו וגם ספריו נמלאים באור הספרים שלו. ואחרי אשר הודיע ה' קאפלאן כל זה במ"ע המליץ פניתי אל ה' קאפלאן והתחנתי לפניו כי ישתדל להשיג העתקה פוטוגראפית מהתמונה הזאת, כי אני איני יכול לעשות מאומה מחסר המעשים לנסוע דרך רחוקה למקום מושב הגרף כאין בידי לפורטה, וזה כעשרים שנה מיום החלי להוציא לאור ס' ריב"ל לא נחתי ולא שקטתי להיות סופר ומונה (להמדפים במוזון) ומוכר ספרים ככבודי ובעלמי ליסודי סגלת עמו, כי מוכרי ספרים או קוני ספרים היו בעוכרי ויניגוני ככלי ריק עדי נשארתי כלי ספרים ובלי כסף, מבלעדי שלשת כ"י המונחים אצלי וביניהם הספר באר יצחק אשר הזכירו לעובד בימים ההם במ"ע כרוניקא וואסאהד הסופר היקר, דורש טוב לעמו בעטו עט סופר מהיר, בשפת רוסיא, ה' סטאניסלאווסקי מעיר יעקאטערינאסלאב, עכ"ל בקצור. ה' קאפלאן עשה עמי אות לעובה, אחרי השתדלות גדולה ונכבדה עלתה בידו לפעול על לב פוטוגרף אחד בעירו ריאוזן לעשות העתקה פוטוגראפית, ולא ארכו הימים ושלח לי העתקה פוטוגראפית מתמונת ריב"ל. ומאשר יקרו לי דכרי הרב החכם המו"ל מ"ע הצפירה, אשר כתב בעטו עט סופר מהיר לכבוד ולתפארת ריב"ל על אודות התמונה הזאת, עזר לא אוכל מלהציג גם דכריו הנשגבים פה בעגילת שער לספר באר יצחק הלזה, למען ישאר לדור אחרון ולכרון תודה וזכרה להסופר היקר הזה ה' נחום סאקאלאב, ואלה המה דכריו במ"ע הצפירה מיום ג' כ' כסלו תרנ"ו:

תמונת איש המופת אשר האיר עיניו ויגיה השכנו במדינת מאפלניה וחלון, תמונת אביר הרועים ומורה דרך לתועים רבי יחזק בער לפוויזואהן ז"ל היתה חבושה בטמון ימים רבים לא שלטה בה עין אדם. קולו ערדני הולך בנן עדנים בין ערוגות ספרותו יש אשר הוא נהמד ומתוק בנעימות לקחו, כי הולך חן כשפתיו ודבש והלב תחה לשינוי ויש אשר הוא אדיר וחזק, רוחו סיכר ארויס, רוח סועה וסער, רוח אשר לא ישוב מפני כל בריבו את ריב האמת. גם תולדות האיש הנפלא הזה וקורות ימי חייו נגולו כספר לפנינו ידענו כי הוא היה איש רפה כח, סבור ורזון, יודע הלי ונגוע, נקשה ואמלל, שבע תמורות ומכאובים רבים, חולה — ואת שבר בת עמי רפא, עמי — ואת ספרות מולדתו העשיר! ידענו את ענות לדקו ואת תומת לבבו בשכחו, כמהרס ומובדל ומגודה בעלית קיר קטנה עזוב וגלמוד, וישגב במבצר עוזו זה, ויעשהו למקור נובע חכמה ותבונה, להיכל כלו אומר כבוד, ויהי רענן כהיכלו זה, ויהי שחול בו השלות השקט כיושב בשבת תחכמוני, ויכתוב את ספריו הרבים, וירטין כמולאי בקר את חביבו ספרותו העברית בארץ הזאת, ידענו את כל אלה, ונפשנו אותה מאז לראות את תמונת האדם הנפלא הזה. כן הוא, זה הוא ריב"ל ינבא לנו לבנו, אף כי לא הכרנוהו, כי לא נפל צרור ארצה מכל אשר שערנו בנפשנו, כמוצא אחר יאוש חכדה, וישו כל משכיל כעל כל הון על התמונה הזאת. הגנו רואים כי התמונה שודגה בעלם תומה, יען גם העתקה תתן לנו מראה שלם וחיות הכל. ההעתקה הזאת אשר לפנינו היא מלאכת מחשבת, וכל יודעי חין ערך ומיני עטם ימלאו בה ספק.

על התמונה חלקה קטנה מאד, אך החלקה הזאת מלאה ריח ונועם ותוס נח. סביבה לא נשערה מאד, אין בה דברים איומים וערב רב מחוות שונים, אך חזיון אחד אשר יפיק מנוחה ושלוס. פה נראה את ריב"ל כולו, את ריב"ל ומעמד ביתו! על מעטו יושב איש בא בימים, בשטן בידו הימנית על מסעד הרפידה, וידו השמאלית על ברכו, מטה את ראשו הודה לשמאל אל עבר פני שכמו, ורוח עלכת נעימה מרחפת על פניו, ועיניו מלאות מחשבות ודמיונות רבים, טהורות כעין הרקיע, ומהן נשקפת נשמת חיים, נשמה חמה ותמה; אין פה סערת חשק ושלף קלף תאוה, אין פה רעש ורגז, לא ירובו ויקר ברק, אך תוס ונקיון רוח פה נשגבו, והעיניים האלה משוטטות בכל, ויודע האיש הזה לכתון בעפעפיו גם נגזי נסתרות. ומה נפלא עור פני האיש, עור דק ובהיר מאד, עור פניו קרן והפנים לא עדים ונסיים, גם לא נקמטים ופודים, אך כמו ספיר גזרתם, מלאים זכות ובהירות, ומזהירים כזהר הרקיע, הגפש הנפונה בנו הך והיפה והבהיר הזה כמו תאיר כולה, כמו תאיר מהרכי העיניים, בעד בדי העור וגם בעד שערות הזקן הלכן והתלתלים הסדורים על הראש הנחמד והנאוה.

זה הוא מראה פני הזקן בקרן אור שמש על פניו, כור קרניים על מצחו, אור הגנוז לחכמים. וכאשר נבטן היעב את הפנים האלה, וראינו כי יש אשר האיש הזה הוא מחולל ומדובא ומחלתו, ועל אור יקרות ונגה טובו אשר כלנה רזון יעטרוהו נטוי אל מהלה נעכרה, ואולם הכאב הגמדי העזר בעלמותיו לא ירעים את כלי פניו ולא יאחית את תארם, כי פה נחה שקטה הנפש, חדרו מלא כל הון יקר ונעים, הנה ארון הספרים, והספרים המעטים האלה (אשר על מעוטם היה מתאונן תמיד) הם רעיו, הם מקור כל טובו וכל משגבו בחלד. פה שפיה נחלתו, פה המטה אשר עליה הניח לדוק זה את ראשו, פה בין לוחותיו אלה מלא ענג נפש והיי בשמים, שמחת לב ומרפא לעלם, פה בחדר הזה אשר תוכו רנוף אהבה ותוס בלה עסקות ימיו.

האור חודר ומתפלג דרך חרכי החלון האחד אשר בחדר, ויגך שפעת לכנת השחר על פני האיש היושב על המטה ועל מסעד המטה ועל מצעו. חדר יקר אף נעים, עלית קיר קטנה אשר בקרעמנין, אמנם בקרצף סבן איש הכס, איש נפלא ורב פעלים. ועל שולי התמונה כתב הצייר בכתב רוסיא: היהודי לפוויזואהן 1849 ושם העיר קרעמנין. הצייר היקר הזה הוא הגראף טאלסעטו בקראו שם Врекл על ריב"ל, לא עשה את היהודי ככנף שקון משומם, אך הציג סמל דמות אדם ביקר. אמנם תאר נכבד ונחמד בתן הצייר הזה לריב"ל Врр. Левинзонъ זה תאר רס על כל רמים.

תקע"ט. פרק א

שאו שערים¹

לדוד מזמור לה' הארץ וגו' וגו'. ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה!

המזמור הזה בהשכלה ראשונה אין לו התחברות כלל, ולא נודע תכלית כוונתו. ולדעתי יצייר פה המשורר את זמן המשיח שהוא זמן המקווה שיתקן כל העולם, והוא הנצחון הגדול שינצח הטוב את הרע, על ידי תקון הדור שיתקנו מעשיהם, והדור אשר יהיה בוטן הזה המנצח, הוא דור החביב לפני ה', שיהיה צדיק במעשיו, שיהיה נקי כפים וכו' כי רק עמי מעשים טובים כאלה תבוא הנאוה, ולתיות האדם היחיד או הכלל כהיטיבו את מעשיו, צריך בכל זה לעזר אלהי, ככה יהיה הדור הזה הטוב, גם בעזר אלהי.

והנה יצייר לנו המשורר הזה ע"פ דוגמא, את הארץ זו בכלל, בעיה סבצר, והיושבת על מים רבים הסובבים אותה, וגם תל נבוה סביב לה, והרים ונבעות סביבה, וילחמו עליה אנשי חיל ימים רבים, וצבאות יבואו עליה בזה אחר זה ללכדה, ולא יוכלו לה, עד שלבסוף יקום צבא אחד, גבורי חיל ומלומדי מלחמה, ומלכם בראשם, וילכדוה. הצבא הזה יקבל מן המלך את נצחון (מעראלע) כי הוא הצבא אשר ידרוש המלך ויאהבהו; ואחר כך, יעשה הצבא הזה המנצח טריומפף גדול להוביל את המלך בשערי הטריומפף כנודע.

ועתה נבוא אל פתרון המזמור:

הארץ הזו אשר אנחנו עליה, היא עיר סבצר, יגור בתוכה כל רשע וענל, והטוב הוצה לה, לא יוכל ללכדה, ובכל דור ודור יתעמלו לנצחה, ולא יכלו, עד אשר יעמוד דור זכאי כולו טהור, לא בצום ולא בטבילת מקוה, אך במדות ישרות, נקי כפים וכו' והוא הדור האמיץ ונבור במדותיו, והוא הדור אשר ידרשהו ה', הדור הטוב הזה ינצח את העיר הזאת, עד שיעמוד על ההר הזה שהוא קדש לה' ואו הדור הזה ישא ברכה וגו' ר"ל יקבל את הנצחון, כי הוא הדור החביב בעיני ה'.

(1) מלאורי הכתב שכתרתי את המזמור הזה ע"ד דרוש ורמוז על מעמד העולם היום, והזמן המקווה הנקרא עולם התחנות.

ועתה יצייר לנו המשורר איך יוכלו בשערי המרוםפף, את מלך ישראל, הוא ה' מלך העולם, ולכן יכנהו פה מלך הכבוד ר"ל מלך המרוםפף, ויצייר לנו איך המשוררים ישירו לפניו טרם יצעוד בשערי המרוםפף, ותשאל מקהלה (קאהר) אחת את השניה, מי הוא זה מלך הכבוד? ותשיב לה השניה: ה' עוזו וגבורה ה' גבור מלחמה, יתואר פה לא כתואר צדיק וחסיד וחכם, כי אם כתואר גבורה; ומקהלה השנית מסיימת בשם הכולל: ה' צנאות הוא מלך הכבוד פי' ראש החילות ומנהיגם (פֶּלְדֶמֶאֲרֶשָׁאֵל). נקי כפים וגו' הולך ממדה קטנה אל הגדולה ממנה, וחשב פה ארבע מדות, וכל המאוחרת פה היא יותר יקרה:

האדם אשר יקבל עליו להיות נאמן וישר, אחר שהיה ר"מ גנב מימיו, הוא מהעמל ראשונה שלא לגנוב, וזהו נקי כפים, אבל בכל זאת עוד יצרו הרע לא ימות בקרבו ויתאוה, וכאשר ירגיל א"ע ימים רבים בנקי כפים יעשה אח"כ גם בר לבב, אך בכל זאת לפרקים רחוקים כאשר יראה הון רב לפניו, לבו יתר ממקומו, ויעורר בקרבו תאוה, ואח"כ מרוב התרגל גם זאת האבד מלבו, וזהו לא ישא לשוא נפשו. והנה אחר מותר ידיו ומותר לבבו, עוד נשאר לו הרגל שבועה מנעוריו, לא שבועת שקר, אך שבועת טרמה, כי זאת מותר, ואח"כ גם זאת תאבד!

לה' הארץ ומלוואה וכו' בזה יראנו המשורר שלפני כל פעולה יאות לקרוא שם אלהים עליה, ומוה בא אל המקובלים (שהלכו בעקבי אפלטון) ליחד קביה ושכינתיה לפני כל דבר, ושעל זה תקנו אחרונים שבהם הלשם יחוד, וידוע שהשכינה היא ספירת מלכות, והכוונה בספירת מלכות אל הפעולות היוצאות מכח אל הפועל בנבראים ובכל מעשי ה' הגלויים. ובעבור זה תקנו חז"ל לברך על כל דבר ואסרו ליהנות בלי ברכה. והחכם פילון היהודי (שלמורי אפלטון מדברים תמיד מתוך גרונו), כתב מעם היות השם בראש כהן הגדול כי הקרא שם אלהים בראשית הדבר יקיימו, עכ"ל. ומוה נראה לי המעם כאשר העתיקו התורה לתלמי המלך ביוניא העתיקו אלהים ברא בראשית, כי כן היו נוהגים היוונים אז ע"פ רבם אפלטון להקדים שם אלהים במאמר, ואע"פ ששמוש הלשון היונית דרכו בכך להקדים תמיד הפועל לנפעל, מכל מקום לא היו משגיחו על זה, כי ידוע שהקדמונים בהעתיקותיהם מלשון אל לשון היו מעתיקים תמיד מלה במלה על הסדר (כמו שהארכנו בזה בספרנו בית יהודה) ובפרט בהעתיקת דברי אלהים ותורתו, אך שינו מטעם זה להקדים שם אלהים, (ועיין דברי מלכי ישראל בבית שני).

והנה עתה בדברי בענין קדוש השם יתעלה, לא למותר אשוב לבאר את המלה כביכול. ואמר: נוהגין חכמי המשנה והגמרא והמררשים כאשר מוחסים לה' יתברך איוה ענין גשמי בדרך משל, או מוסיפין תיבה זו "כביכול" ומרמזין בה שהענין הוה נאמר ע"ר העברה, ולא לאמיתו. חז"ל הכוזרי (מאמר שלישי סימן ע"ג): כביכול רוצה לומר אם היה יכול להיות

כך היה כך וכך, עכ"ל. וכן כתב החשבי ערך כביכול שהכוונה בו כביכול ר"ל כאלו היה ביכולת לומר כך, עיי"ש. ובכללי הש"ס הנדפסים בסוף מסכת ברכות כתוב חז"ל: כביכול, ר"ל התורה שנכתבה בכ"ב אותיות יכולה לומר דבר זה, אבל לנו אי אפשר לאומרו, אי נמי כ"ב נוסריקון כתוב בתורה, כענין אמרם אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, עכ"ל. ובצדי הגליון שם בכללי הש"ס במאמר הזה נסמן: (ועיין רש"י יומא ג') והתוספות יו"ט (סנהדרין פרק ו' משנה ה') מביא בשם רש"י, כבארם שיכול להאמר בו כן. וצריך לי עוד עיין בתו"ט ריש פרק ד' דמגלה, ואינו כעת בדי.

אמנם אחר שעמלו גדולים ומובים בבאור של כביכול, אמרתי חלקי אמרה נפשי (ע"ד השערה ואומדנא) כבר אמרו חז"ל בתלמוד ירושלמי דברכות: המזכיר שם שמים לבטלה צריך להוסיף ברוך שם כבוד מלכותו וכו', ועיין מרדכי ברכות ריש פרק אלו דברים, ואבודרהם בהלכות ברכות בברכת המוציא. גם מצינו להו"ל כשמוזכרים איוה ענין על איש יקר וצדיק שאינו לפי כבודו, או מוסיפין ואומרים לפיו: "כבודו במקומו יונח". ולכן נראה לי שתיבת "כביכול" הוא ראשי תיבות (ו) גם תדע שכמקום שאנחנו היום פה במדינתנו, כאשר כותבים את שם הקדוש במכתב או בספר, נוהגים לכתוב תמורתו "ק" או שני "וי", היו נוהגים הקדמונים לכתוב אות ו' כזה, ועדיין נוהגים כן בארצות המזרח, וכן נוהגים הקראים בספריהם.

מעתה יהיו ראשי התיבות של זו התיבה כביכול: כבודו במקומו יונח. כבוד ו' לעולם. או ראשי תיבות אחרות מענין כזה היוני: כבודו במקומו זהו ו' לעולם, וכדומה.

אמר המחבר: אע"פ שכלל מונח הוא שהבחירה היא ביד האדם לכר, ובכל זאת קבלו חז"ל שיש קצת סיוע לאדם הפרטי ומכ"ש לכלל האומה מאת ה' יתברך במפעליהם, והבא וכו' והביאו במסכת סוכה נ"ב שלשה פסוקים מתנ"ך הנותנים חווק לדבריהם, והם: ואשר הרעותי; כי הנה כחומר ביד היוצר; והסירותי את לב האבן מכשרכם וגו' ופי' רש"י המקראות הללו מעידין דאף הזכויות והעונות ביד הקב"ה; השתי כתות הללו באומתנו היום שהוכרנו, יוכל להיות שנים המה בהסכמת ה' יתברך, והרי הם כשני הכוכבים כימה וכסיל, המחזיקים זה צנה רבה וזה חמימות רב, וכמו שבארו חז"ל (במסכת ברכות) הפסוק: "התקשר מעדנות כימה ומושכות כסיל הפתח" למען לא יתנבר אחד מהם, משרר ה' המערכה להכניעו ע"י השני,

(1) הרד"ק בספריו כשמוזכר תיבה זו "כביכול" תמיד נוטה על התיבה זו כמה קוים, וכן מלאתי בהרכה ספרי קדמונים, וזה אות שהיא תחבירה מראשי תיבות. ובספרי ההכס ר' יוסף קדושה ראיתי כשמוזכר "כביכול" תמיד יתלקה לטעם כזה כב יבול, עיין לדוגמא בספרו תעלומות חכמה, כי גם נזכרת תיבה זו פעמים רבות.

וזהו הסוד שאמרו בספר יצירה: „וזה לעמת זה עשה האלהים“. וכן נהגו ה' בכל היצירה, וכנודע מההשבתות שגלה החכם אייוק ניוטאן האנגלי בכוכבי שמים המסודרים באופן שאם האחד בא להמשיך אליו כוכב שכנגדו, מיד יתקרב כוכב גדול מהראשון וימשכהו אליו וכו'.

ובאמת רואים אנחנו ההשבתות הללו בכל דבר שבועולם, כי הקב"ה מומין ברגע דברים להשבות, אם כבר נראה לעינינו שאין תרופה ואין עור, וכמו שנראה מדברי חו"ל בפסוק: „הידעת עת לדתו וגו' וכן מעמיד ה' שטן לכל דבר אשר כבר עלתה גדולת דבר אחד, וכמו שנאמר אצל קצת מלכי ישראל, שהעמיד להם ה' שטן אחד מאויביו, וכל זה הכל כדי להעמיד את הדברים ע"ד המוצע, כי הכל בהשגחה מצומצמת.

י ב לעוונוואהן . קרעמניץ .

תקפ . פרק ב

לריב"ל מהחכם ר' יוסף פערל מטרנפאל .

נעלעכטעמטער פריינד, נעהמען זיא מיר עס ניכט איבל, דאס איך ביו נון איהר ווערטהעס שרייבען אויבאנאמטווארטעט געלאסען האבע, זיא ווערדען וואהל געהערט האבען דאס איך זייט דען מאנאט אנוסט פאם הויוע אבוועזענד בין, איך בין אויף דער ריזע אונד אין דיא פֿרעמדע [שמעללען] זעהר זעלמען צום שרייבען אויפגעלעגט, אויך קעננען דא דיא שריפמען ניכט זא וויא צו הויוע אין ארדנונג אויפגעוואהרט ווערדען. דא איסט עס זייער לייכט, דאס איין ברייעף פֿערלעגט, אונד דורך מעהרערע וואכען אונויכטבאר ווירד אונד דאהער מיסען זיא שאן פֿאר ליעכ נעהמען, ווען דיא אנטווארט ערשט נאך צווייא א האלב מאנאטה פֿאלגט.

אללער ערשט טוס איך איהנען מיינען דאנק פֿיר דיא צווייא נייאני-קייטען אבשטאממען, דיא זיא מיר אין איהרעס שרייבען מיט צוטהיילען דיא ניטע האממען, איך האפֿע מיט דער צייט זאללען דווע איהר פֿלעמצען ערהאלמען.

ה' לעפֿין צייגטע מיר גייעליך אן, דאס זיא איין צייגנים אלס קעננער דער העברעאישען שפראכע געטהיג האבען, איך האבע אלזא גלייך נאך הויוע געשריעבען, דאס טאן פֿיר זיא דאס צייגנים אויסשמעללען זאלל, נון ערהעלל איך מיט דער פֿארלעצמען פאסט פֿאם געדאכמען ה' לעפֿין דיא אנצייגע, דאסס דאס לעהרפֿערזאנאלל פֿיר זיא דאס צייגנים נאך ניכט אויסגעשמעלט האבע, איך ווערדע צו דיעועס ענדע איבערמארגען אוי"ה מיט דער פֿאן הייער נאך טרנפאל אכנעהענדען פֿארט שרייבען, דאס טאן עס אויף דער שמעללע אויסשמעללען זאלל.

אויך צייגט מיר ה' לעפֿין אן, דאס זיא פֿאן איהם דען תורת הקנאות פֿארדערן, דא דיווער בייא מיר ליגט אונד איך מיינער אבוועזענהייט וועגען, פֿאן איהם נאך קיינען געברויך מאכען קאנטע, זא כיטמע איך זיא דיעוען אדך לענגער בייא אונד צו לאסען, איך האבע נאך קיינען געברויך פֿאן זיהם ביו נון מאכען קעננען. לעבען זיא וואהל איך בין איהר ערגעבענער.

יוסף פערל .

תקפ"א . פרק ג

לריב"ל מהחכם ר' יוסף פערל מטרנפאל .

ווען מוין געדעכטניס מיר ניכט מיישט, זא האבע איך איהנען דען גמפֿפֿאנג איהרעס מגלה סוד אונמיטטעלכאר ניכט אנגעצייגט, איינער דער מיר ניכט קענט ווירדע געוויס זאגען איך זיא שטאליך, פֿאן איהנען האפֿע זיך דיעוען-פֿארווארף ניכט צו הערען, זיא זינד איבערצייגט, דאס איך דיעוען פֿעהדער אס וועניגסטען בעזיטצע אין איינס שרייבען אן ה' ליביש מויוס — אלס ער אין בראדי וואר — האבע איך נעכסט מיינעס גרום אן זיא, אויך זען עמפֿפֿאנג דעס מגלה סוד אנגעצייגט, דיא צייט וואר מיר דאמאלס צו קנאפ צו געמאסען, אלס דאס איך איהנען עקסטרא דאריבער שרייבען זאלל, איך טוסטע דיא בעצאהלונג דיעוער שולד אויף בעסערע צייטען פֿערשיעבען. נון קאנן איך איצט מעהר אלס דאמאלס פֿיר מיר ארבייטען, אונד איך וויל דאהער ניכט לענגער איהנען דיא שולד פֿאר ענטהאלמען, איך שטאמטע איהנען הירמיט מיינען ווערסטמען דאנק פֿיר איהרער זא טרעפֿליך געלונגענער ארבייט אב, אונד געבע איהנען מיינע פֿערויכערונג עס זא באלד אלס געגליך דעס דרוקע צו איבערגעבען, ווענן זיא אונטער דער צייט עטוואס געליפֿערט האבען, זא ביטמע איך מיר דיא ארבייט איינצושיקען, אום וועניגסטענס איין פֿאאר כאנען הערויסצוגעבען דען דא איך גענענווערטיג געטוואם ערנסטעס הערויסצוגעבען געדענקע, זא ווירדע דער מגלה סוד זיא צו ניכט פאסען. לעבען זיא רעכט וואהל אונד גליקליך וויא עס איהנען זויגשט איהר.

יוסף פערל .

מריב"ל להרב החכם ר' נחמן קראכמאל .

השובה על דבריו :

מה שהביא להאמין לכמה מחברים עברים ונוצרים שרש"י היה נקרא

ירחי? נראה לי שנתחלף למו ר' שלמה ירחי המדקדק (שחיבר ספר דקדוק עם רש"י שהיה שמו ג"כ שלמה ור"ה ר' שלמה ירחי הוא ג"כ רש"י, ואולי לרש"י זה האחרון היה בן ששמו אברהם ועליו אולי כוון השפת ישנים שעליו נסמכתי באחד מספרי שאמר שר' אברהם בן רש"י חבר פירוש על ספר אקלידוס כי רש"י הראשון לא היה לו בן זכר. עיין שלשלת הקבלה וכאשר חפשתי בסוף ספר שפתי ישנים בשער בת רבים שמוכר כל שמור המחברים לא נזכר שם ר' אברהם בן רש"י כלל.

תקפ"ב. פרק ד

לרובל מהרב החכם הנודע ה' יעקבאקע לאנדא.

בע"ה בראדי כ"ז סיון תקפ"ב לפ"ק.

יקירי! זה לי ימים כבירים ואני נהייתי ונחליתי והודי נהפך עלי, לא אוכל לצאת ולבוא בקסתי כמאז להשיב שואלי דבר, ואף להגות באמרי ספר אבל לכבודך עשיתי ירדי, כי יקרת מאד בעיני מיום הכרתיך. ודע אהוב שקריתי תשובתך הנחמדה והנפלאה תעודה בישראל שפעלת נגד שומני החכמה והאמת, וראיתי כי זאת התשובה, את הנפש משיבה, בכל ערוכה, ומשיבה כהלכה, וכל מן דין לנא סמיכא. ואולם לא יכלתי להפיק משאלותיך לעשות הקונים ולגשר עקומים מחולשת כחי. ע"כ תראה לדקדק בעצמך בכור שכלך ובמסירך תבונתך וזאת העצה היעוצה ממני שתוסף עליה השלש תשובות אשר הבאת אלי בהיותך בחברתי, כי כבר מלתי אמורה שהוכם רצוף הרבה חרושים הנוהגים ר"ח טוב.

אולם בזה אין דעתי נוחה ששלחת העתקה מספרך זה לאשכנז לקב"ש חתימות, כי למה יפול ביד זרים בארץ נכריה במרם יצא לאור, והנני איה"ש לקחת כמה עקס' כשיצא מהדפוס, לחלקם בין האנשים השוקדים על דלתותי, ועתה צלח רכב על דבר אמת, ירצה ה' פועל ירך, ויכוון מעש אצבעותיך, יפוצו חוצה מעינותיך, וה' יגביה קרנך, וישלים אתך משנאיך ואם מצער ראשיתך, ישגה מאד אחריהך, כמשאלות לבכך וכמשאלות אוהבך ומוקירך בעה"ם צל"ח ונודע ביהודה.

לכבוד

ידידי מחמד לבי, אוהב אמת ודורש תושיה, משכיל ונכון דעת, ה"ה הרב החכם השלם מו"ה יצחק בער לעווענואהן נ"י.

מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מרחוק בחצרתו בעתותי קרב! אף כי ערן לא ישמע מה בפיו, איכה ואיפוא יהם רומס מן הארץ, אם אך נם שלום תנופף ידו ושפתו תרועה, כל רואיו ימלאו גיל ופניהם יצהלו, כאשר יכירוהו ממרחק כי אל בשרה טובה יבוא; כן אחי בבשרך היום הזה כי תאבה להפיץ בישראל ספרך היקר, בו הלמד דעת את העם, ותורם הדרך ולכו בה, למען יהיו מאושרים לפני אלהים ואדם, אף כי עוד לא נודע לכל על מה הטבעו ארניך, ועל מה נוסדו אמריך אשר בהם הבשר להעביר גלולי האולת מקרב הארץ, וילדי הפתיות כרות יכרתון, כל יודעך ומכירך לבשו גיל, וכל אוהבי תבונה יתרועעו אף ישירו, יען ידעו נאמנה כי לא תהו הדבר דבר, וכי לא יבצר ממך כל אשר יזמת לעשות, ואנכי, אשר פעלך היה נגדי, ותקח עיני אך שמץ מנהו, יען קצרו עתי שעשועי עמך, ולא יכלתי לשום על פני כלו עין בקרת, כאשר נאוו למפעל כזה, אך הטעם אשר חזיתי בא כשמן בעצמותי, ותארנה עיני, ומה גדלת שמחתי בשמעני כי החכמים אשר בערי הממלכה נתנו עדיהם ויכתירו ספרך בהודתם: אנכי אז אמרתי: עורי נפשי תדרכי עו! שירי נא לידידי שיר תהלה כי לו יאתה!

ותשא משלה ותאמר

עד מתי אֶולֶת! רבים תבשילי
עד אן פּוֹזֶקֶת חֲלָלִים תפילי
ובמסוה צֶדֶק תשימי פִּגְדִי
בְּאַלְפֵי הָרָעֵב הוֹרִיד לְקַבֵּר
וּבְרַבּוֹתַי הַזֶּה הִקֵּה הַדָּבָר
אֶךְ מִכָּלֵם עֲצוּמִים הִרְוִינִיךְ.

כי פרשת רשתך על כל ישרי חלד
 יען עיר פרא אדם יולד
 מני רחם חלבך פיניקיהו
 על פן מצותיך ישמע לנצח
 וקעת תשאפי דם האבי שד נרצח
 לא יחמל אב על בן אה על אחיהו.

אמנה כי מעת אל עת רבים קמו
 לשבור מטה עוף בתבונה זממו
 אף בצע מחשבותם עצרו כח
 אולם לא כלית לא געשה כף פריץ
 אף המקום שנית אף עם אף ארץ
 פה פרת גזעה שם יפרח פרום.

כה מני אל גוי מארץ לאחרת
 תתהלכי מאז צרעת ממארת
 אפם ממלכה לא שרית עליה
 אף גם הארץ הורישוך מפנה
 עתים פי יעבורו רגלך תרמסנה
 עוד בה תבאי אחר שלוחיה.

בן צאצאי יעקב מאל נבחרו
 חקים למו רועים אתם שמרו
 ויתנו אותך לשמיר ושית
 אף שבת לישרון מעת חזויו ספו
 אל תוך ארצו מלאכה נאספו
 אין נף לא באו בו אין עיר אין בית.

ותלמדוי ישראל תת באמת מגרעת
 שום דפי בתבונה שקץ כל דעת
 חקמה קראת עול אף בינה קרי
 ויחר בו אף הישרי מפעל
 כי הטה לך און למעל בו מעל
 וישמידו מארצו בחמת קרי.

הארץ המזכה זרים ירשו
 ושרידי בית יעקב סנה נרשו
 נפצו כצאן רועה למו אין
 אף לא עזבת אתם פי הלכו שבי
 עמם נוד הנודי עמם השבי
 על הנדחים עוד תשימי עין.

עוד בשפת חלקות אותם תדיחי
 כי הרוחה אף את למו תצמיחי
 ופלגי ישע מבונך ישתיו
 על פן בעמים בוז כמעיל ילבושו
 יקבד עלם משנה לחץ ירשו
 לא ישקמו לא ינחו לא ישליו.

אף לא עוד אולת! רבים תכשילי
 לא עוד פוזבת! חללים תפילי
 מסנה הצדק יוסר מפניך
 לכל יש תכלה אל כל נאון שקר
 קץ הושם לרעב אחרית לדבר
 אף קצף בא תעבר-בום גם עליך.

כי קם איש נגדה חרפתה יודיע
 ישפה בזה עליה שקרה ישמיע
 הוא לבני עמו נתן אמרי שפר
 לשמור פי מלה מנו לא יסורו
 לדרוש טובו ושלוש עם בו יגורו
 לחפץ דעת ללמוד לשון וספר.

עוד יורם איכה הארץ יסחרו
 לעבד האדמה ומלאכה יבחרו
 גם ימן אמר רב מבלעדי אלה
 אף כל אמרו תיו בקדש יסרו
 בדת ושכל יחד יתאחדו
 מי יודע יבין יחזה בהם פלא.

גם החקמים עליהם טוב דברו
 את שם יצחק בער בקהל פארו
 כי בתעודת ישראל הפליא מעשהו
 ומלבנו האזנה טוב וישר
 הדובר אל עמו שלום ואשר
 נטה אליו חנו במתנת ידו.

ובעבור כל זה תגדל התוחלת
 כי ספרו הליו ישמידך אולת
 מתוך ישראל יסיר שקוצין
 כי לא עוד אולת רבים תכשילי
 לא עוד כוננת חללים תפילי
 ומכסה קלון ישום על פניך.

(*) ניקמלאי קיטר ווסיא יר"ה.

ביום ההוא תצמח מארץ דעת
 וכסעני מים האמת נוכעת
 אז בחוצות רעי ירנו מעשיך
 עוד משכילים לא יבשו בשער
 לא ישאו עוד פנים לכסיל ובער
 או אז תגל נפש יעקב ידיך

הסכונה
 אייכענבוים.

שׁוֹחֵר טוֹב

קראתי שכל וחו מליך בספרך יקר הערך, אתעודה בישראל יכונה;
 ותגלנה כליותי בדבר שפתוחך נכוחות ואמת; בלקחך כי זך תסול מסלת
 מישרים ודעת, לתועה בשימון אין אורח, ותורהו הדרך ילך בה, למען ייטב
 לו ולבניו אחריו כל הימים. ויתר שאת לך לצקת רוח חן על קשט דברך,
 ולהרעיף אמרהך בנחה על לב שומע; מי זה יקרא יושר מליך, ושפתיו כל
 תענינה! מי זה יראה עצמת אהבהך לעמך ועמלך לטוב להם, ולא יתן
 ברכות אלף לראשך? הן אנכי בקראי עוז מדברוחך כי נעמו, ותמלאמו
 בפשי, לא יכלתי החריש התאפק מלהלל פעלך בשער בתוך קהל וערה,
 ולברכך בשם ה':

גִּישׁוּ נָא הַלֵּם זְקֵן נִם גֵּעֵר .
 מִשְׁחֵרֵי לְקִשְׁט דּוֹרְשֵׁי תוֹשִׁיָּה ,
 רְאוּ אֹרֶךְ כִּי יִהְיֶה בְּחֻשְׁךָ וּשְׂאִיָּה !
 וְאַל תִּירְאוּ חֶתֶת מִסָּבֵל וְבֵעֵר .
 כִּי יִתְּנוּ בְּקוֹלָם עֲלֵיו בְּשֹׁעַר .

פֹּה תוֹפֵעַ גְּהֵרָה יִקְרַת הָעֶרְךָ .
 תֵּאִיר לְפָנֶיכֶם נְתִיב וְדֶרֶךְ :
 לְהַתְּהַלֵּךְ בְּקִדְּשׁ לְאַלּוֹף מַחֲקָק .
 לְהַבִּין בְּמִקְרָא בְּרוּר וּמְזֻקָּק .
 בְּלִמֵי כְרֹעַ וּבְלֵי כְּשֵׁל בְּרֶךְ .

פֹּה אִמְרֵי עֵפֶר יִשְׁמִיעוּ דַּעָה .
 לְהַחְזִיק בְּאִמּוֹן זָךְ צְרוּף מִכְּסֵל ;
 כִּי זֹאת הַמְּנוּחָה וְזֹאת הַמְּרֻגְעָה !
 אֵךְ אֲמוֹנַת הַבָּל כְּחַטָּאת הַפְּסֵל ;
 מִיִּטְיָבָה אֵינְנָה . כִּי אִם מְרַעָה .

פֹּה עֲצַת נְבוֹנִים חֲכָמֵי יִעֲצֵי תְּבַלּוּ
 לְאַלְפָּה אֵת פִּיכֶם לְשׁוֹן מְדַבְּרֹת :
 כִּי הִיא לְרֹאשׁ אָדָם לְנִית תְּפַאֲרֹת .
 בְּחֻכְמָה וּמִדַּע קְנוֹת לְכֶם תְּבַלּוּ ,
 וְלִרְחִיק שְׂמִי כָּל כָּזָב כָּל הַבָּל !

לְשִׁמּוֹר פְּקֻדַת מֶלֶךְ מוֹשֵׁל אֶרֶץ .
 עִם מַצְנַת פִּיהוּ בִּי לְכַת קָרִי ;
 אֵךְ לְגִדּוֹר גְּדֵר וְלַעֲמוֹד בְּפֶרֶץ .
 כִּי חַטָּאת קָסָם הַפְּצָר וּמְרִי .
 גִּנַּע עֵקֶב מַעַל וְזֶה כָּל פְּרִי !

אֲבָן לִיד חֲרוּצִים רִצּוֹן הַמֶּלֶךְ ;
 וְעַל עוֹבֵד אֲדָמָה גְּזַעַת אַפִּים .
 עַל נֹת הַפִּיִת תוֹמְכָה בְּפִלֶךְ .
 יִעֲרְפוּ מֵעַל בְּרִכּוֹת שָׁמַיִם ;
 אֲשֶׁרֵי הָאוֹכֵל יִגִּיעַ בְּפִים !

אֱלֹהֵי קְצוֹת דְּבָרֵי אֲמַת כְּתוֹב יִשְׂרָאֵל .
 וְכִהְיֶה רַבּוֹת כֹּל אֲדַע סְפוּרוֹת ;
 כִּלְמֵי אִמְרֵי נַעַם אֲמָרוֹת מְהוֹרוֹת .
 לְהַצְמִיחַ צְדָקָה יִשַׁע וְאֲשֶׁר ,
 כְּמוֹ גִישָׁם גְּדִבּוֹת וּכְמוֹ מַל אֹרוֹת !

לִכֵּן קַחְהֵנָּה , שׁוֹחֵר טוֹב עִמָּךְ .
 חֲלָף עֲמֶלְךָ בְּרִכַּת שְׂבָעֲתַיִם ;
 נַעַם אֵל עֲלִיּוֹן יִנְהַר עֲלֶיךָ .
 לְהֵאִיר אֹרֶךְ כְּשִׁמְשׁ צְהָרִים .
 וְיִהְיֶה גְּעוּרְךָ רוֹכֵב שָׁמַיִם !

כמשאלות לב אוהבך ומכבדך
 אהרן לערנר .

קול ענות תהלה

לכבוד

הרב המחבר ולכבוד ספרו היקר

עזובה בנות השיר עזובה נחל הערבים
קומנה אהובתי התעלמנה באהבים
מה תשכנה בך האין לכן רע
מן דודים רבים לקולכן אונם קשבת
מדוע במקום אין איש בתרפון לשבת
מדוע חדלה רגלכן לא תשמע.

איך תגיל נפשנו ורוח רעותנו נכאה
איך נשיר בשירים ונתקמה יגון מלאה
תמרר בכבי תקנה ביונה עזובה
כי תזכור עתות חלפנו שנות עולמים
עת הצליחה יסד מקדשה במודמים
עת יקרא לה בארץ: לכל אהובה.

תזכור ימים מקדם כי היתה נכרת
עת כבודו כל דורשיה היו לתפארת
כבוד ותהלה השיונום מפל עבר
אז אמונה וחקמה יחדו היו תמים
אז יקרה גם לישרון לבחיר העמים
אז רבו חפצי קרבתה בתוך בני עבר.

איך עתה בישראל חקמה נעדרת
כמו דנה יזורה בצרעת ממארת
סורי בת בליעל מרחוק יקראו
מה לאשת דודן כמוך לחלוק את צנועים
את תמימים מבטן לזרע קדש ידועים
סירי אל תגעי בגופשם פן יטמאו.

גם האחד מאלף פי יאהב תבונה
ישימוהו לנבל לבוגד בדת נאמונה
נעזבוהו בלחץ ועני בלי כל מעד
בביתו אפס מחיה אין לחם ושקלה
ואיש לא יחוס עליו בל יתעורר לחמלה
לפשע יחשב תמוך את מיטיב צעד.

רק הנבער מדעת יקרא משלם
כל דבריו ישמעו ירצו לכלם
רק חסר לב הוא צדיק בחסידים ימנה
חזני עווא ומדוחות המעקשים דרך
המה מקבדי העם יקרי הערה
למו ולעדתם בית נאמן יבנה.

על זאת תגלל חקמה אחרתנו היקרה
קירות לבה יהמיון רוחה נשברה
בתקיר ביר תקרנה עיניה מים
על זאת נשבה דומם קראנו אך אבל
ואיך תשאל עוד מאתנו זמרת נבל
איך נעירה עוד בנורות ומצלתיים.

אף ששמענה אחותי לא לדיק עתה באתי
 בשורת-נהמה בפי על-כן אתכן קראתי
 לרנה תהפך וללתכן לשיר תקינה
 זמרנה אהובותי! שיר תודה זמרנה
 הרימנה קול שמחה תשואות גיל עוררנה
 כי בא לחקמה גואל מודע לבניה.

יהנו אף בוגדים יאכלו בוני הדעת
 לא עת להם בגעקב פרי כחש למעת
 עתה יבושו יחד פניהם יחפרו
 כי יקר הסיקסמה יגל לעין פליהארץ
 בגי געקב יאהבוה לא יפרצו בה פריץ
 פמראש וקדם בכבודה יתיקרו.

יגילו גבונים כל שוחרי תושיה
 לא עוד תהיה חקרתם סערה וענה
 קם איש גלחם להם בעדם זרועו חשף
 נגד מקרפי נפשם מאז מתניו אור
 עתה בצע מעשהו מלא אשר גור
 כי קנא קנאתם וכל חרפתם אסף.

הוא למד רוגנים לקח שאונם הכניע
 כי לא בצדק ילוננו למו הודיע
 אף קזב מחסיהם בשקר נסתרו
 איך יאמרו חכמי לב באמונה בגדו
 הלא אבותיהם מראש כל חקמה לגדו
 ותורת אל תפשו תקינה שמרו.

אף לשון עבר שפת גביאי אלהינו מאז
 מליצותיה מה נחמדו יקרו מפו
 בכל זאת עזובה משפטה לא ירושו
 אף עליה הן חמל על שפה חמודה
 כי גור אמר בספרו לתורה ולת עוודה
 גמול גצח שקרם אם אותה לא ינמושו *.

אם רבים כמזהו הזרו כסילים דעת
 הן עצתם ריק נשארה בלתי נשמעת
 כי דבר לבם היא על בינתם נשענה
 והוא לא בן עם ישראל כי בחן לבותם
 הראשונות שם לעד כונן לחקר אבותם
 ספי קדושי אל כל אמרתו הוכנה.
 הו! שא נא יקירי! שא לפשע עבדה!
 כי נתתי פה מגרעת בכבודך

אתה מנמת דברתי ויש סף היעלם?
 בי ידידי! מה אמר? שמחתי נברה
 ששון לפי רב על בן שיבתי נמרה
 שמחת אנוש כי התגבר לשונו תאלם.
 הפלאה עשה יצחק! הגדלת תושיה!
 היית לנו אור גדול בארץ נשיה
 במקום חשך וצלמות הפעת נהרה
 כל חכמי לב ספרך כמוני יחללו
 למחברת זאת מאז בעל קטר יחלו
 אמרו: ידע אנויל כי שקלו שקר הרה.

* עיין בראש הספר שער הראשון פרק א'.

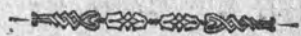

אתה לא באיש לחם שונאך שבות
 לירות למו חצי איבה לא אביה
 אך בדברי נעם לבד נפשות לקחת
 בואת גודעת לעמך צדקתך הכירו
 גם חכמי העמים את שמך האמירו
 אשריך יידי! פל רעה שמחת!

ובתוכם ישמח לבי גם אני

הצעיר באחבין
 ברוך משאצקים

קרעמניץ בחדש זיו תקפ"ה

תקפ"ג . פרק ה
 אגרת בקרת
 לספר הנכבד שבילי עולם

כ"ה ג' סיון תקפ"ג פה קצר עינים .

אלהים יחנך יידי לבי המשכיל הנעלה החכם מו"ה
 יהודה ליב רפאפורט נ"י .

קבלתי התשורה אשר שלחת לי הוא ספר שבילי עולם, והודה רבה
 לך. קראתי הספר היקר הזה מהחל עד כלה פעמים רבות, והא לך משפטי
 אשר חרצתי עליו כאשר בקשת ממני להודיעך. דע יידי! שהספר הזה
 בכללו הוא חבור נפלא להלל, ובו הראה המחבר היקר ורוע עם גבורה,
 והצורך הגדול בחבורים כאלה אין להעריך, וכפרט שעדנה לא נמצאת
 מהבנת בענין הזה אצלנו בכל המון הספרים העבריים, לכן ראוי להחזיק
 מובה וברכה להמחבר היקר הזה כי מובה רבה עשה בעמיו, והכל כתב
 במועצות ודעת בהשכל ויופי. וראה זה לבר מצאתי בו מעט חסרונות ונער
 יכתבם, ע"כ לא ארשום פה מעלותיו כי רבות הנה, והזמן היקר לי לא
 ירשני להאריך, ע"כ ארשום פה לפניך את אשר ענה המחבר לתוכו, והיה
 אם יזכרו ה' להביא שנית את ספרו היקר הזה לדפוס, וראה לתקן הדברים
 דואלו ולהשלים חסרוניו, ואז יהיה ספר כליל כהדרו יפיו ושלמותו.
 (א) היה לו לרשום בכל דף בסופו או עכ"פ בסוף הספר בקונטרס
 מיוחד, המקור מאיזה מחבר, מאיזה ספר לקח הדברים שכתב, כמו שנוהגים
 כל המחברים והסופרים השלמים מחכמי ישראל וחכמי האומות, ולעולם יהא
 כל אדם בעיניך כלסמים והוי מכבדו כרבן גמליאל, הורו לנו חז"ל, ובפרט
 בענין כזה, כי הרבה נוסעים יזכו לנו בספריהם ובפרט המיסאנידים, ויש
 ג"כ אפילו במחברים היותר נאמנים עוד הרבה חלוקי דעות על ענינים רבים,
 והמחבר שלפנינו כתב הכל כדבר ידוע ופשוט שאין עליו שום חולק.
 (ב) מביא דברים בהערותיו משמו ולא לו דמה ומכטן אחר יצאו, ואין
 זה בכלל לקט אבל הוא גול נמור, וכמו שכבר התלונן על המחבר הזה
 החכם בעל ספר תר"ן ועליו כוון כנודע לי, וגם אנכי מצאתי בו דבר אחד
 והנני מעיד עלי שמים וארץ כי על ברכי ילך, אנכי הריתיו וילדתיו, וחקרתי
 ודרשתי היטב, והוברר לי שהמחבר שמע מפי איש בריתי ששמע מפי, וזה
 הכלם לא ידע להעמידו בשמו וימלא מרפה חוריו, ראה נא יקירי! מה בין
 דור שלפנינו לדור הזה, הראשונים אהבו לתלות דבריהם לפעמים באילן

גדול והאחרונים בהפך, וכבהמות בהררי אלף אחר כל ירק יהורו, כן מ לעיר מדלגים קצת מחברי זמננו לקבץ על יד מפי השמועה ועיר שם זי שם כל נחח טוב, וישימו בכליהם ומטהרים להדפיסם משטם והאיש אי עמל בו לא יזכר ולא יפקד. תמה אני איך אנשים כאלה יערבו לבם לצד בראש הומיות כמורי דעה ומוכיחים בשער, לאמר: גלו קיסם מבין שניכ וקורה עבה כקורת בית הבד בין עיניהם. וכבר מצינו שח"ל הקפידו מאד, ואמרו בדרך כלל: כל האומר דבר נשם אומרו מביא גאולה לעול ומסכו מאמרם אקרא דאסתר, ובהפך אמרו: אל תגול דל, ואחר מגד התנאים מצינו שהתפעל מאד בשמעו שחכם אחד אמר דבר אחד תוריי ה הזכיר עליו שמו עד שהתנצל החכם הזה לפניו לאמור: יודע כל העולם כל מה שאני יודע ואומר בתורה וחכמה דבריך הם ומפיך שמעתי, ויש חכמים כאלה הקפידו על זה מה נענה אנן אבהרייהו?

(ג) מביא פעם בפעם דברי גאונים פוסקים ושאלות ותשובות מפל ועוקר הרים ומוחנן זה בזה, דבר שאין צריך כלל, ולפעמים הביא ברמו שם ועיין שם, וגם אם נעיין לפעמים לא נמצא כי אם קצת בבואה דבכתי מענינו. מה לבקיות כאלה לכותב דברי הימים או הנהגות המדיני וגיאוגרפי? מה ענין מהרש"ך ודרב"ו אצל הר גרוזים? והתשב"ץ ושערי דת אצל הרי קויקאזיען? ומהר"ם פאדובה ומהר"ש משאנו עם הקיסר של חנינא מה ענין של פסקי תוספות וספר תקפו כהן עם השאטאנען המובלים בנ ה גאנענס? מה לכותב גיאוגרפי עם הבאר היטב על הלכות פדיון בכור? מה לכותב סמאטיסטיק עם השיטה של ר' חנינא מנן הכהנים? כפי הנראה ירש המחבר המחלה הזאת ממחבר אחר זמננו מפורסם שקדמוהו, שחסתי להזכיר שמו, שממנו יצאה המגפה הזאת ראשונה, שכל ספריו שחבר מלאים בקיאות הבל, וכתרנגולין של בית בקיא, עד שגם באגרותיו שכותב לרעיו לא יוכל מלט נפשו מלצבור חמור חמורותים בקיאות כאלה, והמה מלאות עינים כמלאך המות, עיין שם ועיין שם, וממנו נדבקה המגפה הזאת במחבר שלפנינו.

(ד) השתמש במליצות נשגבות הראויות אל השירים הנשגבים ואל המליצות הרמות, ולפעמים משתמש במליצות קשות ההכנה מאד, ובשמות ותארים חדשים שאינם מוסכמים אצל בעלי לשון הקודש, ממה שמצא המחבר בספרי המאספים ישנים וחדשים, או בספרי מליצות זולתם חדשים מקרוב באו, שנתנו מחבריהם לשעתם, וקראו למו שמות ותארים, ומי שלא ידע בעל פה כל ספרי המאספים וכל הספרים במליצות והעתקות וכדומה שנתחברו מכת המשכילים האשכנזים, אינו יודע כלל מה הוא אומר, ואפילו אלו הקוראים היודעים מהם אין דעתם לפעמים נוחה מהשמות הללו בעצמן, כי הרבה מהם אינם שמות ותארים הראוים, ד"מ: גותן זמירות בלילה, ומגיד לאדם שיחו! (וכוונתו אל הנאטיגאל והפאפאגיי) כן נמצא במאספים, אך מי יודע מהם? ומי יודה עליהם ויקבלם? "כנות דנעי ארץ" סימך על

גדול והאחרונים בהפך, וכנהמות בהררי אלף אחר כל ירק יהודי, כן מ לעיר מדלנים קצת מחברי זמננו לקבץ על יד מפי השמועה ועיר שם זו שם כל נתח טוב, וישימו בכליהם ומטהרים להדפיסם כשםם והאיש אי עמל בו לא יוכר ולא יפקד, תמה אני איך אנשים כאלה יערבו לבם לצו בראש הומיות כמורי דעת ומוכיחים כשער, לאמר: מלו קיסם מבין שניכ וקורה עבה כקורת בית הכד בין עיניהם. וכבר מצינו שחז"ל הקפידו מאד, ואמרו בדרך כלל: כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעול וממכו מאמרם אקרא דאסתר, ובהפך אמרו: אל תגול דל, ואחד מגד התנאים מצינו שהתפעל מאד בשמעו שהכם אחד אמר דבר אחד תוריי ה הוכיר עליו שמו עד שהתנצל החכם הזה לפניו לאמור: יודע כל העולם כל מה שאני יודע ואומר בתורה וחכמה דבריך הם ומפך שמעתי, ו חכמים כאלה הקפידו על זה מה נענה אנן אבתריהו?

(ג) מביא פעם בפעם דברי גאונים פוסקים ושאלות ותשובות מפני ועוקר הרים ומוחנן זה כזה, דבר שאין צריך כלל, ולפעמים הביא ברמז שם ועיין שם, וגם אם נעיין לפעמים לא נמצא כי אם קצת בכואה רכבו מענינו. מה לבקיאות כאלה לכותב דברי הימים או הנהגות המדוי וניאוגרפי? מה ענין מהרש"ך ורבי"ז אצל הר גרויים? והתשב"ץ ושערי דו אצל הרי קויקאזיען? ומהר"ם פאדובה ומהר"ש משאנז עם הקיסר של חיג מה ענין של פסקי תוספות וספר תקפו כהן עם השאמאנען הטובלים בג גאננעם? מה לכותב גיאוגראפי עם הכאר היטב על הלכות פדיון בכור? מה לכותב סמאטיסטיק עם השיטה של ר' הנינא מן הכהנים? כפי הנראה ירש המחבר המחלה הזאת מטחבר אחד זמננו מפורסם שקדמהו, שחסתי להוכיר שמו, שממנו יצאה המגפה הזאת ראשונה, שכל ספריו שחבר מלאים בקיאות הבל, וכתרנגולין של בית בקיא, עד שגם באגרותיו שכותב לרעיו לא יוכל מלט נפשו מלצבור חמור חמורותים בקיאות כאלה, והמה מלאות עינים כמלאך המות, עיין שם ועיין שם, וממנו נדבקה המגפה הזאת במחבר שלפנינו.

(ד) השתמש במליצות נשגבות הראויות אל השירים הנשגבים ואל המליצות הרמות, ולפעמים משתמש במליצות קשות ההבנה מאד, ובשמות ותארים חדשים שאינם מוסכמים אצל בעלי לשון הקודש, ממה שמצא המחבר בספרי המאספים ישנים וחדשים, או בספרי מליצות זולתם חדשים מקרוב באו, שנתנו מחבריהם לשעכם, וקראו למו שמות ותארים, ומי שלא ידע בעל פה כל ספרי המאספים וכל הספרים במליצות והעתקות וכדומה שנתחברו מכת המשכילים האשכנזים, אינו יודע כלל מה הוא אומר, ואפילו אלו הקוראים היודעים מהם אין דעתם לפעמים נוחה מהשמות הללו בעצמן, כי הרכה מהם אינם שמות ותארים הראוים, ד"מ: גותן ומירות בלילה, ומגיד לאדם שיחו! (וכוונתו אל הנאמיגאל והפאפאניו) כן נמצא במאספים, אך מי יודע מהם? ומי יודה עליהם ויקבלם? הנהגות רנעי ארץ"י סיפך על

איוה כאור חדש אשר אינו נודע כי אם לאחד המדינה וכעת הוסיף בהערותיו לתולדות רש"י: "מול לב בערלה" (איינ אויפגעקלערטער) והרבה כזה. (ה) אף זה דרך כסל לו שמתאמץ למצוא מקום להוכיח מכל החכמים ומשכילים המפורסמים היום שיש לו קצת היכרות עמהם, ומכנם כלם בשם: "רדידי".

הן אלה הרברים מה ששערתי אחרי קראי בו פעמים רבות. ומנהג החכם הזה כמנהג הן כפר צעיר לימים, שלמד לשון הקדש היטב, וקרא בהשהדגות רב כל הבאורים החדשים, וספרי מליצה ושירים וכל ספרי בעלי אסופות החדשים, מלבד שקירתו על ש"ס ופוסקים — פעם אחת שלחו אביו מהכפר בבקר השכם לעיר הסמוכה מאד להכפר ביומא דשוקא, והזהירו שבלי עכוב כלל יודיע לו ע"י שליח מיוחד מה יש למכור ביומא דשוקא, ועוד דברים הנחוצים מאד לדעתן תיכף ומיד, והכל באר היטב.

והנה פה האגרת ששלח לאביו ע"י רץ מיוחד:

ב"ה עשתי עשר לירח איתנים פה י"י

ישאו הרים שלום לאבני מחמד לבי המופלג ומול לב בערלה וכו'.

פה הרחובות ישתקשקון מהמית סוס ורכב וההימנה מאדם רב, והיריד (עיין עבודה זרה פרק א' משנה ג') מה שכתב התו"ם ועיין מוסף הערוך, ודלא כדעת הר"ש מקינון, ועיין תשובות הרדב"ז ח"ג שאלה תק"ל, ומעות נפל בדפוס ליווארנו, וצריך להיות שאלה תק"פ) גדול מאד, והרבה רנעי ארץ נתאספו פה, ויש הרבה פרות חולבות (עיין שער הניקוד להמדקדק הגדול ר' זלמן הענא והשגותיו על ספר מקנה אברהם והבחור, ואני המת עליהם, ועל התשב"ץ חלק ג' ענין קס"ט, שנעלמה מהם משנה ערוכה מכבורות פרק ג' משנה ט', עיין כפתור ופרח למהר"ם גנזאלי דפוס סאבונימה, ושו"ת ר' חיים שבתי בתשובת עגונא דאיתתא דפוס סאלוניקי אחרי שהורידוהו מכסא הרבנות כמבואר בספר בניו להלפיות למחרין מימאיצק ז"ל), גם יש למכור פה הרבה פכות קנות (עיין סנהדרין, ומלכים ב' י"ז ועיין רש"י שם, ובחנם נדחק החכם געזעניוס, והוא הביא זה בשם בוקסדארף ולא יפה כוון, וכן כתב אייכהארן והערדער בשם באכארט והעציל עיי"ש), גם יש למכור לביבות ברבש דבורים, והמה ממראה ארמדם, ועליהם בהרות בהרות לבנות כמער איש ולויות (עיין הבאור שם במלכים, וכן מצאתי שכן דעת בעל התרומות שמביא בשם ר' אנטולי הספרדי ז"ל בעל השע"ים הנדפסים עם היוספות בדפוס ריווא די טרינמו), ויש ג"כ לביבות לבנות כשלג מיערות דבש (עיין רש"י שמואל ועיין געזעניוס, וכן ראיתי באמת בתשובות ר' אהרן ווירמיווא ז"ל בנימוקיו ראיתי כתיבת יד בויונא

כבית עקב הספרים של הקיר"ה), עוד ראיתי שם הרבה מיני מגדים, קניתי למען אחי הקטן שָׁנָא מסב קלע פנימה וחיצון פתוחי מקלעות ופמורי ציצים (עיין רד"ק שרש קלע ועיין אבן עזרא בפירושו למלכים ועיין תשובת מהרש"ך ושרשים לגעועניוס). גם משחקים ברחובות ובשוקים כמשחק ידוע נכון לכנותו בשם שחוק הפלפל (פֶּאָרִינָא בלעז) עיין תשובת הרב"ו ובן חביב ¹.

עיקר שכחתי אבי יקירי! דע שהכפר החדש אשר אנחנו חפצים לשכרו הוא טוב מאד כי צפצפה הוא (וואססער רייך) כה שמעתי מהלמיד אחד הלומד את ידיעת טבע התפעלות בנוף אדם בריא (פֶּהִיִּוִּיִּאלֵאֲנִיע) (עיין מאסף לשנת תקס"ט) בעיר זו, אך לא אדע אם הוא לומד בבית מדרש הרגל התנועות (נימנאווים) או בבית מדרש גן השיוול (ליצעאום) — גם האמר אבי יקירי! להשר של הכפר שלנו שיש פה לכבוד בעל כנפים המגיד לאדם שיחו (פאפאניי) וגם הנותן זמירות בלילה (נאכטיגאל) (עיין המאספים, והיותר נראה לי לכנותו בשם הומיר ובודאי לזה כוון המשורר האלהי עת הומיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו עיי"ש באור). קניתי חצי לתך אבטיחים (גורקען), ולא כמו שלועים מעלאנען עיין במדבר י"א בנתיבות השלום ושרא ליה מאריה), גם יש למכור פה עגלות וחלות (שליטען) אצל בכורי דלים — ע"כ בוא היה אבי סהר אל העמוד ככל הכבר (עיין רש"י).

דברי בנך המתרפק על שכמי אהבתך מיום גיחו מרחם עד היום הזה, והעומד למשמעתך כל הימים. וסלח אבי שקצרתי, כה אעשה כי השליח אץ עלי סאד, וזולת זאת טרוד הנני סאד בעסקך וכתבתי בחפזון ורפזון. הק' ..."

ואולם תשובת אביו לא אוכיר פה, כי מעצמך תבין מה שענה על זה, אחר שהיה עומד ומצפה על תשובתו, וכאשר הגיעהו נבהל ומשהוסם על בְּרָאָהּ, וכאיש הולך באישון לילה ואפלה בין הרים וגבעות מקום אשר לא

¹ עיין השרטים ליד ידי החכם בן זאב הגדפס פסס שנית ע"י ידידי החכם ר' הירן אומנונג בעל מחבר ספר אמרי ספר וכן ליון בלשון אשכנז ע"י ידידי החכם ר' שלמה לעוויהאן בעל ספר הנפלא מלילת ישרון. גודלו ראית אבי יקירי ספר מלילת ישרון. זאבנ אודיעך שרוב דבריו הם לקוחים מספרי החכם הערדער, בעל מחבר ספר הנפלא: איבער דיא העברעאישע פאעזיא. ועיין מאסף לשנת תקמ"ה והיא החכם הערדער צוקט מסופרי ישראל שיהכרו ספר מאסחידע (על תכנית אליהדע לאחי המטורכים היונים האמער) ע"כ סדר החכם המליך הגדול רנה"ו ז"ל השירי הפארת. ברוך מזכיר גשכחות. דע אבי! שדפס חלק ששי מספרי שירי הפארת ע"י ידידי החכם ר' משה לנדא מפראג ראיתי אוהו בלעמבערג כשה עחלפה אל ידידי הארון האלקטאר רפאפורט נ"י שחבר ספר נפלא על הרכבת התקיס (עיין געזעניוס שרש נתק דלא כדעת ידידי החכם ר' שלמה פאפענהיים וידידי החכם בן זאב).

דרכה כף רגלו מעודו, כן היתה אגרת תשובתו זאת אל אביו המוכסן הזה, נכשל פעם בפעם באבני נגף בקיאותיו ומליצותיו הקשות והחדות, והיה הכל לפניו כספר החרום, ויקם בחרי אף וינתח את האגרת לנתחים.

ואתה, שלום כמשאלות לבבך יעביך רקח.

תקפ"ז. פרק ו

לריב"ל מהרב החכם ר' שלמה ליב רפאפורט.

שא נא לאוהבך וידיך, באשר לא אוכל מלא רצונך, אודות אשר נבדתני להעלות שמי על ראש ספרך לזכרון. חי נפשי ועד בשחק נאמן לי, כי בוש אתכושש עוד מהציג שמי לעיני כל קורא, ואהי להם למלה. לשאול על מעשי ותכונתי. הן בלכתי ברחוב, אמנע תמיד כפי יכולתי לעבור בראש המית קרת, לבל יראני העם וישוחו בי וישפטו אותי ואת ארחותי איש איש כפי העולה על רוחו, אף כי לבוא אל כל אדם הניחה ולהראות לפניו עם אוהות יקר וגדולה אשר נתת לי, כי אני יגדל תמהוני, אשר יגיעו להרבות עלי משאלות שונות. חדל ממני אפוא ואל תעמידני על ראש הפסגה למופת לכל רואה, גם למה זה אנכי לך? האין די לך בזכרון שם הראשון זה בעי האדם הגדול וחכם לבב, אשר שמו היקר נודע לטרחקים, ועלה כבר לתפארת על מחברות רבות. לא כן אני, עוד לא נודעתי בשמי, כי לא עשיתי מאומה אשר בו אכבד, ואיככה אבוא בפעם הראשונה להיות נזכר לפעולת אדם בדבר שפתיו, אשר אין לי בו יד וחלק. כתר לי זעיר, אולי יחנני ה' גם אותי והראני את בכורי תבונתי נשלחים בתבל ארצה, אך עתה הניחה לי, ואל הנדיל עוד כבודי בקהל עם לחנם. ואף גם אשר הזכירני בדף מ"ה ע"א כשפת יתר היא בעיני, חבורי שהבאת שם עוד לא נראה על פני חוץ, ואולי כנפל ממון לא יראה אור לעולם, כי ההמון אוהב התשובות כרצונו אם גם בלתי מיוסדות, לא השאלות נגד רצונו, ומה בצע אפוא בהכעיסך עלי את הרב ר' משה קוניץ ללא הועיל? אך לזאת אתן לך רשיוני, להדפיס אגרותי ואת מבלי הזכיר את שמי וחתומתי בראש ספרך אם הרצה לאות מה יקר הוא בעיני השוקדים בתלמוד ואוהבי מדע, ותוכל להבטיח על הכותב כי הוא כאחד מהם ודי בזה. שמח נא ידידי על נצר מטעך מעשה יריך להתפאר, וקוה כי יעש שם בארץ, והנני אוהבך ומכבדך.

שלמה ליב הכהן רפאפורט.

הערות לכפר תעודה בישראל .

דף ב' ע"א שורה ה' אחר מלת שבתורה . וכן ימננה הרב ב"מ המצות שלו למצוה מתרי"ג מצות , וראוי להעתיק משם הלשון כי נחמד הוא . (חפשי ולא מצאתיו שם) .

ג' א' בהערה והוא נגד הדין כו' , הא ליתא שאף שהיו אמוראים הרבה ששנאו ספרי אנדה , וקראו להם ספרי קסמי וכו' מ"ם יותר הרבה היו עוסקין בהם וגם השונאים לא אמרום לכתוב מטעם תורה שבע"פ שנאמר רק על ההלכות , רק משנאת גוף הענין , אולם בכ"ז המשמעות בש"ס שגם בעת שלא כתבו עוד הלכות ופלוסופים , וזה היה עד ימות הלמודי רב אשי בראיות גמורות , כתבו כבר ההגדות , יעויין נטיין פ"ה במקום שאמרו תורה שבע"פ אי אתה רשאי לכתוב אמרו בכל זה ר"י ור"ל הוה מעייני בספרי דאגדתא בשבהא ובב"ס פ"ה השואל ספרי דאגדתא כדברים העשויים להשאיל ולהשכיר בהם , ולא מצאנו כלל ספרי דהלכהא , והראיתי במקום אחר שספרי אנדה היו נקראים בפי התנאים ספרי ברכות ואליהם כוונה הברייתא פ' כל כתבי , כותבי ברכות וכו' לא כפירוש המפרשים שם , וראיות ברורות לי ע"ז .

ד' ב' בהערה . ראיות מוזהר שהנביאים נקראו בפי הקדמונים מקרא . . . אם כי לא אעמים על כיה להגיד לעיני כל האמת הישר שהוזהר איננו מקדמונים רק מאחרון ר"מ די ליאון . זמלה אחת אין בו מקדמונים , יען שאין זה מגמת ספרי , בכ"ז לא יצדק אצלי המביא ראיות על איזה דרך מדרכי הקדמונים בלשונם והגיונם , שיכלול גם ראיות מס' הוזהר , ואין זה אלא כמהערה את הקורא , והיה אם ימצא איש אחר בוזהר מאמר או לשון כתנגד אל אשר יביא כ"ת יפול מבצר חומתו , ולא נדע עוד אם נשמע לו . יבחון נא ירדתי זאת וישמר מזה בכל ספרו , כמו בדף י"א א' בהערה וכדומה . (לאו דוקא לא יזיקו דברי הוזהר) .

ד' ה' ב' ואמרו בפ' זה במחשכים הושיבני כו' ר"ל למוד מכולכל כו' כן פי' המהרש"א שם ע"כ . המהרש"א פי' זה שם על מאמרם למה נקרא בכל מפני שבלולה במקרא בלולה במשנה כו' ומדברי התוס' שם ובפ"ק הקדושין נראה שחשבו זה לשבח אולם המהרש"א פירשו לגנאי , שהוא מכולכל בכל למוד מפני שהוא שלא בזמנו . ואהו הצדק שהוא לגנאי שהמאמר שם בין מאמרים אחרים לגנאי על למוד בכלי , אך לא טמעמו שהוא שלא בזמנו רק מפני ששנאו דרך למוד בכלי בכלל שהוא רק בחריפות ולא על דרך האמת וראיותינו כמ"א . (צ"ע היטב) .

י"ח א' בהערה . א' לשון כנען , ב' צור או צידון ע"כ , לא מצאתי עוד הכדל זה ואצלי שפת כנען וצור אחת . וכפי דברי הרמב"ן בפ' ויגש שפת כנען היא עברית ממש , וראיותיו נכוחות שם , ואולי כן היה בימי יוסף , אך על המטבעות ועמורים שמצאו הגוסעים החדשים האותיות נבדלות כבר

כבר
אל
ות
וצא
שים
לא
מה
ולו
ים
על

מעבריות , והלשון התקרב לארמית יותר . (עיין מסעות אראביי כמדומה לא שנית) .

י"ט ב' . פילון היהודי סבני הכהנים לא אזכור כעת אנה נמצא שהיה סבני הלהנים . יעויין עוד הפעם במאור עינים פ"ג שם . (מצאתי ביוחסין) . שם : יוסף בן גוריון הכהן , צ"ל בן מתתיהו , ובמעות כנהו כן סופרי ישראל . ומקור המעות כמ"א .

כ' א' בהערה : ר"י בן מינאש לא היה רבו של הרמב"ם והחשבון מוכרח שבעת מות הר"י היה הרמב"ם לכל היותר בן עשר שנים , ואולי פחות עוד , וכל הראיות של כ"ת אינן נכוחות , ובשום מקום לא יביאהו ה"י ל"ם למורה ממש , והורו רבותי ז"ל שמספריהם קבלה וכן דרכם לכתוב , והמעות מבבל ש"ק יעויין לקמן לרף מ"ב ב' . והאמת שאבי הרמב"ם היה רבו בתלמוד ומביאו כמה פעמים , כן פי' לי אבי . (מה שכתנתי הוא מדברי ההשב"ץ וראוי לסמוך עליו) .

ל"ו ב' בהערה הרבוקה המתחלה ידע קורא משכיל , ר' חנינא בר יצחק כו' שבוש גדול . תנן בר יצחק היה ערבי נוצרי והוא המעתיק הגדול מיונית לערבית שמשבחו הרמב"ם באגרותיו , והוא חבר ס' מוסרי הפלסופים , ור"י אלחריזי העתיקו לל"ה"ק . וזה אמת אין ספק , ויוכל לסמוך עליו , שאין לי פנאי וספרים להאריך בראיות . (זה באמת דעת חכמי הנוצרים כי כתב כמוסרי הפלסופים שהיה יהודי) .

ל"ח ב' ר"א הגדול כו' ומעיד עליו פרקי ר"א ע"כ . אינו ממנו ומאוחר הרבה בראיות ברורות שאין להשיב .

מ' א' ר"ח בר חמא נכנס כפעם בפעם עם רבינו הקדוש לאנטונינוס , אנה נמצא כזאת ? (כן כתב ג"כ היוחסין ונמצא בתלמוד ע"ז דף יו"ד) .

מ' ב' ואף הקראים סומכים על חשבון הלל . זה אינו . כפי שידעתי ברור עוד היום שולחים לאי קרים , ושם ב"ד הגדול שלהם , ומקבלים עדות על ראית הלכנה , ואם לא יבאו השליחים סומכים על החשבון וכן נהגו קדמונינו לפני הלל . (צ"ע היטב בספר להחכם משאצקין) .

שם בהערה הרבוקה : אולם האורחים הכשריים מדברים בלשון ארמית וכו' . נראה מדבריו שעוד עתה מדברים כן , והא ליתא שלשון ארמית לא נדברת עוד כפי שום אדם וגם לשון סוריא נשארה עוד רק בשלשה כפרים על נהר פרס , בערות אליפיער הצרפתי . (כערות פאברי גם היום מתפללים בלשון זה הנעטמאריאנער) .

שם והוא ממש כלשון הוזהר וכו' . והאומר שהוזהר הוא בל' שים ירושלמי מעה ע"כ , מבוכה אני רואה פה כפי הנראה יחשוב כ"ת ג' חלוקי לשונות . א' ל' תלמוד בבלי ; ב' ל' תלמוד ירושלמי , ג' ל' רב שרירא גאון בתשובה המוכאה בר"ט אלשקר שהיא קרובה ללשון וזהר וללשון סוריא . אי"כ תלמוד ירושלמי אינו ל' סוריא וכ"ז ליתא שבאמת לשון ארמי שבבבלי היא ארמית מורחית ושבירושלמי ארמית מערבית והיא סוריא ממש ושם

מקומה. וכל המלות הרומיות ויוניות שבאו בירושלמי ומדרשים מוצאן מלשון סוריא שלקחום הסורים מיונים ורומים והשחיתום, ולו ידעו זאת בעל הערוך והמוסף למצוא דמות איזה מלה בעינה בלשון יוני או רומי, כי לא בעלי הירושלמי השחיתו המלות רק הסורים כנ"ל. לשון רב שרירא נאון בתשובות מהר"ם אלשקר כפי זכרוני קרובה מאד ללשון תשובתו הגדולה ביוחסין והיא מעין לשון הבבלי, רק יותר צחה מעט. לשון הוזהר איננה ארמית מורחית ולא סורית רק ר"מ די ליאון סדרה לו מעצמו כרצונו, ונמצאו בה מלות חדשות אשר נראה בעליל שהמציאם הוא מעצמו והשחית איזה מלה ספרדית, כמו דורמיטא (שלומסער) וכדומה. ונפלא הוא מלת אוזי"ף כוזהר שנמצא שם הרבה פעמים על לשון לויא כמו ואוזי"ף לי' ר' אבא תלתא מילין וכדומה. משך מלת לויא ללשון הלואה ובנה ממנו בנין הפעיל בארמית ואוזי"ף כמו והלוא ר"ל לנה אותו. וראוי להעיר שגם בלשון אשכנז קרובים המלות: (לייען, בעגלייטען) ואולי גם בלשון ספרדי כן. (צריך עיון רב).

מ"א ב' בהערה: ורוב שמות אמוראים הם ארמיות. צ"ל או פרסיות כמו רב אשי, רב איקא וכו'. (אמת).

מ"ב ב' ר"ש בן גבירול רבו של רש"י. מעות מבעל שהיק שמערכב הארצות וכשידע איזה גדול שחי בסמוך לזמן איזה גדול שלאחריו, עשהו תיכף לרב ומורה של השני (עיין לעיל לרף כ' א'). ר"ש בן גבירול היה במאלאנא אשר בשפאניה הדרומית ובפויט שטר חתום עליו כו' אשר לספרדים חתום מאלקי, ר"ל ממאלקה, בערבית מאלאנא, ורש"י חי בטריוויש אשר סמוך לפארייז ומעולם לא קרבו זה אל זה. (צ"ע במחזור ספרד בכתר מלכות).

מ"א א' רש"י לא חבר ספר הרפואות. והפריז מעלתו הרכה בשבח ידיעתו בכל החכמות ולשונות, אך בפירושו להנ"ך ותלמוד היה יחיד ואין דומה לו. (יהי כן, ודברי נובעים משה"ק וש"י ומדה"י לעברים כאנגליא דנתק ללי"א).

שם ר' יוסף הצדיק. הרמב"ם אינו משבחו רק אדרבא הוא מגנהו קצת יעו"ש. (האמת אתי).

שם ב' אי רודוס הוא בים האמצעי נגד האי ציפערן ונחשב לחלק אויזא ושם עבר הראב"ע (צ"ע).

מ"ד ב' בהערה הדבוקה ר' וואלף היידענהיים לא מעה, וביוחסין הוא בלי ספק שלא בדקדוק שלא מת ר"א אב ב"ד בעת אחת עם הרמב"ם רק קודם לו הרבה לפי חשבון הזמנים, ודברי רי"ה צודקים.

מ"ה א' אמת הדבר בראיות מוכרחות שר"א אב ב"ד היה חותנו של הראב"ד בעל ההשגות, וראית מעלתו נדחית מטה שכתבתי בסמוך לרף מ"ב ב' (אם קבלה נקבל לאמיתו).

נ"ה ב' העתיק דברי הרמב"ם בפירושו לאבות פ"ד באריכות, וזה אצלי כעין דבר שפתים שפירוש הרמב"ם ביד כל אדם, איך יעתיק מאמר ארוך

מישם, ובספרו יבקש לקרוא ומשם יראנו אם ירצה (אולי) סיום הספר: ויפה אמר הרב בעל העקדה כו' דברים נחמדים מאד, אך למה לא רשם כ"ת המקום והשער (כבר נמצא בשער ע"ח).

השגה על דברי החכם רש"ל רפאפורט מאת ריב"ל.

דברי הרב החכם רפאפורט על דברי ר' אלעזר הקליר בהערה ג' רובם אינם מחזוריים כמו שנבאר במקום אחר, ולע"ע נעיר על דבר אחד. הרב רפאפורט משפיל מאד במכתבו את ר' משה בוטרילו בכמה מקומות, ואמר עליו שבודה ספרים ומחברים אשר לא היה מעולם, והכל בלי מעס וסבה. ופליאה רבה על רפאפורט, וכי לא יורה שלא ראינו אינה ראייה, והמונים ספרים נאכרו מאתנו, וביחוד הספרים האלה שמוכר ר' משה בוטרילו המה כלם ספרי קבלה שלא נתפרסמו אף אח"כ בדפוס, וכבר נודע שלא היו ספרי קבלה מסורים לכל, והיו רק בידי יחידים ואוהבי הקבלה, ויען שלא היה אז הדפוס ורק בכתיבת יד והעתק בהעתקות מועטות, ע"כ נאכרו. וכן מוכר החכם קנדיאה בסוף ספרו תעלומות חכמה המונים המונים ספרי קבלה מהאר"י ותלמידיו וכלם לא ראינו ולא שמענו, אף שבזמן האר"י ותלמידיו כבר היתה מצויה מלאכת הדפוס, וגם רבו כמו רבו אז המעיינים בספרי הקבלה, ובכל זאת נעלמו בזמן קצר לעינינו עד היום. ואף שר"ס בוטרילו קל מאד בעיני רפאפורט, הלא גדול שמו בין קדמוני גדולי חכמי ישראל. האברבנאל בספרו ישועות משיחו מוכירו לשבח על ויכוחיו שכתב נגד הנוצרים. החכם וואלף ברשימת ספריו אמר עליו שהיה גם חכם ברפואה. הנאון בעל נצח ישראל בפירושו על הכוזרי בכואו לספר יצירה חולק לו כבוד גדול וסומך עליו, ומעתיק כמה פעמים דבריו שהביא בשם החכמים האלו שמוכר ר"מ בוטרילו, שעליהם אמר רפאפורט שברה, ועתה שמע דברי הרב החכם רפאפורט מה שכתב שם בהערה ג' שהזכרנו וז"ל: "רבי משה בוטרילו הנחמד תמיד על כזה הטעם אותנו גם כאן להביא דברים שאינם וכו', עוד שם ברמ"ב בשם הקליר והרב אדומ"י ז"ל באר ספר סופר וספור וכו' והרב קני ז"ל באר ספר סופר ספור שכל משכיל ומושכל עכ"ל מי יאמין לזה שזקנו של ר' אלעזר הקליר וכו' ידע וכתב כבר מן שכל משכיל ומושכל אשר נהחדש עינים רק ע"י פרק ס"ח מספר המורה ח"א? עכ"ל החכם רפאפורט". ואני המה עליו כי הרב ר' יהודה הלוי ז"ל בעל הכוזרי שהיה קודם הרמב"ם והוא כבר מדבר משכל משכיל ומושכל עיין כוזרי מאמר חסישי סימן י"ב? ואיך א"כ יאמר רפאפורט שהרמב"ם הוא הראשון שחידש זאת? ויותר פליאה הלא דברי הרמב"ם עצמו שם בפרק ס"ח שמדבר מזה

הענין מתחיל הפרק בזה הלשון: כבר ידעת פרסום זה המאמר אשר אמרוהו הפילוסופים והוא אמרו שהוא השכל והמשכיל והמושכל וכו' עכ"ל הרמב"ם שם?

בספר בכורי עתים שנת תקי"ז בתולדות ר' נתן (צד ס"א) גענועים בתלמוד מפרש ר' משה לנדא משרש גזע ורפאפורט משיג עליו שיותר קרוב שיהיה משרש נגע (בעריהרען) עיי"ש. ושניהם טעו בשרשו האמיתי, ואני אומר שהוא משרש געה בעברית שפירושו המיה (ברוסמען) וזה נשאל מן הפרה שכאשר יקחו ממנה את העגל תשמיע לפרקים קול המיה, והמית השור והפרה נקראת בלה"ק געיה אם יגעה שור על כלילו (איוב ו') וישרנה הפרות וגו' הלך וגעו (שמואל א' ו'), ומה ג"כ בתלמוד על בני אדם געו כלם בכביה. וכמו שמן הרה בעברית (שוואנגער זיין) נעשה הרהור כן מן געה גענוע.

כרם חמר מחברת ד' צד קד"ד כתב החכם לוצאטו שהראב"ע והרמב"ם ותלמידיהם המה השקיעו התורה במשל והיה והם היו סבה לצמיחת כת המקובלים ולחוק יריחם, — אך עיי' רש"י נהפרסם בעולם למוד הפשט, ונתקלקל אחיו מחמת הראב"ע והרמב"ם (עיי' שם בכרם חמר), תמה אני על הרבנים החכמים ר' נחמן הכהן קראכמאל ור' שלמה ליב רפאפורט אחר שהשיבו לו על כל האמור שם, ובפרט הרב הגדול קראכמאל שכתב בענין הזה נגדו מאמר גדול ורחב, מדוע לא באו נגדו פה במענה מבוררת לשבור כל בנינו זה, והלא הקראים שאין לומדים כלל רש"י ולומדים ספרי הראב"ע והרמב"ם וספרי תלמידיהם, וככל זאת המה מרחיקין את חכמת הקבלה מאד, ולומדים בתנ"ך רק הפשט, אע"פ שגם להם יש הרבה דינים והלכות?

בכל אומה ולשון נהוגים לחוג את יום הולדת (געבורטסמאג) ואצל בני ישראל לא מצינו לא בתנ"ך ואפילו אצל מלכי ישראל (והבאור בתרי עשר: יום מלכנו החלו שרים, פירוש יום הולדת המלך מעה. וכן בכל התלמוד, והוא פלא? וכבר היה נודע מנהג זה לישראל עוד מאנשי מצרים כעדות הכתוב יום הולדת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו ובראשית מ') וכן לאנשי התלמוד היה נודע מנהג זה מן היונים והרומים, וכן היה נקרא גם אצל עם ישראל או בשם יום גנוסיא והוא לשון יוגית וגם רומית ופירושו ביוגית יום הולדת וגם אצל הרומים כך, וכן אמרו בכראשית רבה יום הולדת את פרעה יום גנוסיא שלו, וכן לענין חגי העכו"ם חושבים יום גנוסיא. וא"כ נראה מזה בעליל שהיה המנהג הזה של האומות נודע מאד בקרב ישראל עד שהשתמשו אפילו בשם התואר היוני והרומי, ומימ לא היו נוהגין מעולם היהודים לחוג חג הזה? לכן נראה שהיה בזה איות רטו של עבודה

זרה וע"כ התרחקו מזה היהודים, גם נראה שהיהודים שהאמינו בהשארית הנפש מאז ע"כ נצטוו בתורה שלא להתאבל יותר מדי על המת, לא כן האומות או שלא האמינו בהשארית הנפש ע"כ התאבלו מאד על המת כי כלה ענין וילך כן יורר שאול לא יעלה, ואין עולם כי אם זה שחי בו האדם פה על הארץ, וכן נודע מהמצריים שקיימו בביתם את מתיהם שנים רבות, וא"כ היה יום הולדת יום שמחה גדולה ויום המות יום אבל גדול, והיהודים שהאמינו שיש עולם הבא עולם נצחי, וגם מרם ירדה הנפש פה על הארץ היתה בנעימים וחיים וכמו שאמר שלמה (כפי המקובל באומה) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב) וכמו שאמרו חכמי התלמוד על פסוק: ויפח באפיו נשמת חיים, לכן שמחת יום הלידה מה זו עושה? ולזה אמר שלמה: טוב יום המות מיום הולדו (קהלת) וכבר נודע הפלוגתא בין בית שמאי ובית הלל והסכימו יחד שנוח לו לאדם שלא נברא משנברא, ואמר הקהלה טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה, וידוע שבזמן חכמי התלמוד עשו משתה אחר הקבורה, וכמו שדברנו מזה באריכות במקום אחר.

תקפ"ח. פרק ז

לריב"ל מאת החכם ר' בעריש בלומענפעלד.

איך האבע דאס פֿערגניגען איהנען מיטטעלסט איבערבריינגער המשכיל ר' אברהם מייזלש איינען אויב צו איבערשיקען, אונד ביטטע זיא דאס גאנצע מיט קרימישען בליקען דורך צו לעזען, אונד מיר איהרע בעמערקונגען דיא מיר שמעטס זעהר מטייער ווארען מיטצוטהיילען, בעואנדערס ביטטע איך זיא דארום ווייל איך געואננען בין אויב מיט איינעם רייטישען קאמענטאר הערויסצוגעבען, אונד איך האבע בערייטט איין קפיטל בעארבייטעט אונד נאך לייפציג אן איינען פֿערלענער געשיקט, ווען ער מיר עס אבקויפֿען ווייל, אערדע איך מיך אן דאס גאנצע מאכען.

בייא דיווער געלענענהייט מוס איך מיך בייא איהנען וועגען איינעם פֿארווארדס פֿערטהעדיגען, איך האבע אין מיינעם באור בפסוק: יהי מקנהו שבעת אלפי צאן, איהרע אידעע איבער דעם שם המספר אויפֿ-גענאטמען, אונד קאן עס נאך מיט מיינען שריפטען בעווייזען, דאס איהר גאמע בייאנעפֿיגט וואר, דענין נייע האבע איך דיעזען רויב בענאננען, מיך מיט פֿרעמדן פֿערערן שטיקען צו וואללען, אלליין איך ווייס ניכט וויא עס אים דרוקען אורר קארעגירען צו גענאונען איוט, דאס איהר נאמע וועג-געקאטמען איוט, עס האט זא געלויטעט; והנה יש אתי מעם הגון ונכון ששמעתי מפי ידידי וכו' אבער נאכהער אויס איינער אורואכע דיא מיר גאנצ

אונבעקאנט איזט, איזט דער טהייל ששמעתי וכו' אויסגעלאסען ווארדען. זיא קעננען שאן אויס דעם איינגאנג זעהן, דאס איך עס ניכט פיר מיינע אידעע אויסגעבען וואלטע, אונד איך האבע עס נאטטלאב ניכט נעטהיג געהאבט, איך האפפע מיינע ארבייט זיירד מאנכעס גומע ענטהאלמען, זועלכעס מיינען אייגענע פלייס אונד מיינע קענטניס דער העברעאישן שפראכע בעאורקונדען ויירד. עס וואר אלזא מיינע פפליכט מיך בייא איהנען צוא ענטשולדיגען, אונד האפפע דיוע ענטשולדיגונג ויירד היגרייכען, אום מיר קינפטיג דיוען פארווארף צו ערשפארען.

אבוואהל איך איהרע פילאלאגישע בעמערקונגען צוא זעהן ווינשע, וואלטע איך דאך זיא נור דארום ניכט ערווענען. ווייל זיא וויא אין איהרעם בריפע אן יידישן ה' טראכטענבערג צוא מערקען איזט, זא איינע ארט פאן ארגוואהן גענען מיך געאייסערט האבען, דאהער איך אויך ליבער דאפאן שווינע, ווען זיא אין כראדי ווארען, העטטע איך זיא וואהל צו איינער זיכטיגען ארבייט אייגעמונטערט, אונד דיא מיינעס עראכטענס איין בעסערעס רעזולטאט האפפען ליסע, אליין וויא איך הערע קעננען זיא דיוע ריווע אהנע גראסע שווייניקייטען ניכט אונטערנעהמען. איהרע אויפפארדרונגען אן גומע פריינדע אבער, אונד איבערהויפט איינער שטיממע אין דער וויסע צוא פערנלייכען, זאלאנגע זיא וועניגסטענס ניכט פערזענליך דאבייא ערשיינען.

איך האבע איינע אבשריפט פאן דעם מחברת מנחם בן סרוק וואס נאך נייע געדחוקט וואורדע, אונד זיך נור אין מאנוסקריפט אין דרייא אורד פיער ביבליאטעהקען בעפלינדעט. לעבען זיא וואהל, איך ווינשע איהנען פאלקאטמענע גענעוונג, אונד אללעס גומע וואס זיא זיך נור זעלבסט ווינשען, אינד פערבלייבע מיט דער פערזיכערונג מיינער וואהרען פריינדשאפט, איהר פריינד.

בעריש בלומענפעלד.

תקפ"ט. פרק ח

לריביל מאחד הקראים ר' מרדכי שלטנסקי.

סכנף הארץ זמירות שמעה אזני שמץ ותבן לה מאחורי הפרגוד, זכהיום עיני ראתה ולא זר את יוקר וכבוד תוקף גדולת הספר היקר

(*) הולאה קטנה מוכתב הזה יוכל הקורא למצוא בספר הזכרונות (נד כ"ז) ותשוב למותר להכפיל עוד הפעם את הדברים הנאמרים שם. הבר"ל

תעודה בישראל, אשר מחדש יצא, מאיר לארץ ולדרים בה היה כמוהו יצחק בער לעווניזאהן נ"י תושב עיר קרעמניץ אשר דרש וחקר באמץ חקירותיו להוציא מכה לפועל דעותיו האמתיות ללמד דת בישראל, ועוד הוסיף יהו שנית להודיע גבורות השכלותיו בס' בית האוצר להאיר עינינו בסידור הנסתרות לנו ולבנינו, ולמען היטיב לבית ישראל מוכן להביא למכבש הרפוס את שניהם כאחד טובים. בכך כפי גודל חשקי לתורה תמיסה משיבת נפש, אמרתי גם אני ויהי מה ארוצה אלכה לי עם הגדולים, אותם שהתנו כבר לקחת מנה יפה מהספרים הנ"ל אחרי צאתם מהרפוס במחיר שוה לכל, ואקחה חלקי לפי לאל ידי מכל אחד משני הספרים הנ"ל בשוויץ נהוג, אשר לתוקף הענין התמתי בידי טמש, היום ראשון למלאכה בס' וארא י"ט במכת שנת תקפ"ט לפ"ק פי המדבר וידי הכותב עני ואביון הק' מרדכי שלטנסקי תושב ק"ק לוצקא מבני סקרא הדר כעת באי קירים בלאו"ר מוה"ר יוסף הרב מ"ץ דק"ק לוצקא.

קול קורא

קורא אני אל הנדיבים בעמי הנגידים וקצינים, החכמים ומשכילים אשר באו כבר על ספרי זה עה"ח בשנת תקפ"ג, הנני אחלה פניכם הרמים לכל תשפטוני חלילה כמעול, על אשר העברתי המועד אשר שמתו להרפים אז את ספרי זה, כטרם הכלה השנה. אמת נכון הדבר אם לא כן דמיתי אז באמת ובהמים, אך מחשבות אדם גם עצתו מאפע, וכל עשתונותיו הכל זמה גם יחד, ובטרם הגשתי את ספרי או לבית הרפוס שלח ה' את זרוע דרשו ויזכרני במחלה עזה וקשה, יהי שמו הגדול והנכבד מבורך, ועד עתה אין מזור למחלתי, ואשא ואסכול שבט אלוה אשר נאמנו לי פצעיו, עד אשר ישלח לי עזרתו מקדש ויחלימני להשיבי לאיתני הראשון. והנה עתה כי העיר ה' את רוח אוהבי הנדיבים בעם (היה משכורתם שלמה מאת אלהי הגמולות) המתעמלים להוציא את ספרי זה לאור, אמרתי עתה באתי להודיע אתכם נאמנה, כי בעוד ימים לא כבר בעז"ה תקבלו את ספריכם, וכל האיש אשר לא השלים עוד מחירו, יואל נא הפעם להתנו למאספי החתימות איש איש אל העיר הקרובה אליו, ואם ירחק ממנו המקום יהי נא חסרו לשלוח על הפאסט אל המקום הקרוב אליו ליד המאסף. אני אני אוהבכם ומוקירכם.

י ב לעווניזאהן.

נאם המאסף אשר בוילנא :

הנה זה כמשלש חדשים, שלח הרב המחבר את ספרו כ"י, אל קאמיטעט הצענזוריא אשר פה קהלתנו ווילנא, למען ישימו עיניהם עליו, לבקרהו לפי חוקי המדינה, ולמלאות ידי להדפיסו, ואחרי ראוהו כרה, יצא הספר הזה מלפניהם, מהולל ומכובד, ויפארוהו בההלותיהם אשר שתו בעטרת הרשיון אשר נתנו בראשו, כאשר יצא עתה מבית הדפוס לעיני כל קורא, וכן קבל הרב המחבר את ההלותיו הראויות לו מבית חכמי הקאמיטעט אשר בווארשא ויתנו לו עידיהן באגרת ההלה, אשר גם היא תופע בראש הספר כצאתו את הדפוס, מלבד החן הרב והשכל הטוב אשר נשא הספר הזה לפני הרבנים הגדולים אשר בווארשא, בראדי, לעמבערג, זאלקווי, כאשר הם יתנו עידיהן בפתח השער.

ועתה הנה שלח הרב המחבר אלי גם אגרת הבשורה הזאת, והיא עורונה בכתובים, ואומר, טוב כי אתן אותה ראשונה על מזבח הדפוס, למען אוכל לחלקה גם בבני עמנו אשר בליטא המדינה, כי מי האיש אשר התבשר בשנת בצורת לאמר: "הנה פקד ה' את עמו והעיר רוח איש נדיב באחת הערים, עשיר רב הבאות, המשביר לכל עם הארץ" ולא יחיש ימחר האיש הזה ולא ימוש כנשר לעלות על ראש קרת לקרוא בנרון באזני אחיו ובני עמו אשר בעירו לעוררם גם הם ללכת לשכור שבר רעבון נפשם, כן הארץ הזאת וכן הספר הזה, ועתה קומו לכם כל איש החפץ חיי נעימות החכמה והמוסר, אשר עוד לא נרדם שנת עולם, ובהקיצו לעתים עורנו לבו יודע כי נפשו שוקקה ורעבה, יבואו נא איש איש אל המאסף הקרוב אליו לחתום ולקיים עליו לקבל הספר הזה כצאתו להמכר לקונים אותו והיה הדבר הזה שלום ורב טוב לכל בית ישראל. אני המדבר בתום ובושר לבב החפץ בעלות קרן ישראל לשם ולתהלה בקרב הארץ.

ווילנא א"ח סוכות ונפלאותיו לבני אדם לפ"ק.

מרדכי ב"ר בנימין נאמאנזאהן מווילנא.

תקצי"ג. פרק ט

לריב"ל מהג' הנדיב ר' יצחק עטמינגער מווארשא. תקצי"ג.

שוש איש להתחשב בין מכירי אדוני, ורחש לבי תורות אלף לרעי דיקרים אשר קשרו את נפש אדוני בנפשי בחרצבות הידירות, אף כי פנים

אל פנים לא עוד ראינו חד את אחר, וכל עמלי ומגמת חפצי יהיו לחזיק במעו קשר אהבתנו לבל ינתק סלה! אך לבי לבי על ידידי אלה ואת חמאם אני מזכיר פה לפני אדוני:

הן המכתב אשר ערך כבודו אלי עוד בחיי לירח שבט, אחר לבוא לידי כחטשה או ששה ירחים, ואת מי אאשים אם לא רפיון ידיהם כי נרפים המה נרפים לחזיק במעו האהבה והידירות, אמנם ידעתי המענה אשר יענו לאמר: העת קצרה מהכיל רב הענין והמלאכה מרובה להביא מרף לבית, ואף כי לקחת מועד עת לעשות לידירות? ואנכי אכריע הפלם ומאזני המשפט להצדיקם, ולהאמין בדבריהם, (ואף כי המענה הזה בחזק כל עצל תנוח להסיר מנפשו אשם אשר יאשם בו). אולם לא כן אנכי עמד, לו ידע אדוני עמלי איך אקדיש מועד לסובב בעיר לרפוק על דלתי מכירי לדבר על לבם לקחת ספריו החדשים אשר מקרוב יבואו, אך אלו עוד הוים שוכבים בחדרמת הכסילות ולא ישמעו קולי, ואלו השכימו לקום והעירו עוד השחר ללכת לשוח עם בנות שפת נבר, וליקחת אם שפה עבריה יבוו, ואפס זעיר פה זעיר פה נמצאו חברים מקשיבים לקולי, אשר צמאה נפשם לתושיה ויחפצו לשאוב מים חיים מכור כאר כרוה אדוני, והמה עשרה במספר, ועוד ידי נמריה לאסוף ולקבץ התומים אשר יבואו על החתום, ומבלעדי אלה גם אנכי אענדנו עמרות לי לקחת שלשה במספר.

מאת ספרי תעודה בישראל השנתי שמונה במספר, ומאלה ינוכה ספר אחד אשר בלי מחיר אתנהו לאיש כמצוה עלי מפי ידידנו ברנבלום, וישארו אצלי שבע, שנים על נייר טוב וחמשה על נייר לא טוב, ואם אהלקם כלם אז אשלח מחיר כספם. ומכסת כסף ההתומים מאה ושלשים זהובים תחת ידי יונח כחפצו, וכאשר ישלח אדוני הספרים אז יצוה על הכסף, ופקודתו תישמר רוחי.

יחיה בטיב ובנעימים, כחפץ ידידי יצחק עטמינגער.

לריב"ל מר' יוסף פערל משנת תקצי"ג מעיר מרנפאל.

פאסט זייט 8 יאהרע טרייבט מיך דאס שיקואל אין דיא וועלם הערום, דיא טאנע דיא איך וועהרענד דעם צו הויזע צובראכטע זינד זעהר וועניגע געוועזען, אויך איצט בין איך בלאס אלס גאסט אויף אייניגע טאנע נאך הויזע געקאטמען, דאך ווילל איך אין דיזער קורצען צייט מיך בעשטרעבען איהרע ווערטהע ברופע אן מיך צו בעאנטווארטען. צופאר מוס איך איהנען דאס שיקואל פאס מגלה סוד בעשרייבען, דיזעס ווערק איזט דעם צענזאר אונטער דען נאמען מגלה סוד איבערגעגעבען

ווארדען, עס בליעב בייא איהם איינע צייט לאנג ליגען, ענדליך איכט מיט דער פֿערווייגערונג דעם דרוקעס צוריקגעקאממען, אלס איך פֿאר צווייא יאהרע דארט וואר, פֿראגטע איך איהן, אויס וועלכעס גרונדע ער דען דרוק פֿערוואנטע, ער געשטאנד מיר, ווייל ער דיעזע ארט העברעאיש ניכט פֿער־שמעהט, אונד וועגן איך איהם אייגען שיקען ווערדע, דער איהם דיא אונד פֿערשמענדליכע שמעללען פֿערשמענדליך מאכען ואלל, אונד ער עס צום דרוקע געאייגעט פֿינדען ווירד, ער זיכער דיא צענוור ערטהיילען ווירדע, איך מוסטע דאהער דען מיטעל דעם ווערקעס ענדערן אונד איהם אייגען פֿערדאלטעטשער שיקען, ווארויף עס דיא צענוור ערהיעלט.

צו דיא ברעפֿע וואר איך דאדורך פֿעראנלאסט ווייל זאנסט דאס חסדישע העברעאישע ווערקע ניכט געפֿאסט העטטע, אינדעם דיא אונטער־האלטונג דער 2 חסידים אים קלייזעל דאך ניכט אין דער העכר' שפראכע געפֿיהרט וואוירדע, עס פֿראגט זיך דאהער, ווארום האט דער הערויסגעבער דער שריפֿט, דאס ווערקען אין דער חסדישען שפראכע געליעפֿערט, ווארום ניכט אין ריין העברעאישער אדער יידישער שפראכע, דורך דיא ברעפֿע איזט דיעזעס בעגענטעט ווארדען.

פֿאן איהרעס תעודה בישראל ווערדע איך יעצט גאר קיינע עקסעמפֿ־לארען היער אבועטצען קעננען, דאמאלס אלס איך איהנען דיעזעס שריעב, וואר עס לייכט אונטער מיינע בעקאנטע איינע נאהמהאפטע אנזאהל צו פֿערטהיילען, ניכט אבער איצט, דען, אויסער דעם, דאס איך וויא ערוועהנט זעלטען צו הייזע בין, האבען זיך דיא לייטע זעהר געענדערט, זיא קעננען מיר גלויבען, דאס איך פֿאן דיא 2 עקס' פֿאס ביכער איוב, זא איך אונזערס פֿריינד ה' בלומענפֿעלד אבגענאמען האבע, בלאס 2 פֿערקויפטע, אונד זעלבסט פֿיר דיעזע בעקאם איך קיין געלד.

פֿאם, דברי צדיקים" ווערדע איך איהנען איינסט וויילען 100 שטיקע דורך ה' בלומענפֿעלד איינשיקען, גלויבען זיא נור ניכט, דאס איך דיעזעס ווערק אויס געלד שפעקולאציאן דעם דרוקע איבערגעבען האבע, איך האבע ביים מגלה טמירין הינלענגליכע געלענעהייט געהאבט מיך צו איבערצייגען, וויא זעהר דיא העכר' ליטעראטור אין אונזערע ציימען אין דאפפֿעלטער הינזיכט ארם איזט, זיא זעלבסט איזט ארם, אונד קאן איהרע פֿערפֿאסער אויך ארם מאכען, אויסער ווען ער פֿריהער ארם איזט, אונד זיין בוך איהם שטאמט אייגען קבוץ־בריעף דיענט, דאנן קאן ער וועגיגסטענס מיט דעם ווערקע רייזען אונטערנעהמען, אויף דער רייזע מאכע גראבהייטען איינשמעקען, אונד דאן צו הייזע איין פֿאאר מאנאטע זיך גיטליך טהון.

איך האבע פֿאן דברי צדיקים 500 עקס' דרוקען לאססען, אייניגע האבע איך אין ווען אונד גאליציען פֿערשענקט, אייניגע האבע איך דעם לעמבער־גער בוכהאנדלער צום פֿערשלייכען א 4 קרייצער דאס שטיק איבערגעבען, צווישען 2 ביו 300 שטיק ווערדע איך היער האבען, עס ווירדע מיך זייער

פֿרייען וועגן זיא דארט פֿיר זיך 100 שטיק צו נוסע פֿרייען ווערדען פֿער־קויפען קעננען, וועגן עס איהנען געלייגען זאללמע, ווערדע איך איהנען מיט דער צייט אי"ה אייניגע עקס' פֿאס בוחן צדיק אונד כתית למאור צוא שמעללען, דיא איך לענגסט פֿערטיג האבע, דיא זעלבסט געגען 2 יאהרע שאן מיט דער צענוור פֿערוועהן זינד, אונד דיא איך בלאס אויס דער אורזאכע ניכט האבע דרוקען לאססען, ווייל איך וואוסטע, וויא עס מיט דעם פֿערקויף העכ' ווערקע, וועגן זיא ניכט אייגען רבי צום פֿערפֿאסער האבען, אויסזעהט, נון אבער האט זיך מיר איינער אנגעבאמען, דיא ווערקע צו דרוקען, וועגן איך איהם געלד לייגע, דאס ער מיר נאך פֿערקויף דער ווערקע צוריק זעמצען ואלל, איך רעכנע דארויף ער ווירדע מיט דיא ווערקע הערום רייזען אונד זיך אללע מיהע געבען אום זיא אויס צוא ברינגען, אונד זא האפֿע איך זאללען דיעזע צום דרוקע קאממען. איינע העתקה מכרויים זאגרות דיא זיא אין איהרע בריפֿע ערוועהנען, האבע איך ניכט צו געזוכטע בעקאממען, אויך פֿאן איהר עמק רפאים האבע איך קיינע זילבע ערהאלטען, זעלבסט דיא העתקה דיא בייא ה' בלומענפֿעלד וואר, האט איהר אנפֿערוואנדעטע אין ראדוויולאו פֿאן איהם גענוממען, אינדעם ער זאלכע אין איהרעס נאמען צוריק געפֿארדערט האט.

וויא גערנע העטטע איך מיך מיט איהנען בעשפראכען, אלליין וואס איזט צו טהון. זעלבסט קיינער מיינער בעקאנטען פֿאהרט אין איהרער געגענד, אום זיך מיט איהנען בעשפראכען צו קעננען, אונד מיר וויעדער מאנכעס מיט צו טהיילען.

דאס ספר תורת הקנאות האבע איך פֿאן איהנען נייע ערהאלטען, איך בעזיטצע איינען דען מיר אונזער אונפֿערגעסליכער פֿריינד רמ"ס געגעבען האט, אונד מיך פֿערזיכערטע, ער האטע איהנען, וויא איך גלויבע 85 רובל געגעבען.

געזענוים האט 2 ווערטערביכער הערויסגעגעבען 1 קליינעס אונד גראסעס, איך האבע דאס קליינע ווערק אונד קאן עס ניכט וועג געבען, איך ווערדע איהנען אבער פֿאן לעמבערג אי"ה אנצייגען אב אונד וויא טהייער איין עקס' קאסטעט אונד וועלכעס זיא ווינשען ווערדען, ווערדע טראכטען פֿיר זיא צו קויפען, זאנסט קיין נייעס מיט צוטהיילען. לעבען זיא רעכט וואהל איך בין איהר פֿריינד יוסף פֿערל.

P. S. גענענווערטטיגעס שיקע איך אן אונזער פֿריינד ה' בערמאן בלומענפֿעלד אין בראדי, איך ווערדע איהן ביטטען עס איהרען נעפֿע צוא איבערגעבען. וויא שמעהט עס מיט דעם אוקא וועגען הספרים של חסידים אשר כפי השמיע יבערו מן העולם?

תקצו' פרק י

לריב"ל מאת הרב החכם מו"ה מתתיהו שמראשון מווילנא תקצ"ז *

— — — אכן כימים אחרים אחרי בוא המכתב לידי, איהרע לי מילתא ויקח המות מבין ורועותי ילד קטן כבן שנה, אחרי אשר לקח לפני חדש ימים מקודם את אחיו בני בכורי, — הה! מה אומר? ומה אדבר? הנני עורני נער רך, לא אדע עוד לצאת ולבוא נגד הזמן, לא אדע עוד איך, להתנהל עם ילדיו, המקרים הרעים המתאבקים עם בני אדם גם עם בני איש! הה! השקני סמורים הרוני לענה! גם אני חליתי בחלי המדינה, והוא היה בעוכרי, כי נקנה לי אשה ואני עורני כבן י"ד שנה — הה! הטבע האכזרי! הטעמתי מקדם אך צוף דבשך, למען קבד עתה ברעלך את חכי ביתר שאת ויהר עז. הה בני הנחמדים והנעימים יחד, שעשועי יום יום הלכו ממני איש אחרי אחיו, לשוא אקראם, לשוא יעמדו לפני ברמוני, השאול יעצור בעדם, בלע ואינם! רובץ תחת משא היגון, רחקתי כל מנחם, גם החכמה שעשועי כאשר דוח זריתי, כי לא מתקן לי רק הרגשות עצבי, ולא יפעם לי אָבֵל אב, קודר שחוח, — לכן נא יסלח לי אדוני, אם לצאת ידי חובת אב (העמיסה עלי הטבע) פשעתי בחובת הידיד היקר — בשם החדש הזה פיו יקבנו מאד אכבדה — ולא עניתי את דבר מכתבו, ואחר עד עתה, וידידי בטובו הנודע לי יענה ויאמר: סלחתי!

והנה מדי כחבי מכתבי זה, הראני ירידנו הנ"ל את מכתבו אליו, והנה שמי נשא על שפתי ארוני, ומכחלי דבריו ניכר, כי מעט חרה לו עלי, על אשר חדלתי מהשיב לו טאוטה (אף כי לא לרצון לו לקבל מכתבים במרדתו גברה לו בעת) וגם כנראה שנוף נושא מכתבי ימעט ויצער מאד בעיניו (כאשר יגדל ויכבד מאד בעיני לדעת) לכתוב על אדותיו — אמנם לדעתי הקצרה, מחובת החוקר על דבר שלא לקמץ במלים הדרושים לחקירת נושא קטן בתכלית הקטנות, כאשר לא יאות להכביר מלים לא נצרכים, אף על נושא גדול כרומא, והוא עומד כרומו של עולם (כאשר חויתי ג"כ לדעתיה דמר שלא ישר בעיניו מה שהאריך ירידנו הנ"ל על אודות דיסקרין אף כי נוף הבאור נכון וצדק הוא גם לדעתו) וגם אנכי לא הוקרתי ביוהר את האש דת, כי לא הרהבתי לכתוב על אדותיו אל ידידי לקרעמניץ, אך

* ראשיתו של המכתב היקר הזה היה מודפס בספר הזכרונות לד'מ"ט, ולמותר לחשוב להניח פה את הדברים אשר הובאו מהמכתב הזה שמה כפעם שנית, והקורא יוכל לטיין גם המו"ל ספרי ריב"ל.

כתבתי לידידי מווילנא אשר הסכננו לעשות ככה איש לרעהו, וכח דברי המכתב ההוא, ככח דברים בעלמא, אשר ישוה ירד לידידו שלא ידקדק היטב בהם, וידיבר כפי העולה על רוחו בעת ההיא. ואנכי אשר חוקתי אח דברי געזעניוס, הוא אך בעבור שלדעתי הצדק אהו, ואינני נוגע כלל בדבר, כי לא מידידי אף לא מגואלי הנהו.

ועתה אשובה להשיב לו על אגרתו כאשר עם לבבי, ובי אדוני! שלא ידקדק אחרי דברי כל כך. כי הנני כותב בלי ספרים ובמהירות נמרצה — מש"כ, כאשר נהג ישעיה בתיבת חגים ונקופו במקום חגים יקופו". הנה כבר מצאנו כמה שרשים בגורת חפ"ג שיבואו ע"ד השלמים כמו ינצורף (דברים ל"ג, תהלים ע"ח, ק"ה, משלי ה'. הַיְנַמֹּר (ירמיה ג') כמקשים יִנְקָב (איוב ט') וזולתם הרבה.

ומש"כ ראה. ומכתבים עמל פִּבְבוֹ אינני יודע כוונתו שהיה צ"ל פתבו, אתמה! הלא השוא ישתנה להנועה בהפסק מאמר גם בפעל כמו שִׁבְרוּ (דה"ב כ"ג) ואם כוונתו שהיה צ"ל בקל ולמה הוציאוהו בפועל? הלא גם זה נכון הוא, לפי שקאי על המחוקים, והמושלים להם בעצמם אינם כותבים, אך המה יחוקו הדין ומופריהם יכתבו (לשון אוצה"ש).

ומש"כ: "או ברקדוק לשון עברית היינו אשרות" לא ידעתי מדוע מדויק כ"כ בחסרות ויתרות וכבר לגלג הראב"ע ע"ז.

ומש"כ: "האם כבר מוסכם אצלו שאש דת תיבה אחת היא"? הן כיוון שהכתיב תיבה אחת יוכל להסכים עם הכתב, ומדוע לא הקשה עליו מן הנקודות, שאם כדבריו צ"ל נקודות אחרות? — ושהכוונה אריות? הלא בלשון ערבי כן! "ומי הגיד לו בבירור שאראל הוא מלאך" מצאנו בישיעה (ל"ג ז') נדרף עם מלאך הן אראלם צעקו חוצה, מלאכי שלום מר יבכיון, ואע"פ שאין ראה לדבר.

ומש"כ בתור פירוש זר שרבבות קודש הוא תמורת מריבת קודש ואש דת הוא אשרות הפסנה" כו' לדעתי הוא פירוש טוב, ואסור לאמרו בפני ע"ה ובכל זאת אתו הצדק, שאין אנו צריכים בזה הפסוק לפרש אותו כנ"ל, כי פירוש הפשוט טוב הוא ממנו.

ומה שהגיה את מש"כ וא"כ יוצדק שצ"ל וא"כ לא יוצדק געזעניוס, אבטל דעתי מפני דעתו כיאות, ומה שכתב לבטל דברי השולמית במלת שעמנו לפי של"ד מאוחרת מלה"ק" — הן ס' השולמית איננו ת"י מצוי, יאולי כוונת הכותב רק לאחד את מלת שעמנו בלה"ק למלת Sindones בל"ד, כדי להבין היטב באור המלה, ואולם ל"ד לקחה את המלה מלה"ק.

ומש"כ: "וחז"ל לא קראו לכל אומן התופר מנעלים בשם סנדלר כ"א את ר' יוחנן שהיה נקרא כן בלתי ספק מהרומיים שבא"י וכו'". — באתי ביהודה ועוד לקרא ואומר: כי גם לדעתי השערה ישרה היא, ואוסף עוד יי הוא היה מאלכסנדריא, כדאיהא בירושלמי חגיגה: "ר' יוחנן הסנדלר אלכסנדריא לאמתו הוא" וקרוב לאמר ששם התלמד את המלאכה, כי שמה

ע"ז
ס'
ילי
לא
כי
אם
פל'
זיי
או
נו'
רא
א?
הר

היו היהודים בעלי מלאכות (עיין יומא ועיין שבילי עולם ח"ב) ואפשר להוסיף עוד מה שראיתי באיזה ספר שהכהנים שהיו במצרים היו משתמשים בסנדלרים בעת עבודתם (ואולי שם הוציאו זה המין מנעלים בראשונה) וכן מצאתי עתה בדיקצאנער אחר שכתב על סנדל: „מענכס שוה דער בארפסמער, פאנטאפפֿעלן דעס פאכסט'ס אדער דער בישעפֿע ווען זיא דאס אמט האלמען עכ"ל. והאוי להעיר שמתוך זה נדעה היטב הברל סנהג ישראל בימי ההנאים למנהגם בימי האמוראים שנשתנה לגרועותא, שמתחלה נתרועעו עם הגוים וידעו את שם הכינוי שנתנו הגוים לאיש מאנשיהם וגם הם קראו לו בזה השם כמו ר"י הסנדלר, פילון היהודי, כי (כמו שהעיר מעלתו בס' תב"י צד 116) אמנם לא כן בדורות האמוראים שאף שר' חנינא ור' אושעיא הוו אושכפי בארעא דישראל והוו יתבו בשוקא בזונת ועברי להו מסאני ועיילי, ומסיימי להו בכרעיהו" „כ"ה הגירסא בעין יעקב ובשו"ת ההשב"ץ ח"ר סימן קמ"ז, ונושאי פנים בתורה השמיטו זה כגמרא) אעפ"כ לא נקראו בשם הכנוי אשר בודאי נתנו להם הגוים! ודע שמתחלה רציתי לוטר (לפי שיש נ"מ בין מנעלים לסנדלים עיין שבת פ' אלו קשרים ויבמות פ' מצות חליצה) שהעושה מנעלים יקרא אושכף או רצען והעושה סנדלים יקרא סנדלר, אך אין זה נכון, כי כבר מצאנו בגמרא שאף העושה סנדלים יקראו אושכפי.

ומש"כ: „בשרשים לרד"ק עם נימקי רא"ב חפשי ולא מצאתי מאומה" אנכי עיניתו בו כעה, ומצאתי את הערתו ככחה או כן עתה, כי זה לשון רא"ב שרש דת: אמר אליהו, אין לשאול למה לא הביא אש דה למו? כי אעפ"י שהוא קרי ב' תיבות, הוא כתיב מלה אחת, אשדת לשון אשדות הפסגה (ואולי יכוון להפ' הור שכתב) עכ"ל, ושכח דברי הרד"ק בשרש אש שמביא את הפסוק הוה אש דה למו, ואם כדבריו שהרד"ק היה ירא מן הכתוב, הנה כאשר אין להביא מאש דת על שורש אש, כמו כן אין להביא ממנו על שרש אש.

אנב הרשיתי לי לכתוב לידדי שאלות והערות אחרות על ס' תב"י, והנה אינני כטבקר, אך כהלמיר השואל, ומבקש לדעת את האמת, כי אחת משתי אלה, אם אנכי אצדק בהערותי, אשמח כאשר מצאתי את האמת, ואם אדוני יצטדק א"ע, אשמח בשמעתי ובהודעי את דבר האמת, כי הוא כתיב עלי עד לאחת, ואהבת אמת אהבתיו, וכה החלי:

צד 6 בהערה וז"ל: גם קראו להנביאים לכר מקרא כמו שאחז"ל בוותר לך (סתרי תורה) וז"ל אמאי תרגם אונקלוס אורייתא ויביע המקרא ע"כ וידוע שיונתן ל"ה כ"א את הנביאים לכר כו' ופליאה על הבחור (ע' מטה"מ סאמר וי"ד) שלא שמע ולא ראה מדברי הוותר הנזכרים פה עכ"ל. והנה מה שהביא ראייה מן הוותר איננה ראייה כלל לדעתי, כי הנה מצאנו שטחבר הוותר יחשוב שיביע תרגם גם את התורה, עיין במדרש רות הנעלם דכתיב ואביה ירוק ירק מפניה תרגם יונתן מינכל ינכול באנפה (עיין מ"ע במהדורותיו השניות) וכ"ה בתרגום יוב"ע שלפנינו, וכן יחשוב שיביע תרגם גם את הכתובים.

עיין פ' פנחס, ותיקונא ג' ותיקונא מ"ו (ועיין מטפחת וכן יוחאי) א"כ איפוא מה שכתב הוותר „ויוב"ע המקרא" „ר"ל כל התנ"ך כי" נקרא אצלם כל התנ"ך בשם מקרא כמ"ש באות ג'.

ובלעדי זאת אין פליאה על הבחור לדעתי שלא שמע ולא ראה את דברי הוותר, כי בזמן ס' מסורת המסורת עדיין לא נדפס הוותר, אמנם אם היתה כיונת הוותר במש"כ המקרא על נביאים לכר, היה לדעתי אות וראיה נוספת על הראיות הרבות של הגאון יעבץ שהוא נתחבר בדורות אחרונים, יען שלא מצאנו שיקראו ספרי הנביאים מקרא כ"א בלשון בני אדם בזמן הזה עיין מטה"מ שם.

והנה מה שכתב בצד 108 בהערה „שהתרגום יב"ע עה"ת נתחבר אחרי רש"י" ע"כ לדעתי לא יתכן זה שכבר מביאו הערוך החת שם התרגום ארץ ישראל כמה פעמים (עיין מש"כ המוסף בערך אשן הב') וכן הרב אלפס, עיין במ"ע א"ב פרק — ובהקדמת הרטבמ"ן אור לנתיבה, ויש לי נ"כ ראיות ברורות שהיה התרגום הזה ג"כ בדורות האמוראים, ואכ"מ להאריך.

אנב אעיר מש"כ הבן יוחאי דף צ"א ע"ב וז"ל: וכן מ"כ בס' יוחסין (דף ע"ב) יוב"ע כתב תרגום כתובים וב"ק שיצאה מי הוא שמגלה סתרי תורה היה כשרצה לפרש ובא לציון ע"ש ובאמת דבריו המוחים וורים דהרי קרא ובא לציון נואר כתוב בנביאים (ישעי' מ' ז') ורז"ל אמרו מפורש במגלה שם בקש לגלות תרגום כתובים יצתה ב"ק וכו' ? לכן נראה להגיה בדבריו שצ"ל כשרצה לפרש דניאל דאית ביה קץ הגאולה עכ"ל, ושנה מאוד בזה כי הוא לא מצא כתוב זאת ביוחסין אבל העתיק מס' שלשלת הקבלה (או מס' סה"ד שהעתיק מש"ק) ולא נהן לב לעיין בפנים היוחסין, כי בעל הש"ק לאו טהימן הוא, והוא מלא מעותים, וז"ל היוחסין: „ואולי תרגם יב"ע ג"כ איוב ומשלי כי החששא לא היה אלא שלא יפרש יותר בזמירות דוד שב"כ בס' ר' דוד אבודרהם בפירוש ובא לציון נואל וזה לשונו: ושמעתי בשם הרא"ש שאמר שעל תרגום פסוק ימלך ה' לעולם (הוא פסוק בסוף תהלים קמ"ז יו"ד) יצאה ב"ק ואמרה ליב"ע מי הוא שמגלה סתרי תורה לב"א מפני שיש בו קץ משיח, אעפ"י שרש"י מפרש שהוא דניאל שיש בו קץ משיח עכ"ל בעל היוחסין ומה יש לו עוד לזעוק עליו? וקושיית בעל ב"י מהבל, והגהתו מאפע! ובעל ש"ק כתב: „כשרצה לפרש ובא לציון וי"א פסוק ה' מלך" עכ"ל והטף הדברים בחפזן מן היוחסין, ובא לכלל מעות גדול, ומאד אחמיה על הרב בעל הסה"ד שהעתיק דברי הש"ק ככתבם, ולא חלי ולא הרגיש בכל זה כלל.

צד 12 בהערה וז"ל: ולי אני עבדך קורא נעים! ראייה ברורה ממ"ה פ"ב דע"ו שלא היו נקודות כלל על המקרא אף בזמן חכמי המשנה, ותמהני שלא הרגישו בזה כל החכמים שדברו בזה הענין כו' עכ"ל. אידיעהו כי כבר התעורר בזה הריב"ש בתשובותיו סימן רפ"ד (נדפסה ג"כ בע"מ) והארקולמי כס' ערוגת הכשם פכ"ו והארומי באמרי בינה פכ"ט ע"ש היטב. ועיין ג"כ להיעבץ בסנדל עוז דף של"ב.

צד 143, ר"ש דוראן הנאון בעל התשב"ץ נכד הרלב"ג כו' עכ"ל מש"כ שהיה נכד הרלב"ג כ"כ גם היוחסין והצמח דוד, ובש"ק כ' שהרלב"ג היה אבי אמו — ולדעתי אין זה אמת כי ראיתי שבכ"ם שהחשב"ץ בתשובותיו סביאו מתארו בשם "ר' לוי קרובנו" ולא "זקני" — ועוד אם היה נכד הרלב"ג היה ג"כ מיוצאי חלצי הרמב"ן (כי הרלב"ג היה נכד הרמב"ן) ולא מצאנו בשום מקום כספריו כשהוא מזכיר את הרמב"ן שיהיה מזכירו בשם א"ז (ועיין בו ח"ר ענין ע"ב) — ואח"ז מצאתי בתשובותיו חלק ראשון ענין קל"ד שכתב בפירושו מה היתה קרבתו עם הרלב"ג וז"ל שם: ואעפ"י שהר"ד לוי ז"ל אדם גדול וחשוב וקרוב לנו האיש, כי זקנו הרב ר' לוי הכהן ז"ל היה זקנו של א"ז ז"ל ר' יהודא דילשפילש, וגם הרב ר"ל ז"ל היה בעל אחותו של א"ז ז"ל עכ"ל — אגב אעירה, דמחבר התשב"ץ קטן הוא ר"ש בן צדוק ז"ל מתלמידי הר"ם מרוטנבורג קודם הרבה לזה הר"ש מחבר התשובות השב"ץ, והוא מביאו בתשובותיו את התשב"ץ קטן, ובשפתי ישנים טעה בזה ממה שמביא מס' צמח דוד כי לא ראה מה שכתב הצ"ד בשנת ע"ב אצל הרי"ש מקינון ע"ש. וגם בש"ק ראיתי בזה דברים מעורבכים ע"ש; ודי אלה ההערות לעת הזאת! אקוה כי בל נימלני כפועל ידי, ולא יהמהמה מלכתוב לי תשובה על המכתב הזה. תמו דברי ידו הדורש שלטו בכל לב ונפש ושלוט כל ידיו מתתיהו בן שמואל שטראשון.

גם אשאלה מאתו אם הוציא לאיר את ס' הסכפחת עם הגהות אשר צשר בסוף ספר מלוכת שאול דפוס לעמבערג.

כ"ח אדר תקצ"ז וישנוויץ.

אל אשכל הכופר, חו"ג וסופר, הנותן אמרי שפר, לפני מלך ושריו יכלכל דבריו ולא יחפר. ודורש טוב לאחב"י במגלת ספר. הוא כבוד ידונו המופלג, מהלל ומפואר בעיני כל במעלות טובות. כבוד שמו כהלל מו"ה יצחק בער נ"י לעווינוואהן.

הנה עת לחננה פני כבודו הרמה והנשאה ונשאלה ממנו מענה לשונו בעסק הפקודה אשר יצאה מאת אדונינו האדיר הקיסר יר"ה בעסק הספרים של אחב"י. ובאמת אנחנו פי מלך שמור. אך כאשר מעכ"ה ג"כ יודע ומבין שקשה כח הסבל בזה המרחא בין לעניי עמנו ובין עשריו, וביטול קול התורה יהיה והלא לא לתהו ח"ו בראה; וזה קיום העולם בעוה"י. ולהרבות בדברים לגברא דכוותי' אך למותר כי מאליו מבין יודע כ"ד ועוד יותר בעוה"י. ואי לזאת באנו בשפל קול התחנה מכבודו הרמה להכניס א"ע עבור אחב"י לדת דורש טוב ולבקש על עמו אחב"י מאת דרשות אדונינו הקיסר האדיר

יר"ה, אולי יתגלגל זכות ע"י כבודו הרמה להקל המורח הגדול הנ"ל מאחב"י. ובטוחים אנחנו באהבתו אהבת ישראל וגדול טובו, שבוודאי יקדים נעשה בזה, ומשמים יסכימו להיות כל עשיותיו ודבריו הטובים יעשו רושם אמת ויכנסו ללב מלכים ושרים ובפרט לפני אדונינו הקיסר יר"ה שלא ישיב שואלו ריקם ח"ו ויתמלא בקשת מעכ"ה בשביל אחב"י בפרט בעסק הנ"ל למינה, להיות קיום העולם עומד על התורה וכו'.

הב"ד ידיריו האוחזים בחבלי עבות אהבה אהבת עולם. ושלטו יגדל נא כנפשו ונפש כבוד אלופי ראשי ומנהיגי הקהלה בפה ק"ק וישנוויץ (חוחם הקהל) (ששה חתומים) ולאחרונה יתום א"ע הרב: ראיתי דברי אלופי מנהיגי הק' דפה ק' הנ"ל ואמרתי אף ידי הבון עמהם ולאמץ את כבודו ברבר מצוה רבה כזאת. ויאמר לפעלא טבא יישר חילו. וחפץ ה' בידו יצלח לגמור עצהו"ט. אלה דברי המו"צ דפה ק"ק הנ"ל.

נאום יוסף אליעזר בהרב מו"ה גרשון ז"ל.

כ"א אדר ראשון תקצ"ז דובנא.

לכבוד ידונו המופלג חכם דורנו מליץ מפואר השלם בכל מדע איש ישר ונאמן רוח דורש טוב לעמו אוהב צדק ומישרים כבוד שמו מוהר"ר יצחק בער נ"י לעווינוואהן.

הנה בדבר הפקודה הרוממה אשר יצאה מאת אדונינו האדיר הקיסר יר"ה בענין הספרים כידוע, ויש לנו ולכל הקהלות לבקש בענין זה בקשה אחת מאת הרשות לכן הננו שולחים אל מעלתו שליח מיוחד ושמנו דבר בקשתנו כפיו, והננו מבקשים מאת כבודו שיתאמץ בזה עבור אחיו בית ישראל לכתוב בכבודו אל הרשות ולשאל את פיה בנידון הזה וכל אשר יצא מאתה הננו לקיים בכל נפשנו כי דבר מלכנו אדונינו הקיסר יר"ה ופקודתו קדושים הם לנו ואם יצטרך מעלתו דאווערינאסט פארמאלניע ע"ז הננו מחויבים לשלוח לכבודו והיה ה' אלהיו עמו ויברך חילו ופועל ידיו ירצה הב"ד ידיריו וחפצים באשרו אלופי רוני נגיד מנהיגי הקהלה פה ק"ק דובנא (שמות החתומים וחוחם הקהלה). — דברי כבוד אלופים ראשים רוזנים נגידים מנהיגי הקהלה אינם צריכים חיזוק אך באתי בשאלתי לפני הוד מעלתו שיהיה זריו ברבר מצוה רבה כזו. שר מגיע לכלל בית ישראל ושכרו יהיה כפול מהשמים וזכות הרבים תהי מסיעתו וה' ישלח עזרתו מקדש והיה בזה שלום כנפשו וכנפש ידיו דו"ש.

הק' חיים יעקב החונה פה ק"ק דובנא רבתי והגליל.

תקצ"ט. פרק י"א

לריב"ל מאת האדון הריסטאפאר ארכימאנדרים :

Письмо Ваше отъ 1 Января Вы прислали ко мнѣ на языкѣ священномъ, пророческомъ. Я благоговѣю къ сему языку, но къ созвѣстнѣю мало съ онымъ познакомился въ молодости, и перевозжу съ онаю только при помощи лексикона не скоро. Краткое поздравленіе мнѣ незатруднительно было разобрать, но если теперь разпознаетесь писать ко мнѣ и писать не мало, и притомъ что нибудь по секрету, прошу писать для большой удобности и для скорѣйшаго при моихъ непрерывныхъ занятіяхъ уразумѣнія сколько можете на російскомъ языкѣ, всею бы лучше, когда бы могли объясняться на французскомъ языкѣ. Въ рускомъ-же письмѣ извольте употреблять выраженія лстинскія и нѣмецкія, какъ для васъ будетъ лемѣ.

Христофоръ

5 Января 1839 г

ב"ה קאניגסבערג מנהמ"אב התקצ"ט.

שלום וכל טוב לאיש בריתי מוכתר בכל המעלות, שפתותיו
נוטפות דברי אמת ושלום כש"מ מו"ה יצחק דוב לעווינזאהן נ"י.

הנני שולח לאדוני בזה את המכוקש מאח הב' ח"ק בבערלין,
העתקה מאות לאות הנעשה ע"י אחד מאוהביו ומלומרי האקאדעמיה פה
מהבקורת הנקראת בשם זולאמיט אשר הוציא לאור זה כמה וכמה שנים
האדון המכונה דאקמאר פֶרענקעל בעיר דעססויה אשר היה תחת ממשלת
הקיסר נאפאלעאן קאנויסטאריעלראטה, וגם ממני ימצאו בה דברים אחרים
הנוגעים בחקירת תורת אלהינו, כמו: ,,האבען דיא יודען גלויבענסארטיקעל
אדער ניכט? וכדומה; ויתר דברי הנ"ל הלא הם כתובים שם עד דף צ"ח על
המחבר נצח ישראל, אשר הגיד שחדשות נאמרו עליו בספר תב"י. עוד לא
שמענו אונינו במדינת אשכנז, ויען כי לא יוסיפו לדבר בשבח אדוני היקר,

י"א ניסן תקצ"ו אוסטרה.

אל איש אשר שמו הולך למרחקים. חכו סמתקים. וכל דבריו
לא ישובו ריקם כאחד מן הצדיקים והוא מבין דבר מתוך דבר
ויש לו כח להמתיק עסקים, אשר שמו יהולל ברחובות בשווקים,
ותאותו ורצונו להחזיק את הדבר אשר ניתן בקולות וברקים.
לכבוד אוהבני ידידנו המופלג כדורנו בכל מיני חכמות ודברים
אשר יוכל לעמוד בהיכל מלך ושרים. כבוד שמו מהולל ומפואר
בפי גדולים וקטנים ומכל זרע ישראל הנוערים הן קצינים דלים
ורשים. כ"ש מפארים לשבח מוהר"ר יצחק דוב בער נ"י

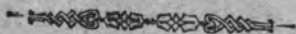
לעווינזאהן.

הנה העת הגיע לחנן את פני הדרת כבודו הרמה והנשאה וליתן לו
השוואת הן הן לו עבור כי הקיץ אותנו מתדרמת שנת הזמן. ואמר לנו קום
קרא לאלהיך ישראל כי יש תקוה לאחריתך. וגם כי יש לאל ידי לעשות
עמכם טוב. ואמרנו וענינו לרו"מ הנשאה אשר חילו ופועל ידיו תרצה ויהי
ה' אלהינו עמו ובכל אשר יפנה יצליח. ובפרט אשר הוא נבחר מאחב"י
גדולים וקטנים ומשר התורה הוא שלוח. ובעוה"י יהיה כאלהי השמים כמותו,
שבאם יגמור הדבר בכי טוב כודאי יהיה בנוה טוב מנוח. לזאת אנחנו מבקשים
ומתחננים מאת מעלת כבודו הרמה והנשאה שיתאמץ בדבר גדול בזה עבור
אחינו בני ישראל. ויהי דורש טוב ומבקש על עמו. ואנחנו מוכנים לקיים
את כל דבריו באמת ואמונה. הכ"ר ידידו המצפים לתשועת ה' על ידו שיבוא
במהרה ושלומו יגדל כנפשו ונפש כבוד אלופי ראשי רוזני נגידו ומנהיגי הקהלה
קהל ערת ישרון דפה ק' אוסטרא.

(שמות החתומים וחותם הקהלה)

דברי כבוד אלופי ראשי רוזני נגידו ומנהיגי הקהלה דפה אינם צריכין
חיווק ובודאי דברים כאלו אין צריך זירווי יותר כי מן השמים יסייעוהו וה'
ישלח עזרתו מקדש ומחמת כאב עינים לא יכולתי להאריך לפי כבודו הרמה
ושלום יהי לו וכלל ישראל הכ"ד הבעה"ח

הק' חיים כהן רפאפורט חונה פה ק"ק הנ"ל.

על כן חדלתי להציגם פה כי ארוכים ואך למותר המה. אולי יתן ה' ואוכל לקרוא כל חבוריך, כאשר טעם מעמתי זה כארבע שנים נעימות ספר תב"י, או אתכבד לשכחם בבקורת צייטונג דעם יודענמהומס היוצאת לאור מדי שבוע בשבוע בעיר לייפציג וגם אנכי אשלח אלה אנרות בכל חודש וחודש.

ישלח ה' במהרה רפואה שלמה לאדוני יריד נפשי ולכל מרבית בני ישראל המצפים לזאת עוד על האדמה הזאת מלכות אל אלהי אמת נטועה ושולחת ענפיה לארבע רוחות העולם. יחדש ה' עליו שנה טובה ומתוקה כחפץ עבדו ואוהבו

משה בר"ש פרוישמאדט ד"ר פילוסופי ולשונות בני קדם.

לריב"ל מאת המדפיס ר' יוסף ראובן ראם בוויילנא תקצ"ט.

מכתבו מן כ"ז המזי קבלנו לנכון לא ידענו על מה ולמה שפך כאשר חמתו עלינו על לא חכם בכפינו, וכי מעשינו טובים לכם מאד, הלא ספרו כ"י כבר הוא בדפוס אצלנו, ובעוד ג' או ד' שבועות יצא אי"ה ממכש הדפוס עד תימו בתכלית היופי וההידור, ולמה ברעש ורוגז וגמא ארץ עלינו, הלא כאשר התחלנו להדפיסו כתבנו למע"כ, אשר פקודותיו שמה רוחנו להחיל, וטאו עד עתה הוא נדפס דבר יום ביומו, ואתפרנא יתעבד כאשר עיני כבודו יחוו הקונטרס הלומה פה, וידע ג"כ מזה עד היכן הגיעה הדפסתו בעור ה'. וירידנו המשכיל והנבון מ' יעקב קאפלאן, היושב בדפוס שלנו ועוסק בהדפסת ספרו מחקרי ארץ, הוא ג"כ משגיח בעינא פקחא גם על הדפסת ספרו דמר שלא יהיו בו קמשונים וחרולים. על כל הדברים האלה לא ידענו במה ועל מה יבוא עלינו בקובלנא לפני אה"ג דפה, ת"ל חפים אנחנו מפשע ואון נגד שופטי ארץ בכל דבר, אולם אתנו הסליחה, כי על כל פשעים תכסה אהבה.

אלה דברי ידירו עוו בש"ת יוסף ראובן ראם.

למען האמת והשלום נקימנא נפשאי בשפולי מכתב אוהבי וירידי היקר ומשכיל כבוד מו"ה ראובן ראם יהיה ולדרוש בשלום אדוני חכם עמנו הרב הגדול חכם הכולל כבוד ר' יצחק בער לעווינוזאהן, ה' עליו יחיה! והנני מעיד על כלל השותפים הנכבדים וגבירים בעלי הדפוס, וביחוד היקר ושלם ר' ראובן, כי בנפש חפצה ובהשגחה נפלאה יביטו על יופי ונועם הדפסת ספרו הנכבד בית יהודה, אשר יהי לאות ולסופת בישראל, ורק מעמל משא הדפוס הגדול העמוסה עליהם לא יספיק להם העת להשיב שואליהם דבר בכל עת כראוי אף כי כבר מלאו על אחת אפים רצון מבקשיהם. חלילה

למעכת"ה העלות שינא בלב עליהם, תחת אשר עלינו להתפלל בשלומם, בלעדם לא נרפסו ספרי חכמה בכל המון הדפוסים אשר הותרו עד עת לא כביר בכל ממשלה הקיר"ה, ולולא דרך רחוקה ביניכם חי אני כי כבר יצאו לאור כל הדברים אשר העליהם במצורת שכלכם עלי גליון, ולא לחנם אמר החכם: „בידים נכריות טוב רחמות גחלים עוממות" אמנם לא עליהם תלונותיכם אדוני, וגם אנכי דמיתי כמוכם עד בואי הנה זה כמשלש חדשים ברבר הדפסת ספרי ארץ קדומים, (אשלחנו פער פאסט אי"ה בקרב לשום עינו עליו) וראיתי והנה טובים האנשים אתנו, ונהפוך הוא כי כפי איש כן תנמוליהם.

ספרכם הנהו נדפס יחד עם ספרי, על פרעם אחד וועציר אחד ומשרתיו, ואנכי עומד עליהם מדי יום ביומו מאז הבקר ועד הערב לכלות את חק היום ביופי וסדר הדפוס והבקרת. ב"ה אשר החייני והקימני והגיעני לראות מחצית ספרינו נגמרים למול, ואי"ה במרם יכלה קיץ יוציא לאור גם החלקים השניים, והמשכיל האברך ר' שמואל יוסף פין ההוקם על מאת ירירנו הנכבד כבוד ר"מ נ"ו לבקר את הקארעקמעס ומתאמץ הנהו תמיד לנקותם מכל סיג ושמיץ דופי כיד הבקרת הטובה עליו ושלום על ישראל.

ובעבור ידעתי כי יתנחם כ"ה על הדברים אשר פלטה קולמוסו במכתבו האחרונים ונבקש קרבתו, נגשתי היום להיות נמנה ג"כ בין אוהבי הדורשים שיזמו כבודו והצלחתו מלב ונפש עבדו אוהבו ועמיתו.

יעקב קאפלאן ממינסק.

ת"ר פרק יב

בחדש אייר ש"ת מכתב לדוד שמרנ"י אל כי חסיתי בך.

אל מול יקרת השכל בחיר האנושי אשר שפתותיו נטפות פניני החכמה והאמת ה"ה הרב השלם יצחק בער לעווינוזאהן נ"י.

אחי אוהבי, אדבר עמך בלשון אחוה ואהבה, כי נפלאה אהבתך עלי גם כי עיני לא זכו לראותך רק מכותלי ספריך אשר המציאם שכלך ופעלו יריך להוציאם לאור ללמד את בית יהודה דעת ואת זרע יעקב בינה, בהם התבוננתי ומצאו חן במדב"ר כי ישרים הם למביניהם, ומי יתן ויחרתו דבריך על לוח לבם ויעשו וייטב להם באחריתם. אחי גם כי לא ידעתך במראה אשר אליו תשוב ציר המכתב. אבל ההכרח לא ינונה כי צעקת עמנו וצרהם גדלו עד לשמים מחמת המציק להם ברמשק ובראדי. צוריהם אוטרים כי המה צריכים דם על חג הפסח, ויאספו אל המשמר כמה מאות אנשים נשים

זמף מהם כבר מתו והמירו את כבודם מרוב הלחץ אשר מצרי"ם לחצים אותם נגד הטבע. ולא יאומן כי יסופר אשר ע"כ המה מבקשים ממני את ספרך אפס דמים, והוא עכשיו ת"י ואוליכו עמי. ופן ואולי יצטרך להרפסו או להעתיקו ללשון רבני או מירקית. אשר ע"כ נא אחובי אחי שלח לנו רשות לעשות כאשר נצטרך. וכל אשר יותיר הוצאות הרפוס או ההעתיקה לך יהיו כי חלילה לנו מלהסיג גבולך, כי נוצר האנה יאכל פריה. כ"ר תולעת ולא איש. מדוכא בכאב עינים אשר הכתיבה קשה עלי ע"כ קצתתי ואומר שלום. דוד די בית הלל.

ב"ה. הנני נותן רשות להגאון החכם מאחי עדה ישרון דק"ק קאנסטנטינופול להדפיס את ספרי אפס דמים או להעתיקהו לאיוו לשון למוכת בני ישראל, בהנאי שישלח לי הגאון הנ"ל והנלוים אליו מראשי העם דק"ק הנ"ל אגרת בהתימת יריהם ממש שואת היא רצונם. וכי מסכימים לדברי התנאי שהתנה עמדי המשכיל הנכון ר' דוד די בית הלל מארץ הקדושה. ואם יצטרכו הקהלות האלו עוד איזה מכתבים ופסקים ממלכי פולנאי הקדמונים בביטול עלילת רם. וכדומה איזו ההעסקות בנירון הזה, הנני מוכן בכל עת לשרת אחי בית ישראל, דברי הכותב והחותם בידים רפות מיטל על ערשו ערש דוי, והמצפה לתשועת ה', תשועתו, ותשועת כל בית יהודה.

הקטן יצחק דוב בער לעווינזאהן.

קרעמנין חמשה עשר לירח וזו הת"ר ליצירה.

ב"ה יום ו' עש"ק ט"ו אדר שני ת"ר לפ"ק פה ק"ק בריסק דליטא.

כבוד ידידי והוא קלבי הרב החכם החוקר התלמודי, הדרת החכמים ותפארת המחברים, פאר עדתו מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י בקרעמנין.

הגיעני מכתבו אהמול סמוך לסעודת פורים, וזה לי כמה השאלתי ספרו לאשר לא נמצא כאן אף אחד מהם, והנה כבוד ידידי מר דרש מאתי את הדברים אשר שמתי בפי בן ר' שכנא מלוצקא. ידע מר כי אינני מחליט לעולם שדעתי היא הרעה הישרה כאשר בהיותי נערר מכל לשון מלשונות העמים וולת לשה"ק מעט מן המעט, ומהיריעות הרבות הנמצאות כעת אין לי אופן לדעתם כ"א מאשר אחזה מספרי המחברים מעמנו, וכרובם כן חטאו לי ומעטים המה המחברים אשר להם יד ושם בספרי האומות שלא יקדיחו תבשילם. גם הפטיט בלאך בספריו אשר דמה כי נגנב את לב ב"י עד כי לא מצא בו הגאון מ' מרדכי בנעט כ"א את אשר הוא מחלק בספרו ח"א דף

ק"ו ק"ו את הדת לשתיים (כבוד מר בונה יסוד ספרו ע"ו) ודברים אלו נובעים מהחכם מענדלעזאהן. ואנכי אמנם הראיתי בראיות אמיתיות אשר הוא מכת הקודמים, רצוני מבעלי הקדמות וכן שארי הערותיו בספריו מהן דברי הבאי ומהן עיקר כוונתו להשפיל מעלת חו"ל והנביאים האחרונים עד כי לא בוש לומר כי מצות מתנות לאביונים לקחיה הנביאים ז"ל מהפרסים ופי יסוד הנה להאמין לו שמצוה כזו אשר לה יד ושם גם בשכל לקחיה מהפרסיום. וכן בעל הולדות אדם מוויילנא כתב בספרו כי משרע"ה נתן הוקים ומשפטים גאותים לעובדי ארמה, וכאלה רבות בספרי המחברים המהחכמים. והיטיב כבוד מר להשפילם בכמה מקומות מספרו, לא כן כבוד מר הוא מגלה דעתו לעין כל, ולא אחניפו כי זולת אשר מחויק הוא ברעת הפלסופים הצדוקים הקדמונים ז"ל לא מצאתי בו עול חלילה, ונהפוך הוא כי הוא נותן מעמים לכמה דברים המוהים שבדברי רז"ל עד שמגלה אמיתותם לעין כל ברם מאשר ידידי מר דרש ממני לכתוב לו הנני מודיעו שדעתי לא כדעתו ואתחיל מהתחלת ספרו ואמר: בדרך 57 כתב כי לא היה חפץ השם יתעלה שיהיו כל העם מקטן ועד גדול כלם עוסקים בתורה כי מלאכתו אימת נעשית, כבר הירצו חו"ל ברכות ל"ה ב': בומן שישראל עושין רש"ס מלאכתן נעשית ע"י אחרים. צד 59 כתב כי עניני החכמה הנצרכים לתורה היו אמורים או איש המוני, מאין הוא יודע? עוד בסוף העמוד כתב וע"כ אמרו חכמים: ולא ע"ה חסיד, אבל יכול להיות תלמיד, לומד, מלמד, חכם, ישר, מדיני, פילוסוף — ואח"י יוכל לבוא למדרגת חסיד. וכבר פירשו מפרשי מסכת אבות בפירוש כדברי התנא הגדול ר' עקיבא בן יוסף היה מקודם ע"ה עד שאמר פסחים מ"ב ב' מי יתן לי ה"ה ואנשכנו כחמור, ובר כלבא שבוע אדריה מנכסיו ואח"י נעשה מנדולי התנאים והחסידים אשר קדש ש"ש כמפורסם בדברי חז"ל. ריש לקיש היה ליסמים ואח"י נעשה חבר לר' יוחנן. הורקנוס בן ר' אלעזר אדריה אביו מנכסיו בשביל שלא למד תורה ואח"י הפליגו רבותינו ז"ל בשבח מעלתו. ומתאמר שמביא כבוד מר צד 60 בסופו תלמוד גדול שמביא לידי מעשה ישפוט כל איש ישר הולך כדברי. צד 61 בסוף העמוד בהערה כתב וז"ל: אולם המעשה לבד לא די שאינו מביא לידיעת התורה אולם גם לידיעת מעשה שלם אינו מביא כמו שאמרו, אבל המעשה על פי התורה מביא לידיעת התורה כאמרם ז"ל מצוה גיררת מצוה. באמצע עמוד זה כתב ב"ה ח"ל: אך מה שאמרו אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר הכוונה על העיונית וכו' עכ"ל. אבל הכוונה בזה על למוד התורה לא על למוד הפלסופיא והעיונית, כדברי כבוד מר. ומהנחה זה הולך כבוד מר בספרו עד צד קט"ו, קט"ז וק"ו ומביא בהערה שם כהנים ליום וישראלים לא נאמר אבל צדיקים וכו', וכן מביא דברי הרמב"ם ז"ל סוף הלכות שטמה ויובל כל מעיין שופט בצדק יראה כוונת אלו המאמרים שרק על למוד התורה כוונת ז"ל בדבריהם לא על הפלסופיא ובפרט דברי הרמב"ם ז"ל נראין יופי זהרותן לעין כל. ובאמרם ז"ל צדיקים הכוונה על החולכים בחורת ה' לא על העוסקים כעיונית

ובפילוסופיא כדברי כ"ת. ונפלאות היא בעיני שמשגי על בעל ספר הכרית
 (עם כי הוא הקוואטער בזה כי דבריו היו דברי הראשונים כהרשב"א והרא"ש
 ז"ל בתשובותיהם ואחריהן הרש"ל בתשובה והגאון בעל ח"צ בתשובה (ממאמר
 בסנהדרין גוי העוסק בתורה, וכוונתו נגלית שבאמרם ז"ל הורה, כוונתו פילוסופיא)
 אף שכותב בשבע מצות. אני בעיני לא אדע אכנה מהו העסק בהם, זולת
 הפלפול והמשא ומתן כחייב ופטר אסור ומותר לא זולת, לדעתו האם ח"ו
 רצונו להשריש בלב איש הישראלי מוכה ומעונה סובל עול הוה, שכוונת
 היעודים הטובים הבאים בדברי רז"ל על עסק התורה כוונתם על למוד
 הפלוסופיא ומה נעשה אנחנו שאין לנו ידיעה בפלוסופיא אף במקצת, וכן
 הרבה מגדולי אומתנו עמודי ההוראה אשר כל בית ישראל נשען עליהם
 כהראב"ד ז"ל והרא"ש ז"ל ובתשובה כתב בפירושו: בריך רחמנא דשויבן מנה
 כי בא האות והמופת להסיר לב לומדיו מיראת שמים עכ"ל הוהב. וגם יאמר
 נא כבוד כר מי בדורותינו אלו פלוסוף שיאמר כי עליו רק עליו הסכוון בדברי
 רז"ל שיוכה לדברים הרבה. ומרו לשונם על העוסק בתורה לשמה, מאי
 לשמה יש בפלוסופיא? קצרו ש"ד לולי הכרתיו מספריו היקרים ובפרט מספרו
 היקר והנחמד, "אפס דמים" וידעתי ממכיריו כי עם כל עוצם חכמתו עכ"ו
 ידאת ה' היא אוצרו, לא הייתי מעריך אליו מכתבי זה כי אין זה מלאכת איש
 כמוני מרוד בעסקיו, מסובל בענינים טובים ורעים ומזבים, לערוך מערכה
 מול הדרתו אשר בשמך עמו וידעתו הרבה יוכל להטביע את זולתו. אולם
 דבריו במכתבו הרהיבו עניו בנפשי לבוא בדברי אלה למעלה למשכיל. צד 125
 בהערה מהפלא על רש"י ז"ל וז"ל: מנ"ל לרש"י ז"ל שאמר שם שהיו מודיעים
 אותו הכא מן הצרות! דא"כ מה רבותא הוא? עכ"ל, במחילה מכבודו לא
 ראה שם בגמרא דף י"ד א' עד עמוד ב', ובוה נסתרו כל דבריו בפרק הזה.
 בכמה מקומות מספרו מביא מאמר הירושלמי כר"ה שמות המלאכים עלו עמהם
 מבבל, אהה! אוי ואבוי! מחבר יקר ומשכיל כמוהו, יתארה לחברה את פועלי
 און וריש בריוני הוא הפגר מובס, טמא ובליעל, פוקר וכופר, ליב מיוזם, תפח
 רוחו אשר בנה כל יסוד ספרו על זה המאמר, ומרא דאברהם! האם כוונתו
 חז"ל בהביאם המאמר לגנות את הנביאים האחרונים אשר קראו מיכאל שרכם
 או לגנות את שמות החדשים ומי הגיד להמא הנז' כי מה שהעלו מבבל
 הוא מה שקבלו האומות זולתנו ופשטיה דלישנא דבירושלמי לא משמע הכי
 כ"א שבבבל נבאו בשמות האלו. וזה דרכו של הפטיש בלאך בהיותו תולה
 עצמו על משמעות לשון אחד שבדברי רז"ל שאמרו בג' דברים אוהב אני את
 הפרסיים ולדבריו המוטעים קבלו מהם הרבה ענינים גם הנביאים לא לבד
 חכמי ההלמוד וכאשר רשמתי על ספרו ש"ע הרבה ענינים זרים ומהן כי זילא
 מילתא למחבר הלמודי להעתיק כל הכתוב בספרי העמים, עד כי המלצתי
 עליו שנמצא בו דבר טוב שאינו מגנה בשום אופן ובכל מקום מהמקומות
 באזיא ובאפריקא את הזנשים, ואם ישם ידיו מר עין ע"ו ימצא כדברי, לא
 כן ספרי כ"ת נקיים הם מכל סיג ושמצה.

ובאמת עמו השנונה הביאתנו לכל אלה והלך בעקבות בעל משא בערב.
 כרם כל הדברים הנאמרים באמת במכתבי לכבוד ידיו מר, ממקור נאמן
 יצאו, מקורות לבב אוהב לאוהבו כמוני למכת"ר יצאו לא זולת דלילה.
 הגני ידיו דו"ש מכברו ומוקירו חפץ בהצלחתו הוסנית והאלהית
 יודל הלוי עפשמיין.

לריב"ל מהחכם וואלף מוגענדהאלד צענזאר בוויילנא תר.

נאך ניא וואר מיר זא שווער איין שרייבען אן איינען פריינד אנצופאנגען
 אלס עבען יעצט אן זיא מיין ווערטהער הערר לעווינזאהן. דען זא שמראפ"ד
 באר וואר אויך ניא פאן מיר איין שמיללשווייגען, איינע זא געריימע צייט
 הינדורך, פארטגעזעצט ווארדען אלס אין דיען גאנצען אכט מאנאטען געגען
 זיא געשאה. וואס ווערדען זיא דענקען? שפילע איך קינדיש מיט דעם נאמען
 פריינד, אכטונג? זינד דיזע הייליגען, מיפסטען ט, נע דעם מענשען הערצען
 ביא מיר נור לעערער קלאנג! דען וויא קעננט איך זאנסט אויף איהרען
 לעצטען בריעף, דער מיר דורך זיינע לוינע אונד איינדרוינגליכע וואַרמע, זא
 וואונדערבאר ערגריף, אונד צור אנטווארט זיא אנגענעהם אויפגענטע,
 וויא קאננט' איך מערר אלס איין פגעסטרע פערשטרייכען, אונד מיט קיינער
 זילבע מיך פערלוימען לאססען? איך מוסטע ליגען ואגען, וועגן איך מיך מיט
 איינעם צו אויסגעדעהנטען ווירקונגסקרייזע ענטשולדיגען וואלמע. ליבער
 גאט! וואס ווערע דאס פיר איין לעבען דאס קיינע מוסע געוועהרמע, אן
 איינען פריינד צו דענקען אונד מיט איהם איין הערצליכעס ווארט צו וועקסלען!
 יא איך פֿיגע צו מיינער בעשעמונג הינצו, דאס איהר תעודה בישראל אונד
 אויך איינע אבשריפט איהרער נייען הומאריסמישען ארבייט עמק רפאים,
 אין מיינער האנדביבליאמעק, אונטער קלאססיקערן אלטער אונד נייער צייטען
 דען זיכטבארסטען פלאטץ אינגעהמען, אונד איך פֿאלגליך ניכט אליין דורך
 דען אנבליק דיעזער העררליכען גייסטעס פראדוקט, זאנדערן אויך זעהר אפֿט
 דורך דיא בלאסע צויבערריטהע דער אידעען-פֿערקעמטונג אן זיא אונד איהרע
 פֿארטרעפליכקייט עראינערט ווערדע. וואס איזט אלזא דיא ארוואכע, דאס
 איך יעצט ערשט מיר דאס פֿערגניגען טאכע אן זיא איין לעבענדיג זיכטבארעס
 ווארט צו ריכטען? לאנגע וואוסטע איך קיינע אנטווארט, דא טריטט אין
 דער צבענד דעמטערונג, דיא מיך יעצט אומפֿליסט, מיין גייסט אויס מיר
 הערפֿאר, אונד ריכטעט דיא נאך ערנסטערע אויפֿגאבע אן מיך ערשאקענען:
 דערע, דוא שטוינסט, זאגט ער, דאס דוא מיט דיינעם פֿריינדע זא לאנגע

צייט קיין לעבענדיגעס ווארט געוועזענעלט, זא זעהר דוא אויך פֿאַן פֿריינד
שאַפֿט אונד אכטונג געגען איהן דורכ־דינגען איום; וויא אפֿט אַך פֿער־
פֿליעסען מאנאטע, דאס דוא מיר, דיינעס איינפֿערלייבטען פֿריינדע נאך
ווארט קאַרנער נאך ענטפֿערנער פֿאַרקעמסט. האסט דוא גלייך זא אפֿט
העכסט וויכטיגע אנגעלעגנהייטען דעם לעבענס מיט מיר אכצומאכען!
איך זינקע דורך דיווען ווינק מיינעס נעניוס אין בעשעמונג צוואסמען, מעכטע
באלד דיא פֿאַרמועטצונג דיוועס שרייבענס אויפֿגעבען, אבער איך פֿאַססע מיך,
אונד בעשליעסע דיווע דיגרעססיווע בעטראכטונג מיט דעם בעמערקען! וואס
פֿיר איינע ערנסטע אינגע ווערדונג זעלבסט איין פֿערציהליך פֿערגעהן געגען
זיא מיין פֿריינד אין מיר אויפֿצורענען פֿערמאג.

גענוג, איך ווילל צום וועזענליכערן טהייל געגענווערטיגען שרייבענס
איבערגעהן; דען געפֿיהלע דער ארט נלויב איך, לאסען זיך נור גערנע פֿאַן
דען פֿריינדען הערען, מוט דענען מאן לאנגע צייט געלעבט, אונד דורך פֿיעלע
ערפֿראבונגען זיא נאך איהרעם גאַנצען אינגערן ווערט קענען געלערנט
האַט. יעצט אלא ערסלייך, איהרע איינערונגען אין איהרעם לעטצען, אין
בעצוג אויף העררן גינצבורג, האבע איך דעם זעלבען מיט געטהיילט, אבער
דער ליעבע היממעל ווייס אונטער וועלכעם מערדיאן דיווע אקמע מאן אין
זיינעם לעהרער אממע נאמאדיורט. עס איום דאך ווירקליך שארע, דאס
געמיינלייך ארמוטה דיא מיטגליד דער רייכענאנטעמען גייסטער זייא.
צווייטענס, דאס איהר דאמאליגער בריף אללען איהריגען הויגען פֿריינדען
מיטגעטהיילט וואורדע, דאס ער בייא העררן נאמאנאזאן צווייא טאנע האסט
פֿיטירמע (מיינעם וועגען ענטשולדיגע אויך ער זיך וויא ער קאַן) דאס איך
מיינעם ברודער אין ווארשא איהרע נייע בראשורע, ווארין זיא דעם
הסידעאיסמוס מעהר אלס ארבעין פֿסיר חד אויפֿגייסעלן, וועניגסטענס
דען הויפטציגען נאך געשילדערט. נון העטטע איך דריטטענס נאך, איין
ווערטען איבער איינליגענדען קול קורא אייך הינצוצופיגען. אבער
שפֿריכט דער ניכט פֿיר זיך זעלבסט דיא, איינדריינגליכסטע שפֿראכע? ערטענט
ער ניכט איינעם יעדען בעסערן אהרע וויא יענע פֿראפֿהעמען שטימטע אויס
דער וויסעט? איך בין דער מיינונג, וועגן זיא, אונד הערר גינצבורג, דיא
פֿעדער אויסשפֿרימצען, זא זייא עס אס קלינגטען, איבער דיווען געגענשטאנד
ניכט מעהר צו שפֿרעכען; דאך מוט איך דער וואהרהייט געמעס אן דען טאג
לעגען, דאס אללע מיטגלידער זיא פֿיר דיא העכסטע צירדע האלטען, אונד
זא ווערדען זיא פֿערמוטליך אויך איהרען בייאטריטט ניכט פֿערווייגערען, ווען
עס איהנען אנגענעס איסט, זא בעשעמען זיא מיך אדער איהרען צווייטען
ווארט קאַרנען פֿריינד העררן נאמאנאזאן מיט איינער באלריגען אנטווארט;
אבער זייען זיא פֿערויכערט דאס עס אונס אייגענטליך נור אים דיא נאכריכט
געלעגען זייא אב זיך איהר צושטאנד פֿערבעסערט האבע, אונד אב זיא ניכט דורך

הערוויסגאבע איהרער קירכען געשיכטע דעם מאמר כולל אונס היר ווידער
זואס צו טהון מאכען וואללען. איך אונטערצייכנע מיך מיט דעם וואהרסטען
אייגנאמען געפֿיהלע איהרען פֿריינד.

וו. טונענדהאלד.

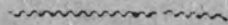

ב"ה! כ"ד ניסן ת"ר זסלב.

לידיר נפשי וידיר הבריות הרבני המופלג חו"ג באמת המושלם
הנכבד והישר כש"ת מ' יצחק בער לעווינזאהן נ"י שלום!

אתמול הגיע לידי חמדת מכתבו מן י"ב ניסן עם חבורו ספרו בית
יהודה, אשר אסף בחכמתו היקרה, ונהיגתי בשמעי משפעת שלומו הטוב, ואשר
ה"ל בחיים ושלום. וגם חכמתו עמדה לו. יוסף לו ה' אלף פעמים ככה
לשובה. — שני חבוריו וספרו אפס דמים זה כמו שתי שנים ויותר הגיע לידי
יחד עם מכתביו היקרים, וזכור אנכי על בוריו שתומ"י בקבלתם השבתי או
לידירי על מכתביו כראוי וכנכון, אך לא אוכל להזכיר א"ע באיזה דאטע
השבתי לכבוד אהובי נ"י, וע"י מי שלחתי. ומאד אהפניא אנכי אשר חשבותי
לא הגיעה או לידכם לנכון. ותולה אנכי אשר אפשר בעיר קרעמניץ או
בביהם מעלו מעל בתשובתי. לכן כאשר כעת נודמן הודמנות בטח מאד.
היינו אשר ניסתי הרבנית הנגידה נוסעת מפה היום לקהלהכס. לכן על ידה
שולח אנכי מכתבי הלו לכבוד יודי רומע"ל בת"ח על שליחות חבורו החדש.
ויחד עם זה שולח אנכי לאוהבי ויודי מנחה קמנה לזכרון שני חצי אימפ'
ותקבלו החיים והשלום מארה"ע כחפצו וכחפץ אוהבו ויודיו לנצח החפץ
בהצלחתו ורוש"ת באהבה עזה ובלונ"ח, ומצפה לשמוע ממנו ולהשמיע אותו
בשומ"ם, ולראותו בחיים ושלום וכ"ט לעולם.

מרדכי קלמן היילפרסאהן מוסלאב.

ב"ה אור ליום ב' פקודי ת"ר ברוסק.

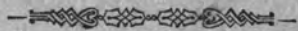
ישפות ה' שלום וכמ"ס לכבוד יודי הרחוק מעיני וקרוב
פרעיוני, הרב החכם החוקר התלמודי פאר ישרון כש"ת מ"ה
יצחק בער נ"י לעווינזאהן.

הגיעני מכתבו בצרוף ספרו היקר בית יהודה אשר קייתי זה כמה

וראיתו, והנה קבלתיו בשעה אשר היו המוסים אמורים והעגלה מעונה לרוץ
 מהרה להוראדנע וקבלתי אותו בדרך ודרשתי וחקרתי שרש דבר נמצא בו,
 ומצאתיו כי חבור כזה ראוי שיצא מת"י מחבר יקר מופלג ומושלם חפץ
 בטובת עמו כ"ב. ועם היות בכמה דברים וענינים ראיתי בו הולך בשיטה
 אחת מהשיטות הקרטוניות אשר אין דעתי כדעתו, לא למען זה אשלול מכבוד
 תורתו הכבוד והיקר הראוי לגבר יקר ביראת אלהים ומשכיל בתורתו כמוהו.
 אפס כי ראיתי להעירו בדבר אחד והוא: כספרו צד קפ"ג מביא כת"ר מאמר
 מנמ' סימ' ב' י"א (צ"ל נז"ר ב' ב') וכוונת הגמרא נגלית לעין כל:
ואברכנו בשיראין נאים, והוא מה שאנו קורין מענטיל בלשון ההמון.
 בהיות כי המכ"ז יודי נחפו ללכת לדרכו, וגם אמנה ראיתי בו כי
 הוא מאוהביו, הנני שולח ע"י תשורה לכת"ר סך שני חצאי אימפ'. וה' הטוב
 ייטיב עמנו להתראות פנים בפנים והוא השוקתי מאו, הנני יודיו ואוהבו דו"ש
 מאהבה ומתכבד בכבודו.

יודל הלוי עפשטיין.

ח שיפטים ת"ר דובנא.

שלוה לכבוד הרב המפורסם, פאר המשכילים והדרם, דורש טובת
 עמו ועומד לימין עדתו, החכם הנכבד היקר החוקר המהלל
 מו"ה יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

מי חכם חפץ החקוק להבין חסדי המלך האדיר יר"ה, יתבונן וישים
 לב על כל מפעליו אשר יעשה בכלל לטובת עבדיו עושי רצונו, וכפרט נחזה
 אנחנו בני ישראל איך יתאמץ בטוהר לבבו וברוב חכמתו עם שריו ויועציו
 הנכבדים לטובת עם ישראל, להרים קרנם, ולהיטיב מצבם בדת ותושיה,
 לעשות גם מהם תושבים מוכשרים לארץ טולדתם, למען יוכלו גם המה
 להתענג מטובת הארץ ומחלביה כאחד מהושביה, נראה איך כאב רחמן יקרא
 אלינו: שובו בנים שובו! אב אחד אנכי לכלכם, לו אך בקולי תשמעו, ואת
 משפטי תשמרו, לטוב לכם כל הימים!

מי האיש אשר לב בשר לו, ורוח דעת להבין ולהשכיל בספרי חכמה,
 הנה הוא לא יודל להודות לכבודכם הרם איש נכבד! על כל הטוב אשר
 תעשו בחבוריכם היקרים והנכבדים המשובצים ביקרת התורה והתושיה.
 החכם לעווניזאהן הוא הראשון בין העברים תושבי ארץ רוסיא, אשר הקדיש
 עתותיו לשמים, להועיל לעמו עם ממושך ומפורט, ובכל חבור מהבוריו, הנה
 אך אל המטרה הראשית הואת יבוננו אמריו הנכבדים, להורות את עם ישראל

את הדרך ילכו בה לבוא אל היכל החכמה, לאחד לטורי החכמה והדת יחד,
 ולאחוז בזה וגם מזה לא יניחו ידם: לעקור כל שרש פורה רש ולענה, כל
 קץ מכאיב מברם דת ישראל, ולא יועם עוד זהב האמונה המתורה והנקה,
 אמצעים מתחבולות שונות אשר על ידם יומב מעמד ישראל לפי חפץ אדוננו
 הקיר"ה נאמן לעווניזאהן לעמו, ורוח אהבת עדתו מרחפת על פני כל אמריו,
 ואהבת כל אדם בכלל התנוצץ מתוך חבוריו היקרים, וכלו אומר שלום!
 חבוריו היקרים האלה, העירו את לב השרים, לשום עין על מצב עמנו,
 ואמריו הנכבדים ילהבו אש האהבה בתוך נפשות משכילי עמנו, לחשוב
 מחשבות לעלות על סלם החכמה, לבוא היכל הדעת, למצוא חן בעיני ה'
 ואדם. מה מאד יתענג אדוננו הנכבד, ומה מאד יגל כבודו בראונו הפקודה
 הרצופה פה מאה הממשלה לכוון ועדים אשר יתקנו הצעות בדבר
 המנהגים ויתר הענינים בין היהודים, שמה רואים אנחנו חסדי אדוננו המלך!
 ברוך ה' אשר זכנו לראות מראה נפלא כזה, התקוה הנחמדה בנועם
 הדרתה התיצב לנגד עינינו, מרחוק אשמעה דוברת אלינו לאמר: מהר תושעו
 ילדי חמד! בית ישראל אל האמר נואש! התנערי מעפר וקומי עקרה נא
 ולדה, כי כיתר אחותיך תפקדי, ותלדי בנים ברוכי ה', אשר יוכלו לעמוד
 בהיכל מלך, אך אל תרפי ואל תתני יד בצלחת, התחוקי במעונו החכמה,
 ולכי חושים לקראת האולת המהאמצת להפיל מוסדי החכמה ומבצריה, ומי
 האיש הירא ורך הלבב, ישוב לביתו, ולא יסס לבב אחיו היוצאים לעזרה,
 עזרת קדש סלה.

יסלח נא אדוני הנכבד כי אעמיסהו בדברים רבים, הלא אני מאוהביו
 עמם ועדתם, ממכבדי חכמים וסופרים, ולא אוכל לחשות לעת הואת עת מצוא
 תרופה למחלת ישראל, לבצע מנמת כבודכם הרם מאו, והנני מעתיק לפני
 כבודו אות באות כל הדברים אשר שלחו אלי מווילנא, כי ברצון קדשו של
 הקיסר יר"ה צוה להיטיב מעמד עמנו בארצות ממשלתו, והנה הוקמו ממעם
 הממשלה הרוממה בתי ועד להתיעץ בדבר מצב הרבנים, ולרומם קרן החכמה
 בישראל, וכבר ישבו בעלי הועד לישא וליתן בזה פה, ויבחרו להם שלשה
 מאצילי העיר הואת אשר יבארו להם מעמד עמנו והנוגע לזה.*

ולנו מה יקרו דברי תעודת הממשלה אודותינו, ומה ירחב לבבנו ויגעם
 לנו בשמענו אותם, ויוצאים מפי ממשלה הדורשת שלום עבדיה, להריק מטובה
 לכל החוסים בצלה, כיהודי כנוצרי, יחדו מטוב הארץ יאכלו, ותורת האדם
 ומשפט אורח גם לעם ישראל יוחן. הלא כמענדעלזאהן קרוש ישראל והדרו
 נפרוש כפינו לאלהים לאמר: „ברוך ה' אשר זכנו באביב ימי חלדנו לחוות
 נטעי האהבה פורחים בין איש לאחיו, ויבשילו אשכולותיהם, וברוך מושל

* כדבר המעודה על הועד הזה ראה ספר הזכרונות ד' 56 כי גם מקומו
 המו"ל ספרי ריב"ל.

צדיק אשר שם עינו ולבו להרים קרן ישראל, ולהעמידם על גרם מעלת האנושי.

והנה רוח החרשות האלה כאשר הבעירה והלהיבה לבב כל משכילינו לקרוא כלם פה אחד, ולברך את ה' ואת ארוננו הקירייה על חסדו ולשמיח ולשוש משוש על דברי שלום ואמת אלו, — כן הפיחה אש קנאות בין האוילים אשר חדרו לשמוע הדברים האלה, וחשבום כנומים וכמקרות חרב, והמה חורשים רע ומתנכלים להפר מחשבות הממשלה, ואף כי נקיה אשר לא יהיו רגלים למפעלם, והממשלה לא תשים לב אליהם, וכל עמלם ישא רוח, הנה בכל זאת יצר לנו מאד לראות הדומיה המרחפת על פני כל המשכילים, ויכאב לב נבון הקשור באהבת עמו, בראותו איכבה נרפים אנחנו, והננו מחשים לעת כזאת אשר היא עת לדבר, ותחת כי אויבי החכמה יתאספו ויבנו דיק וישפכו סוללה להרום ולנתוץ כל מבצרי הסדרים והחכמה אשר תאמר הממשלה להקים בישראל, הנה אנחנו, אשר לנו משפט הבכורה, נשב מרחוק, וכאלמים לא נפתח פינו, ביום שבות ורים חיל ישרון, ונוחיל אך על אשר תושיע לנו המקרה, מדוע נטמון ידינו בחיקנו? החדלי משכילים אנחנו להגיד לפני הממשלה ולבאר לה כל המונעים המפריעים אותנו מכלי קרוב אל המטרה והחפץ היקר מהממשלה? הקצור קצרה ידנו ספרות את עמנו בעת לא רחוקה ישועה ממנו, והיה כי נחרוש גם עתה ומצאנו עון.

והנה מפה ערכו בקשה ועצה על הדבר הזה, ונגולו מחשבותיהם ע"ד הקון מעמד ישראל, כי בעוכרי מעמדנו חסרון רבנים הגונים ומשכילים, אשר יעוררו העם להשכיל ולהיטיב, חסרון בתי ספר וחנוך הראוי, חסרון פרנסה להעם בכלל ולהמשכילים בפרט. וכארנו האופנים איך תקים הממשלה בתי ספר בכל מקום, ועם זה מדרש רבנים אחר כפה, ולכונן בתי מלאכה בארץ, ולתת להמשכילים מקום בבית הספר, ועוד רבות כאלה, והעיקר להוביל העם לעבודת האדמה, למען יאשרו בארץ. אחרי כל אלה הנני קורא אליך יקירי, ואפקוד עליך בחזקה בכחה של ההשכלה האמתית לבל יקל בעיניך הדבר הזה, הלוך וקראת באוני אהבינו ואוהבי עם הקרובים והרחוקים, להתחוק בעד עמנו ובעד החכמה, למלאות ידם הפעם, ולערוך לפני הממשלה כל מחשבה טובה בדבר תקון עם ה': הסירו המסך המבדיל בינינו, אספו חרפתנו, והגידו לפני ארוננו הקיסר כי לא עם לא בינות ישראל, כי יש גם בינינו אוהבי חכמה וחכמי לב הישרים בלבותם, ואך שוטני הרעה ישממונו וישימונו לבו ולכלמה. ולכן השתדלו גם אתם לכונן דבריכם באמת וצדק. קלעו אל המטרה הזאת, ועזרו איש את אחיו, וכל משכיל אשר נגעה אהבת עמו בלבו, יתחוק ויעשה כל אשר בכחו למען הושיט במהרה כל הנדרש להועד.

והנה כעת אנחנו פושטים ידינו אל האדם היקר והנכבד העומד למופת עמו מו"ה י"ב לעוויןזאהן. כלנו שמנו פנינו אליו והפצרנו בו לבלי ישיב ידו בעת כזאת, יערוך נא דעתו ומחשבותיו ע"ז בהקדם וכיום העיר ה' את

רוח יוסף קיסר אוסטריא לקרוא ממסגר אסירי בני עמנו מכור הבערות, והנח יצא הרב החכם וויזיל לתשועת עמו בדברי שלום ואמת, כן יקום הוא הפעם להושיע ולהאיר לנו, והיה שכרו אתו ומאת המשכילים ישא ברכה נצח. נא לשלוח לנו ע"י האיש אשר אנחנו שולחים אליו ביחוד, ידיעה ברורה, ואת אשר יכין כבודו לשלוח לכל מקום שיחפוץ, עלינו לשאת כל מחסורו עם כל התוצאות בזה. הנני ירדו הצעיר ואוהבו לנצח.

ליבוש גלאזבערג

הכותב בשם כל משכילי וחכמי העיר דובנא רבתי.

תר"א, פרק יג

ארעמא דען 20 טען אקט' 1841

לכבוד ירדי הרב החכם נודע בספריו, ומהולל ביריעותיו כבוד שמו מוהר"ר יצחק בער לעוויןזאהן נ"י בקרעמניץ. האלהים ישים גבולך שלום.

אודה לך על יקר מכחבך אשר כבדתי בו, ואודיעך כי כבר החלתי לקבץ סאת מכבדך את הכסף אשר נדרו לך לתת מדי שנה בשנה, ואוחיל כי בקרב ימים אחרים יכלה הקבוץ עד תמו, ואז לא אחר לשלחו לידך להיות לך למשען בצרתה.

הואל נא יקירי! לקבל את ברכתי אשר אנכי שולח לך כיום, את שני ספרי, קול זמרה. והקרב, והיהו נא לך לרצון ולמוכרת אהבה מאתי. גם אנכי יעצתי כי טוב טוב להניח עבודת אסיפת החתומים על ספרך ביד בן אחותך היושב פה, מתחת ביד איש עתי אשר יאבד הכנסותיו בהוצאותיו בשבתו בעיר רבתי עם, אשר בה כל מדרך כף רגל בכסף ישקל. סבל עבודתי ימנעני מדבר אליך עוד כאשר חפצתי, ובכן אברכך ממעמקי לבי, ואבטיחך כי לעולמי עד יאהבך ויכבדך רעך

יעקב אייבענבוים.

בראדי יום ו' שנת תר"א לפ"ק.

לכבוד ידידי לבי הרב החכם מוה"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

את אנרתך מיום ה' ויחי, י"ד מנת קבלתי אל נכון. וארא ממכתבך זה, כי כבר השיבות לי. אך לא באה השוכהך לא לידי, ולא ליר הנגיד ר' שמואל הארמנשטיין, כי הנגיד הזה ישבע בכבודו ובחיי נפשו, כי לא השיג ממך שום מכתב אשר לא שלחו תיכף ומיד אלי. והנני נוהן לך אלף תודות על הבמחנתך שלא תדפוס את מכתבי בלתי רשיוני. ואבקש ממך שהשנים ואת חק ולא יעבור אף לימים הבאים שלא תדפוס אף מהיום והלאה שום מכתב ואנרת אשר אכתוב אליך בלתי השיג לפני רשיוני, כי לא כדבר איש באזני רעהו ידבר איש באזני העם, ויפני כל עדת בני ישראל, ורעיוני אשר נולך ערום בלי לבוש לעיני אנשי סודנו, נלבישם מחלצות ונכסה על ערוהם כהוציאנו אותם החוצה לעיני השמש. כי בעולם הרוחני הדבר הוא בהפך מבעולם הגופני. בעולם הגופני הלכו אדם וחיה ערומים מרם אכלם מעץ הדעת ולא התבוששו, ובעולם הרוחני לא נוכל הציני רעיוני ערומים רק לעיני האנשים אשר אכלו ספריו, ואלה אשר לא מעמו את תנובתו יהאנפו בנו על הדבר הזה. הרע בעיניהם, וישמחו וירפנו.

עשיתי כאשר חשבעתי ידי, ואקרא בלוחות החכם יאסט נוממער י"ו את אשר כתב המבקר על ספרך בכלל, ועל ספרך בית יהודה בפרט, קראתי את הדברים שנית, כי כבר קראהים כצאתם ראשונה לאור. משפטי הוא, כי לא טוב עשה מבקרך בדברך נגד כבודך, וכי עוב ארחות מוסר ודרך ארץ נגד חכם כמורך. אך סבקרך הוא נער, וכונתו לא היתה להזיק, כי אם להתפאר בדברי חרדיו, והילדות והבחירות יש לה חקיה משפטיה וזכויותיה, ועלינו הזקנים לרונן את הילדים לכף זכות, ולמחול על עונותם, על כן באשר יעצתיך לפני, איעצך גם עתה. כתוב נא למבקרך, ושום עולו אשר עשה נגד פניו, הוכיחהו, ואני הנני ערב לך, כי בלוחות האלה אשר זדה ע יך, ופיים אותך, וירים את כבודך, כי מה בצע אם תדפוס עליו סרורות ו אתה תשפוך עליו בוז, והוא ישיב שבעתים קיקלון על כבודך, ונמצא שם חכמים מתחלל, ומשכילי עם יהיו לחרפות בעיני נבערי דעה. כסוף אנרתך כתבת לי, כי יש לך שנאה גדולה על ידידי היקר לי ר' שניאור, חי נפשי כי נעצבתי מאד אל לבי בקראי את דבריך אלה, כי האיש הזה הננו לא לבד איש משכיל וחכם לב, כי אם גם איש המים וישר דרך, אהבתו לחכמה ודורשיה רבה עד מאד, וביחוד הגהו אוהב לך ומוקירך ומכבדך בכל לבו ובכל נפשו, וכאשר היה אומר כבוד כלו עליך כדיותו פה עמי כן הוא כותב כל יקר וכל תפארת עליך ממקומו עהה. הוא לא ילך רכיל, כי לא יעשה האיש היקר הזה שום דבר אשר תצמח ממנו רעה לכל איש בכלל ובפרט

לאהובו רצוני נפשו, אשר אתה אחד מיוחד שבהם. לכן אבקש מאתך ידדי, הסר בעם מלכך ידידי על ידי נפשי זה. עשה זאת למעני ידי, והיטב זאת בעיני כאלו נשאת לחטאי ולפשעי. והנני יודך אוהבך ומכבדך בכל לב ונפש.

יצחק ערמער.

בראדי יום ו' ויגש תר"א לפ"ק.

לכבוד ידידי הרב החכם מוה"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

נתתי את מחברתי הצופה אשר יועדתי לך, להנגיד רש"ה, והוא ישלחנה אליך. נחמתי כי כתבתי לך במכתבי האחרון, שתשלח מחברתי זאת להצענאר אשר בוילנא, כי אין צורך לזה עוד, לפי שמק"ק אדעסא ישלחו מחברת אחת לאחת הצענורען אשר במלכות רוסיא, ואולי לצענור הכללית אשר בפטרבורג, והיא התן רשיונה על כל המלכות. אך זאת ידידי תעשה למעני, כתוב ליודיך הארון טוגענדהאלד אשר בוילנא, ובקש מאתו, לכל יכבדו אכפו על מחברתי, אם תבוא לפני כס משפטו, אך שלח אל תשלח אליו את מחברתי כי אין צורך לזה, כאשר אמרתי. לתשובתך אחבה ידידי. והנני אוהבך מכבדך בכל לבו.

יצחק ערמער.

P. S. מדוע לא השיבות לי על מכתבי האחרון גרון עצתי על דבר מבקר ספרך היקר בית יהודה? שמע לעצתי ידידי, וראית כי טוב יהיה לשניכם, אך המאן לשמוע לדברי, הנה אנכי כופל ומשלש את שאלתי, שלא תדפוס מכל מכתבי אשר כתבתי לך לא דבר ולא חצי דבר. ידיך הנ"ל.

בראדי יום ב' יתרו תר"א לפ"ק.

שלום לידידי הרב החכם מוה"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

את אנרתך אשר שלחת אלי ע"י סופרך המשכיל ר' נחום אוהרוויצקער קבלתי, ואשמח לראות כי תשוב תבטיחני, שלא תדפוס את מכתבי בלתי רשיוני, אך עיד אחת אבקש ממך שלא תראה את מכתבי אשר כתבתי אודות בקרת ספרך לשום אדם, כי ע"י אשר הראית אותם עד כה נודע הדבר לאיש דיבך, ואולי אם ילשינו אותי על אודות הדברים אשר כתבתי לך, יהפך לי לאויב, והבאה עלי שנאת חנם תחת אהבתי אליך, לכן מאד אבקשך ממנס באמתחהך יחד סבלי הראוהם לשום אדם.

על ספרך אשר בדעתך להוציא לאור באתי גם אני על החתום. ואכתוב בספר ואחתום את שמי, ותחת מחיר הקצוב מסרתי ליד סופרך חלקי כרם החמר אשר היו כפלים כירי, הלא המה מחברת ב', ג', וד'. המחברות האלה מכרתי לפנים לאיש מוכר ספרים מפה, אך הוא לא שמר את מוצא שפתיו, לשלם מחירם למועד אשר יועדתי, לכן שבתו ואקחם מידו, למען תתם אליך. מחברת החמישית מכרם החמר איננה עוד פה, כי אם העתקה אחת ממנה, ואולי ישיגנה סופרך הנ"ל בלכתו לק"ק מרנפאל מירי הכורם בעצמו.

עוד שאלה אחת אנכי שואל מאהך ירדתי: הנה בארצך יש לך אוהבים ורעים רבים בכל עיר ועיר, אשר ישמעון לדברך, ובנפש חפצה, ימלאו את משאכותך, עשה נא זאת למעני ירדתי, וכתוב אל כל הערים אשר ידעת כי נמצאו בהם אנשי לב אוהבי ספר ולשון. כתוב אל אחד ממודעך בערים האלה אשר ידעת כי איש חיל הוא, שיתאמן לאסוף חתומים על מחברתי הצופה, כאשר יאספו היום בעירך ובעיר דובנא חתומים על מחברתי זאת, כן תכתוב לכל עיר ועיר, כי בכלם בין מרבית ידידיך ימצא אחד אשר בנפש חפצה ימלא את ידו לעשות את הרבר הזה למענך ולמען הטוב והמועיל, והיה זה חסדך אשר תעשה את רעך שמור לנצח בקרב לב אוהבך ומכבדך.

יצחק ערטרער.

P. S. את ספרך היקר תעודה בישראל עוד לא קבלתי, ראה נא אפוא לשלחתי אלי.

תר"א. פרק יד
אגרת בשורה

יום ד' ערב ר"ח כסלו תר"א קרעמניץ.

אל אחי ועמי משחירי לטוב ה"ה הרבנים נאוני הזמן, והחכמים המפורסמים, והגבירים הנדיבים, והסופרים משכילים, ולכל ישרי לב, אדברה נא שלום ואמת.

אדוני! זכני ה' להוציא לאור היום ארבעה ספרים הכלולים בשם הכולל בית האוצר, ויוגמרו אי"ה בכית הדפוס ויילנא בשנה זו תר"א, והן המה הספרים ארבעתם בשמותם וכתובן ענינם, והנרפסים בכרך אחד: א) שרשי לבנון כולל הוראות ערכי השרשים בחקר חכמת הלשון ונכלל

בו גם ספר ב) שיר השירים עם כאור קצר עפ"י הכוונה הראשונה. ג) עינינים שונים כתבנית ספרי המאספים. ד) אבני מלואים הוא הוספות לספרי בית יהודה הנרפס כבר.

אלה ספרים הארבעה הכלולים בכרך אחד והנקובים יחד בשם הכולל בית האוצר יובה כם הקונה במקח לפני רובל כסף, והנדיבים בעמי אשר יקרה נפשי למו וגם חכורי טובים בעיניהם ודרכם מאו לתת דמי מחיר ספרי הרבה יותר מכדי מקחם הקצוב איש איש בערך אהבתם אלי ואל ספרי, ובערך נרבת רוחו וכבוד עשרו; לא אפונה שגם היום יצעדו באורח צדקה זו, וביחוד שהיום יתרכו הוצאות על אחת משנה כי אנכי שולח במיוחד לזה איש עתי.

יוסיף ה' לכם אדוני ואהובי ימים על ימיכם ושלוים וברכה כחפץ לבכם וכמשאלות ידיכם אשר בכבודכם יתאמר יצחק בער לעוונוואהן.

אנחנו ח"מ אלופי מנהיגי הקהלה דפה קרעמניץ, ראה ראינו את גורל העמל מהרב המחבר המפורסם לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ וים רחוקים, ה"ה נאון יעקב, נזר ישראל, עדי ישרון. כבוד מ' יצחק בער לעוונוואהן מילידי קרעמניץ המתועב מנעוריו כיום כליל בחבורי היקרים והנחמרים מפו, אך למובת עמנו טובת הכלל, להפיץ אור ההשכלה על נפשות בני אדם, למען ילכו בנונה האמת וזוהרה, ולגרש מלב אמונה ההבלית, וראשית ילדי עשתונותיו אשר הרה וילך בספר הנכבד תעודה בישראל לטובת עם ישרון. בו דורש תושיה ודעת בשכל עמוק מאור. אחריו חגר בעזו מתניו לצאת לישע יעקב להשבית קמיגור בעלילת דם, ובעמו עם סופר מהיר מחה כחמי עמנו ויהי שלום. סכר פיות דוברי שקר, לבלי דבר עוד בדבר ההוא, והמל על בית יהודה, והשעין אותו בעמודי השכלה וצדק לבלי יפלו קורות הדת ארצה, ושתותיו כל יתפוצצון, וספריו היקרים אשר יוציא בימים ההם המה כליל בהדרם, יתענגו מטובם כקטן כגדול, כמשכיל ככלתי משכיל, יפוצו מעינות חכמתו חוצה, ושרשיו יתנו ריח ניחוח, מכנף ארץ ועד קצהו, כי כל ספריו אשר חבר הרב הזה כלם מחמדים, אף כבתי המדרש שלנו אנשים גדולים וחשובים ירשוו במו וימצאו ערך וענג לנפשם. לזאת אנחנו אלופי ראשי מנהיגי הקהלה דפה נהן יד עזרה להרב המחבר הזה, למען יבצע את אשר החל, ונקבל ארבעת ספריו הנקובים בשמותם ובמקחם, וככד נכבדהו במנה אחת אפים לפי יקרה כבודו, ולפי כבוד ספריו, ולראיה ולתוקף אמרינו אלה באנו עה"ת, ומניחים את חותם הקהל עדה ישרון דפה קרעמניץ.

- נאם משה נרשון מרגליות.
- נאם אשר מעגדר בערינשמיין.
- נאם זאב הארינפעלד.

וגם אנכי הח"מ לא אמנע מלקבל הד' חבורים שחבר כבוד
 המופלג החוקר הגדול מו"ה יצחק בער לעווניזאהן כשיוגמרו
 בדפוס. ולראיה באתי עה"ח יום ד' ער"ח כסלו שנת תר"א.
 הק' אלעזר מפוזנא מו"ץ דפה קרעמניץ.

רבת שבעה לה נפשי גיל עת שמעה אזני קול מבשר ישועה כי יוציא
 לאור ארבעה חבורים נחמדים, הרב המחבר הגאון, החכם הכולל, גור עמו
 ותפארת נבונים מו"ה יצחק בער לעווניזאהן, וכי יעמוד שנית כפעם בפעם
 בין המתים אשר מתו במגפת הסכלות ובין החיים אשר נר נפשם המשכלת
 עוד לא כבה, ומחבת אש החכמה כימינו לעצור את המגפה, ורוב תועלת
 ספריו ידוע כי יכו שרש בלב אחב"י. וכל השומע יצחק לצעיר ימים כמוני
 אם שם יצחק אהלל בשפת יתר, כי תהלתו מלאה ארץ. לכן אמרתי אשבור
 גם אנכי אכל לשבעה בבית אוצרו אשר צבר שמה כל חכמה ומדע, ולקחתי
 הארבעה ספרים כפי המחיר אשר הושת עליהם.

מכברו ומיקירו ישעיה ב"ר מנחם מאנים לאנדאסבערג מקרעמניץ.

אנחנו אלופי ראשי מנהיגי הקהלה דפה ק' ווישנאוויץ, אחרי אשר ראינו
 את רוב החתימות אשר באו עה"ח לקבל הד' ספרים מהרב המחבר המפורסם
 החכם הכולל דורש טוב אחב"י מו"ה יצחק בער לעווניזאהן מקרעמניץ,
 וידענו כי ספריו אשר חבר עד כה כלם טובים ונחמדים במ דורש דעת
 להשכיל למופת עמנו, אמרנו גם אנחנו נקח את ספריו הנקובים פה ונשים
 עמרה לחבוריו היקרים וכבר נכבדהו לפי כבודו, ולאות ולתוקף מניחים אנחנו
 את חותם הקהל.

יום ג' ה' טבת תר"א לפ"ק פה ווישנאוויץ.

גאם מרדכי אהרן שיינצים.
 וגאם הק' מאיר הירש פינקעלשמיין.
 וגאם הק' יוסף ב"ר שמאי.

דוכנא רבתי יום ה' ט"ז כסלו תר"א לפ"ק.

עודני רך וצעיר, נעור וריק מכל מדע ולשון, וחשך ואפל כמו פני
 שמי נפשי, או זרח בחשך אור לי הספר היקר העודה בישראל, הוא הפית
 בקרבי רוח חדש לתורה ולתעודה, רוח נכון לא יסור מקרבי כל ימי צבאי

על ארץ! הוא הלהיב בנפשי ניצוץ אהבת החכמה והאמת, אשר ברבות
 הימים נהיה לשלהבת יה, לעולם תוקד ולא תכבה מהמון מים שוטפים כבירים,
 מים זירונים, מים מרים המאררים, מי מריבה אשר ישטפו בקצפם שוחרי
 הושיה, עד צואר יגיעו לבלוע אותם חיים! ומן השמים הוריד אש קדש אש
 אוכלת, אש זרה אש קנאה ושנאה! עם נצוצי אהבה ראשונים אל התורה
 והחכמה שלח הספר הנזכר בקרב לבבי גם זיקי אהבה עזה שאין למעלה
 הימנה, אהבה שאינה תלויה ברבר במל, אל מחברו איש חי רב פעלים
 לטובת כלולות אומתנו. נפש יקרה ורחבה, רבת היכולת בגוף חלש וירוע
 חזלי, ה"ה הרב המובהק. החוקר השלם, נר ישראל, גאון יעקב ומופת
 דורו הנודע בשערים לשם ולתהלה, בשמו הטוב כשמן הטוב. מרנא ורבנא
 יצחק בער לעווניזאהן במרם עוד ידעתיו, ומה גם עתה, הולך וגדל יום
 יום כח אהבתי אליו, אחרי אשר חנני אלהים לראות גם פניו כראות פני
 אלהים, להשתעשע בחברתו כשבוע, ולקנות אהבתו. האח! עמי לא יעצר
 כח לצייר הענג והערך אשר רבת שבעה לה נפשי בהיותי אתו, אך זאת
 אומר: אתם אשר עמודי שמי אמונתכם בענג ועדן רוחני ירופפו, בואו נא אל
 החכם הנכבד הזה, לקחו מפיו תורה, והתענגו על יושר אמרו, או תאמינו
 במה בתענוג העוה"ב ותחיו באמונתכם! ומה מאד ישמח לבי ותגל נפשי
 כיום בראותי הפנסק הזה פתוח, ויד כל אדם דורש תושיה ומדע חתום בו,
 לקחת ארבעה חבורי מהר של ידך נפשי ולבי לנצח, אלופי ומיודעי הרב
 החכם הכולל המחבר הג"ל, אשר בתוכם אכבדה להמנות גם אנכי הצעיר,
 כי החבורים האלה ארבעתם, כלם אהובים, כלם ברורים! דברי צדיקים
 כלם, נאותים ונכונים אל מעמד בני בריתנו הנוכחי במדיני, מוסרי ומדעי,
 וכלם טובים ומועילים לחוק עמודי בית יהודה, כי המחבר היקר הזה, אשר
 גם מוולל יוציא יקר, ובעמק רפאים ילקט שבילים טובות ובריאות, שכל
 ידיו לכתוב במועצות ודעת עלים לתרופה, להעלות ארוכה למחלות נפשות
 בני עמנו, ויבחרו באמצעים היותר נכונים לתכונות בני ישראל, יושבי ארץ
 רוסיא בכלל, ומחוזי וואליניען, אשר בתוכם יושב הרב נ"י בפרט, כרופא
 אמן השלם במלאכתו, אשר יתן סמים שונים למחלה אחת בעצמה, לפי מוג
 האנשים השונים ולפי תכונותיהם השונות יכין שקיו, ובתכונת כפיו ינחם אל
 מי מנוחות, והשב ישיב את אחיו התועים בעולם הפוך. ובעולם של הפקר
 ניהא להם, וכמעשה החבורים האלה הנודעים ממנו, ואשר עוד ככתובים אתו,
 בן מעשהו בפעליו אלה אשר בקרב ירחים יחיה ויראה אור ברצות ה'.
 המשולח מנחיצות דרכו לא יתנני לרבר רברים אחרים על אודות ספריו
 כאשר כלכבי, כי אם יבהל עלי להתום את שמי.

שניאור זאקס-קידאנסקי.

כ"ו כסלו תר"א קרעמניץ.

בהיותי בצל קורת הרב המשכיל והנכון בכל חכמה ומדע ה"ה המפורסם לשבח מו"ה יצחק בער לעווניזאהן, נהכבדתי לראות את ארבעת חבוריו הנפלאים אשר ברצונו להביאם כעת לבית הרפוס. לכן נדבה רוחי אותי לבוא עה"ח לקחת הספרים האלה בכסף מלא אי"ה אחרי צאתם לאורה. הק' אפרים הלוי הורוויץ אבד"ק וואלאמישיסק.

דובנא יום ב' י"ג טבת תר"א.

מה מאד ישמח לבי ותגל נפשי בראותי היום אגרת בשורה למשכילי עמנו מאלופי וידידי היוצא לישע עמו ה"ה הרב החכם הגולל המצויץ מו"ה יצחק בער לעווניזאהן, ובה יודע כי גם היום יצא בתור מחבר ומפיץ אור לעמו, ועוד הפעם תורת שמש חכמת הרב המחבר להאיר הלילה הנטוי על ראשינו, ורוח בינתו הפיץ גם עתה עב הענן המכסה אופק ההשכלה לארבע רוחות השמים, ולהיהודים תהי אורה, וששון ושמחה להישרים בלבותם, דורשי טובת עמם, ויקר וגדולה יעשה להם מהאנשים אשר לא מבני עמנו, בראותם כי לא נופרים מהם בני ישראל לחלק כבוד להחכמה ותומכיה, אשר בתוכם יתחשב להיות גם אני בתומכי נפש הרב הנ"ל. והנני בתוך שאר המשכילים בעם, אשר עיניהם נשואות המיד אל דבריו היקרים, לתורת פיו הטובה להם ולי מאלפי זהב וכסף — לקבל ספריו הנקובים בשמותם. הכותב וחוחם.

נמע מרגליות.

שומסק. אפריון נמטייה לידיד לבי ונפשי הרב הגאון המפורסם החכם והנכון וכו' כבוד שמו מו"ה יצחק בער לעווניזאהן מילדי קרעמניץ. כאשר רצון כבוד פאר תהלתו להעלות על הרפוס ארבעת ספריו שחבר, הנם שעריץ לא ראיתי הספרים הנ"ל אך מחמת שאני מכיר את ידידי ואו"ג שבודאי לא יצא דבר שאינו מתוקן מת"י ידידי ובודאי געשו הספרים האלה ע"ד השכל, וע"ד היושר לטובת אחב"י, ע"כ הנה באתי עה"ח שאי"ה כשיגמור ידידי מלאכת הרפוס עלי לקבל ארבעה ספרים הנ"ל ואחזיק אותם בכבוד כשאר ספריו כי בוודאי הם לתועלת גדולה.

דברי ידידי הק' הלל אב"ד רפה שומסק.

בראדי. הרב החכם השלם המפורסם מו"ה יצחק בער לעווניזאהן, עמלו בחכמה, ותורתו אומנתו, אין לו אומנות אלא היא. וה' הצליח דרכו

כי כל דבריו אשר שלח ביעקב ויפץ בישראל בכפריו הנרפסים, מצאו חן בעיני העם, ורבים שחו בצמא דבריו, ועתה ידו נטויה להוציא לאור ארבעה ספרים. הנה קורא לאוהבי חכמה, להיות בעווריו, למען יוכל לבצע מעשהו, אמרתי עם לבי כי נכון הדבר, ומוטל על כל אוהב חכמה להמכו מזה ומה למען תהיינה ידי המחבר אמונות, לכתוב עוד דברי חכמה, ולמען ימצא משען כסף על הוצאת הרפוס, והוא וביתו יחיו בנותר, והחכמה תחיה בעליה. ולכן הנני לקבל הארבעה ספרים בצאתם לאור ולשלם תמורתם.

דברי אוהב המחבר אברהם יצחק סג"ל לנדא.

בראדי. את ספרי ידידי החכם היקר ר' יצחק בער לעווניזאהן קראתי, מפיקים המה ענג לקוראיהם הן בחלקת לשונם והן בתוכן ענגם והתועלויות המסתעפות מהם רבו כמו רבו, לכן הנני בא על החתום לקחת גם את שאר ספריו אשר יביא לבית הרפוס. ושלמתי את מחיר הקצוב כלו בלי מגרעה.

היום יום ב' פרשת בשלח תר"א לפ"ק.

יצחק ערשער.

בראדי. מי זה האיש החפץ עמו ואוהב דעת, וכבוד שפתו יקר בעיניו, יגיל לקראת המחבר היקר הזה, בהביאו מנחה חדשה לדורשי לשון עבר. ואל מי מוזר רב הטוב, אשר זרע יצחק כשדה ישרון, בספריו היקרים אשר כבר הוציא לאור המחבר הזה לתורה ולתעורה בישראל. אמנם מאשר כי יצחק הזה לא נפל חבלו בנעימים למצוא גם הוא מאה שערים, למען היות בידו להפיץ חכמתו חנם אין כסף, ע"כ ראוי הוא לכל דורש תושיה להיות בעווריו לבצע מעשהו אשר כלו נעים אף יקר הוא ולתמכו באהבה ורצון.

מרדכי סמרעלסקיר.

תר"א : פרק מז

אוסטרא י"ט סיון תר"א.

לא אבוא להלל ולפאר את מעלת הרב המחבר ותועלת חבוריו היקרים, יען שכבוד המחבר נודע מכבר בשער בת רבים, ואנכי מה כי אעיר עליו, וחבוריו כבר נפוצו עד אפסי ארץ, ע"כ אני רק זאת, אשר מרוב חשקי

להתענג בחבורי הרב המחבר הנ"ל הנני מבקשו לכבדני בעקס' אחד מכל ספריו הנוכחים באגרת הבשורה בשמותם.

דוד בער היילפרסאהן.

ברדימשוב. רבים וכן שלמים כי יגישו כיום קחה את הספרים מהרב המחבר במרם מעמו במנעמיהם, יען נועם חבריו הראשונים עודו כפיהם, ומטעמים אשר עשה או לנפשם עודם בין שניהם, עיב יאמינו אמונת אמן, כי גם הפעם יתן להם כרה כיר המלך; ואיך לארוחתו זו לא אחישה אני רעו מנער, אשר במרם שם מאכלו זה בקלחת, הראני כל נתח טוב, רבש ופנג עם מבחר כל קני בשמו? — אנכי זה טעמתי מכריה זאת בעודה חי ואורו עיני, עתה הבשילה, וק"ח נוחה מרחוק עלה באפי, ולא אריע מנגד לאמר: האח! מי יתננה לי, בעודה בכפי אבלענה, ואשלם כפלים מאשר יושת עליה. אולם האף אמנם כי חבריו טובים כלמו יחד, יתר שאת לספרו היקר אפס דמים, כי ממנו תוצאות חוסן ישועות לכל עדת בני ישראל. מי יתן איפו יואילו אנשי בין, דורשי צדק לתמוך ידי גבר חכם זה, למען הפיק מחשבתו הטובה אשר חשב להעתיקו באחת הלשונות הלועזיות, לבעבור ידעו כי ידנו לא שפכה דם חנם כזה מעולם. ידעו ויכירו כי גם בנן ישראל כרי לכב, ישרים, נבונים ואנשי שם כארו ישנו; הן ככ משכיל אל דבר טוב, וכל איש אשר אהבת עמו בלבו בוערה, ישתוקק להעתיקה כו, וביניהם גם אני הצעיר בעם בעל בריתו של המחבר

ארי לייבוש לאנדאסבערג מקרעמניץ.

ברדימשוב, הן ליקרת כבוד הרב המחבר ולהוד חבריו היקרים אך דומיה תהלה, כי מי הוא זה האיש אשר עיניו לא יראו איך הוא יחשוף זרוע קדשו לעמוד בפרץ ולהיות למחסה ולמסתור ולזר תפארה לעדת ישראל לבל יאמרו צורריהם: „אך עם סכל ואין לב הגוי הקטן הזה“. ועיני מי כל תחזינה מישרים את המון התועלויות המסתעפות מחמדת חבריו, כי אך הוא בעו רוחו הלהיב זיקי התשוקה אל החכמות והמדעים בלבות בני עמנו, אך הוא נפח רוח רצון בהם לסקל את אבני נגף וצורי מכשול אשר תהן הכסילות לכף רגליהם, לכען ילכו במח ורגליהם כל המעדרנה עדי בואם אל המסלה העולה בית ההשכלה האמיתית. לזאת לא אוסיף להלל את אשר כבר מהלל בשערים ומאר נעלה.

אברהם ראטהויוז.

בערדימשוב. מה נכבד היום בהגלות נגלות האור בחבורי כבוד הרב הנכבד, יקר רוח איש תבונה, חכמתו בחוץ תרונה. ה"ה חכם הכולל מושלם במעלות ומדות לו עשר ידות, איש חמודות. כבוד שם יקר תפארתו בישראל גדול שמו חכם רבי יצחק דוב נ"י זייניה עליה וספרו כאן. תכנית מלא חכמה. במועצות ודעת ומזמה. הן ככיר מצאה ידו די השיב. לכל שואליו ישמע ויקשב. ויכתב בספר לזכרון, הוא הוא אשר מלא פני הכל תנובח. והכל לפי רוב וגודל הענוה, הנה כי כן יראו רבים וישמחו, וכל הנושא לבו הבא לקחת את ספרו היקר של כבוד הרב החכם הכולל הנ"ל עליו יציץ נורו, והמקום יהי בעורו,

הק' מרדכי באאמ"ו המנוח מוהר"ר צבי זללה"ה מו"צ דק' ברדימשוב:

קאמיניץ פאד. כי יקחו המשכילים ספרים המועילים אשר יצאו מבית הרפום ע"י בעלי אסופות אשר קנו להם שם עולם בין אחכ"י ביריעתם הנשגבה בשפת עבר וכל השייך לה, והמהללים בין הנוצרים על חכמתם בלשונות העמים וידיעות הכרחיות לכל מדיני — יוסיפו כח המחבר להשלים את אשר חשב לטוב לפני בני עמו ויהנו לו יד ואמצעי כי יבוא עד קצה מאוייו; ואת חשבתיו ואמרתיו אדור גם אני נדר לקחה עקס' אחד מהספרים המיועדים לצאת לאור בעוד איוה חדשים ולשלם מחירו כאשר ישות עלי בעל המחבר, כי כן נעמו לי אמריו ומדברותיו מה מתקו לחיך אוהב חכמה ושוחריה. דברי אוהב המחבר המתאבק בעפר רגליו לומר בגימנויים קאמיניץ, במדרגה השביעית.

צבי גרינבוים.

מאהליב על נהר דניעסמר, פרענומערירע אויף איין עקס' דער, נאך אנאלאגיא דער פריהערן צו שליעסען. געוויס אויסגעצייכענעטען ווערקע דעם פערעהרמעטן לעהרערס אונד פריינדעס. פארלייפיג הענדיגע איך דעם איבערבריינגער דיעוער פרענומערראציאנס-אויפפאררערונג צווייא דוקאמען איין.

דאקטאר לעווינזאהן.

בראדי, כבר ידענו את המחבר הנכבד הלזה ואת שיחו, וכבר יצא שמעו לטוב ע"י חבריו היקרים ומועילים, והמה עדים חיים וקיימים על עוצם שכלו של הרב המחבר, והנה גם בפעם הזאת הביא לנו ספרים שלשה מפרי מחשבותיו מטעי ערן להתפאר, ושעשועי נפש המשכילים יודעי לשון וספר, אשר לכשתנו מתי מספר הנמו. לזאת אמרתי אף ידי תכון עם הנכבדים

הכאים לפני על זחחום, וכצאת הספרים האלה לאור עולם, עתיד אני להת מספר הקצוב, מלבד אשר נתתי החצי היום ליד המאספים. אלה דברי הכות"ח פה בראדי יום ה' מו"ב סיון תר"ג.

צבי הירש בודק.

קרעמניץ אמרו תג של סכות.

אלופי ומיודעי! אתה ידעת כי לא יבצר ממני בפעם אחרת להרחיב דברים כאות נפשי, ובכל עת אשר אחפוץ למשוך בשבט סופר הנה ידו לא אסורות, ורק הפעם הזאת מאן ימאן עמי לעשות מלאכתו יען נמלא לבי הגיון על כל נדויותי. כל הרגעים הנעימים אשר בערן זנחת חלפו לי בחברתך יעמדו חי לפני ברגע זה, סבוני גם סכבוני ברגשות נעימות אשר תקצר כל לשון מהגיד קצחם, על כן דברי לעו. אולם מה יתרון לך בכל עמלי להגיד לבני אדם תהלתך? הן מהלל אתה בקצוי ארץ ובכל מקום מוקטר ומוגש לשמך שבחים ותהלות מאת כל איש אשר ידבנו לכו להבין ולהשכיל בספרך היקרים והנכבדים, וגם אני שרתי עליך שירה חדשה בספרי הנצנים אשר אוציא אי"ה בקרב לאור וביוהר ישירו וירננו תהלתך ספרך אשר כתבת כי הם מעידים על עצמם, מה רב טוב ציפנת בהם לשוחרי מדע. ועתה כי נתן אלהים בלבך להיות מלאך מליץ — אחד מני אלף — להגיד לבני אדם יושר דברי אמה חכמינו וזכרם לברכה נגד המשמינים, פי מי לא יגיד תהלתך כי נוראות פעלת להצדיק צדיקים ברבים וזכותם יעמוד לך להוציא כאור משפסם וצדקתם כצהרים ועלי אוהבך. לנצח לקבל ס' אחד במחיר אשר יושת עליו.

אברהם בער הכהן נאמטלאבער.

דובנא, כי אעמוד בסך המתנדבים בעם לקחת הספרים היקרים אשר יצאו בקרב לאור, לבי ובשרי ירננו תודה ותהלה אל המחבר הנודע בשערים מני או לשם ולתהלה, כי היה לנו למחסה ולמסתור מקנאת הרה אשר חיה כמעט עוד הפעם מערמת עפרה. אם מונטיפיורי וברמיה נסעו דמשקה להשבות עלילות מקרב הארץ, הלא הוא יצחק נסע אחריהם בספרו ובקטתו להכרית עוללות הקנאה, וכה הפיץ דעת וחכמה על פני הוצות החקירה ועוד ידו רוממה לעשות טוב עם עמו ולהרים קרן ישראל מאשפות הבויון. ברוך מעמו כי הפליא לעשות הגדיל תושיה; וגם אנכי לא אסנע את ידי להיות מתומכי החכמה ודורשיה, ואקח מן הספרים עקס' אחד במחיר אשר ישית עלי המחבר היקר.

היים צבי לערנער.

פראסקורב. כאיש מלחמה ההולך לשרה המערכה, כל צרכו ומחסורו מוכן לפניו המיד, מוון וצדה, לבוש וכסות, גם כלי נשק מוכנים לו לעת מצוא, תמיד בכל מקום, ואין לו שום ענין לענות בו, זולת הנצחון ההולך לקראתו, אשר רק אליו כל מחשבותיו מועדות; גם בעתותי המרגוע עת כי בשלוח והשקט המדינות ינחו, גם אז ינתן לו די מחסורו אשר יחסר לו, אף לא יעבדו בו שום עבודה אחרת רק ללמד ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמה, ולעת הצורך יתקבצו בקרבו כל כחות גופו ונפשו, אשר נחו עד כה ממצוקת הזמן, ויחדש כנשר נעוריו. כל עורקיו וגידיו מוצקים, לבו לב שחל, ודמו כשלהבת יה, ירתיו בתוכו, או יכין לקראת משנאיו צעדיו לבטח, ועל אויביו יתגבר. — כן ההולך ללחום מלחמת עמו, כי קנא קנאת ה' ותורתו, וכיחוד את כבוד רבותינו ז"ל אשר ביקרם נהלל ובכבודם נתפאר, וכל סגמתו ויגיעתו כל ימי חלדו רק מוכת עמו, להסיר מהם חרפת מחרפיו, ולסתום פי דוברי סרה על עם ה' וחכמיהם ז"ל, ראוי והגון להיות ארוחתו ארוחת תמיד מוכנת לפניו, ולדאוג בעד צרכיו ומחסוריו המיד, כפי שיד עמו מנעת, למען יהיו רעיוניו זכים וצלולים בכל עת, ואו ילך לבטח במלחמתו מלחמת ה' לקראת המשטין הלוח, ובמעט מלין השגורים ומסודרים בפיו יכהו ארצה, על קרקו חמתו ירד, ועד ארגיעה לשון שקר. אי לזאת אחי הצעירים בעמי כמוני היום, בואו ונחויק טובה להרב המחבר, יקר בדורו ויחיד בעמו, אשר מלאו לבו בקצה עמו וללחום בו מלחמתנו, ולריב את ריבנו (מלאכה יקרה ועבודה רבה להיודעים ומבינים בה) אלהים יסעדנו בימין צדקו אף זרועו תושיענו! ועלינו אחים יקרים לסעדו ולתמכו מזה אחד וזוהו אחד, והיו לאחדים בידו, והיה כאשר ירים את ידיו, ולבו לאל אמונה, וגבר ישראל, אני הצעיר במכבדיו

אהרן בן יהושע הארינשמיין.

תר"א. פרק טז

פראסקורב: לידיד ה' וידיד כל דורש תושיה בעמיו הרב החכם מ' י"ב לעויונאוהן. לפנים בישראל, בשכון יעקב שראנן ושקט על אדמתו, אין מחריד לו מסכיו, ורסן המשרה ביד מושל באדם צדיק לנהוג בעווו רוח עריצים ולב רגז, שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לתורה ולתעורה, והיה כל עון ופצע, כל מרד ומעל, עד האלהים יבוא כל העושה בודון לדבר סרה, ולחרף מערכות אלהים. אלה אנשי השם אשר יחזקו מוסדות הרת להכין אותה ולמערב בצדק ומשפט, ועל פי החקים והתורות ירשיעו איש אשר יחמא ואשם, וכל העם ראו ושמחו בלבם, כי יש אלהים שופטים

בארץ, וינעו ויעמדו מרחוק; לא כן לעת כזאת בימי ענינו ומרודנו, אשר אין שומר ומושל בקרב מחננו. רבים כיום אלה החמאים בנפשותם המתפרצים בארוניהם חז"ל ובמשפטי פיהם ישימו תהלה, יביעו ידברו עתק להבזות חכמת נבוניו בעיני העמים והשרים אשר בצלם נחסה ונתלונון. לולא ה' שהותיר לנו שריר כמעט, אלה אנשי לבב חכמים ויודעים, אשר החלו לעשות, ללחום מלחמת תנופה בישראל, לחרפות היינו, למתעב גוי דמינו. אמנם לא רבים יחכמו. פסו שומרי אמונים, חדלו עושי טוב, והאמונה אספה נגהה, ויהי כל העם נדון. חלק לבס לחשוב מחשבות, לא שערום אבותם, אלה חמתחכמים פרצו פרץ ויעבורו, ואלה המתקדשים, שמו כזב מחסיהם, ילכו אחרי ההבל ויהבלו. עורני משתאה מחריש לדעת מה אחרית כל אלה, מי יקים יעקב ומי יסיר כלמה מעל פניו. והנה איש הבינים עולה מן המדבר הולך וקרב לקראת המערכה, והוא עוטה כמעיל קנאה, קנאת אלהיו בלבו כאש אוכלת, והאמונה אזור חלציו, שפתותיו נוטפות חן, צדק ושלום על פיו נשקו. לכו נא ונוכחה יאמר יצחק בער, גושו הנה דוברי עמל, רדו אלי ונלחמה במישור, נגדה נא לכל העמים והשרים נערוך מלין, ויוביחו בין שנינו, והנה הואלת לדבר, פיך פתחת בחכמה משכיל, משכת בקסת סופר מהיר, וגם תוכל, לא בחרב ולא בחנית, כי אם באבני קלע אשר בילקוטך, וככלי אבירי הרועים הכית כחלל זרון ורהב, לבל יוסיף עוד לערוץ איש זד ובליעל. חכמי העמים וראשי כהניהם, המה ראו כן תסמו, ועל רוחב בינהך התפלאו, גם ארוננו הקיר"ה חפץ ביקרך ויכבדך. ועתה אליכם נדיבי עמי, אליכם אשים דברתי, אחיכם האחד ילחם לכם, ואתם תחרישון? הלא עשר ידות לכם באיש הזה, ומרוע הקלותם בכבודו. הן הוא שאול לה' ולכם כל הימים, ומתי יעשה להחיות נפשו ונפש ביתו? אל נא אחי, אל תרעו, מהרו וקחו לכם איש איש כפי מסת ידו, והביאו מנחה לאיש אשר שלחו אלהים למחיה לפניכם. חזקוהו סמכוהו על ערש דוי, ותהיינה ידיו אמונה ער בוא השמש, עד שיפוח היום וגסו הצללים. ואני אוהבך ומכבדך, אורך ביושר לבב על כל המוט אשר עשית לבית ישראל, ישלם ה' פעלך. היה בטוב, עוד הנוב בשיבה דשן ורענן כחפץ מוקירך

מאיר האררן מאומאן.

קאמיניץ פאד'. לכבוד הרב השלם המהלל חכם ונבון וסופר מהיר בתורת ה' כש"ה מו"ה יצחק בער נ"י שמו וזכרו תאות כל משכיל!

ג'. לא נעלם מעיני העדה, אשר כבוד תורתו שוקף הוא על התורה והעבודה, ועל כל למוד והשכלה ירו הרה, על כל חכמה ומדע ועל כל שכיות החסרה, לכן נגדה נא לכל עמי אומר: כי נשיא אלהים הוא בהוכנו! עתה נתורה נא אחי וגראה מי זה נתן חק וגבול לכליון חרוץ אשר כנחל

שופף שטף ועבר אותנו זה כמה, — כי לשופכי דם נחשבנו בעדו — או מי זה נתן גאולה ושארית לאחינו אשר כמעט נדמה נדמו ומימים להרג, מי זה חשך, אם לא כבוד תורתו? אך על פיו שלחו רצוצים חפשי, ואך הוא מנע מהרע אותם, אשר לאור חצי תבונתו כל מלכי חסד הלכו, כי מעמו וראו אשר טובים מטעמיו להשכיל, או מפריו לקחו ויאכלו, ותפקחנה עיניהם לראות אשר לשוא בדאו שונאינו מלבם דברים לא כנים עלינו ויבטאו בשפתם להרע אותנו, כי אז על שרשי אמריו התחקו, וברוך מעמו משבעה משיבי מעם אמרו, ואת פני החוקקים חקקי און כסתה כלמה ויצא לאור משפטנו. ובגלל הדבר הזה, שלמים וכן רבים האצילו לו ברכה, נכבדים ויקרים הגישו לו ממקומם מנחה מהורה; ועתה מי זה האיש אשר רוח חאמונה אך בו נוססה, ולא יתן לו אלף תודות? או מי הוא זה ואי זה האיש אשר רוח הרעת נחה עליו ושפתיו מהודות לו תאלמנה? אי לזאת אוהבי, אחי! בחצוצרות וקול שופר את פני ספרו קדמו, בשמחה וכטוב לב קחו את ברכתו אשר הובאת לפניכם עתה, והסירו את רעיוני הנכר אשר בקרבכם, והשיבו על לבכם כי חרפה היא לכם, אם כל אלופי התורה ותופשי התבונה יתנו צדקותיו ויאצילו לו ברכה ואתם מחשים? לכן מהרו והחזיקו את ידיו לטוב, איש איש כפי אשר ירבנו לבו ואז תשאו ברכה מאת ה'. וגם אני עברך קדמתי את כל ספרך הנותנים אמרי שפר, ואומר: יפוזו זרועי יריך אבי! כי על ידם חזקו ידי כל אוהבי דעת אשר חזקת אבי בדברך את בריחי למודם, הן אמונה ותבונה אשה אל אחותה משלבות מספרך אשר מצאתי, לכן כל מודע לבונה כמו את נפשו ישבע וכל חכם לב בצלך יחסה; ועתה כהמות ים גלגלו השקט לא יוכלו, כן לא יכלתי לחשות מלברכך על אשר תמכתנו עתה בימין צדקך. ידעתי אבי ידעתי, כי גם הוא יהי לעם ופרחי תבונתך יהיו מלא הגוים, כי בו תמתיק את מרורת פתנים אשר איוה איש נמהר דבר קשות נגד חז"ל וכתב שטנה על חכמי התלמוד. ואתה תשיב את החכם בעיניו אחר כי רוח מבינתך יענהו, ובמשפט השכל רצצת גלגלתו, לכן ככל המון אוהבי דעת את גרלך אספרה ואתעננ על ספרך כעל כל טוב כמהם כמוני, עברך המשתחוה מול הדרתך

יעקב וויינבוים מבימשושיש.

קאמיניץ פאד'. גם אני בשאלי שלומך עתה באתי, במגלת ספרך היקר והנעים, הלא נפשי יודעת כי מלאכה היא לאדוני הפלא ופלא, יהי ה' עמך כאשר היה עמך בראשית מלאכתך, ויתן בך שכל רב לבצע מעשיך בכי טוב. מי יוכל לדבר דבר חפץ, ולצאת לישע תורתנו הקדושה והמהורה אשר נתנו עליה בקולם כל איש אשר לא מהור — כמוך? מי כמוך מורה צדק לערתך כפי רפיון סעודך עד היום הזה, ומה גם עתה בוקנותך ובחולשת גופך הוסיף לעשות צדקות בקרב הארץ, ולא תחום על נפשך וגופך ומאורך, אך את הכל תעשה יפה בעטך. למען דעת כל עמי הארץ, דעת חכמינו כי

גדולה מאד, נחת נפשך בכפך לדרוש נגד השמש הזאת דרישת אמת
זחקרת צדק ער יצא כנוגה צדקת תורתנו וישועתה כצהרים, ולא יוסיפו בני
עולה לבלותו כאשר בראשונה, כי ישמעו אמריך כי נעמו, ויסכר פי דוברי
שקר. יואל ה' ויבצע מעשיך כי מעשה אלהים נורא הוא המעשה הנדול הזה
אשר אתה עושה בימינו אלה, אשר כמוך לא עשה כל רב וגאון, למן אז
ועד עתה. תהי משכרתך ברוכה ושלמה מאת ה' הנותן כך כח לעשות חיל.
דברי עבדך ואוהבך באמת ומבקש לך שיבה טובה.

יהושע בן יצחק נחום איש סמנאב באנק.

אדעסא. מפרחי שושנה יצא מתוק, ומפי חכם דברי חן, ע"כ תקוה
חזקה כי לא לריק תהי יגיעת חכם לב כמוהו בספריו הנקובים בשמותם
באגרת הבשורה, ומה גם אחרי כי הראה בספריו אשר יצאו כבר לאור כחו
ועוצם ידו, בהיותו לאיש זרוע עם גבורה ללחום מלחמת ה' ועמו נגד
מתקוממו, ע"כ החלטתי לקחת גם הספר "ימין צדקי" וגם שאר שלשת
הספרים האמורים באגרת הבשורה. מכבדו ומוקירו כערכו הרם.

מישה בינם היילפרסאהן.

לידיו יקירי המשכיל כבוד מ' י"ע נ"י.

מה ששאלתני באיזה שנה לבריאת עולם התחילה שנת השמורות
לאלכסנדר מוקדון? דע שכתב בעל הגהות מיימוניות ביד החזקה הלכות
גירושין (פרק א' הלכה כ"ז סעיף פ') בשם הטור וז"ל: כשנשלמו לבריאת
עולם ד' אלפים, נשלמו למלכות יון תקצ"ב שנה עכ"ל. מעתה אם תחסר
תקצ"ב (592) סן. ד' אלפים (4000) ישארו לך ג' אלפים ת"ח (3408).
א"כ התחילה שנת השמורות בשנת ג' אלפים ת"ח, והיא ממש השנה שכלתה
השבעים שנה לגלות בבל. ומה שכתבת לי שהשנים לבריאת עולם הנמצאות
בתשובת רב שרירא גאון (הנמצאת ביוחסין) הוסיף הטגיה שמואל שולם
שהרפים ראשונה את היוחסין ואמרתי שכן הוא דעת בעל אמרי בינה,
והחכם ר' שלמה ליב רפאפורט נ"י, וראיתם ממה שנמצא שם בתשובה זו
„(וביומי דרבי נחת רב לבבל בשנת הקל שנה למלכות יון) דרגילנא ביה
שנת ג' אלפים ותקע"ט ליצירה". וצריך עוד עיון באמרי בינה פרק כ"ג
שהוא מדבר מענין הזה בכלל.

ואני אומר שמן הלשון הזה. דרגילנא ביה" אינה ראייה, כי אם העיון
ברמב"ם (הלכות יבום וחליצה פרק ד' הלכה למ"ד ול"ב) בנוסח הנט חליצה
ובנוסח כתובת יבמין המצא שכתוב שם גם כן בלשון הזה: „ביום פלוני כך

וכך לירח פלוני שנת כך וכך לבריאת עלמא למנינא דרגילנא למימני
בה" עיי"ש.

ומה שאמרת „שמה שנמצא בוותר שבשנת ת"ח יבוא משיח, ומרמו
במלת בזאת יבוא אהרן אל הקדש, שכך זה הוסיפו כת הש"ץ, יען שבשנת
ת"ח לאלף הששי נולד השבתי צבי", לא יפה כוונת יקירי! כי המאמר הזה
של הוותר מעתיק ג"כ המאור עינים חלק אמרי בינה פרק מ"ג, והרב בעל
מאור עינים הרפים ספרו בשנת של"ד? וכן מעתיקו השלשלת הקבלה, וגם
זוא חיבר ספרו כמעט בזמן הזה.

ידיך י"ב לעווינזאהן.

תר"א פרק יז

קדעמנין ד' הבוא.

לידיו היקר המשכיל וכו' מוהר"י ג"ב נ"י.

— — — ועל דבר התנצלותך בעד ידירנו הרב הגאון מהרש"ל
רפאפורט אב"ד דק' פראג מה שהשגתי עליו בספרי שרשי לבנון מחברת א'
שרש ככב, ואמרתי שבמדרש איכה (בפסוק בלע ה' ולא חמל) אין הקריאה
„שמעון" שם עצם פרטי) כי אם „שמעון" (מלשון שמיעה) ואמרת שמצאת
קצת סמך לדברי הרב מהרש"ל שם במדרש אחר המאמר הזה שנמצא שם
הר אחד שהיה נקרא בשם טור שמעון בר כוויבא? ועוד הרבה תשובות
על דבריך, לכל מעיין שם במקומו במדרש. וגדולה מזו אומר לך שנראה
לי ששבוש הוא במדרש שם וצריך להיות טור שמן וז"ל המדרש שם טור
שמעון הוא מפיך תלת מאה גרבין עכ"ל. וחסר פה כפי הנראה אחר גרבין
מלת שמן או יין, והמאור עינים פרק כ' גורם גרבי מרקונין עיי"ש. והמפרש
החדש על מדרש איכה בעל עץ יוסף (הנדפס בוולנא) מביא בשם היפ"ת
שצ"ל מרקי. והערוך מביא שהגירסא פה רבי שמעון הוא מפיך ש"ן גרבי
וכו' עיין היטב בערוך ערך קמ' ג' וערך גרבי ג' ועיין ירושלמי סוף מסכת
הענית שמוכרי הערוך בערך גרבי ג'. ואולי תהיה הגרסא פה במדרש „טור
שמן" ויהיה הכל על נכון כי אין צריך להוכיח אחר מלת גרבין כלל, כי
מובן מאליו שהכוונה גרבי שמן ואין המאמר הזה במדרש עם המאמר
בירושלמי הענית אחד הוא, אבל ענינים אחרים. ומזר שמן הוא הר
המושחה הנזכר שם במדרש שתי שורות לפני זה המאמר, והוא „הר
שרש שחת" הנזכר (במלכים ב' כ"ג) והוא הר הזיתים עיין הרד"ק בשרשיו
שרש שחת ואמר שהוא הר המשחה (והוא משרש משח כמו שמן

המשחה) אכל הכתוב כנהו לננאי בלשון המשחית (כאלו היה משרש שחת) לבנין ע"י אשר בנו בו, ולדעת החכם הנוצרי ווארניקראס בספרו על הקדמוניות יהיה משחית פה כמו משחה ממש, והוא הר הויתים כרלעיל. ומה ששאלתני על דבר הטון הכסף והזהב שהכין דוד לבנו שלמה, שמתלוצץ וואלמער וכו'. ולפי דעתי כפר הנוכר בהנ"ך היה רק נחשת, וכבר נחשת היה ד"מ בשויו רק חצי פפונד זהב, והחצי פפונד הזה של זהב הוא הנקרא בשם פפר, היינו כבר נחשת. וצריך עיון רב.

הרד"ק בפירושו ליחזקאל (א' ג') היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בווי הכתן כתב וז"ל: „ובתרגום ירושלמי יחזקאל נביא בר ירמיהו נביא ונקרא ירמיהו בווי על שהיו מבויין אותו עכ"ל. לא אדע מי הוא זה התרגום ירושלמי? ועיין מה שכתבנו בשרש גלב.

ברש"י שם ביחזקאל ד': ומתוכה כעין החשמל, כתב וז"ל: „כעין החשמל חשמל מלאך" וכו' וכו' כל הענין הזה ברש"י הוא תוספת והיא לקוחה מלה במלה מספר הששים לרד"ק שרש חשמל ובמקראות גדולות נרשם בסוף הרש"י שתי מלות אלה כזה תנ' שמ' — אך לכסילות רב תחשב תוספה זו לבעל המיסוף הזה, יען שרש"י בעצמו אחר זה הוא מדרחה הרוש עיי"ש.

ידיך ומיקרך י"ב לעווניזאהן.

לאחד מחכמי הזמן הנקרא בשם פלאי.

על דבר שני דברים חדשים שהודעהני שקרית מהחכם לוצאמי, וחשבת אותם לזרים, ושאסור לשמוע. א' שמוכיח נגד המפורסם שהמשנה לא כהבה רבינו הקדוש, ורב אשי ורבינא לא כתבו הנמרא, אולם המשנה והגמרא נכתבו מרבנן סבוראי; ב' שמתאמץ לבטל דעת הרמב"ם שאמר (כדעת אריסטו) שאין השארת הנפש כ"א למי שקנה לו המושכלות. עד כאן תוכן אגרתך.

ידידי! לא אדע מה האימה חשבה הגדולה הנופלת עליך? ולמה חרה לך? השמר והשקט! ושים כבוד להחכם הזה, כי יש לו על מה שיסמוך. ודע וראה שכבר שמענו דברים האלה יוצאים מפי גאוני עולם, כי מה שאמר ראשונה שהמשנה והגמרא נכתבו מרבנן סבוראי, היא דעת הגאון האגוני ז"ל בהקדמת דרכי המשנה שכתב לספרו עץ חיים הוא פירושו על המשנה, ונדפסה הקדמה זו גם בסוף ספרו תחלת חכמה, ומוכיח שם החכם האגוני מדברי רש"י שם פרק שני מבבא מציעא ומרבה מאמרים בתלמוד שלא כתב רבינו הקדוש המשנה ורב אשי ורבינא הנמרא, רק רבי סדר המשנה ורב אשי ורבינא סדרו הנמרא, וידעת שרב אשי ורבינא היו סוף אמוראים, וא"כ רבנן סבוראי כתבום שהיו אחרי האמוראים, עיין שם הוכחות וראיות הרבה שמביא לחוק את דבריו, ולא מצינו שאחד מהחכמים שהיו אחרי

יחשוב לו להגאון האגוני הדבר הזה לאין ולאשמה. גם החכם ר' דוד מילדולה ז"ל בקונטרסו למוד התלמידים שהשיג עליו בדבר הזה ומביא ראיות לסתרו נוהג בו כבוד רב ומסיים בזה הלשון: ובאמת שלא ירדתי לסוף דעתו ודבריו צריכים עיון, עכ"ד.

ויש לי להביא קצת ראיה לדברי הגאון האגוני ז"ל מהתואר סבוראי שנתנו למו, כי הוראתו בלשון ירושלמית סופרים, כי הרגום ירושלמי על התורה (שנתחבר בזמן רבנן סבוראי או אחריו מעט) מעתיק מחוקק (ומחוקק מבין רגליו (בראשית מ"ט) ספרין (עיין ספרי בית יהודה צד 292 בהערה) ונופל עפ"י רוב השם התאר מחוקק על כותב ספרי הדת והשם ממנו מחוקק פי' ספר הדת (משלי ל"א) ויען שכתבו אלה החכמים את הדת בספר היינו התורה שבעל פה המשנה והגמרא נקראו בשם זה מאנשי זמנם, שהשתמשו בלשונם בשם ספרין על המחוקקים ר"ל כותבים ספרי הדת, וסבוראי הוא על משקל לשון ארמית, ואולי לא רצו לקרותן בלשון עברית סופרים שהוא תואר לחכמים הקדמונים שהיו סוף הנביאים, ולא איכל לברר בראיות שבלשון ירושלמית יורה שרש סבר על הכתיבה, לכן נראה לי שכונן התרגום הזה בשם ספרין ממש על רבני סבוראי היינו שהתנבא עליהם יעקב אבינו וכונן בזה בשם מחוקק, כי המה כתבו התלמוד. ואולי סבר כמו סופר בחלוף ה' לד'.

ואח"ך ושמע נא קוצר מלים מענין כתיבת המשנה והגמרא לפי המבורר אצלי, וכוה הסורגה כל הטענות ושאלות משני הצדדין. דע שגם קודם רבינו הקדוש היו משניות וגם גמרא ר"ל פירושי המשנה, והמשניות רבות היו ושונות לפעמים זו מזו בקצת ענינים, ולא היו על הסדר (עיין ספרנו בית יהודה) וגם כתבו היחידים המשניות וגם הנמרא, אך לא כתבו ספריהם על הסדר, גם לא כתבו כי אם ראשי פרקים וראשי הלכות וכדומה רק ראשית דבר, למען יעלו על זכרונם לעת השכחה, ומשתים ושלש תיבות היו יכולים להזכיר כל הענין, ובזמן רבי מרוב המלמולים והשעבודים וכדומה היה מההכרח להתיר כתיבת המשנה כי יראו פן יעלה כורת השכחה עלימו, וסדר רבי את המשניות ובחר מהם העיקר והיסוד ההכרחי וכתבם על ספר, ואולם הבאורים הרחבים הניח כמו שהיו כדי שיהיו המשניות תמיד בלתי מובנות להכליתן מפי הספר כ"א בעזר המורים בעל פה, והמשניות בששה סדריהם היו רק לזכרון ג"כ, והגאון האגוני שמוכיח מדברי רש"י שרבינו הקדוש היה רק מסדר לבד, אך בעל פה, זה בלתי אפשר, כי באין כתיבה לא היה יכול לסדר המון דברים בשום פנים, ואף בכתיבה היום אנחנו רואים שענינים רבים הנצרכים סדר ישר לא יסודרו כי אם ע"י העתקה אחר העתקה וחלוף אחר חלוף. ואולי הטעם שאסרו כתיבת הברכות (וגם התפלות בכלל כמו שנקרא מסכת ברכות) מפני שהברכות היו למו מטבעות ר"ל נוסחאות ידועות עפ"י הדין, ובלתי ספק היו הכתות שחלקו ברכות אחרות עפ"י יסודי כינתם. וכן הרחיבו ג"כ אח"כ ע"י תלמידי רבי בחבור הברייתות והתוספתות ליתר

באור המשניות, אך בכל זאת נשארו המשניות עורנה בלי טעמים ובאורים רחבים הנצרכים להבנתן על בורין, אבל למדו זאת הכל על פה מפי מורים, ועשו זאת בכון למען יחול עליהם עוד התואר תורה שבעל פה. אחר זה ימים רבים ראו ההכרח הגדול לכתוב עוד באורים רחבים ומעמי המשנה ושקלי ימריא ההכרחיים להבנת המשנה, והכל ברמזים והניחו עוד פעם אחר פעם ענינים שלמים בלי באור ופירוש עד שקמו רב אשי ורבינא, וגם לא היו הבאורים האלה על הסדר עד זמנם, והמה סדרו אותם בסדר ישר והתחילו לכתבם על הספר, ולא כתבו כ"א דברים ההכרחיים, היינו המצות הנהגות בחוצה לארץ, ומעט מה שנהגו בארץ ובפני הבית, ולא הגיע התלמוד לשלמותו עד רבנן סבוראי שהיו אחריהם, וגם או נשארו עוד כמה ענינים שלא העלו בספר, והיה מקובל על פה עד הנאונים שהעלו בספר, כמו שבררנו בספרנו בית יהודה, וגם לא כתבו על סדר זרעים וקדשים מהרה, ושקלים (מסדר מועד) הבלתי נצרכים בזמן הזה, ונהגו כס דין תורה שבע"פ. ועתה שמע נא דברי חכם גדול מחכמי ישראל בעל הליכות עולם (שחי בערך רי"ש למ"ד לאלף הששי) שכתב בספרו זה (שער הראשון פרק ראשון) וז"ל: "וואת לפנינו בישראל, התעודה והתורה היו החכמים לפני רבינו הקדוש) מקבלים איש מפי איש ולומדים המשנה על פה כאשר נמסרה אלא שהיו התלמידים עושין סמנין למשנתן וכותבין אותן מפני השכחה המצויה בדברים, והיו מסתירין אותם וקורין להם מגלות סתרים, והיה הדבר נוהג כן עד רבינו הקדוש עכ"ל. ורש"י פי' מגלת סתרים שהסתירו מפני שלא ניתנו לכתוב, וכששומעין דברי יחיד חרשים שאינן נשנין בכית המדרש וכותבין אותן שלא ישתכחו מסתירין את המגלה עכ"ל רש"י. ולוא הפי' של רש"י הייתי אומר שהכוונה בתואר סתרים אינו על המגלה כי היתה ראויה להקרא בשם מגלה נסתרה אבל הוא תואר לדברים הנחסר כנהוג, ור"ל מגלת (דברים) סתרים. היינו שהיו כותבים ברמזים על דרך הנסתרה ועל ידי סמנים שלא ידעו לקרות בה זולת הכותב בעצמו או החכם הגדול הבקי וזולתן אם קראו לא הבינו (כמו שנהגו אח"כ עם ספרי הקבלה החדשה וגם הם יכינו בעבור זה בשם נסתרה) ועשו זאת למען תחיה תורה שבעל פה אעפ"י שכתובה. וכן כתבו מגלות סתרים כאלה בחכמות ובסתרי תורה ונשארו עד המאות הקרובות לזמננו על אופן זה, כי כל דברי למוד אשר לא הכרחי כל כך לכלל ישראל נהגו כדן תורה שבע"פ, והוכיח הגאון חאגיז שם בהקדמתו שאגדות היה מותר לכתוב (אף שכירושלמי מחמיר אף בהגדות) ואמר כמה טעמים על זה שהתירו באגדות עיי"ש, והערך לזה שהיה מותר הכתיבה באגדות הלא כתבו או מגלת חשמונאים ומגלת תענית, וגם כתב אריסטובלוס פירוש על התורה ביונית וכן פילון ויוסיפון, וכן האיסור היה רק על הלכות, ואפשר היו נקראות מגלות סתרים שהיו התלמידים מסתירים כי יראו מן הראש ישיבה שהוא למד על אופן אחר, גם לא רצה שתלמידיו יקבלו ממורים אחרים רק ממנו. כי כל דרך למודי

איש ישר בעיניו ובפרט שירא המורה פן ישתו מים עכורים. (עיי' בספרנו בית יהודה צד 211 בהערה). נראה שמאו ומקדם (כאשר קמו כתות בין היהודים) חששו תמיד על התלמידים שלא יקראו בספרי הכתות, ובעבור זה בזמן עורא שקמו כת השמרונים והיו למו נוסחאות אחרות בהנ"ך, החליפו הכתב בעבור זה ונשארו הכתב אשורית אצל היהודים, וכאשר אח"כ קמו עוד כתות חדשות בין היהודים והיה באמת התנ"ך על סדר אחר ונוסח אחר אצל כל הכתות רק בפירושים היו מחולקים, וע"כ מצאו חכמי הזמן להכרח למסור כתיבת הפירושים כלל וללמד רק על פה, ובעבור זה כתבו חכמי הדור או לפעמים את ספריהם בלשון יונית כגון אריסטובלוס ופילון, ואולי ראשונה גם ספרי אפוקריפי שכתבו בלשון יונית היה מטעם זה כדי להבדיל בין קדש לחול.

וכן אמרו חז"ל על הראשונים שהיו נקראים סופרים שספרו כל אותיות שבתורה עיי"ש, והמעט כדי להשמר ע"י זה מנוסחאות השמרונים בתנ"ך וזוה באה המסורה. וממש כמוהם אחר זה היו רבנן סבוראי (וכמו שפרשנו סופרים) שגם המה עשו נדר לפירושי התורה נגד הקראים שקמו בזמנם, כי הקראים היו נגד פירושי התורה מה שהיו השמרונים נגד תורה שבכתב, ובעבור זה היו רבנן סבוראי ממש מה שהיו הסופרים הראשונים, והבן.

ב"ה יום ג' ב' אדר תר"א.

לכבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם מו"ה יצחק בער לעווניזאהן נ"י

מכ"ו ידידנו המורה צדק דפה קהלתנו הרב החריף המפורסם מו"ה יחיאל ו"ק נ"י נוסע לדרכו, והתאוה נפשו להראות פנים את כבוד ידידי הרב נ"י ולשאול בעצתו אף לבקש עזר משונאיו ומרודפיו חנם. האף אמנם כי הרב הזה נודע לידידי מאו בכל תהלוכותיו הישרים, ולרוחב בינתו אשר כמעט אין כמוהו מורה חכם במחוזות האלה, ע"כ להעמיד המליץ בין שני מיודעים כאלה אך למותר הוא; אמנם למען מלאות רצון ידידי הרב מכ"ו נ"י הנני נותן בידו גם את מכתב מליצתי זאת, ויערבו נא לפני כבוד ידידנו הרברים האחידים האלה המוצאים מלב ונפש קשור באהבתו מאו ידענו איש את אחיו. יעשה נא כבודו אפוא הפעם גם למענו גם למעני, כי יבוא כבוד הרב הזה לשחר את פניו, יקבל נא אותו כבוד ידידי בסכר פנים כיאות לו ולאנשי מדע ויקירי הערך כמוהו.

גם תנוח רוח חכמתו לנחמתו בחין שפתיו על עצבון לבו ורקב עצמותיו מרוב נוגשיו, ואם יש לאל יד כבוד ידידי לתמו או לספתו אל אחת מכהנות הרבנים, למען החיות את נפשו ואת נפש ביתו בכבוד. ומי כמוהו חכם דורש

טוב לעמו, מבין מדעתו כי נכון וראוי לתמוך ולעזור לקומץ האנשים בעלי תורה ומדע והמשכילים בעם המעטים הנשארים בארץ הזאת, נגד גרודי אנשי בליעל המואסים בכל חכמה, גם אין יראת ה' בלבכם, ותורה אין בפיכם, כי אם מסוה הצדק על פניהם למען החניף ולהטות להם לב התמוך והבוערים בעם, ולמען השמר כל הכמה וכל מדע מתחת שמי ה'. ובעויה עוד לא זרחה שמש החכמה על כל אחביי הררים בארץ הזאת, ובמרם נראה נרגר כוכב החכמה ממרחק עלי ארץ, ותמהר הסכלות לפרוש את עננה, והכס את עין הארץ; וכמעט נברה יד הסכלות בגבולנו, ותעש במחשך מעשיה כאין מכלים. יסלח נא לי האל הטוב, אם שנית לחפות דברים נגד עמי, וגם כבוד ידודי יאבה לסלוח. ואשר ייטיב ידודי להרב מכו' יחשב בעיני כאלו גמל עלי כל זאת, ואלהי הגמולות ישלם שכרו, כי אין מצוה גדולה מזו, לעזור את האמלל בעת דחקו.

דברי ידודי דו"ש והצלחתו מוקירו ומתכבד באהבתו
דניאל הארמענשמיין.

ב"ה יום ג' כ"ז סיון תר"א פה"ק בראדי.

שלום לך ידודי נפשי החכם המליץ המפואר, דובר טוב לעמו ודורש שלומם וטובתם מוהר"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י יחיהו השם ויאושר בארץ!

הן אשום אשמתי אליך אשר לא כתבתי אליך זה ימים כבירים, וגם לא השיבותי אליך על כמה מכתביך אשר כתבת אלי במשך הזמן, אמנם גלוי לפניך כי לולי ידעת בנפשך כי לא ממקור לא טהור נסבה זאת, גם עתה אחור נסוגותי מכתוב אליך, ולהרבות בהתנצלות אשר לא האמנת למו, אבל ידודי עסקי המסחר המה אפפוני בצוק העתים וורו את רוחי הנה והנה, וגם בריאותי אשר נתמוטטה זה כביר היה סבה לזה, כי המחלה הידועה בשם קדחת מצאה קן לה בגופי וכמעט קבעה דירתה בקרבי, קיץ אחר קיץ שני פעמים בשנה, ונפלה עלי בחמת רוחה, ועוד לא שב אפה ממני, כי אחרי עזבה אותי מחלה הקדחת, שלחה אלי אחת ממשרתיה מחלה אחרת, אשר דכאה לארץ חייתי, וזמן רב הייתי בין החיים והמתים ותקרב לשחת נפשי, רפתה רוחי בקרבי ומטו ידי, ורעיוני ומחשבותי נפוצו כי לא נסיתי בזאת, כאשר ידוע לך שהייתי תמיד בריא וחזק, ולא רציתי לכתוב מזה לאוהבי הנאמנים באהבתם והמעטים, למרות את רוחם ולהעציבם, ובפרט אליך ידודי אשר ידוע לי תשות כחך וחולשת נוך, הלא עשיתי בנפשי שקר להעציבך ללא יועיל; אך שמעתי מכמה אנשים כי בכל אמן רוחך

יודיעת משפטי ומעשי, יש לך איזה תרעומות עלי על בלי כתוב לך, יא יכלתי לשום מחסום לפי ובאתי להנצל לפניך לבל תחשדני במחשבת פגול חלילה! הן לא איש חנף אנכי כי אכוא בדברי תרסית ושפת חלקות לבלע את השקר במכסה האמת, ותדע נאמנה כי אהבתי אמונה אליך כמאז כן עתה, ומו יתנך בקרבת עיר אחת עמדי, כי או בעיניך ראית אמת דברי ונהרת ורחב לבבך, וגם גדלה בזה שמחת לבכי בהתעלם עמך באהבים, כפעם בפעם, כי זה אכן פנת האחוה הנאמנה, ואכן הראשה לאנשי מדע, כי האוהבים הנאמנים מעטים המה, וברוב יושבי עירי ובעצמה אנשיה ואוהבי הרבים, אשר יבטוחוני באהבתם, רובם מצות אנשים מלמדה, ורק כן השפה ולחוף דבריהם — אולם עת לקצר!

תורה לך אחי ורעי ששלחת לי ספרך בית יהודה, קראתי בו ומצאתי נועם בדברך ובמחשבותיך. אך אין לאל ידי להשתרע על פרטי הענינים, ועל מטרת כוונתך הרצויה כוונתי שתתרחב האמונה והדעת בקרב עמנו, ותרבה הטובה לאחינו בית ישראל, עד יכונן וישים אותנו ברכה בקרב הארץ.

ומה יש לי עוד לכתוב אליך? אך לברכך ברכת שלום ואמת שתחליף כחך ותתחדש כנשר נעורך, וחיות ורכות כאות נפש אוהבך דבוק מאח.

בעריש בלומענפעלד.

בראדי יום ו' ג' חו"ה סוכות תר"א לפ"ק.

לכבוד ידודי הרב החכם מוהר"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

אגרהך מיום י"ד תשרי קבלתי, וספרך היקרים אפס דמים ובית יהודה באו לידי על נכון, והנני נותן אלף תודות לך, כי כברתני במעשי אצבעותיך, ואבקש ממך לכבדני גם בספרך תעודה בישראל אשר קראתיו כבר, אך עתה איננו תחת ידי. עוד לא קראתי ספרך השנים אשר שלחת לי עד תומם, ולא אוכל לחוות לך דעתי ומשפטי עליהם, אך דרך כלל אומר לך, כי מצאו חן בעיני גם שניהם. גם אנכי אנישה לך תשורה בקרב הימים האלה, והוא מכתב אחד מסכתבי הצופה לבית ישראל, אשר איזה מסכתביו כבר נדפסו בככורי העתים ובכרמי החמד. שם המכתב החדש הזה הוא תשליך וכבר יצא מתחת טכש הדפוס בעיר פראג אצל המדפיס ר' משה לנרא. כאשר יבואו המחברות הנדפסות אל תחת ידי, אמהר לשלוח אליך מחברת אחת. ברבר ידודי שמעתי כי בעיר אשר הוא שם כבר יצא חפשי, אך מאד אהמה, מדוע לא הודיעני ידודי במכתב ידו כי יצא לחירות? כי מאז הלך לו לא השנתי כמנו אף תמונת אות אחת. נא ידודי, הודיעני אתה אך נפל דבר, אם באמת חופשו נתן לו, ואם לא נפל למשכב מרגוה ודאנה. ברם חמד מחברת חמישית נדפסת עתה בעיר פראג, ובקרב ימים מועטים

תעזוב את מכבש הרפוס ותצא לאור. על תשובתך אצפה ירדתי, לכן סתר נא להשיב לירידך אוהבך ומכבדך

יצחק ערמער.

תר"ב, פרק יח

אל כבוד חכמי הזמן השלמים אוהבי אמת דורשי צדק, שלום!

זה לי ימים אחדים הגיעתני מברארי העתקה מבקרת על ספרי בית יהודה הנרפסת באננאלען משנה זו נוסער 17 מאיש אחד מנאליציא אשר קפץ בראש ושפך מררתו עלי ועל ספרי זה, ובהכל פיהו דקה למחות גם כבוד ספרי הקורמים, ומעתיק דברים אחדים מספרי בית יהודה זה לנקר עיני אנשים רחוקים בארץ אשכנז אשר לא קראו ספרי זה ולא ראוהו, גם לא יבוש לפגוע בכבודי חנם ולהעתיק מספרי לפעמים בשקר, היינו להוסיף ולחסר מלים כרצוני, ולהוסיף באורים ופירושים לדברי למען השיג מררתו, לא אדע מי היא זה ואי זה הוא? ומה שמו? אם שור נח הוא מתמול שלשום או אם הם הוא? כל קורא דבריו וספרי הלא יענה בצדק כי אין הוה נצב כצד ודרך קשתו כאויב, ואולי סאיזה איבה פרמית נגדי, שלו או של בן גילו וגואלו הקרוב אליו, או אולי מצא את עצמו בספרי זה מצויר בצביונו בין אלה קצת הבחורים המפוטמים אשר נעלה בהם נפש כל משכיל אוהב אמת ומישרים, בעבור ההלכותם, ויען כי היתה לו לחרפה בפני חכמי הזמן והמשכילים בעם האמיתים להגיד כאשר עם לבבו סבת חרונו שגל את ידיו לאחוז בדבר קטן אשר באמת לפי הזמן והמקום ליריד יושבי ארץ פולניא לא הוה מומא ולריריהו ד"ל לבני אשכנזים הוה מומא, וביחוד ששינה את מעמו בכונה למען בקש. גם לא הבין דברי לפעמים ולא ירד לסוף דעתי כאשר מעיד כל משכיל הקורא דברי חלומותיו והמעיון בספרי, ובדבריו אלה אשר פשק שפתיו לבקר באיבה ובשקר לא על כבודי ועל ספרי לבר ענה כי על כבוד כמה גדולים מנאוני הזמן וראשי חכמי ומנגו אשר כבר העלו לשמי מרום ספרי שהוצאתי לאור בדי פאר ותהלה, הלא הוא הנאון דווילנא והנאון דבריסק והנאון דווישנאוויץ והחכם המפורסם גאון יעקב ר' יעקבא לנדווא מבראדי והנאון החכם ר' שלמה ליב רפאפורט אב"ר דק"ק טארנאפאל, והחכם המפורסם פֶרענקיל מדעסווא בעל ספרי השולמית והחכם המפורסם ר' משה פֶרײשטארט מקעניגסבערג וזולתם מגדולי המפורסמים אשר דבריהם הנעימים כההלת ספרי חקוקים בעט ברול וקיימים לעד לעין כל קורא. מלבד הזמן מכתבים מגדולי גאוני הזמן וגדולי החכמים השלמים אשר המה בכתובים תחת ידי.

ומהם גם הנאון ר' מיכילי קריסטיאנפאל אביד דק"ק בראדי על ספרי א"ר וב"י.

ועתה חכמי לב! קוראי צדק! אוהבי אמת! השופטים כל דבר באין משא פנים, שפטו נא ביני ובין הנמהר הוה אשר שחק ורגו ואין נחת, ואני יד לפה אשים, אקוה כי הוציאו לאור משפטי נגדה נא לכל עמי. ועתה אפנה אל המבקר האין הוה ואומר: ראיתי כי תהלל שיש לך בקרת על ספרי מהחל עד כלה, חבור גדול משא הלימר אלפי גמלי, ואך תחכה יום בוא ספרי בית האוצר לאור, יען כי כן רצוני, לכן הנני נוהן דך רשות ואף מבקש ממך שתוציא לאור כל הבקרת שלך בלשון אשכנזית, במרם יצא עוד ספרי בית האוצר לאור, שא תליך וקשתך וצודה לך ציר בספרי כאות נפשך, אל תפל דבר מכל אשר דברה, רק השמר לך ושמוך נפשך להעתיק כל מאמר ומאמר בשלמות לא מקומעין ולא סירונין ולא בתוספות ומגרעות, ובלי פירושים ובאורים, והעתקתך בלשון אשכנזית תהי שלמה ובאמונה, לא כמו שנהגת עד הנה. ואך את מעותי הרפוס כי רבו בו להיותי רחוק מהרפוס שמונים פרסאות. וכמו שהתנצלתי בסוף ספרי, אל תיחסם לי, ואם תרצה להשיג מקודם תקונם, תדרשם מאת המשכיל בעל כרם חמד, והוא ידרשם ממני ולא אאחר לשלוח לוח דתקון השלם אשר הקנתו בידי.

יצחק בער לעווינזאהן.

בע"ה פפענ"ט כ"ד סבת תר"ב.

שלום להחכם הסופר הארון ר' יצחק בער לעווינזאהן בקרעמניץ.

שמחתי בקראי את אגרתך הנעימה אשר באתני בשבוע העבר, ומלבד הכבוד אשר כבדהני לקדם אותי במעשי יריך המפוארים, עיד אודך על יושר רוחך וזכות רעיוןך בהבדילך בין השופט אשר שפט עליך וביני אשר היותי כעבד לו, ואולם ידוע הדע כי לא הסכנתי לקבל משפט כל איש או נער הבא לשבת על כסא הנבונים ולגזור אמר על טפעלי הגדולים אשר בארץ המה, כי אם לרוב ירדתי גם אל תוך הענין וחקרתי ודרשתי היטב הצדקו דברי השופט אם לא? אף כי הכותבים אשר עורוני במכתביהם אנשי חיל המה וראוים לסמוך עליהם, ורק בספריך לא זכיתי להבחין האמת עם מי, כי עד הנה לא ראיתי מהם אף אין אחד, כי יקרים המה בארצותינו ואינם נמצאים ביד מוכרי ספרים, והמנחה אשר אמרת לכבדני בה זה כחמש שנים לא באה לידי, ולא אדע מה היה לה. והנה רק אפס דמים בלשון אנגלית, העתקה החכם לעווע ישנו עמדי וקראתיו והכרתיו את יפי שכלך וצדקת פעלך, ככל זאת לבי אומר לי כי גם האיש אשר נתן את ספריך בכור הבחינה, והוא עושה חיל בחכמה ובמרעים ולבבי שלם עם כל העמלם

למכות אב"י, גם הוא לא בא לבוהך או להוריד כבודך ארצה, כי גם הוא יודע את ערכך ויקרך. ואני במחתי בו כי רק לתומו גלה את מחשבותיו על פרי העץ אשר נמעת, כאשר יעשו כל החוקרים לאמר איזה מהם יכשרו וימצאו חן בעיני יודעים, ואיזה מהם מראיהם רע בעיניהם, ובוה אין חטא משפט אמת, הלא זה מנהג כל כוחני ספרים, והקורא את דברי השופט יודע כי לא אלהים הוא, ואין בן אדם שלא יחטא באמריו, על כן כל המבינים ידרשו עוד אחריו ויחקרו בדבר, ויתנו גם הם משפטם, ואין לסמוך על אחד או על שנים, כי אם אחריו רבים העמלים להוציא האמת לאור יומם, ולכן לא יתעצב סופר מזהיר אם לא מצאו מעלליו חן בעיני חכם אחד או שנים או שלשה, כי זה מקרה כל הסופרים. ואני תמיד נדלתי את השופטים אשר גלו את חסרוני, מהחנפים אשר בשרו את תהלתי בקהל רב, כי אלה נשאו לי פנים והמה את החכמה אהבו. והנה אדוני עוד היום אין לאל ידי להוכיח ביניכם, כי ערן לא באו לידי הספרים אשר צוית למסור לי ולאחי דאקטאר קרייצענאך, ואנחנו כתבנו לבן החכם הזה אשר הוא כעת בלייפסיג ויבקש בשמך את הספרים מאת הר"ר פירסט ומיר ככואם אשים עיני בהם ויהיו אתי למשמרת ולאות הברית אשר כרת עמדי ולא אשקר בה. ואם ישם אלהים בפי דבר לטוב לך ולכבוד האמת והצדק, עוד אדרוך קסתי ובמקהלות אספר תפארת מפעליך. ואני טרם אכלה לדבר אתך, אבטיחך כי זה שנים רבות ידעתי את מעשיך הטובים ושמעתי את שמעך, וששתי על כל אשר עמלת להרים את קרן אב"י בעיני העמים והשרים, וזה לך האות, כי זה כשמונה או כתשע שנים היה אתי בכרלין בחור נחמד ונעים, שמו כשמך, ואולי הוא מקרוביך, ועיר מולדתו מאהילעוו, ויהי שוקד על דלתי חכמת הרפואה ונשא ונשגב בעיני כל יודעיו, והוא בא אל ביתי מדי שבת בשבתו וספר לי את כל תהלהך, וזכר אני כי אמר לי איך נקראת לפטרבורג לשבת בין היועצים בדבר אחב"י ולא השיגה ידך כי חלית ונפלה למשכב ימים רבים, ואף גם בזאת לא מנעת ירך מכתוב אליהם לטובת עמך, ישלם אלהים פעולהך. ועתה אשים קנצי למלי ורק אודך בשמי ובשם אחי קרייצענאך על חסדך אשר עשית עמנו לכבדנו, ומי יתן ויכולנו כעת להשיב לך גם מהחתי ידינו אות אהבתנו אשר אהבנוך וה' יהי בעורך ויחזיק בימינך, ויוסיף שנים על שנהיך לעשות עוד חיל ולגדל את שמך, ויצליח את כל דרכיך ובכל אשר תפנה תשכיל.

דברי ענך ומקירך מרדכי יוסט.

ב"ה בראדי יום ה' וי"ב חר"ב לפ"ק.

ברכות אלהים יחולו על ראשך ידיר נפשי הרב החכם מוהר"ר

יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

אגרות רבות כתבתי אליך ושלחתי אותן ע"י הבי-דואר ליד המשכיל

ר' שמואל הארטענשמיין, אך כפי הנראה ממכתביך לא קבלת אף אחת מהנה. לכן עשה זאת כמובך, והזמן איש נאמן בק"ק ראדווילאו להיות איש הכינים ביני ובינך, למען נהיה בטח אם נשלח על ידו אגרות ומכתבים איש אל אחיו, אשר מכתבינו איש על מקומו יבוא בשלום.

אודות בקשתך לקנות לך ספר האמונות דפוס ישן, הנה חורתי על פתחי מוכרי הספרים שבעירונו. אך לעת עתה אין בידם לא דפוס חדש ולא דפוס ישן מספר הזה. אך זאת אבטיחך, כי אשים עיני ולבי על הדבר, ובקשתי גם אנשים ממירועי שישימו גם הם את לבם עליו, ואם יקרה לפני הספר אשר תבקש אקנהו למענך.

ספר פרחי צפון כמשכילי ווילנא קבלתי במועדו, וכבר הודעתך כי בא לידי, אך אנרתי לא באה אל ירך.

שמח לבי כי מצא ספרך אפס דמים חן בעיני קוראיו כל כך עד אשר נעתק ללשון אנגלית, וכבר קראתי זאת במכתבי העתים אשר לעמנו בלשון אשכנז. הלא המה איוראעלימישע אנגאלען וצייטונג דעם יודענטהום'ס. יברך ה' בכל עת את פעלך, והיית משכיל על דבר טוב כל הימים.

הודיעני ידירי אם יש אנשים בעירך החפצים לקנות את מכתבי תשליך וכמה מספרם, ואשלח כמספרם מספר מחברות ממכתבי זה אל עירך. היה שלום ושבע שמחות כחפץ ידירך אותך ומכבדך כל הימים.

יצחק ערטער.

ב"ה בראדי יום ב' יתרו חר"ב לפ"ק.

לכבוד ידידי הרב החכם מוהר"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

הנה אנכי שולח לך רצוף פה אגרת מהחכם ד"ר יאסט אשר היתה כתובה בשולי האגרת אשר כתב החכם הזה אלי. שמחתי לראות כי גם דעת החכם הזה כדעתי, כי לא נפחת לא כבודך ולא כבוד ותועלת ספרך אם איש אחד או איזה אנשים יאמרו כי לא ישרה נפשם בם, הן בעיניך תראה את כל הכבוד אשר יתן חכם כזה אליך בדברו עמך. לכן אל תתעצב אל לבך, והניחה מרגונך, הרף מאף ועווב חמה, ובהדפיסך את ספרך בית האוצר, תערוך מלים להראות כי כנים דבריך בספרך בית יהודה, אך לא בשפתים דולקות ובלשון אש אוכלה.

עוד לא אנה ה' לידי ספר האמונות והדעות אשר תבקש, וכפי הנראה לא יאוונה עוד לידי, כי אף אם נמצאים דפוסים שונים מספר הזה פה בעירי, הנה הם כלם בידי אנשים אשר לא יחפצו למכרם, ולא יתרצו להשאילם.

היה שלום ידירי כאות נפש ידירך יצחק ערטער.

ת"ב פרק יט

פרייטאג דען 18 טען סעפטעמבער 42 ארעסא .

ידידי ואדוני הרב המפורסם החכם הכולל נזר עמי והררו כבוד ר' יצחק בער לעוונוואהן נ"י.

סלח נא אדוני לפשע עבדך, אשר לא דרשתי בשלומך מעת הגיעני — לשמחה לבני — איזה שורות מכתובת יד אדוני המהורה, כי ימי החג ומרחק דירתו מבית ב"א המשביל הפריעוני מעבודת הקדש לכתוב לאדוני השואות חן ולהלל רוחו המהורה והקדושה, אשר יקבל דברים אמתים ונכוחים גם מפי אחד מקטני תלמידי אדוני, כמוני אני עבדך, כי שורותיך השתים אשר כבדתני בהם אדוני היו לי אור בהיר לדאגת כי מצאו דברי הנאמרים באמת יד בלב אדוני המהור וכן בכל לבי אשתחוה מול הדרת כבוד אדוני ואברכהו יוסף ה' ימים על ימי אדוני, ויהי שמו בירח יכון עולם, לכבוד ולברכה בפי כל הישרים והתמימים מאוהבי עמנו והאמת לעולם סלה! הנני כיום להניד כי דברי היו אמתים, כי גם כבוד הדירעקט' הכיר את יקרת רוח אדוני, בדרשו שלומי וטובו והוא גם הוא בכל לבו הלל את כבוד אדוני, ובקש את ב"א ואותי כי נדרוש בשמו את שלום אדוני, וכי הוא בכל לבו דורש הצלחת אדוני, אכן בהפזו לנסוע לקרים בפקודת הממשלה להתחקות שמה על עתיקי הדברים הנמצאים שם, בחוה"מ סוכות העבר, לא יכול להשיב דברי אהבה במכתב ידי לכבוד אדוני *.

— — — אין מעצור לרוח בני ארעסא להביא מעשים כאלה לפעמים אל הפועל, מבלי ראית אם גם כסף רב יפזרו על זה, אכן רק העני הזה והעניו, האמת, רק אותו ירחיק מעדכם, וגם לזאת אחריש? אבל עיני תדמע מאין הפונות, לראות כי אנשי בני בלי שם. אנשי בוז וקלון, בעלי חנופה, קנאה ורדיפת הכבוד, השואפים להתכבד בקלון אנשים אחרים, אותם מושיבים תחת האמת, אי שמים! ואנכי אם לא יראתי כי יצא מזה אולי ח"ו דבר אשר לא כדת, להשחית חלילה הכוונה המהורה הנצרכת לעת כזאת, כי יש כמה אנשים אשר לא יתנו מעצור לרוחם, להעזר ע"י המעשים האלה לירות חצי משטמה מורעלים, אולי יצלה בידם לעשות פרוד בין הלבבות המהורות, מבלי ראות כי בעת הזאת כל הצלחת בני עמנו תלוי על היסוד הזה, כי יהיו האנשים היקרים ההם, אשר נבחרו לפקוח עינם על הצלחת בני עמם, במעמד השלום והאהבה, האנשים ההם חפצים להוציא משפט מעוקל ולאמר: כי הדירעקטאר נסע מפה למען לא יראה

(* לכלי הכפול עוד הפעם מה שהיה כתוב בספר הזכרונות דל 70, הזכתי לזאת להביא הדברים האלה פה; וסקורא יקחם מעט (הגו"ל ספרי ריב"ל).

ככבוד אשר יעשו לכבוד הרב הד"ר ליליענטהאל, אם כי הכל יודעים, כי הוא נסע כשבוע אחר טרם באה הפקודה מהממשלה, ואנכי אוכל להעיד כי בדעתו היה לנסוע טרם ר"ה העבר, ואת אשר נתאחר עד חוה"מ סכות הוא רק מזה, (כאשר המתיק עצוה וגלה גם את אדוני) מפני ששמעו או כי הד"ר יהיה בארעסא קודם החג, לכן חכה עד הימים האלה, ובראותו כי הד"ר לא היה עוד גם בכרדיטשוב, נסע מפה, כאמרו כי בודאי ביאת הד"ר תתאחר עד שובו ממסעו לארעסא, כן הוא באמת כאשר ידעתי, אבל אנשים אחרים רוח אחרת עמם, למעת שרשי רוש ולענה גם בין נמעי נאמנים ההם, למען התכבד בקלון אנשים גדולים וטובים מהם, מבלי דעת, כי השרשים ההם יוכלו להסתבך ולהיות כוס מות ח"ו לכלל ישראל; אנכי אם לא יראתי מזה, כי עתה שפתי ידי למו פי, ולא שחקתי ולא רגזתי, אכן יראתי, יראתי אדוני, בעת הזאת אשר עין כבוד אדוננו הקיסר יר"ה לחומלה עלינו עם אובד, ואם כעת לא העמוד לנו השעה חלילה כי עתה... ועתה אתה אדוני, אשר ידעתי כי הקדשת כל ימי חלדך לטובת והצלחת בני עמך, אליך אדוני אנוס לעזרה כיום, אותך הודעתי כל אלה, ואתה אדוני בחכמתך כמלאך ד' תוכל לעקור ולהפוך שרשי לענה כאלה בטרם יוציאו ציץ ופרח, אתה אדוני ידעת לכבד איש ואיש לפי מעלתו מבני ראות כי גם מעט חסרונות גלוה אליו, ולהעזר רק ממעלותיו לעת מצוא, לכן אטוף כעת נמפי דמעותי על חלקת מכתבי אליך אדוני, ולהודיעך הדבר מרם והגלע, כי ידעתי אשר אתה אדוני תקבל דברי אמת אף מפי איש כמוני, ותצרפם בשכלך הוד, והמתיקם במתק שפתותיך למען לא יויקו ח"ו. והן לא נעלם מנגד עיניו מוכת לב הד"ר ליליענטהאל ורוחב שכלו הוד וחישור, וכוונתו הטובה ומעשיו הנפלאים, וידעתי כי לא על נקלה יהי למחרתי ריב למעת רוש ולענה במקום נאמן, וידעתי כי גם כבודו יוכל לפשר דבר בעתו. אכן אם כל זאת למוד עמוק הוא ללמד דעת אנשי ארעסא כאשר ידעתם אתה אדוני, ולא כאנשים אחרים המה מבני עמנו גרי מדינות אירופא כאשר הודעתך אדוני במכתבי הקודמים, אי לזאת אחלה פניך כיום בתור איש יודע עתירות, כי כבודך אדוני יגלה לפני הד"ר ליליענטהאל מפה במנהגו ומחשבות האנשים ההם, למען יהיו בטוב ובשלום ובאחזה אהם, האנשים החכמים והגדולים, אשר כבוד בית ישראל גרי מדינת רוסיא תלוי עליכם, וגם זאת אוכל להגיד, כי כבוד הדירעקטאר בטרם נסעו מזה צוה לביתו, כי באם יתאחר מסעו לביתו מביאת כבוד הד"ר לפה, כי או יעשו כבוד גדול להד"ר בביתו, אקוה כי דברי ימצאו מקום להם בלב אדוני. לדאבון רוחי רואה אנכי כי נמצאים אישים רבים בתוכנו שחפצם לדבר בשאט נפש בדבר גדול ונכבד כדבר קל הערך, אי לזאת אמרתי להודיע לאדוני כל זה בטרם תתגלע המחלה, והנה לא אדע אם היה הד"ר בעיר מושבו או לא, ובודאי יהיו דברי אדוני את הד"ר בדבר הזה להירותו דעת ברמיוא, כי חכמתו הטובה עליו, ואם כבוד הד"ר נסע מקרעמניץ, הלא גם אז ידע אדוני לפשר הדבר

במכתב, ואדמה כי גם מבלעדי מכתבי זה ידע אדוני מה לעשות, אחרי כי אדוני יודע את האנשים ההם, ובוה אשים קץ לדברי, ואדוני ימלח לי בטיבו, וירווים לי באחד ממכתביו איך נפל דבר, ובוה אכיר את מעלת ענוה אדוני אשר אין לה קץ ותכלה. אנכי המשתחוה מרחוק מול הדרת כבוד אדוני, אני עברך

אריה ליב מיקמין יליד הוראדנא.

ב"ה כ"ד סיון תר"ב לפ"ק.

דיד לבי ומחמד נפשי תרב הגדול החכם המפואר המליץ הנשגב
כ"ה יצחק בער נ"י.

מכתבך אחי קבלתי לשמחת לבני, ברוך ה' כי מצאתי חן בעיניך, וכי דברת גדולות עלי וחשבת ליחס לי ספרך הנכבד. אשריני באהבתך ועדיין לא הגעתי אף לרועי צאן, והנה מרדתי רבו במאד, כי הולך אנכי לארצות אשכנז ופרייסין אי"ה להפיץ ספרי שם, ויש לי תעודות רבות סגדולים וגאוני ארץ, מחכמים בעלי אסופות, כלם יהללוני ויענדוני עמרת תפארת שראוי אנכי למשרת הרבנות, גם יש לי חדושים רבים ושונים, וישרו לדעתי בעיניך, אך מה אעשה והמצרים חיצו בינינו, ואתה זאת תעשה למעני, ותברכך נפשי, שלח לי במוקדם המכתב מליצה להחכם ה' מוגענדהאלד מנכר הספרים בווארשא, כי לשם אסע בראשונה אי"ה, הגר לו כי גר אנכי בארץ הזאת מבלעדי החכמים תומכי נפשי, ואקוה כי ימלא משאלותיך. המכתבים ששלחת לי בחרף העבר, לא הגיעו לידי בעונותי, והנה אנכי מצטער עליהם אם תרצה ליחס שמי על ספרך היקר לצדקה תחשב לי, ועד נצח לא אשכחך והיה בטוח כי אפיץ שמעך הטוב בכל מדרך כף רגלי, ובלי חנף ובלי לב ולב אניד תהלתך ברבים, שמלכד אשר ספריך יקרים טפו, ובכחם אופיר לא יסולו, טובים כספרי ישיר ושר"ל הרבה, מלבד חריפותך ובקיאותך בכל חדרי התורה, נעלה מכל טוב לבכך ונעימות מוגך ונמוסך. אשרי לרור אם יהיו כל מנהיגיו ורועיו ככה, ואקוה כשאבצע אי"ה מעשי ואפרסם בספר נסיעתי אשא עיני על הרבנים ושאר מנהיגי העם ביתר שאת, לא חדרה עוד במשכיותם עין עובר, או אענדך עמרה לראשי ונכבדות אדבר בך, אף שאין כבודך צריך לערותי ולך דומיה תהלה. מהר ושלח נא מכתב מליצתך לה' מוגענדהאלד בווארשא, וגם עוד מכתבי מליצה בערי לאהיבך שם ושלחם על הכי-דואר לר' ליבוש אויסטער זעצער בבראדי, אבקש ממנו שישלחם תיכף לידי,

כ"ד אוהבך בכל לב יצחק מיכל מאנים.

ד' סמות תר"ב דובנא.

לכבוד החכם המפורסם החריף היקר כש"ת מ' י"ב לעוונינזאהן נ"י

אנחנו כלנו הח"מ באנו לחלות את כבודו הרם, כאשר יודע לכם מכבר ע"י מכתב מכבוד הח' המפורסם מ' ליבוש ג"ב, הרעות הגדולות שעושים שמה בעלי הסמטעפ כאשר הציעו לפניכם כבר מאחינו הח"מ. ועתה עוד הפעם נבקשהו לצוות להחומסים שיעמדו אתנו לדין פה על דברים אלו: א) לקח ר' יונטיב שהיה פאווירנא בשם מאחינו סך כ"ה ר"כ לעשות לנו וויקלוצקי והוא לא עשה מאומה, וגם הקאפייע שלנו לא השיב לנו, ב) ועוד לקח מאתנו סך ל"ה ר"כ באמרו כי נחוץ לקנות עוד אדמה לפי הזאקאן, ואין לנו לא כסף ולא ארץ, ג) ע"י עקואקויעם לקחו כ"ב ר"כ, וגם חפצים מאתנו ומכרו. — על שלשה דברים אלו יעמוד אתנו לדין פה, ואם לא, הננו מודיעים לבית הרם שנהיה מוכרחים ונאלצים לגלות תרמית לכם הרע! אנחנו נגלה את אשר המה עושים... אנחנו נראה להם כל שרירות לבם הרע. והמה יעמדו במשפט על כל נעלם, אך אנחנו נעצור בעד המיה רוחנו עד נקבל תשובה מכבודו הרם על האמור, ואנחנו מיחלים שלטובת ישראל יעשה זאת בכדי שלא תבוא רעה על משפחות רבות חלילה, ובכמחוננו זה קצרנו, ונחכה לתשובתו הכבודה. אלה דברי המעתירים הבעה"ח (שבע התימות), ויתר אנשים שלנו אינם חונים פה ולכן לא באו על החתום, וכשיצטרך לחתום על פראשעניע נהיה מוכרחים אנחנו לשלוח להם שיבואו לכאן.

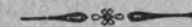
יום ה' י"ב אוגוסט 42 ארעסא.

כבוד אדוני וידידי הרב המפורסם המשכיל הנכבד החכם
הכולל פאר ישרון והדרו כבוד ר' יצחק בער לעוונינזאהן נ"י.

נתכבדתי בד"ש אדוני במכתבו השלוח ליד ב"א, בו ראיתי אהבת אדוני אלי, ועליו אני אומר כיום מליצת התלמוד: אשרי הרור שהגדולים נשמעים לקמנים וכו'. יוסיף ה' ימים על ימי אדוני, יחוקהו ויאמנהו להצלחת עמו. אתפלא מדוע לא שלח אדוני העקסמפלירים מספריו החדשים עוד, הלא אמרתי לאדוני, כי אחור המשלוח של הספרים יכול להפר את כסף הקאלעקטע, לכן ישמעני אדוני וימהר לשלחם. בשבוע העבר נתכבדתי לשמוע חדשה בדבר המעמד ומצב אחינו וישבו חשך, וכפי ששמעתי יקראו להועד אשר בפ"ב, פאר עמנו ר' משה זונטיפיורי והשר ר' יצחק כרמיה ספריו, והיותר חשובים מבני עמנו בכל מדינות הוסיא, כ"ו יעשה חוכב-אדם הוא אדוננו הקיסר יר"ה, מאהבתו וחמלתו לכל עבדיו החוסים בצלו, ולנו עם ישראל עבדיו הנאמנים, ולנו מת

שוב לאהבה וליראה את הקיסר הזה יראת האהבה, ולברכו בכפים פרושות, ולבקש מאבינו שבשמים כי יריק עליו שפע ברכותיו, ויתנהו עליון על כל מלכי ארץ, וכי יזכה לראות בהצלחת עבדיו ובתוככם גם בני עמנו, יפרחי בחכמה ובמרעים, כנראה שזה הוא ממרת החומל האדיר הזה, וכסאו כשמש יכון בבנים כמותו לעולם, וגם זאת שמעתי כי יוסדו ועדים בכל עיר גדולה היא עיר המחוז, ששם יושבים מאחינו בניי, מזה נודעתי עפ"י מכתב, וגם קראתי במ"ע הדבורה הצפונית מן ח' אנוסט היוצא לאור בשפת רוסיא בספ"ב המדבר ג"כ אודות זה. הד"ר ליליענמטהאל יבוא לארעסא, ואח"כ יסע, בעצת המיניסטר, לבקר את אחינו יושבי ארץ רוסיא, ויסיתם אל הדבר הזה שכבוד אדוננו הקיסר חפץ לעשות להצלחתם, ולמטרה זו נסע הר"ר בחורף העבר לוויילנא ומינסק. למורת רוחנו רואים אנחנו כי יד ה' היתה כך אדוני ליסרך במחלה ומכאובות, ועכ"ז הקדשת רגעך לטובת והצלחת עמך, וגם אני אחד מאלה אשר נפקחו עיני ע"י ספריך היקרים, ועתה חובה עלינו לבוא להשתחות לפניך ולהודות לך על כל תגמולך עלינו, וכי לא לריק היתה יגיעתך למעננו, וכי עוד תראה פרוי במעשיך המטהורים, ועתה למותר נחשוב להזכירך חובביהאדם! כי לא תמנע הענג ממנו להראותנו כי מקריב הנך את כל כחות נפשך לעת כי ישימך אדוננו הקיסר לפקוח על בני עמך; בה' אלהי ישראל נשבעתי, כי עיני זורמות דמעות שמחה וגיל מכל אשר אוני שומעות על אודות הועדים בעיר המלוכה וערי המחוז, ומתהדרים החדשים לאשר בני עמנו, הנני עכרך הנאמן.

ארי' טיקטין מהוראדנא הגר בארעסא.

תר"ג . פרק ב

בשם ה'!

לכבוד ירדני הרב החכם החוקר, חובר חבורים מחכמים, נודע בשערים לכבוד ולתפארת, מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן, ברכה ושלוש עד העולם!

הא לך ספרי, פשר דבר" לאות ברית אהבתנו ההמימה, שיטה עין בקורתך עליו, כחנהו, צרפהו ושקלחו, והגידה לי משפטך חרצת בלי משא פנים. רבות יש לי לדבר בך, אולם המכ"ז אין עלי עד מאד, על כן אחכה עד אשר יבואוני דבריך אודות ספרי הנ"ל ואז אשוב להשתעשע עמך באמרי בינה.
יברכך ה' בשיבה טובה ובשובע שמחות, ויתן לך עז ועצמה לעבוד

עבודת קדש לתועלת בני עמנו, כאות נפש יודיך הרבך בך מאח ומיחל אל דבריך היקרים בעיניו עד מאד, ככדני נא בחבוריך היקרים והישנים כאשר הכמתני זה כמה.

יעקב רייפמאנן.

ארעסא אסרו חג הסוכות תר"ג.

יהי אלהים אתך!

מרים כל אורך על כל הברכות אשר ברכתני במכתביך, כה ירחמך האל להביא שלום בעצמותיך, ולהשביעך חסד וטוב כימיך רבאך.
הן בשרת לבן אחותך כי החכם ליליענמטהאל יסב פעמי דרך עיר מושבך לראותך פנים אל פנים, וכבר שמענו פה את כבודו ורוב גדלו בעיני שרי המדינה, וכי יר הממשלה אתו בכל אשר יפנה ואשר ישפוט על אודות עמנו, על כן הנני מבקש מאתך להוכיני אתו לטוב בחסדך, למען ישא גם את שמי על לבו, והיה כי יבצע ה' את מעשה אדוננו הקיסר יר"ה להכין בתי ספר לעברים בכל הארץ, יזכיר גם אותי להמציא לי מקום מורה באחד מהם, כי עד היום הזה לא יכלתי למצוא מחיה נכונה, ועודני נע כקנה ואפחד יומם ולילה פן יסבר מקור מוצא מרפי, ואנכי ברך אותי ה' בשש בנות ובן יחיד, וצרכי מרובים מאד, וכעבור זה לא אחדל מדאוג כל עוד אשר אין שרש לעץ לחמי, וכי אך במקרה אמצאנו יום יום. ימים רבים קויתי למצוא בבית הספר אשר בעירנו משען מאומה, אך לשוא תוחלתי, אף לא אחת ולא שתים רמוני בתקות נכונות ויפתוני בחלקות כי יספחוני אל אחת הכהנות, ואחרי כן ראיתי כי אין בפייהם נכונה, וכי הדיחוני במרמה, לא אדע על מה ולמה, לכן עתה הפעם אבקש מאתך, כי ידעתי את וישר לבכך, וכי מעולם תטה אלי חסד אהבתך, להושיעני בזה, ואקוה כי תמלא את שאלתי בכל מאדך, ולא תרף ירך מאוהבך ומכבודך לעולם

יעקב אייכענבוים.

ב"ה יום ה' י"ה שבט תר"ג קרעטניץ.

שלום לידידי החוקר חכם וסופר, אשכול הכופר, כבוד מ"ה יעקב רייפמאנן ניי.

מכתבך הנעים מן ג' בשנח קבלתי תכול ע"י האסט, ושמחתי עליו בעל כל הון, בראותי בו דברים טובים ויקרים, אך על זאת ענמה נפשי מאד כי לא איכל למלאות חפצך הטוב לכתוב אליך פעם בפעם; הן ידעת או שמעת כי אנכי איש ידוע חולי מנעורי, וכפרט בימים ההם, וקשה עלי

הכהיבה מאד (כאשר התנצלתי בהקדמת ספרי ב"י) וכמעט בנפשי הוא, אך למען כבודך שלא להשיבך ריקם, אספתי בכוהי וקמתי ממטתי וכתבתי איך תשובה על דבריך היקרים והנעימים לי. ראשונה אשוב לך על שאלתך בדבר התרגום שני. דע ידידי, שהתרגום הזה הוא אחר מן המדרשים המלוקטים בערך זמן חבור התנא דבי אליהו ומדרש תנחומא, בסוף זמן הנאונים, והמלקט סדרם וערכם, וכתבם בלשונו, והוסיף גם סדיליה. ומה שנמצא שם בתרגום הזה ספורים משלמה המלך ומלכת שבא וספורים מהצלחת שלמה המלך וחכמתו וממשלתו וכדומה, תדע ידידי! שהספור הזה של מלכת שבא, זכרתי שנוכר גם ביוסיפון לרומיים, אך לא אוכור כל עניניו בפרט, אך בספר תורת הישמעאלים (אלקורן) אשר שאלתני, הנני זוכר, כי קראתי בו, וזה ענינו המסופר שמה: כאשר שמע המלך שלמה שהמלכה באלקים תבוא אליו, צוה לעשות רצפת הדרו מוכוכית או מראות, וכאשר באה אליו המלכה, חשבה שיש מים ברצפה, הריטה את בנדיה, וזה תמצא נ"כ בתרגום שני, אך מה שמוסיף התרגום שני, שראה שערות רגליה לא נזכר שם. ואילו יש באלקורן עוד ענינים מזה אך לא אוכור, אך זאת אוכור מהיוסיפון לרומיים שאומר שהמלכה זו היתה מלכת מצרים וארץ כוש (עמיאפיען) והוא בספרי הקדמוניות. גם מספר (שם, או בספרי „נגד אפיאן“) שמצא כתוב בספרי קדמוניות למלכי פניניציען (ר"ל צור) שהמלך חירם היה חכם גדול בחירות, וסכל העולם באו לשמוע חירותיו ופתרוניו, וגם שלמה המלך היה מחבבו בעבור זה שנתן לו פתרונים על כל החירות ששאל ממנו; גם אמר היוסיפון זה שלמה המלך חבר ספר גדול בהשבעת השדים והמויקין, ועוד בימיו של יוסיפון הראה איש אחר ושמו אלעזר עניני השבעות מספרו של שלמה זה, ועוד היום מאמינים אנשי פרס וכל אנשי מורח שהיתה לשלמה המלך טבעת אחת שבכחה היה מושל על כל הרעות ונקראת הטבעת זו של שלמה בשם גניז, וכמדומה לי שנוכר בתלמוד שחתם בנושפנקא את האשמ"אי כמאמר. זתדע כי המונים המונים ספרים נמצאו אצל הערביים וגם אצל הארמענער וזולתן מהאומות המורחיות, המיוחסים לשלמה המלך, וכל ענין של חכמה ששמעו שקרה בעולם המה מיוחסים לשלמה המלך, ובלתי ספק שמחבר התרגום שני אסף וקבץ מהספרים האלו וכמו שאנו נוהגים היום ליחס כל ענין של גבורה המסופר, לגבור אחד מפורסם בעולם, וכך דבר הלצה למליץ אחד מפורסם בעולם, כן נהגו בארצות המורח ליחס כל ענין של חכמה לשלמה המלך, גם כל דבר נפלא, וכל עניני השבעות וקמיעות, הכל מיוחסים אליו. וכל מה שנמצאו במדרשים ואף בתלמוד מענינים זרים כאלה באו להם מן הספרים הללו של הערביים או מפי השמועה, כגון המעשה של אשמדאי, זכן המסופר בתוספות מנחות דף ל"ו ע"א (*) ועיין שם בהבונה. ודע שכבר

(*) שאלתמדי הוליא מתחת קרקע אדם בעל שני ראשים לפני שלמה המלך ולקח אסא

קריתי בספרי היונים הספור הזה ממלך חכם ערבי, וכדומה ראיתי זה כבר בספר שער השמים (שחבר אביו של הרלב"ג) כמדומה לי שהביא זאת בשם אבן סינא. עוד תדע, שמה שאמרו קדמונינו ששלמה המלך בא על מלכת שבא בתשמיש הטמה וילדה לו בן, ממש כמעשה הזה יסופר בספרי היונים על אלכסנדר מוקרון עם המלכה טאלעסטרים מלכת הסקיטען, כאשר באה אל אלכסנדר לבקרו בביתו, ובכלל אומר שממש מעשה אחד הוא בכלל עם המעשה הזה שקרה עם המלכת שבא ועם שלמה, ועיין בספרי ב"י צד 140 בהערה מענינים הדומים לזה.

ומה ששאלתני על כרכא דקימור הנזכר שם? דע ידידי! שאין הכוונה במלכת שבא לדעת התרגום שני על שבא שבארץ ערב, הלא קרובה היא לארץ ישראל, ושם נאמר שהיתה רחוקה מהלך שוש שנים, לכן בלתי ספק שכוונתו של התרגום אל ארץ הודו, ושם נ"כ היתה עיר ששמה סבא גם עיר צבא גם עיר סברו. עיר גדולה שהיתה מפורסמת מאבני השם (דימאנטען) הרבים שיצאו משם, וכן מעורה התורה: אשר שם הוהב ואבן הכדלח והשם (בראשית יב) ושמה על הנהר נאננעס הנודע היתה עיר גדולה ושמה קימורא, ונראה גלוי שזה כרכא דקימור שכונן אליה התרגום שני והיתה מפורסמת העיר הזאת על דבר הפלפלין הרב והמובחר שיצא משם *) עוד תדע שהמסחר הרב בימים הקדמונים היה מארץ הודו דרך ארץ ישראל וארצות שכניהם הפניניציים (ועיין ספרנו תעודה בישראל צד קע"ו). ועתה הבין מזה כל הענין המסופר בתרגום שני! אף שהוא ספור מבוטל והמהבל את הקורא, אך הנח להמחבר הזה, כי הוא כתב הכל כמו שמצא בספרי הערביים והדומים להם, שספרו המעשיות הללו משלמה המלך, וגם הנח למו, כי המה ספרו ענינים כאלה כפי זמנם וכפי הנהוג בימים קדמונים, ובפרט בארצות המורח שדרכם לספר כל דבר על אופן הפלא והנס ובענין זר מאד.

ועתה אבוא להשיב אותך דבר על שאלותיך בספרי תעודה בישראל. כפי הנראה לא ראית את ספרי בית יהודה, כי שם בסופו נמצא קצה לוח התקון לספרי תב"י ועוד הרבה תקונים יש בידי לתקן שם, אך המדפיסים שהדפיסו את ספרי בית האוצר הכתיחו לי להוסיף בסוף הספר לוח התקון הנדול הן לספרי תב"י והן לספרי בית יהודה אשר שלחתי לירם, אבל לא קיימו הכתחתם והתנצלו לפני כי הרבה השטטות וחסרון מכמה שורות יחסרו לפעמים בספרים הללו כי רחוק אנכי מבית הדפוס שמונים פרסאות. וגם הסופרים המתקנים ספרי לבית הדפוס מעלים שגיאות ומעיות המיר אין

והוליד בנים כיוצא בו כשני ראשים וכיוצא באשתו כראש אחד, וכשנאו לחלוק בכספי אחיהם וכו' עיי"ש א):
 *) וזוהו הכין גם דברי המדרש קבלת רבה (פרשה ב) כפסוק ונעשתי בהם עץ כל פרי אפילו סלפלין וכו' וסולה להינדיקא וכו':

מספר, ועלי היו כלנה אח"כ להשיב לשואל דבר, אשר לפעמים לא חמאתי ולא עויתי. גם מלבד שכל אדם עלול למעות, אנכי עלול לזוז יותר מכל האדם, מחולשת כחי, כמו שהתנצלתי בהקדמת ספרי בית יהודה, וחזף לזה אין ספרים בביתי כלל, ולפעמים הנני עומד ומצפה על ספר אחר שני ימים רצופים עד אשר יבוא לידי, ובין כך וכך יש לי לעיין בכמה ספרים וזולתי מענינים שונים, ועפ"י רוב לא השגתי כלל הספרים הנצרכים לי, כי אינם מצויים בעירי, גם הנני פה כערער במדבר, באין חבר ורע בלמודים הללו שאנכי עוסק בהן, וגם באגרות רצוא ושוב עם חכמים וסופרים בעולם מוכרח אנכי לדאבון נפשי, למנוע מחולשת כחי, ובפרט כי רוב הימים הנני מושל כאבן דומם על ערש דוי, עת כי תגבר מחלתי, ועוד כהנה דברים העומדים לשנינה לי, כנודע לכל באי שער עירי. לכן כל מי שהוא איש אוהב אמת ודן אותו לזכות תבוא עליו ברכה * והאיש אשר חפץ ככל כחו לבקש חמאים וזולתו ולהתכבד במו ומתאמץ לרזון אותי לכף חובה דוקא, הוא כסיל ובער שומה רשע וגם רוח, לאנשים כאלה אינני רוצה להשיב דבר מעולם, אך לך ירדתי! יען ראיתי כי באת רק כשואל, חובה עלי להשיב אותך דבר, (א) „דבר העשר נקודות“ (ב) „נקוד על איה“? תמצא בהקון בסוף ספרי בית יהודה ושם בתעודה נחסרה שורה אחת, כמו שתראה שם, ואז לא יקשה בעיניך. (ג) „המים הרו וילרו אופל“, אמרתי שהוא במדרש? ויכל להיות, ואנכי מצאתי הדברים האלה בספרי המקיבלים הקדמונים וכלם מביאים בשם ספר ההביר ומתם מפרקי היכלות * ויוכל להיות שהמדרש לקח משם; כי כל המדרשים שבידינו כלם לא יצאו מפי מחבריהם או מקציהם ראשונה כמו שהם, אך בכל דור ודור הוסיפו עליהם המעתיקים והכותבים. (ד) „במדרש חובא בתוספות בתובות“ ושאלתני: מדוע לא ציינתי מקום המדרש, והוא בתנא דבי אליהו? לא אדע מה לנו ולבקיאות כאלה (מחלה חדשה המתרגשת היום בעולם) וכי ידענו כל הספרים בעל פה? די לי כי מצאתי הדבר הזה בתוספות בשם המדרש, ויש לסמוך על בעלי התוספות שבודאי לא מלבם הוציאו הדברים האלה, ואם אמרו שנמצא במדרש, יש להאמין לדבריהם, ומה לי אם אציין מקום המדרש או לא. (ה) מה שהבאתי בשם רמ"ג בשם ספר חסידים, אמרתי שהוא מדברי הרמב"ם? לא אבין שאלהך. הלא ברך חזו מטש בצד שלפניו הנני מעתיק דברי הרמב"ם אלו שאתה טרמו עליהם, ובכוונה רבה הבאתי גם מספר חסידים (כי גם שם נמצא המאמר הזה) כי

(*) וכבר עמד החכם השלם מהר"א גיינער והתנולל בעדי שלח ידיעתי במכתב מיוחד לחכם אחד בנרדכי כמה טעם צו די, ודבר נפלא הוא, שזה הרב החכם גיינער מתנודד רחוק ממני מרחק רב (כי מושבו בברעסלויא) ונודע לו כל מעמדי ועטני, כאלו נר עמי בעיר אחת, ויפה אמרו קדמונינו: לכות החכמים יש להם עינים.
(**) ומלאתי בספר טוהר (פרשת וירא דף ק"ג ע"ב) „מיא אעדו ואלויל חסוכא“.

לספר חסידים ישמעו ההטון יותר בענינים כאלה מלדברי הרמב"ם. (ו) אמרת: ששמתי את אבליט הנזכר בתלמוד לתוכן גדול ואין רמו מזה בשום מקום? עיין בשלהי במסכת שבת, וכן הוא בשה"ק! וביחוד ביוחסין דפוס ואלקווא חלק שני (דף מ"א ע"ב) ואבליט חכם גדול בתכונה חבירו (של שמואל) כראיתא בשבת, וכן ממש נמצא בסדר הדורות. (ז) „רבי חנינא בר חמא“? עיין יוחסין דפוס הנ"ל חלק הנ"ל (דף ק"ח ע"ב) ותמצא כדברי, וכן הוא בסדר הדורות, וכן בשלשלת הקבלה (דף כה ע"א) עיין שם ותמצא כדברי, ולא אמרתי שנכנס עם רבינו הקדוש לבית אנטונינוס, וכתבתי כלשון השלשלת הקבלה וכסדר הדורות. (ח) „נגיד כלשון ערבי מנצח“? דע ירדתי, שכן הוא, כן מצאתי באיזה ספר זה כבר בכתבי ספרי זה תב"י, זה לי עשרים ושתים שנה, ועתה בהשתדלותי מעט בלמוד לשון ערבית, הנני יודע שאמת הוא. שנגיד (אלנגד) פירושו הגבור המנצח במלחמה או בשום דבר חכמה. (ט) „ר' אברהם בר חי"א ור' אברהם הנשיא אחד הוא“? דע יקירי, שאנכי הלכתי כזה בעקב השארית ישראל, והצמח דוד והשפתי ישנים וסדר הדורות, כי בפיהם שנים המה, וראה נא דבר חדש, שהשפתי ישנים אמר: „ספר מגלת המגלה ר' אברהם בר חי"א הנאזי“ ובלתי ספק צריך להיות הנזיא, ואחריו נמשך גם סדר הדורות וכתב בשמות בעלי המחברים: ר' אברהם בר חי"א הנמוי, ומביא זאת בשם השה"ק ובע"מ ואברכנאל עיי"ש, ובאמת להיות ספר צורת הארץ. של החכם ר' אברהם בר חי"א והוא באמת הנשיא ג"כ, נעתק כלשון רומית, ושמו של החכם הזה היה מפורסם מאד בין חכמי הנוצרים, מסתמא קראו אותו האומות Hanasi ר"ל הנשיא. והמעתיקים העברים אח"כ שהעתיקו שמו מהרומית, לא ידעו שהוא מן העברית, וכתבו ג"כ „הנאזי“ ואח"ו נשתבש הנאזי וגם הנמוי, ובעבור זה עשו עליו נקודות כמלה זרה מלשונות אחרות, וכן נהגו כמה מחברים עברים עם ר' אברהם זכותי, שכתבו זאקוטי, כמו שקראו אותו הנוצרים בהברתם. ואגב אודיעך שר' אברהם בר חי"א זה היה נקרא צאח"צ אל צירמא (עיין רד"ק בפירושו לירמיה ט. י) „ר' אברהם בן רש"י? הלכתי בזה. אחר השפתי ישנים וסדר הדורות, וזה בודאי מעות, ואולי היה צריך להיות „בן בנו של רש"י“ או אולי הוא רש"י אחר, ובאמת כפתח שער בת רבים בסופו (של ספר שפתי ישנים) לא נזכר כלל שם ר' אברהם בן רש"י, אמנם צריך שתדע כי לו הייתי כותב סדר הדורות או הייתי מדקדק מאד על ענינים כאלה, אך מגמתי בספר הזה היתה רק להראות לעין הקורא שרבותינו היו ג"כ חכמים בחכמות, נגד דעת הרבנים וההטון, ולחכליות זה היה לפעמים די לי לסמוך, על אלה אנשי מופת היוחסין וסדר הדורות ושלשלת הקבלה, ולפעמים לא היו הספרים הנצרכים לזה מצויים לא לבד בביתי אף לא בעירי, ולא בעירות הסמוכות. (יא) תרגום יונתן נתחבר וכו"ו? עיין בספרי בית יהודה צד רפ"ט בהערה ותמצא חידהך. ועל שאלהך ששאלת ממני לפרש לך בקינה

איכה ישבה חבצלת, לא אוכל הפעם לתת לך מענה. ואתה ירדתי רייפמאנן!
מה שאמרת במכתבך שיש לך עוד הערות על ספרי בית האוצר, בקשתי
ממך לשלוח אותם אלי, ותשלח מכתבך מהיום לבראדי, ואז יגיעו לידי, אך
אל תקוה ממני להשיב אוהך דבר פעם בפעם, מחולשתי.

דברי ירידך החפץ באהבתך כל הימים י"ב לעוונוזאהן.*

P, S. בקשתי לדרוש בשמי בשלום ירד לבי ואיש בריתי מנוער, הרב
החכם השלם, הגאון וחרוף אמתי, היקר לי מאד מוה"ר צבי הירש חיות
שיחיה אב"ד דק' ואלקווא והקריין שלום לו ולכל ב"ב. אמור לו כי הגיעני
לנכון מכתבו היקר, ויהי לי לשמחת נפש, גם ראיתי ממנו שחבר כמה
ספרים, וכבר יצאו לאור, וצר לי מאד שלא זכני ה' לראות אף אחד מהמה,
(כי אין להביא ספרים מחוץ למדינה) ואין ספק אצלי שספריו מלאים ויו
ומפיקים נגה, כי שכלו זך וישר, ולבו לב חריף, ובהיותו עוד נער דרך בן
שלוש עשרה שנה, והיה שוקר על דלתותי, כבר היה למופת לבני גילו, בעיר
בראדי, ומי לא נבא עליו או כי יהיה בימים הבאים נור הזמן, וצבי הפארת
ישראל.

תרגום פרק כ"א

ב"ה עש"ק י"ט שבט תר"ג אדעכסא.

כבוד אדוני היקר והנכבד, גבר חכם בעון, דורש טוב לעמו
ורצו לרוב אחיו, הרב השלם המפואר מו"ה י"ב לעוונוזאהן נ"י.

מאז יצא שמך המפואר על הארץ, וכשמן תורק שמך, ומאז יצאו
לאור ספרי אדוני הנחמדים מלאים אהבת ה' לעמו, וזכיתי גם אני לקרוא
אותם, ואף כי אחרי אשר בא דודי הנביר הנכבד ר' משה פייש פריעדענבערג
נ"י כבדית אחוה עם אדוני ע"י אגרות, ויעמידני כמליץ בינותיכם, להביא
את דבריו אל אדוני בכתב, מאז ועד עתה, אהבתי את אדוני אהבת עולם!
והנה בנסיעתי לארץ פרייסען דרך גאליציען בחדש תשרי העבר, שמח
לבי בקרבי, כי אמרתי עתה אוכה גם אני להתראות עם אדוני פנים אל
פנים, וכן צוה עלי דודי היקר, או בנסיעתי שמה, או בשונוי הנה, אולם לא
יכלתי כי ירט הדרך לננדי לבוא לברעסלויא קורם היומא דשוקא, וגמרת

* (תסוכה על המכתב הזה יונגא הקורא בספר ילקוט ריב"ל מן ג' עד ל"ט.
המו"ל ספרי ריב"ל.)

ברעתי, בשונוי בשלום לביתי, אשים פעמי דרך עירו ואבקרנהו בהיכלו.
בעיר הגדולה לאלהים ברעסלוי אחרתי כששה שבועות, שם ראיתי את
הארם הגדול באחיו, הרב המפואר אדון דר' אברהם גייגער, ושמעתי את
דרשותיו שם בבית הכנסת הנחמד למראה וטוב להשכיל, וה' נתן חני בעיני הד"ר,
זכרני בשאלות לבוא כל פעם אל ביתו לבקרו. פעם אחת שאל אותי על חכמי
ארצנו אנשי השם, ובראשם על כבוד אדוני, ובקש ממני לדרוש בשלום אדוני
באהבה רבה בשמו, כאשר אסע דרך מקומו, ועל שאלתי, אם יש בתוך ספריו גם
ספרי אדוני? השיב לי שרק השני ספרים תעודה ביישראל ואפס דמים,
אשר נעתק בימים האלה בשפת אנגליא ע"י הד"ר לעווע, נמצאים אצלו, ויקרים
המה לו במאד, ומדי דברי בו זכור אזכור, שבמחשבתי היה לספר לאדוני ע"י
איזה הודמנות בא ספרו אפס דמים לרמשק, ועתה אכתוב זאת לאדוני: מיד
אחרי אשר באה השמועה משם מעלילת דם הנה אלינו, ע"י אנשים ששבו
מארץ הקדושה, ועטרו פה קאראנמין, לקח דודי הנביר שלשה עקסעמפלארין
מספרו א"ד ושלח ע"י הראטפפאסט אל החכם הכולל לחלקם ביעקב ולהפיצם בארץ
ישראל, ואלה הספרים היו הראשונים אשר באו שמה, ומהם בא אחד ליד
הד"ר המפואר לעווע והעתיקו בשפת אנגליה. וחוף לזה הסגור דודי כמה
עקסעמפלארין ביד הרבני מו"ה דוד רביה הלל. וכאשר לקחתי עמי מביתי את
ספרו היקר בית יהודה, חליתי את פני הד"ר גייגער לקבל אותו במתנה
ממני, ויקחהו לקרוא בו ויהלל אותו, ויתן לי גם את ספריו כתובים בשפת
אשכנז, וטרם שמתו פעמי לבערלין, נתן בידי מכתב מליצה להחכם המהלל
ד"ר צונץ, וגם ראיתי את הארם הגדול הזה בביתו, וזכיתי לרכר עמו כשעה
אחת. ובשונוי משם לברעסלויא הזכירני הד"ר גייגער עוד הפעם לבלי שכוח
לדרוש בשלום אדוני בשמו לאהבה, וכברני באגרות מליצות לקראקויא ולבראדי,
לאנשים נכבדים בעלי תורה וחכמה. אמנם מאד צדקו דברי מלכנו החכם:
לב אדם יחשב דרכו, וה' יכין צעדו. בלעמבערג נחמתי מנסוע דרך בראדי,
כי מוכרח הייתי ללכת לקראת משערנאוויץ, ובכן אבדה תקותי ותוחלתי
נכובה לראית פני אדוני כראות מלאך ה' וירצני. ואף כי ראיתי על נסיעתי
זאת אנשים חכמים וגדולים מבני עמנו, אולם כל זה איננו שוה לי, אם לא
זכיתי לראות פני אדוני, להתענג בנועם חברתו ולהתעלם אתו באהבים,
למען אוכל למלאות בזה רצון ופקודת דודי הנכבד.

בבואי הנה, ראיתי את אשר כתב אדוני כטובו על אודותי, ושמחתי
בעל כל הון, בראותי שמוכן היה אדוני לקבלני ברצון, אבל השתוכמתי על
המראה, באמרו במכתבו: "אולי לא יחננו שונאי את יעקב לבוא אדוני". מי
היה ביכלתו לעצרני מלבוא אליו? אין גם אחר! לא אוהבי ולא שונאי
אדוני, אולם מה מצעדי גבר כוננו, והוא עצרני מכוא לאדוני ומי
יאמר לו מה תעשה?

גם נמלאתי יגון בראותי באגרתו, כי שונאיו יסככו לו כעש ועצב,
ובעביר זה לא בא אליו הד"ר ליליענטהאל לבקרו, יען הלשינו את אדוני

לפניו, והביאו דבתם רעה אל ה'ר. ורודי ספר לי כי בעת אשר היה ה'ר בארעסא והתאכסן בבית דודי, הרחיב דודי הרבור עם ה'ר על אודות כבודו, ואמר לו שכל אחיך הכירוך ויכבודך, כי הקרשת את כל עתך לבני עמך, וגם החוסר והיסורים של אהבה אשר הוכיחך ה' לא מנעוך מזה. והד'ר הצטרק לפני דודי מדוע לא הלך לאדוני לבקרו ויהן טעמים נכונים על המניעה הזאת, אבל לא קבל על אדוני לשון הרע חלילה, ויודע כי צדיק אתה. גם ראה הד'ר את כל ספרי אדוני.

נכספה וגם כלתה נפשי לדעה מתי יוציא אדוני לאור עוד איוה חבור, ואם ייטב בעיני אדוני לכבדני בתשובה ורדיעני נא בחסדו. בתוך המכתבים אשר נכבדתי בם מהחכם ד'ר גייגער היה מכתב אחד להמשכיל ה' שור כבראדי, וכאשר פסחתי על העיר הזאת, נשאר המכתב אצלי, ובקראי בו, מצאתי כמה טורים המפארים את שם אדוני, ויגידו צדקתו נגד המבקר שור, אשר בקרניו ינגח את אדוני, וכי שור נגח הוא מהמול שלשום. ואלה המה הטורים האלה: „איין מאנן וויא הערר לעוויגזאהן, דער אללער וויססעני-שאפטליכען בעווענונג פֿערן לעכט, אונד אויס זיך זעלכסט שעפֿען מוס, מוס מיט נאכזיכט בעאורטהיילט ווערדען, אונ זיינע אבזיכטען זינד זא ערעל, זא וויא זיינע ווירקזאמקייט פֿיר רוסלאנד פֿאן זאלכער בעדייטונג, דאס מאן איהם דיא פֿאללסטע אנערקענונג ווידערפֿאהרען לאססען מוס“.

ואתה אדוני שלום. יתן לך ה' עוז ועצמה, והחדש כנשר נעוריד להגדיל תורה ולהאדירה כחפצך, וכאות נפש הצעיר והדל בין אהביך ומקיריך.

יעקב העררמאנן.

בחדש אדר ב' תר"ג ארעסא.

אל כבוד ידידי היקר והנכבד, הרב השלם החכם המהלל, אהב חבמה ודורש תושיה, המקריש ימיו לטובת עמו מוהר"ר יצחק בער לעוויגזאהן נ"י שלום עד כלי ירח!

מהר"ר ליליענטהאל הגיעוני כמה מכתבים מפ"ב, אולם לא מצאתי בהם שום דבר חדש לנלות גם את און אדוני מזה. ורק זאת אני לך מחמדי, שבעת היות הרב ליליענטהאל בביתי, לא עזבתי הזמן, ודברתי עמו פעמים רבות על אודותיך ולטובתך. גם לא חדלתי מלשאול אותי, מדוע לא שם פעמיו אל מקומך להתראות עכך, גם שמהי לנגד עיניו את גודל ההכרח שהיה להתייעץ עמך בענין הגדול הזה, הנוגע לכלל ישראל, במרם יתתיק סוד בבית הועד בעיר הממלכה, וכי אתה ידעת נגעי לבב עמך, כאשר הואלת לבאר היטב בספריך היקרים, ושם נמצאים גם מזור ותרופה למכאוביני. אמנם

הרב הד"ר הצטרק והתנצל לפני מאד בדברים הנכנסים ללב, ושלא עשה זאת במרד ובמעל חלילה, ועוד חזון למועד, ותקיתו עוד להתראות עם אדוני או לכל הפחות להריץ אליך אנרותיו. ומאלה הדברים אשר אכתוב לך עוד פה תבין ותשכיל על המותר, כי לחכם כמוך יספיק הקצור, וכה אמרתי לו:

אין כחכם יודע העתים ומחלת עמנו כאדוני, ולא נמצא בתוכנו רופא חולי עמו ישראל כמוך יקירי היודע את מכאובם ומבין למצוא תרופה למכתם. ואם נחוץ יהיה עצת רופא משכיל שם, אז הכרח גדול לקרוא את אדוני לבית הועד שמה, כי אף אם יביאו רופא אחד אמן במלאכתו טארץ נכריה, אבל אם עוד לא נודע לו האיילים של ארצנו, וירצה לרפאות החולים כאות נפשו, וכאשר הסכן הסכין במקומו ומדינתו, לא יצליח, והלואי שלא יזיק — ולכן אין טוב כי אם להמתיק סוד עם רופא ארצנו היודע טבע יושביה מהותם והנהגותיהם, מה יועיל ומה יזיק להם. ומי כהחכם היודע פשר דבר, ולתקן המעות יותר מאדוני?

כדברים האלה ובדומה להם דברתי עם הרב הד"ר והודה לדברי, וכדומה לי כתב הרב לאדוני עד עתה, כאשר הבטיחני, ואם לא כתב עוד, יכתוב לאדוני בודאי במהרה. ותקיתי חוקה, שבאם הדרוש הממשלה בכבוד מאדוני לשום פעמ"ך לפ"ב, לא החדול מהפיק שאלתה, כי הלא טובת אחיך אתה מבקש, וכל מנכתך לראות אשרם והצלחתם המדיני והמסורי, ואף שידעתי שתש כחך ורב ממך הדרך, על כל זה תוחלתי כי לא תקפוץ ידך מאחיך, ולא המנע רגלך מלכת מהר לעזרת בני עמך, והנחון ליעף כח, ישנם מתניך ויעורך כנבור לרוץ ארח, תרכב ותצליח כחפצך. הנני עבדו הנאמן השמח באהבתו ומתפאר בשמו

מישה פישל פרידענבערג.

ב"ה כ"א כסלו תר"ג קרעמיניץ.

שלום לידידי המשכיל המליץ הנפלא מו"ה אב"ג הכהן נ"י.

מכתבך מן אור ליום א' יו"ד כסלו לנכון הגיעני ע"י משרתי, ותודה לך עבדו, ועתה אבוא להשיב אותך דבר על מכתבך זה ועל מכתבך הראשון ממה שנוגע לספרי בית האוצר וספרי בית יהודה על הסדר: א) שאלתך על „אברך ואפוטרופס“, דע ידידי ששניהם הכוונה אב של ילדים, ד"ם בתחלה קראו אותו נער עברי ואח"כ אבי נער ר"ל אבי נערים. וכן היה נקרא יוסף ראשונה נער עברי ואח"כ אב לפרעה. ודע שהשמות אינם שומרים הדקדוק כלל. ועיין בסוף ספרי תעורה בישראל מה שתקנתי שם במלת אברך.

ב) שקראו המצריים למה מיניוס" נעלמו ממך כל דברי מאנעמאן המצרי שמביאים סופרי העמים וגם היוסיפון לרומיים, לכן אודיעך: הסופר המצרי הזה חי ערך שמונה מאות שנה אחר יציאת מצרים, והוא כתב שמונה נגד חורת משה, ואמר שהיהודים בדאו למו שם משה, ומיחסים אליו חכמה ונצחון של המחוקק מיניוס, ולא דקדקת היטב בדברי שם, שכתבתי די באר: "קראו אותי וכו' בזמן מאוחר בשם זה".

ג) אסתר איינע גרינענדע מירטהע" ואמרת שמקור הדברים מן געווענוים אך לא חפצתי לקרוא שמו על זה. לא כן דברת, כי כמה פעמים הבאתי דבריו בספרי זה במקום שהצדק אתו, אך בדבר הזה המה דברי יאבלאנסקי ונשנו הדברים בראוענמיללער, בספרו שכתב על מצב העירות שבתניך, ולו הייתי יודע מקודם מן הדבר הזה, הייתי מונה גם הענין הזה מנגבותיו.

ד) "ב' אבנים בונות שני בתים וכו' כמו שכתבו הקדמונים". אמרת שלקחתי הדברים מן אוצר נחמד בפירושו לספר יצירה, ומדוע מיחס אנכי לקדמונים, ויכל היות שגם שם נמצאו הדברים האלו, ובלתי ספק לקח הוא אותו מן ר' סעדיה גאון ובעל אוצר ה' בפירושו לספר יצירה, כי רוב פירושו לספר יצירה וכמעט כלו לקח האוצר נחמד מן הראב"ד ור"ם בוטרילו ויתר המפרשים הקדמונים. ועל יתר שאלותיך ששאלתני על ספרי בית האוצר לא אשיבך דבר כי לא ירדה לכוונתי. ומה שאמרת שכאשר קרית אלה הדברים בגעוועניום: אסתר איינע גרינענדע מירטהע, אז אמרת שלזה כוונת חז"ל אסתר ירקקתה היתה, עד כאן דבריך. הגע בעצמך, אם נאמר גריין בלשון אשכנזית במקום פריש הנכון לומר כן גם בלשון אחרת? ולפי דעתך כוונת התלמודים אל לשון אשכנזית, והרי הוא בעיני כאלו היה רוצה איש לכתוב בלשון עברית על דורש אחר שאמר איזו פירוש לא טוב, ויאמר: הוא אמר פשט ירוק, מפני שאימרים בלשוננו יהודית-אשכנזית: "ער זאגט איין גרינעם פשט". גם תדע שאין זה דבריך, אולם לקמת מן הספר יוסיפון לרומיים שנדפס מחדש ממנו בלשון אשכנזית שני ספרים ברפוס פראג 1826 עיין שם צד 56 בהערה. גם לא אמת דברת שהוא נמצא בגעוועניום, כי אינו כלל בגעוועניום. ואחר זה מצאתי גם בכך עזרא במגלת אסתר שאמר מה שאמרו חז"ל: אסתר ירקקת היתה, היא על שם הדסה.

ועתה אבוא אל שאלותיך בספרי בית יהודה, אך מרם אשיבך דבר אומר לך ראשונה ששלחתי זה לו שלש שנים או יותר כמה ענינים לספר כרם חמד, ונלוה אליו גם תקונים לספרי בית יהודה, וגם לוויילנא שלחתי בצירוף ספרי בית האוצר לרפוס התקונים הללו כפלי כפלים מאשר שלחתי לטארנאפאל אל בעל הכרמים, אך המדפיסים מוויילנא התנצלו לפני שלא יכלו להדפיס את התקונים הללו כי רבים המה, והבטיחו להדפיס כאשר אדפיס בקרב ספר אחר, ובעל הכרמים לא אדע אם הדפיס או לאו. אך הכטיח לי בכרם חמד כך שביעי להדפיס. היוצא לנו מכל הנ"ל, שהתקונים לספרי בית יהודה אשר תקנתי בעצמי המה מתבדרים בעולם היינו בטארנאפאל ובוויילנא וגם פת

בקרעמניץ יודעים המה, כי הכותב ר' נחום אורוגערנער העתיק אהם כמה פעמים, והראיתי ג"כ לכל אדם, ובין התקונים האלה אשר שלחתי נמצאו שלשה מאלה אשר שאלת אתה והם הנחה ר' שמעון ב"י "בשירים נאים" לא אשקר לך, כי יודע כל שער עירי, עדים המדפיסים אשר בוויילנא שעדיין תחת ידם התקונים, עד המשכיל גאלדענבערג מטארנאפאל כי הנם בידו ואולי כבר הדפיסם, ור' איציק רוכל אמר לי כעת שהוא אמר לך ההשגה של ר' שמעון בן יוחאי, ובוודאי שכחת, ועתה אעתיק לך דברי מה שכתבתי בהתקונים, וז"ל שם: הלכה על משקל חרדה אַנְחָה, ובאמת השרשים האלה היינו: ילך הלך ינח נוח משותפים המה, וגם בעלי השרשים משתפים הוראהם זה בזה עיין שרשים לרד"ק ושרשים בן זאב, וביחוד אצלי שהנחת ליסוד מוסד בספרי בית האוצר (עיין שם המבוא) שרק שתי אותיות המה השורש כדעת חכמי התלמוד ורש"י ומנחם בן סרוק, וגם החכם בן זאב כשרשיו, לא אוכור מקומו, אומר, שגם הוא נוטה לדעה זו שדרך בה היום ר' שלמה פפנהיים.

"ר' שמעון בן יוחאי" — אמת הרבר שכן הוא בתוספתא אולם סמכתי על הגאון בעל נצח ישראל שגרם ר' שמעון סתם, ובאמת במסכת מגילה (דף וי"ז ע"א) איתא ר' שמעון בן מנסיא אומר ומביא מהתוספתא ובתוספתא שם איתא ר' שמעון בן נחמיה, ומדוע לא הרגשת? וכן הראיתי זה לו שלש שנים לר' איציק רוכל, כאשר בא גם הוא במענה זו. — בשירים נאים, עיין היטב איך כתבתי שם בספרי כי לא כתבתי בשירים כי אם בְּשִׁירִים כי כן הוא בתרגום יונתן תמיד על מטהו של שיראין שְׁרִיין, ועשיתי רק תמונה עברית, וכן הוא בעין יעקב בתלמוד גויר דף ב' (סוטה דף ב' מעות הוא) וגם כונתי היה על שיראין, אך המדפיסים שגו בזה שהשמיטו מכאן כמה שורות כאשר התנצלו לפניו המדפיסים, כמו שהשמיטו כמה פעמים שורות הרבה, וכן הוא כפי שלימותו: ספר תורה נאה ואכרכנו בשירים נאים וז"ל הרמב"ם (יד החוקה חלק ג' סוף הלכות אסורי המוכת) בכל דבר שהוא לשם האל הטוב (צריך) שיהיה מן הנאה והטוב וכו' וז"ל הגאון בעל העיקרים (מאמר רביעי פרק שלשה ועשרים) וצריך שיהיו בדברים הנאמרים מהם ערבים אל השוטע וכו' ולזה נבחרו השירים וכו' עיי"ש. ועיין במדרש שיר השירים בתחלתו מענין השירים לה' יתברך ולהלן שם במדרש בפסוק השמיעיני את קולך אמרו שם וירא העם וירונו (דרשו נוטריקון) שירה נאה אמרו עכ"ל, וכל הענין הזה נשמט מהמדפיסים, וכדברים האלה ממש השיבותי זה ארבע שנים לכריסק לירידנו הגביר הרב ר' יודל עפשטיין, כי גם הוא שלח לי מגלה רבה על שאלה זו, וגם שלחתי לו המכתב של המדפיסים, המדפיסים חיים וקיימים, ר' יודל עורגו חי, ור' שמואל ליב ג"ב עורגו חי, וכן הראיתי לאלפים אנשים אשר באו לגבולי בדברי על ענין זה, וכן השמיטו המדפיסים בספרי בית האוצר כמה פעמים שורות הרבה, וכן בספרי אפס דמים, ומה אעשה שאנכי רחוק מבית הדפוס, ומלאכתי נעשית ע"י אחרים. וכן בספרי תעודה בישראל החליפו במקום

אחד כמה שורות שלא במקומן. ועתה אשובה אל שאלותיך אשר אתה המתבודד בהם ולא שאלני זולתך:

(א) צד 20 במלך מיטום על רומא, צדקת מאד, וגם אני יודע שאביו הלך להחריב עיין ספרי תב"י בדברי על הולדות יוספון, וכפי הנראה רציתי לימר בזמן מיטום וכרומה, מחמת שמיטום היה אוחו בעובי הקורה בחורבן זה, והוא גמרו, ונקרא תמיד על שמו.

(ב) משמרת: הבאור נוטה לבאורי ובעבור זה רשמתי שם עיין הבאור שם, ואין בידי הבאור כעת לעיין עליו. ועיין רמב"ם ח"ק ג' הלכות "בית הבחירה" פרק שמיני וז"ל: שמירת המקדש מצות עשה וכו' שאין שמירה אלא כבוד לו.

(ג) עדות: אמרת שדברי ממש דברי בעל אוצר השרשים, עיינתי בעת בשרשים ואין דבריו דברי.

(ד) מצוה: יש באמת קצת מדברי בעל אוצר השרשים, ולא אדע מה בזה, ובאמת הם דברי הר"ק ויתר מפרשים. כלל דבר! ראיתי בכל שאלותיך שלא ידעת מלאכת הבקור בספרים כאלה, ולו היית עמדי הייתי מעמידך על כל הענין הזה ממה שנוגע לספרי, אך בכתב קשה עלי מאד. ומה שכתבת שיהיו קיסר לא נהגיר, דע יקירי! שחכם גדול מחכמי ישראל מופלג בהיסטוריה העברית ונוצרת ודה"י למלכו קדם (עיין יוחסין דפוס זאלקווא ח"א דף ל"ה ע"א מה שהביא שם החכם ש"ש) ומראה מספרי דה"י לנוצרים הקדמונים שדברי חז"ל אמת בזה. ואם יש בידך להראות הפך הענין הזה מה טוב ומה נעים. ואולם אקדים לך דבר אחר שאל תאמין לבעל איזה ספר מדברי הימים הקדמונים שכתב אולי הפך הענין הזה, או מספר מיתתו, יען כי רבים הכוּבו בספוריהם ממה שנוגע לחיי הקיסרים מטעמים הרבה, כמו שכבר הוכיחו חכמים רבים וכן שלמים, אך אם תוכל לברר דברך מכמה סופרים שונים שחיו לא בזמן אחד ולא במדינה אחת או יאמנו דברך, ועל השיר הקטן בספרי שרשי לבנון צד 264 ששאלת: הגם מנחם במשוררים? והתרעמת עלי שתבוא טעות מזה להקוראים שיחשבו עליו שהוא מלומד או משורר, דע ידירי, שאנכי עשיתי בלשוני מלשונו העלגית.

וזאת תשובתי אליך על מה שכתבת לי במכתבך השני: דע שהרמב"ם הלכות עב"ס פרק ראשון אמר שאברהם אבינו חבר ספרים בעקרי ה' עכ"ל. ובלתי ספק שלא נשאר הספרים הללו, וכו' אמרתי אני שלא חברו ספרים קודם נתינת התורה, אולם אמרתי שלא נמצאו, ר"ל היו ויאברו. ומה ששאלת אותי בעל פה מה שכתבתי בספרי בית האוצר מחברת ב' צד 208 בהערה מענין אחורים ואמרת שגם בקרושה יש אחורים, שאלו ממני זה כבר, ובאמת טעות נפל שם וצריך להיות סמרא אחרא.

הגני יודוך י"ב לעווינזאהן

ב"ה

לידך לבי הרב החכם הנכבד המופלג וחרף כבוד מו"ה יצחק מיכל מאנים נ"י.

שני יכתבך הנעימים הגיעוני, ומחולשת כחי לא השיבותי אליך דבר עד הנה, אך עתה כי כבדתני במכתבך השלישי לא אוכל למנוע ממך תשובתי. — — — ומה שכתבתי בספרי בית יהודה צד 288 בהערה שרש"י בכתוב ג' אינו מזכיר כלל את התרגום הארמי של כתובים, אולם מזכיר לפעמים שם את התרגום יונתן ותרגום אונקלוס מהתורה והנביאים, והסתירה הנראה מפסוק אל הנחילות (תהלים ה') אמרתי שהוא טעות הבעל מניה שמצוין תהלים י"ח, אבל צריך להיות שמואל ח' כ"ב, שגם שם נזכר ונחלי בליעל, ע"כ תוכן דברי שם, ושאלתני ידירי הפעם שמצאה ברש"י בתהלים בפירוש שמביא את התרגום הארמי ומכנהו בשם יונתן, והוא בתהלים ע"ד פסוק י"ט: אל תהן לחיות נפש תורף וכתב רש"י וז"ל: נפש תורף תור שלך יונתן תרגם לשון תורים ובני יונה עכ"ל רש"י, ועד כאן לשונך. דע ידירי שעיינתי שם בתרגום הארמי ותרגם מאלפי אוריתך ור"ל תורף מלשון תורה, ואם כן נראה בחוש שלא כוון רש"י אל התרגום הזה, ועוד קשה אך יכנה רש"י את התרגום הזה בשם תרגום יונתן, ויונה לא תרגם כלל הכתובים. אמנם לי נראה שאחד מן המדפיסים ובעלי מניהם הקנו זאת ברש"י מבלי הבין כוונתו, ולדעתי המלות: "יונתן תרגם נשתבשו מהם וכך צריך להיות תורף תור שלך. יונתן תור לשון תורים ובני יונה, והבעל מניה עשה מן המלות "יונתן תור" "יונתן תרגם". וזה באמת תמיד דרך רש"י לחתך ראשונה התיבת מבלי נתון לה עוד באור ואח"כ הולך וכבאר, וכן כאן מחתך ראשונה התיבת תורף תור שלך אך לא נדע עדיין באור מלת תור, ולזה הוסיף באור ואמר שתיבת תורף כמו יונתן, והולך ומבאר יותר תור לשון תורים ובני יונה, זה נראה לפי עניות דעתי.

דברי יודוך החפץ באהבתך כל הימים י"ב לעווינזאהן.

ב"ה י"ט כסלו תר"ב מה קרענין.

אלהים יענה את שלום ידירי היקרים הנכבדים והמשכילים איש איש לפי מהללו הנגידים ה"ה הנדיבים כבוד מו"ה ישראל טוביה וואלקאף וכבוד מו"ה יוסף ראבינאוויטש נ"י.

אדוני וידידי! אל תחשבו לי אין על אשר לא כתבתי לכם תשובה עד הנה על שתי אגרותיכם הנכבדות אשר כבדתם אותי, חי אני! כי כבודכם

יקר מאד בעיני, אך סבות רבות היו לשמנה לי, וזה שנה תמימה נכרה עלי מחלתי, והנני שומר את יצועי, ולא אוכל לעסוק בשום דבר למודי, וגם הקריאה קשה עלי, וביחוד בנפשי הוא אם אשב לכתוב כל שהוא, ולזאת קבלתי על עצמי להרחיק על זמן הלמוד והכתיבה, — ואת אשר הואלתם להעתיק את ספרי אפס דמים ללשון רוסיא, חסה אני מדוע לא כליהם מעשיכם, כי מלאכתכם בזה מלאכת שמים היא! וכבר נעתק ספרי זה אפס דמים ללשון ענגליש ע"י הרב החכם המפורסם ר' לעווע מלאנדאן, ונדרים זה שנתים בעיר לאנדאן, בפקודת ובהוצאות השר הגדול ליהודים ר' משה מונטיפיורי נ"י מלאנדאן, וכבר שלח לי השר הזה כמה עקסעמפ' בלשון ענגליש, והסטה בידי הפעם. — ובכל מגידי חרשות מהללים ומפארים את ספרי אפס דמים אחר שנודע היום בעולם ע"י העתקה זו שהזכרתי. ומי יספר כל התהלה והשבח אשר כתב עליו החכם הגדול הישיש כבוד מו"ה יוסף מענדעלסאהן נ"י מברלין, הוא בנו של הרב ר' משה מדעסוויא ז"ל ראש חמניו.

התנצלות זו שכתבתי לכם ידירי! על אשר לא כתבתי לכם עד הנה, אקוה כי די תהיה להצדיק את נפשי, בפני ישרים כמוכם. — וזאת הצדיקני אם אמנע מהיום והלאה לכתוב אליכם בחמידות, כי בנפשי הוא, והנני רוצה לשלוח לידכם מספרי שהרפסתי היינו: בית יהודה, ושני חלקים בית האוצר, אך לא אדע על יד מי אשלח לכם, ועל איזה אופן יגיעו לכם הספרים הללו. לכן אם יש לכם בעיר ברדימשוב איזה ידיר ורע, הודיעוני ואשלח לידו, ומירו יגיע לידכם. — והרבה ספרים שלחתי בעולם ונאכרו בדרך, ונתקלקלו, ואין קץ לעמלי ברבר הזה, ובפרט איש כמוני הסגור בביתו, ורוב ימי יהלמני חלי עו וקשה, ומי יחוש על קנין כספי? ומלאכת נעשה ע"י אחרים, וכל איש רק את תועלתו יבקש, ואל מחיר יארוכ. — ידירי היקרים! אם יש את נפשכם להועיל לי בימים ההם, אנא זאת עשו, תקבצו למעני פרענומערנאמען כגבולכם על ספרי כתיבת יד אשר אנכי מוכן להרפס אייה בשנה זו. וכבר מסרתי המכתבים הללו לחכם אחד זמנני, והוא יתאמץ להביאם לרפוס. והנה כל הרבנים הגאונים מבראדי וכל חכמיה וכל נביריה נתנו לי חתיכת ידיהם וגם נתנו כסף מחיר הספרים הללו ראשונה, למען אוכל לבצע את מעשי, וכן עשו הגבירים בברדימשוב ודוכנא. ובעבור החסד הזה הגדול אשר העשו עמדי אדוני, הנני לתת לכם תודה כל ימי חיי, ובפרט כי לאיש חולה ונכאה, זקן ותש כח כמוני, אשר לא יוכל להביא סרף לביתו, למצוה רבה תחשב אם תשתדלו לתת לו יד עזרה, ובגלל הדבר הזה יברך אתכם ה'. — ולא אהלל פה את ספרי החדשים אשר אנכי מביא היום להפוס, הלא כבר תמצאו אי"ה בראש הספרים הללו תודות ומחללים מכל גדולי חכמי ישראל וראשי אלופיו, מארץ אשכנז ויתר הארצות המערביות, והן אלה הספרים:

(א) ימין צדקני. ספר יקר ונכבד, והוא התנצלות בעד דתנו וההלמוד, ובעד עם ישראל בפרט, נגד כל כותבי שמנה שקמו בימים ההם וחכרו ספרים נגד דתנו ונגד עם ישראל ונגד התלמוד, דברים קשים ומרים. — הספר הזה הוא בשני חלקים גדולים בלשון הקדש, ויהיה ג"כ מועתק ללשון אשכנזית צד מול צד, והמעתיק הוא ראש חכמי זמננו ידיר נפשי החכם הגדול יאסמ נ"י מברלין, כעת איתן מושבו בפראנקפורט אם מיין.

(ב) ישרשי לבנון חלק ב'. וענינים שונים חלק ב', והמה מחברות וד' לבית האוצר, ונלוה אליו גם ספר יהושפט, והוא בקרת לספרים חדשים, וגם הוא ככלל ספר יקר מאד.

(ג) שבט סופר כולל מכתבים מכל חכמי תבל אשר כתבו לי ואני אליהם בעניני תורה וחכמה, וגם הוא ספר גדול מאד. (כוון וסי באר יצחק) הספרים הללו ביחד יעלו אחר ההרפסה ערך ששים באנען, בתכנית ספרי ישרשי לבנון הנדפס.

אחי וידירי! אל נא תהי לכם למשא בקשתי זו, והנני מבקש מכם לכתוב לידיכם ואוהביכם והנודעים לכם בעירות הקרובות לכם, מענין הזה, ותאספו בחסדכם למעני קבוצת כסף מהחומים הללו, ותסלחו לי בחסדכם הגדול כי העמסתי עליכם משא כבד כזה. גם תסלחו לי כי לא בחרתי לדבר עמכם במליצה וכה וצחה כראוי לאנשים כמוכם, אך מה מעשה כי קשה עלי לקבץ רעיוני בימים ההם, ודי לי כי אספתי כל כוחי לכתוב על כל פנים אגרת זו כמו שהיא, אקוה כי תסלחו לי בדבר הזה. דברי ידירכם הכותב בידיים רפות על רפירתו וערשו ערש דוי.

אוהבכם ומוקירכם יצחק בער לעווניזאהן.

יום ה' כ"ו ניסן תר"ג קרעמניץ.

שלום לידידי היקר מ' פישל סג"ל.

מכתבך הנעים הגיעני, ועל דבר פליאתך אשר נפארת על דברי שכתבתי בספרי בית יהודה בכמה מקומות, וביחוד בצד פ"ה בהערה שיש מן המאכלות האסורות וכן מטומאה ומהרה יש מהם השייכים לסוג דת הנמוסית וכו' ואמרת שחלילה לומר שיש מצות ההולכות ע"ד הרפואה וכו'. לא אדע מדוע תחפלא, והנני להביא לך ראיה שגם חז"ל חשבו שיש הרבה אוהרות בתורה שהמה שייכים לדת הנמוסית והולכות ע"ד הרפואה ד"ט: המשהה נקביו זיוק לו, ועובר בזה על מצות הרופאים לבר, כי המה אומרים שהוא מזיק לגוף, ואין השכל גזור שיהיה בזה איזה חטא דתי, ובכל זאת אמרו חז"ל: המשהה נקביו עובר על לא תשקצו את נפשותיכם, והפסוק הזה הלא נאמר באכילת שקצים ורמשים (ויקרא י"א מ"ג) ועיין רש"י שם. והנך

הראה כי גם אכילת שקצים ורמשים הוא ממצות הנמוסיות, מפני שהוא מויק לגוף, ועיין רמב"ם יד החוקה חלק שני הלכות מאכלות האסורות פרק י"ז הלכה כ"ט, ל', ל"א, ל"ב, לענין כל השקצו ולענין איסור דברי מיאוס. דעין מורה חלק ג' בטעמי המצות.

הגני ידירך י"ב לעווינזאהן.

ערב ראש השנה תר"ג אדעססא.

אל כבוד הרב החכם, גבר חכם בעוו, דורש טוב לעמו, ושחר טוב ותושיה מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

על יקרתך אשר כברתני בה בחורף השיבותך זה כבר, ועזה החייתי ארוני בדברך הנעימים, וככל עת אשר אני קורא בהם אמצא ענג, מרפא לנפש ושקוי לעצמות. ועתה הבאת לי פרי חרש מעצי הלבנון, נחמד למראה וטוב להשכיל, ראיתי ושמתני התהלכתי בין שרשי הלבנון, ופרויו מתוק לחכי. יישר כחך וחילך, יפוצו מעינותיך חוצה, מי יתן והיה לב אנשי דורנו הגדולים והחשובים שלם ותמים עם ה' ועמו כלב ארוני, או תרבה החכמה והדעה. האמונה והיושר יתגברו בארץ, ועולתה תקפץ פיה. ששתי בשמעי כי נקראת מאת השר המיניסטר עבר עב לבוא לעיר המלוכה, יח' סכירך בידך, אמנם ידעתי שכבר מסך לנסוע מרחק רב כזה, אבל חסר ה' יסעדך, וזכות הרבים תגן בערך, להגיעך למחוז הפצך וחפץ כל ערת ישראל.

אלופי ורבי! עיני עמך בכך תלוואת, אמנם הגדלת לעשות ע"י ספרך היקרים, ועל ידם הבאת מרפא לעמנו, ובנעימות לשונך נתת לנו אמונה ישרה ושלמה, ורצונך וחפצך מוכת כלל עמנו, לחדש בו רוח דעת ותבונה, ולהציגו לנשם עמים.

ואף כי כונת אלה הנבחרים להגיע עריך, אבל יש איזה טהם שתועים מן הדרך, וכלם חושבים כי לחפצך הגיעו. אמנם מי יתן שתהיינה טחשבותיהם כטחשבותיך, ואו יאמרו: לא אלמן ישראל, כי יש בהם חכמים ונבונים להמליץ עבורם לפני מלכם ושריו הישרים; ויהיו נא אמרי אלה אשר התחננתי בעד אחי לפניך ארוני לרצון, ואו תשמח נפש עבך החפץ בשלומך ובאהבתך ישנה תמיד.

משה פישל פריעדענבערג.

תר"ד, פרק כ"ב

יום ב' ויין מרחשוון תר"ד ברוסק דליטא ושועתה לה'!

נועם ה' יהי על ראש ידירי הרב החכם החוקר האלהי, הדרת החכמים, תפארת המשכילים ועמרת המחברים כש"ה מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

הגיעני מכתבו בצרוף ספרו בית האוצר, ולפלא היה בעיני שאחר עד עתה, ואני אמנם השגתי זה שנה, ולא אמנע מהודיעו, כי כמה ענינים הנאמרים בו המרו את רוחי, והעכירו והעציבו את לבבי עד להשחית, עד כי בא מכתבו הזה ושם באר ידירי מר כי ראשית אונו הוא, ומימי הנעורים המה, או רפתה רוחי ואחרל מלדבר על משפטו. אפס דבר אחד אעתיק לו מה שרשמתי בגליון ספרו בעת אשר השגתי, והוא רמ"ד בהערה נגד ספר הוהר מה שהביא שהיה רשב"י עסקן בדברים, זה לשוני שם בגליון זה: מעה בזה ששם (חולין פרק ג') נאמר על ר"ש בן הלפתא לא על רשב"י ויתר המאמרים שהביא המחבר כל מעיין שופט בצדק יראה שאין מזה אף דמות ראה לומר, שהיה רשב"י מנגד להדברים היוצאים מהיקש הטבעי וחוששים לו מחמת שהענינים עיין מהמאמרים המפורשים בנמרא המפליגים את ערכו על רשב"י מהקצה אל הקצה. א' הוא רשב"י שאמרו עליו (שבת י"א א') לא שנו אלא כגון רשב"י וחבריו שתורתן אומנתן אבל כגון אנו כו'. ב' הוא רשב"י שאמר גר"א בנו: די לעולם אני ואתה (שבת ל"ג ב'). ג' הוא רשב"י שאמר יכולנו לפטור את כל העולם כלו מן הדין (סוכה מ"ה ב'). ד' הוא רשב"י שכל מקום שנתן עיניו מיד נשרף (שבת שם). ה' הוא רשב"י דאשכחיה ריב"ל לאלהו דקאי אפיתחא דמערתא דרשב"י א"ל אתינא לעלמא א"ל אם ירצה הארון הזה (מנהדרין צ"ח א'). ו' הוא רשב"י דאזיל אליהו ומכריו קמי דריב"ל ואשכחיה לרשב"י דיתוב אי"ג תהכי פיזא ושאל לו אם נראתה הקשת בימיו (כתובות ע"ז ב'). ז' הוא רשב"י שאמר ראיתי בני עליה והמה מעמים עד אם שנים הם אני ובני המה ומסיק שם הא דעיילי כבר הא דעייל בלא בר (מנהדרין צ"ז ב') ובשאר מקומות. ח' הוא רשב"י שאמרו עליה בפירוש שהיה מלוטר בנסים (מעילה י"ז ב'). מכל אלו המאמרים נראה בעליל שהיה התנא הקדוש הזה מופלג. על כל בני דורו ונעלה על כל בני גילו — עכ"ל בגליון. ובנוף החקירה בענין ספר הוהר אך למחסור היה למר לכתוב ולדבר מאומה כי את הקושיות והספיקות הנפלים עליו כבר העיר בצדק הגאון המבקר הגדול יעב"ץ ז"ל ואשר ידירי מר כותב בשמו של הגאון הזה ששולל מסנו קדמותו וקדושתו כמחילה מכבודו ש... ענה בשם היעב"ץ ז"ל אם שהספר מטפחת ספרים יתחיל בלשון הוה: הגה כל דברי הוהר המה

כעצם השמים למהר, וכל המהרהר אחריו כו'. והוא ראה שאין עליה תשובה כי אם היה היעבץ מסופק בקדושתו לא היה מביא מאמרים שלמים מס"ה לאמר מדי יום כיומו ומדי שבת בשבתו וימים הנוראים והחגים והגאון הזה לא היה ממגנבי דברים חלילה והלואי לא היה כותב מה שהיה נראה לו אבל שיכתוב מה שאינו נראה לו ולצוות ולשום לחוק קבוע לומר קדוש על שאינו קדוש לדעתו שהוא דבר וכו' יעלה על הדעת. ובצדק יאמר בענין הגאון יעב"ץ על דבר ספר הזוהר: אין שבחה של ממרונותא כשהיא מתקלסת מפי קרובותיה אלא כשהיא מתקלסת מפי חברותיה (הצרים אותה) ואם כי לדעתו ז"ל לא חברו הרשב"י (כמו שהוא מסודר לפנינו — לא זולת) אבל כל בנינו בכמה מקומות אין מספר בונה על ס"ה, עיין מר בסוד הנפלא שלו חלק א' ב' ג' וימצא כי כנים דברי בעוה"ת. ואם אומר כי רצה ידידי מר להודיע שגם דעתו של מר עם הממאנים בנסים שאחורי המכע, הלא ספריו שהרפ"ם כבר יכיוונו וישימו לאל מלתו ולשונו, כי בכל ספריו לא מנע מר לקיים שכל דברי רבותינו ז"ל אמת, ומביא כמה ענינים נאותים ומחוכמים המחזקים את דעת המקובלים הנאמנים, המה היהודים הנכונים והשפלים, וא"כ בחנם מרח והרפ"ם, ולא ידמה ידידי מר שאנכי מהעוסקים בקבלה או מהמתנהגים על פי סוד, חס לי בכאלה. אפס זאת נהאמת אצלי מימי הנעורים, שאם היות אמרו ז"ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל גם הסוד והנסתר בו אמת ויציב, ברם גמרא ומדרשים ודאי יוצאים מידי פשוטם, ולפי דעת המתחכמים הכופרים בקבלה ובסודות התורה ומדרשים ופוסקים ומאמרי רז"ל לפי דרכם המקולקלת וכונתם הנשחתה, ודעתם המושפלת, אין לך טפשים בעולם שידברו דברי שטות כנראה מפשוטן לפי פירושם, ואף כי להגידם ולהעלותם על ספר בהמין ולכנותם בשם קדוש קדשים, אתמה? אבל המיבן את אשר דברו הצדיקים והחסידים המקובלים והפלטופים מהראשונים ז"ל כי דבריהם ז"ל יש להם סוד עת לחשות, ואבקשה מידידי מר לסלוח לי על מכתבי זה כי אהבת האמת ואהבת ידידי מר הוציאוני מגדרי להגיד אפס קצתו הקבור כמעטמי לבי. ספרו ימין צדקי הלואי שיהיה מעלה חן כספרו אפס דמים — אפס זולתו. הגני ידיו ואוהבו הרויש ומתהדר בכבודו.

יודל הלוי עפשטיין.

לריב"ל מהרב החכם ר' דוד ביכווער תר"ד.

קיצור דברי המשטין. האריך לגרף התלמוד מלא מדברי נבלות (והביא בעצמו שהתלמוד טחמיר בענין נבלות פה, ובכל זה לא נזהרו בזה כמה אמוראים לדבריו הנכונים) בהלכות ובאגדות. ובהלכות העתיק ממסכתות קדושתן וכתובות בעניני ביאה ושלא כדרכה ומענות בתולים ופתח פתוח וכי"ב.

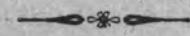
ובחאגדות העתיק אלו המאמרים הנרשמים למטה כאן *). ומפרש"י בחומש ושפתי חכמים העתיק כמו 80 מקומות כי"ב. והואיל לבאר שלכן בחורי בני ישראל רובן פרוצים בתאות ופריצות וחולים מחמת זה (שהנקבות על שאינן נוסדות התלמוד הן צנועות ובריאות) ומיעץ שפירש"י בחומש לא ילמדו כלל עם היודים, ועכ"פ לא ידפיסו מקומות הנ"ל שרשם לדעתו, ושלא ילמדו תלמוד עם נערים עד לאחר מ"ו שנה, כמו ששנו באבות, והביא דברי השל"ה ובנו בווי העמודים ודברי כבודו בחבורו ודברי יאסמ בזה.

והנה לבר אשר הצענווריע ואחרים קמו לנגדו והכויבו העתקותיו ככ"מ, סדרתי התשובה מפי הרבנים מהקאמיסיע שנדרשו ג"כ על דבר ההעקה וע"ד עצתו הנ"ל בקצרה (כי התשובה היתה בהסכם המשטין עצמו הנהפך כלו. ע"כ מצאנו טוב לקצר כל האפשרי) איך שבאמת בהלכות ודינין הכרחיים אין מקום מענה כלל אם בהכרח נזכרו איזו דברים שלא היו אפשרי לשנותן בל' אחר, וכמו הרופאים בספריהם על רפואת אברי ההולדה וכח ההולדה, ובספרי חכמת המילדות שלא לבר שמוכרחים לדבר דבריהן באר היטב, הנה גם מוכרחים לצייר לעין רואה פרטי ועניני נתוח האברים בזה. ואין להאשים התלמודים אם בעניני אשות ונדה וכי"ב כו'... לא היו מדקדקים בלשונם אבל באמת נהפך הוא, כי אף בענינים אלו בחרו חז"ל בלשון ערומים וכבוד, וכאשר כל המלות שהשתמשו בזה תשמישי ביאה שלא כדרכה וכי"ב כולן באמת לשון כבוד מאד. וכאשר בכלל בלה"ק כל המלות בזה לשון נקי כמ"ש הרמב"ם במורה שלכן נקרא לה"ק כירוע. רק כשזה המשתין העתיקם בל' רוסיא, לא מצא מלות מוסכמות כאלו שבלה"ק והוכרח להוסיף מלין לבאר יפה, אשר ממילא אבדו כסוי היפה והנכבד שהיה להן בלה"ק. וע"ד הילדים הנה מסכתות קדושתן וכתובות לא הותרו לתלמוד לילדים כלל עפ"י הפאלאזעניע בשנת 1844 זכן מתנהגים. ובמסכת שהילדים לומדים לא יבואו מלות כאלו כ"א למעט והמלמדים מדלגים על פירושן שלא לבארם וכן בפרש"י בחומש. והנסיין יורה בהפך צניעות ילדי ב"י, ושהן חפשים ממחלות הבאות מהפרישות לפי ערכן יותר משארי ילדי עמים. אף כי מילדי עמנו בארצות אחרות שפרקו

*) וזה הדוגמא שפי' בהא דאיבריה דר"י בר' יוסי. מאמר זה הוזכר בתלמוד ללמד דוגמא לטהר המחשבה מהתאוה לכל אדם תיכף אחר קיום חובת הכבוד לקיום המין המצוה בתורה. והנה ידוע שחז"ל הזכירו תקנת עזרא ותקנת חכמים לטהר בעל קרי אחר הוונג מטומאת קלות ראש של הוונג במים, ושיערוהו חכמים בתשעה קבין מים אחר עיקרו מכלי אחד ומלטרף גם מן ב' וג' כלים. וזהו שרמזו במאמרים אלו. כי ידוע שלפני חמת לא נמצא במקרא כ"א לכלי של מים בהגר. וז"ש דאיברי דר"י בר' יוסי היה דומה ברוב פרישותו לחמת של מים בת ט' קבין כלומר שהיה מטהר מחשבתו מן התאוה תיכף כאלו הוטל באכזר עמנו טהרת מים ט' קבין תיכף. ור' יוסקן ורכ פפא שהיו אחריו היה פרישותו במדרגה קטנה נגד ר"י בר יוסי והיה מחשבת טהרתו כחמת בת ה' או בת ג' קבין, לומר שהיו לריכוס לערום יותר ללרף מחשבותיהן לטהרה וקדושה ב' וג"פ עד שתקבצו לערך ט' קבין לטהרה.

עול התלמוד מעל שבטם. והאגדות כבר כתבו בכלן שהן משלים ומליצות ואין להפישן כפשוטן, וכאשר האריכו בזה המחברים ז"ל.

וע"ד אחר למוד התלמוד אחר מ"ו שנה, הנה לכד שעפ"י עיקרי הדין ודאי שמשנה זו ראבות לא נשנית רק קודם חבור תלמוד הבבלי, ואו היה התלמוד שלהן בענין אחד לגמרי ועיקר הלמוד היה אצלם המשנה. אבל לאחר חתימת תלמוד הבבלי הבלול במשנה ובתלמוד והוא העיקר לסמוך עליו להלכה, ולצאת בו ידי חובת מצות הלמוד תורה הגדולה מתרי"ג המצות, ודאי נקבע זמן למודו בזמן התחלת המשנה בדורות ראשונים, אחרי שהמשנה כלולה בו, והארכת בזה בראיות אין כאן מקומם. באמת בזמננו זה שרוב הילדים לא ילמדו מרבן יותר מן זמן מ"ו שנה, אין מקום טענה בזה כלל, כי אם לא יתחילו למוד התלמוד קודם ישרו הילדים משוללי ידיעת התלמוד לגמרי המחויב להן יותר מהמשנה כנ"ל.

תר"ד. פרק כג

ב"ה יום ב' ער"ח כסלו תר"ד לפ"ק פה קרעטניץ.

אלהים יחנך יקירי! המשכיל כבוד מו"ה אה"ש נ"י.

מכתבך הגעים עם התשורה הכבודה ספר תולדות רש"י להרב החכם השלם צונץ מברלין העתקה העברית להחכם ר' שמשון בלאך הגיעוני לנכון זה חדש ימים, ומאד שמחתי על התשורה זו; כי ידעת כי מחוסר ספרים הנני, ובפרט חדשים אינם מצוים בכל גבולנו, אך מעט היו הימים אשר השתעשעתי בו, כי שלטו בו ידי זרים, אהה! ואיננו.

ועל דבר שתי ההשגות בענין אחד שהשיג שם בהערותיו ר' שמשון בלאך על ספרי תעודה בישראל, כאשר עוררתני יקירי במכתבך זה, דע שעיינת בדבריו אלה, ובכולם אין ממש, רוח תעבור עליהם ותטהרם, ועתה שמע נא דברי ואתה תשפוט!

שאלה א. השיג עלי מה שכתבתי שר' שמחה ויטרי חבר מחזור ויטרי בחכמת הכוכבים, והמחזור הזה אינו אלא ספרי דינים?

תשובה: יען שראיתי שני חכמים, היינו השפתי ישנים וסדר הדורות (והמה הבקיאיים המופלגים בענינים כאלה, כי זה מלאכתם) אמרו שניהם שהמחזור ויטרי הוא על חכמת הכוכבים, ומרמזים שניהם על תשובת מהר"ק לעיין בו, ומסכתי עליהן גם אני כעל דבר ברור וידוע, וחשבתי למותר להזכיר שבם על הדברים הללו וגא השתדלתי או לחפש אחרי תשובות מהר"ק כו'

אין ספרים בידי. אף שלא היה נעלם ממני שיש במחזור ויטרי פסקים ודינים; כי כל ספרי הפוסקים הקדמונים מביאים ממנו פסקים ודינים. וכן כתב התשבי ערך ויטרי שהמחזור ויטרי הוא ספר פוסק. והאבודרהם (בשמינה עשרה של חול) יכנהו ג"כ בשם סידור. עיי"ש. ולא היה ספק אצלי שהגאון בעל סדר הדורות שהיה בקי מופלג בפוסקים, בודאי ידע שיש במחזור ויטרי דינים הרבה ופסקים, ואולי חשב הגאון הזה כמו שאני חשבתי, היינו או שיש שני מחזור ויטרי, או יש בו הרבה גם מחכמת הכוכבים מוסיף על הדינים והפסקים, ומי הגיד לר' שמשון בלאך שלא היה במחזור ויטרי הרבה מחכמת הכוכבים? כמדומה לי שר' שמשון בלאך לא ראה מעודו את המחזור ויטרי, כי לא בא לרפוס מעולם*) והנמצא אולי בכתיבת יד באחד המיוחד מאוצרי הספרים בעולם, ואולי גם שם חסר היום החלק הזה המדובר מכוכבים, וידוע לכל שכאשר כתבו קדמונינו סידורים הוסיפו עליהם גם דינים, וגם קידוש החדש ועברונות, וכל השייך לידיעות הללו מחכמת הכוכבים, כנראה מספר אבודרהם, ועיין תוספות ברכות (דף ל"ז ע"א) בד"ה תכוסס חמה, שמוכרים שם את מחזור רבינו תם בדינים, והמעדני ז"ל על הרא"ש שם (באות שי"ן) כתב וז"ל: "כך היה דרכם (של הקדמונים) לכתוב הדינים הנהוגים מעניני איסור והיתר וברכות במחזוריים שהארם משתמש בהם". עכ"ל המעו"מ.

ומצינו שרק הדינים היו מועתקים תמיד מיד ליד בלי חסרון והשמטה שום דין, אך ענינים כאלה אשר לא היו שייכים לדיני איסור והיתר וברכות השמיטו לפעמים המעתיקים, יען אינם דברים השוים לכל נפש, ומכ"ש שהשמיטו דברי החכמות והמדעים. וכן נהגו באמת המדפיסים האחרונים עם ספר אבודרהם, השמיטו ממנו את סדר העבור, ובדפוס וויניציאה נמצא, אבל בדפוסים שאחר זה, היינו בדפוס אמשטרדם ובדפוסים זולתו השמיטו, ואמרו שם המדפיסים כמתנצלים מעם להשמטה זו: "מפני שהענינים הללו אינם שוים לכל נפש". וכן השמיטו היום בהרבה מהדורות האחרונים מספרי יד החוקה להרמב"ם בסופו כל הלוחות והציורים של קדוש החדש מטעם זה. הר"ק ז"ל בהקדמתו לספרו השרשים מוכרח היה להשביע את המעתיקים באלה ובשבועה בשם ה' שלא יניח אדם ברצונו איזה השמטות מספרו זה, עיי"ש. והרי נראה מזה שאף בספרי כהבו יד לקדמונינו נהגו המעתיקים להשמיט מאמרים וענינים מהספרים. ורבנו זרחיה הלוי בפתיחתו הנפלאה

*) אינו רחוק שהיה ר' שמחה חכם בחכמת הכוכבים כרבו רש"י, וכבר העידו גם סופרי הזמנות על רש"י עיין לדוגמא Depping הסופר המפורסם לזרפתים, שמציא על רש"י שהיה חכם מופלג בחכמות, וגודע מספריו של ר' שמחה נעשו עפ"י רבו רש"י, וכמו שיבוא אח"כ. ר' שמחה מת עם רבו רש"י בשנה אחת.

לספרו המאור כתב וז"ל: „ואני משיבוע בחי העולם לכל מעתיקי ספרי זה שיעתיק הפתיחה זאת עמו ולא ישליכנה אחרי גוו כמנהג מעתיקי הספרים בארצות האלה“ עכ"ל (ר' זרחיה גר ג"כ בארץ צרפת מקום מגורת ר' שמחה ויטרי¹) ועפ"י רוב לא היה המעתיק (דער קאפיסט) חכם ובקי בענין שלפניו, ולכן השמיטו, ויש עמדי להראות הרכה דוגמאות כאלה המאמתות את דברי אלה. ומה לנו לחפש דוגמאות ממקומות רחוקים ומאנשים רחוקים בזמן. הלא זה ר' שמשון בלאך בעצמו יהיה לנו לדוגמא בזה, כי בהעתקתו ללשון הקדש את ספרו תשועת ישראל השמיט שם את ההקדמה הארוכה והנפלאה של החכם הרמב"ן ז"ל, ולא העתיקה. וגם בגוף הספר תשועת ישראל לא העתיק ענין אחד מלשון לאמינא הנמצא שם, והנצי"ך מאד², וגם הערה אחת גדולה בגוף הספר מאת החכם הרמב"ן מענין „ממשלת זר"ן השמיט ר' שמשון ראשונה; יען היה לו הענין הזה בכלל כספר החתום (כי אף שבוא בחכמה הרקדוק לא היה לו, וכנודע לך ולכל רעך) ולולי בא אח"כ יורדנו החכם אלהי ר' נחמן קראחמאל והעתיק לבקשה ר' שמשון ללשון הקדש כל ההערה זו של הרמב"ן, ומסר לידו להרפיסו, כאשר שמענו מפיו הקדוש של ר' נחמן, וכנודע כל הענין הזה גם ליד"דינו החכמים השלמים ה"ה הרב הגאון ר' שלמה ליב רפאפורט והרב המופלג ר' ישראל בודק והמליץ הנפלא ר' מאיר לעמערס והחכם השלם ר' יעקב אייכענבוים³ וזו"תם, וגם בספר זה הנוכחי תולדות רש"י השמיט ר' שמשון ענין אחד ארוך המדבר מחכמי הנוצרים המזכירים בספריהם את דברי רש"י, והתנצל ע"ז ר' שמשון מה שהתנצל.

ומכל האמור ער כה נוכח לשפוט על המחזור ויטרי, ובאמור לעיר, ובאמת

1) ולא נעלם מכל קורא מבין שהשמיטו המדפיסים האחרונים בספר היוחסין ענין גדול בדבר מליחות ספר הזוהר, ממה שנמצא מודפס בדפוס קאנסטאנטינא שנת שכ"ו. גם עוד אגיד חדשות שאלה הסופרים החדשים שהעתיקו מן היוחסין דפוס קאנסטאנטינא המאמר הזה בדבר מליחות ספר הזוהר, גם הם השמיטו סוף המאמר הנמצא שם ביוחסין דפוס זה, היינו דברי המדפיס המחוכם מ' שמואל טולס מה שהוסיף הגהה על המאמר הזה המתחיל: „הך רוחה סכלות הדוכרים על זדיק עתק" וכו'.

2) והתנצל על השמטתו זו מן הלאטיין בהתנצלות שוא, היות שהראה המאמר הזה בעיר וויטע לכמה תלמידים (משוקדי בית המדרש לנוצרים) ובקש מהם שיעתיקו לו הענין הזה, ואמרו לו שהוא דבר שלא יבינוהו. והתנצל עוד יותר לאמר שגם הרמב"ן לא הבין מה שכתוב בו, וע"כ לא העתיקו ללשון אשכנזית. ובאמת הרמב"ן סמך על הקוראים הנוצרים (כי לחכמייהם העתיק זה הספר) שהמה מבינים לשון רומית להוזהר לשון כללית, וכן נהג הרמב"ן בכמה ספריו שכתב, שהביא שם מאמרים בלשון רומית ולא העתיקם.

3) החכם הזה ערע ויגע הרבה בספרי ר' שמשון לחקן שגיאותיו וסקל לבני נגף מהם בכל דף מהמוגים שגיאות, ערס נתנס ר' שמשון לדפוס.

איך אפשר שבעל שפתי ישנים (שהיתה מלאכתו וחכמתו רק בענין הזה להזכיר ספרים ומחבריהם ותוכן הספרים הללו וכדומה, וראה הרבה ספרים גם בכתיבת יד בבתי עקד רבים) שיוציא מפיו דבר שקר בזה, שלא ראה ולא ידע? ועוד הלא הוא מביא שם בשפתי ישנים אחר זה עוד ספר אחר מר' שמחה ויטרי המכונה בשם מחזור הפסח, וגם על זה הוא אומר שהוא ממנהג הכוכבים, ובי עיני אנשים ינקר! וכן הלך אחריו הגאון בעל סדר הדורות גם בזה.

גם מה שתפס בזה ר' שמשון את הבעל שפתי ישנים שמציין לעיין מזה בתשובות מהר"ק ואמר ר' שמשון שלא נמצא כלל מוזכר הדבר הזה בתשובות מהר"ק, אמת הדבר שאינו נמצא במהר"ק המודפס, (וגם אני בדקתי כעת במהר"ק) אבל יוכל להיות שנמצא הדבר הזה במהר"ק כתיבת יד, כי לא באו בדפוס מתשובות מהר"ק רק המקצת בערות המדפיסים הקדמונים, וראה לשונם בסוף הסיטנים הנרשמים בסוף הספר: „וברור וידוע כי יש עוד מתשובותיו (של הגאון מהר"ק) בנמצא זכו", ואשר נמצאו בידינו בנפסו" עכ"ל. וכן כהב השה"ק שהלטידיו של הגאון מהר"ק קבצו רק קצת מתשובותיו ואגרו יחד יעיי"ש.

ובכלל אומר לך יקירי! שלא אוכל להבין מה תורה ומה חכמה נרויח בדקדוקי עניות כאלה שמטפל בהם ר' שמשון לפעמים ולהראות בקיאות כאלה, והשגות כאלה? וכי מי שיודע זאת הוא חכם! וכי בזה יחכם האדם כאשר יתעמל למצוא איוה מחבר חדש או מאמר חדש הבלתי נודע ומפורסם לכל, או פן ימצא איוה דבר מהמיה באיוה ספר, גם זה הבל" (ואפשר טעה באמת החכם בעל שפתי ישנים או המדפיס, יען שזה ר' שמחה חבר עוד ספר והוא ספר מחזור הפסח שהזכרנו, והוא במהלך הכוכבים, נפל בקל המעות על ספרו מחזור ויטרי, והגאון בעל סדר הדורות הלך אחר ספר שפתי ישנים ולא דק אחריו. ולי נראה אם הוא באמת טעה, מקור המעות הוא מספר שה"ק שכתב וז"ל: „רבינו שמחה בויטרי אשר חבר מחזור ויטרי על פי רש"י רבו,

* מעיד אני עליו שמים וארץ כי בשנת תקע"ט בהיותי בלעמבערג כמה חדשים בלופים, ובהיותי פעם אחת בשבת כניתי ירידנו הגאון רש"ל רפאפורט הוך קבוץ כמה משכילים, נתגלגל הדבר לדבר מספר הזוהר ומהרבה ענינים ומאמרים מחמיהם שבו, והראיתי גם אני בזוהר (פרשת יתרו) דבר מתמיה מאד שהיה לפלא גדול בעיני כל הקבוץ, (עוררני עליו זה לי כמה שנים זקן אחד מופלג בתורה ובקי גדול בספרי הזוהר) ואמר כמה ימים בא ר' שמשון לרפאפורט והראה לו הגאון הזה המאמר הזה המתמיה בזוהר לדבר חידוש, ואני בכו"ף אחר זה לבראדי, מקום מגורתי, אזי הראה לי ירידנו החכם ר' יעקב שמואל בוק מכתב מר' שמשון שכתב לו לפני כמה ימים, ומחפאר מאד לפניו במאמר המתמיה זה מהזוהר, וכתב לו בזה"ל: ראה זה דבר חדש ומפליא אשר מלאתי בספר הזוהר! הן אלה דרכיו, ועוד ועוד ועוד.

כנראה במהר"ק סמן קע"ו ומקומות אחרים עכ"ל השה"ק. ובאמת המעיין במהר"ק בשרש קע"ה ימצא באמת הדבר הזה, וז"ל: "והנה דבר ידוע הוא כי טהור ויטרי נתיסד על פי רבינו שלמה עכ"ל מהר"ק. וע"כ יוכל להיות שבין בעל שפתי ישנים במאמרו: "עיין תשובות מהר"ק שורש קע"ו" היתה כוונתו רק על מה שהיה ר' שמחה תלמיד רש"י וחבר ספרו ע"ש רבו רש"י ולא עיין השפתי ישנים כלל במהר"ק עצמו, אבל רק בשה"ק, והשמיט כל דבריו המדפים בטעות. גם החליף המדפים קע"ו בקע"ז ואחריו הלך הנאון בעל סדר הדורות. ובאמת צריך להיות קע"ה כמו שכתבנו. ומעתה פליאה רבה על ר' שמשון בלאך, כי אחר שהפש במהר"ק בשרש קע"ז ולא מצא. היה לו עכ"פ לחפש ביתר מקומות.

שא"ל ב השיג עלי איך שכתבתי שרבינו יצחק בר שמיאל נכדו של ר' שמחה ויטרי הנ"ל היה חכם בכל החכמות והדבר הזה לא ידענו ולא שמענו?

תשובה: בעלילה בא עלי, לא היו דברים מעולם, לא כך כתבתי אולם כתבתי שרבינו יצחק זה וחבורתו הגדולה הכוללת ששים חכמים בעלי התוספות אנשי הישיבה שלו היו מופלגים בלשונות וחכמות כנראה מפירושם ברוב מקומות הש"ס, (עיי"ש בספרי תעודה בישראל במקומו צד ק"ו) ודרך משל אם נאמר: שחברת חכמים מחברי ספר הקאנווערזאציאנס לעקסיקאן היו חכמים בלשונות ובחכמות וכנראה מספרם זה ברוב המקומות. דאם היתה הכוונה על כל איש פרטי מהם? או על הירדאקמיר? בודאי הכוונה על כלם יחד, וזה אמת.

ועל אשר נפלאות מאד יקירי על קצת עניני דקדוק שמצאת בהערותיו של ר' שמשון בתולדות רש"י שם, שנושא על שפתיו. כמי יצאו אלו הדברים? דע יקירי! כי כל דבריו אלה בדקדוק שכתב שם העתיק אות באות מספר בנין שלמה וספר יסוד הנקוד לר' זלמן הענא, ואם יש בידך או בעירך הספרים הללו, עיין בהם והמצאם.

יקירי! כבר אמרתי לך שמעט היו הימים אשר השתעשעתי בהשורתך זו, ולא ראיתיה עד כה, והיה צריך לי עוד לעיין בדברי החכם צונץ אם העיר על רש"י בחמשה דברים אלו שאסדר לפניך. בין כך ובין כך שמע נא יקירי אלה הדברים, כי ראויים הם לשמוע.

(א) רש"י ז"ל האריך מאד בפירושו ומסכת עירובין, סוכה, יותר מכל המסכתות, ומעט הדבר תמצא בלקוטי מהר"ל הלכות סוכה.

(ב) רש"י ז"ל נהג בפירושו להשיב תשובות מבלי הזכיר השאלות, אבל חכם טבין יעמוד על השאלות בעצמו מכה התשובות. ועשה זאת למען הקיצור. וכמו שמרמו על ענין זה החכם ר' יוסף קנדיאה (בקונטרס אחוז) בדברו מן האפורי על הטורה.

(ג) הפירוש רש"י על מסכת תענית וכן על מסכת אבות מיוחסים לו בטעות ואינם ממנו, כמו שבררו כבר כמה חכמים.

(ד) ברש"י הנמצא על האלפס יש בו הרכה מאד הוספות לפעמים שלא נזכרו כלל בפירוש רש"י על התלמוד. וראה נא דברי רגאון המחודד בעל תוספות יו"ט בספרו מעדני יו"ט על הרא"ש במסכת ברכות סוף פרק שמיני סימן ג' בד"ה זו ברכה שכתב וז"ל: ומיהו הפירוש ההוא (של רש"י על האלפס) לאו דסמכא; דלא ידעינן שם מחברו, ובכמה מקומות מצאנו לו פירושים שלא נזכרו בפירוש רש"י שבגמרא, ולא פירשם, אלא מדנפשיה וזה שמו לא הניר לנו, עכ"ל הנאון בעל הוספות יו"ט שם.

ולו הכותב יש ראייה ברורה, שלא היה רש"י המחבר של הוספות הללו, כי באלפס מסכת מגילה פרק הקורא עומד * עיינתו ברש"י שם על האלפס בד"ה: שלא עקר רגליו עד לאחר עבודה, ראה זה מצאתי שם ברש"י ז"ל ופירש רש"י ז"ל וכו'.

(ה) התוספות (סנהדרין סוף פרק הנהנין דף צ' ע"ב) מכנה את רש"י מאור הגולה וז"ל התוספות: דכתיב כאלוהו ובדברך עשיתו וגו' ופירש רש"י מאור הגולה בפירושי נביאים ובדברך עשיתו שהקרבת בשעת איסור הבמות עכ"ל התוספות.

והנה יש בזה כפי הנראה עוד דבר חידוש; כי כמדומה לי לא נמצא בשום מקום שיזכיר התוספות הפירוש של רש"י על נביאים וכתובים, ואפילו פירושו על התורה, (ורק פעם אחת מצאתי אנכי גרסאי במסכת קידושין (דף מ"ט) בתוספות בד"ה: לכנות לה בית, וז"ל התוספות שם: וכן פירש רש"י גבי ויקרא לה נובה בשמו שהוא רפה לפי שלא נתקיים לה שם זה עכ"ל התוספות ועיין רש"י בחומש שם) ובאמת היה מהצורך לבעלי התוספות להביא פעם בפעם דברי רש"י על התורה, כי פעמים רבות מפלפלים בעלי התוספות בדברי רש"י שבגמרא, ודבריו של רש"י בענין הזה לפעמים יתר מכוארים בפירושו על התורה, ולפעמים מפרש שם רש"י באופן אחר. ובאמת הגדולים שהיו אחר בעלי התוספות כגון הרמב"ן והמהרש"א וכדומה בפירושים על התלמוד, מביאים כפלפולם בפירוש רש"י בתלמוד פעמים רבות גם ראיות גם סתירות מפירוש רש"י על התורה מזה הענין שביאר רש"י בתלמוד. אנכי אעריך יקירי! על דבר אחד אוילי שנהג ר' שמשון בלאך בכל הספר הזה בהערותיו, והוא: שמכנה את איש משכיל המיד בתואר "מור" בערבת לב". ומלבד שהוא תואר הבלי, נראה ג"כ שלא ראה ר' שמשון פי' המלות הללו בפירושו של הרד"ק (ירמיה מ'), שהכוונה על כל מיל ועל כל אשר בערלה, ר"ל על ישראל ועל האומות הערלים (עיין שם ברד"ק).

היה בטוב יקירי! כחפצך וכחפץ יורדך י"ב לעוונינזאהן.

* טהור רביעי באלפס ובפירוש המשנה להרמב"ם. וכנראה דיין הוא פרק שלישי, כי יש הלוג בפירוש הללו.

ז"ד . פרק כד

ל"ג למספר בני ישראל , תמלא רצון דורשך לפ"ק פת ראסין .

אלהי המערכות , יריק רב ברכות , על ראש הרב הגדול בתורה ותעורה , מחזיק ברק בית יהודה , מרים דגל החכמה וקרן דורשית , אוהב ורע לכל באי שעריה , מרריך תיעים בדרך סלולה , החכם הכולל הנעלה , גאון ערתי ותפארת לאומי , החוקר הגדול בקדמוניות עמו , הר"ר יצחק בער לעווניזאהן . שלום לאדוני ולחכמתו , ולכל המסתופפים בצל קורתו .

מאז נפקחו עיני לראות ביקר החכמה , מאז ורחה שמש ההשכלה ותפץ אור בחדרי לבבי , מני אז , לכל במקרה איש אשר לא ראה אור מיום הולדו עת יביט לפתע פתאום באור השמש , הלא אז לא מרפא בכנפיה תביא לו אך תכה עיניו בעורון עדי יקומו מראות יקרני גם אני — מני אז החלותי לדרוש מעל ספרי חכמי זמננו המנהלים את האדם בנתיב החכמה בתבונת כפיהם , (נתיב אשר מצעירי ימים נוקשו ונלכדו בעברם בו סבלי מורה דרך זמנא), למען אדע כמה יוכה נער כמוני את ארחו לשמור את החכמה מבלי התנגד אל האמונה המהירה; למען אדע את החכמות והמדעים אשר הרבך בהן נפש האדם , אפס לא מצאתי מרגוע בהם , כי המה רק מהמדעים בכלל ידברו , רק זאת שמו לאבן פנה ליסד עליה חומת ספרם , אבל לא על כל חלקי החכמות והמדעים למיניהן שמו עינם ולבם , עד שמצאתי אדוני שאהבה נפשי , המה ספריך היקרים , כם יצאת לישע עמך לחאיר עיניהם וללמד תועי רוח בינה .

את בית יהודה ראית כי רופפו עמודיו אשר הוא נשען עליהם , כי נהרסו גדריו באשמת רועי צאן קדשים , צאן איבודות , המה הרבנים העומדים בראש עם ישראל , את שתי קצותיו אכלה אש ותוכו נחר , עד אשר היה כמעט לערמת עפר ; מקצה מזה החסידים החדשים המתפרצים עתה לרוב , ולא לאמונת אמת נברו בארץ , הציחו אש בארמנות הרה , בכראם מלבם מצות חרשות , מצות אשר לא צוה אותנו ה' על ידי משה עבדו , רק רעיוני רביהם המוצצים כעלוקה את דמם ודם זרעיהם , הרו גם ילדו ולדי שקר האלה לכצוע בצע , ומקצה מזה , המשכילים החדשים אשר לא סמדרש בן מנחם יצאו , העמיקו הרחיבו מורותיה , כי תחת אשר הוא ואחיות מרעיו המשכילים הראשונים נלחמו בכל עוז בעד רחנו ואמונתנו ואת קנה הריטו למעלה ראש . — המה בהשכלתם וירידו לעפר כבודה , יכחשו בה ויאמרו לא היא . הראשונים , רק על מנהגים זרים אשר על ברכי אמונת הבל נולדו שפכו

חמתם , והאחרונים גם על המצות אשר בהררי קדש הרת יסודתם , פרקו מעליהם עול המצות , לא לבר המצות אשר בין אדם לה' אבל גם המצות אשר בין איש לרעהו , אך ודון האותם הוא דתם ואמונתם . וגם תוכו נחר מאש תאות הצבועים המתקדשים והמטהרים בעכור . אגורה כסף אחת אשר יקוו להשתכר , ועל פת לחם יפשעו אלה הגברים הנבערים . יד כל אלה היתה ראשונה במעל הרת להוריד עדיה מעליה ולהבישה בנגדים צואים , בנגדים אשר לא נסתה ללכת בהם , המה חללו יפעתה , וישימוה לשמצה בקמיה , ותחת אשר עד כה ראוה חכמים , ויתפלאו , מחוקקים וישימו ממנה בכליהם , ראוה עתה הולוה , כי ראו ערותה .

עד שקמת מושך בשבט סופרים בישראל , יצאת לישע עמך , אבל הנה! שחת עמך , סרו מהר סדרך אבותם אשר סלסלו את החכמה וירוממוה , עשו להם ענל מסכה וישתחוו לה , היא האולת אשר רבים חללים הפילה , ועצומים הרוגיה , לא יבינו אל הפעולות הגדולות אשר הפעל בעדם , אפס אתה אל תרד מהר קבר האלהים , הר החכמה . אל תשבור לוחות לבבך לוחות כתובים משני עבריהם , מעבר מזה אהבת התורה והטרע , ומעבר מזה אהבת אנשים בכלל ואהבת עם ולאום בפרט . אל תרף מעשה ירך , פתח לפנייהם דלתי לבבך ויויבו פלגי חכמה ולאט לאט תרך לבכם הקשה . עוד ימים יבואו ויעל הענן מעל בני ישראל , אז ידעו כי ישר העו ויתנחמו על אשר לא שמעו בקולך .

כמעט אדוני עברו חצי מכתבי ממך והלאה ולא שמרו את המטרה אשר הצבתי להם , כי לא דהללך קבל עם פני מועדות , כי מה יתן ומה יוסף תהלת צעירי ימים כמוני אחרי תהלת חכמים מצוינים גדולים ממני בחכמה ובשנים אשר נתנו לך ? אבל דע אדוני! כי לא אוכל לגשת לפני כס חכמתך לנסות דברי יאליך מבלי אשר תברכך נפשי ותאציל התודות הראויות לך . כי מי הורה לי דרך תכונה ? מי הפיח בקרבי רוח התשוקה ללמוד לשון וספר זולת שפתנו המסולאה ? הלא אתה אדוני בספריך היקרים רק אתה העירות את לבבי להעתיק מלשונות זרים לשפה עבר כל דבר טוב ומועיל לתועלת אחי בני עמי . ותנה כי כן אדוני , כי לא אהיה עליך למשא בשאלתי אשר אנכי שואל את פיך היום במכתבי זה .

לפני איזה ירחים החלותי לכתוב מחברת קטנה כוללת בקרבה הספור הנודע מהאשה ושבעת בניה באורח שיר , אבל משכתי את ידי ממנה ותעצר המלאכה כפאת כי לא אוכל ליער את הזמן אשר בו קרה המקרה הנורא הזה , ושם הקיסר העריץ אשר מידו לקחו בני ציון אלה את כוס התרעלה , כי הספור הזה הובא במקומות רבים באופנים מתחלפים , עד כי ילאה כל חוקר אמת להוציא מהם דבר נכון וברור , ואין בכחו לשפוט את דברי מי יבחר ויקרב .

במדרש איכה רבתי נמצא שם האשה מרים בת ביתוס , (היא מרתא בת ביתוס הנזכרת בפ' הניזקין) אבל לא נזכר שם הקיסר אשר שפך דם

נקי כמים, ובמס' גמין פרק הנ"ל לא נמצא לא שם האשה ולא שם הקיסר, אולם ביוסיפון העברי פ' י"ט נמצא שם המושל האכור אנטיוכוס, ושם האשה חנה אבל כבר אדוני בספריו בראיות מכריחות, כי הוא מזויף וזיופו נכר מתוכו, וא"כ אין לסמוך עליו, ודבר הנראה לעינים הוא כי המחבר בעצמו נתן לה זה השם מטעם כי אצל חנה אם שמואל הנביא נמצא כתוב עקרה ילדה שבעה והיוסיפון לרומיים האמיתו אינו ת"י לעיין אם נמצא גם בו כדברים האלה, גם בספרי האפוקרופא נמצא זה הספור, אבל לא אוכל לעלות על זכרוני את הכתוב שמה ולא נמצאו כעת בנבולו לא בלה"ק ולא בשפה אחרת. סוף דבר, לא אוכל להוציא דבר אמת למענהו, מכל המקומות האלו, ולא אדע בפי מי אשים את דברי כמליצה היוכוחית הנזכרת. והנה בראשונה חפצתי ללכת בעקבות חז"ל במדרש איכה הנ"ל, אם כי לא דקדקו הדק היטב בדברים הנוגעים להולדות העתים, כמו שבארת אדוני בספרך בית יהודה בהערה לפרק ס"ח בשם החכם הנדון ר"ע מן הארומים, אבל המון הספקות אשר החלו להסתער בקרבי גדרו בעדי מלכת הלאה.

על כן אדוני הנני מבקש מאת כבודך, להשיב לי על שאלתי זאת, למען אדע פשר דבר, איך להשלים את אשר החלתי בעזר השם, ואל תחשוב לי ואת לעין אם אמריחך על עת מצער, כי לא אדע אל מי מוולתך אפנה. הן רק אתה הוא האבן הראשה בין אבני נור חוקרי קדמוניות המתנוססים על אדמת רומיא, ועתה מי מבלעדיך יתיר לי את ספקותי? מי יאיר את עיני בדבר הזה? ובפרט כי דבר נקל הוא אצלך להשיב לי על שאלתי, כי מי כמוך בקי בספרי קדמונים ואחרונים? הן כלם חקוקים המה על לוח לכת, ולפניך נגלו תעלומות חכמה. אקוה כי מלא המלא את חפצי, ולא השליך אחרי גוך גם בקשת צעיר המשכילים כמוני, ואתך הסליחה לכפר על שגגותי.

יוסיפ' ה' ימים על ימיך ויעלך מעלה מעלה, לשמחת לבב כל אוהביך, ולשמחת מוקירך ומכבודך כל הימים, בלב אמת ותמים.

יחזקאל פייוויל ראטהשטיין.

P. S. והנני לכתוב לך אדוני איזה דברים קטנים, והמה כעין הערות לספרך. בספרך תב"י צד מ"ג כתבת, כי פילון היהודי היה סבני הכהנים. ונשאלה על זה מהרב הגאון מ' שלמה ליב רפאפורט, מאין לך זאת? ואנכי מצאתי מפורש כי היה כהן, בקורות התבל הכללית כשפת אנגלית חלק י"ב שנעתק לשפת אשכנז ע"י ויגמונד יקוב בוימגארטען נדפס בהאללע שנת 1759 צד 638. עוד דבר נפלא ראיתי שם, כי אפוא, המתנגד הנודע, אחרי אשר הרבה לעג על מצוה טילה אשר אצל היהודים, נלחץ גם הוא למול את בשר ערלתו, בעבור מחלה עזה אשר עברה עליו, בפקודת הרופאים; אמנם

לא לעזר ולא להועיל, כי אחרי אשר עלה רקבון במכתו ותבאש, מת מיתה משונה וזוויה, כן יאכדו כל החפצים לראות ברעת עם עשוק ורצוף בעמנו. בספרך בית יהודה צד קס"ב, אמר המחבר פליאה נשגבה וכו', ולי נראה כי כונת הנטרא ששאלו לשמואל בעת אחר ר"ל בימיו בכית האוצר במכתב המדבר בדבר החכם ר' שם טוב, המחול אדוני לעיין בס' מלא חפנים להחכם הנדול הרב ר' אברהם גייגער, ובס' המאסף לשנת חק"ע צד ב"ח בדברי החכם המליץ ר"ש כהן.

משנת תר"ד

לידי לבי הרב הנדול החוקר המצוין החכם המפואר המליץ הנשגב כ"ה יצחק בער לעוויוזאהן נ"י.

כמה וגם כלתה נפשי אחרך מאז, אך המצרים חצצו בינינו, גבול נתן ה' ביני ובינך, אולם אם גיוותינו רחוקו נפשותינו קרובות, ולבבי ללבך הומה תמיד, בקהל אוהבי חכמה ודורשי תושיה כי אבוא, תהלתך בפי, ולשמך ולזכרך האות נפש כלנו; מכבוד מחברים כי אדברה, בראש ספריהם ספרך, אענדהו עמרות למו. אל קצוי ארץ כי אעופה, במסלות ברזל כרכב וסוסי אש, באניה ששה ברוח להבות ותמרות עשן (דאמפפשיפע) גם שם אנדלה שמך ויקד חכמתך על כל ארומם, לאמר: זה יולד שם!

לא אפונה כי נודע לך גבר חכם בעני מספרי כתבתי, אשר אוציאו לאור בקרב, והוא חיי וקורות המניד ר' יעקב מרובנא, מאורעותיו, שיחותיו, חידותיו ודרשותיו, ועל כל נלוה אליו מאמר פלסופי, הנקרא בשם: חכמת המשל והשיר, נפלאות עשיתי בו, וכל חכמי לב יעירוני ויענדהו בכל פאר ותהלה, ובכל מקום מדרך כף רגלי ירבו אוהבי ומכבדי, והיה תפארתו על הדרך הזה. מי יתן ואוכה להקריבו לפני עין בקרהך, כי מי כמוך חכם ומבין, שופט כל דבר לאשורו, ומעריך כל חברו לפי ערכו.

מה יהיה מהקול אשר עבר במדינתנו, כי יכוננו כתי ספר בארצך, ומחכמי הזמן יקבלו רבנים ומורים בראשם, אנשי דעת ויקירי רוח, אשר האמונה והתורה, הדת והמחקר יחד בס קוננו? ואם אמנם קראתי מכתב מגדוד אחד במדינתכם להח' הד"ר יאסט, אולם איך יפול אחרית דבר לא יועתי. על דברת העם, יהיו בראשי הכנסיה הזאת הח' מוענדהאלר בוולנא, ה' שמערן מאדעסא ית"ר ליליענטהאל, ועל פיהם יצא ויבוא כל ענין וכל

מעשה, אולם לא ידעתי אל מי אפנה ועם מי אשים דברתי, אקוה כי גם בזה עצתך הנחני.

מכבדך ואוהבך בכל לב יצחק מיכל מאנים.

בחדש אדר שנת תר"ד.

מורי ורבי! יאר ה' פניו אליך ויברכך בברכת אברהם תלמידך!

ביום אורה ושמחה ששון ויקר הגיע לאחינו, שולחים מנות איש לרעהו כאשר קבלו עליהם ועל זרעם, זה יבוא בכפולים, וזה יבוא במרובעים; הרצים יוצאים דחופים, מרוקים קערותיהם ויטלאו כיסיהם. ביום טוב זה הגיע התור לקדם פניך במנחה, כל היום אשיחה עם רבבי, מנחה מה תערב לנפשך אשר תרצני ותברכני בגללה? ידעתי כי יין לא ישמח לבבך, כי הנך גזיר קדש, יין ושכר לא תשתה. ואף גם בנעורייך לא באת במקהלות שותי שכר, ולא הצחלת פניך בסעודה שמנה, ומני אז הברלת והקדשת ימיך לקדושת התורה, כלוא אתה בעליהך, ותמיד מדי אבקרך, אמצאך יושב על ערשך ערש דוי, הוגה בתורת ה', הן כל אלה שמעה אזני, ראתה עיני, ותכן נפשי כי לא כאלה המנות התענג נפשך, אשר ע"כ אמרתי אבוא במגלת ספר כתובים עליו ברכות לבבי, ושא נא אבי! אם לא מנקובי שמות הנה, כי כמה קולמוסין משתכרין וכמה דיו משתפכת כדי לכותבן, ורק בקצרה אברכך: יחדש ה' כנשר נעורייך, ולאורך ימים עוד תתהלך בקרבנו להחיותנו ולהקימנו מאשפות הסכלות. גם סלה אבי, כי עוז התאורתו לבוא לפניך במכתב כתוב עברית, ידעתי כי קטנתי בערך תלמידך, אולם מדעתי ענוהך, אשר גם לשונאך לא תלבין פנים, אף כי תדע כי בקרכו ישום ארכו ולשונו כתער מלמש, ואף כי לבנך אשר מתוך להבת אש אהבתו דובר אליך. בוחן לבבות יודע כי לא להתנאות באתי לפניך ככלי חרס אשר בידי להתהלל בו לפני אמן חכם, במלאכת הוהב וחרשת המעשה, אשר אם אך יגע בו, ישברו ויכתתו כתות לא יחטול.

רצה נא אבי מנחתי הקטנה וברכת לבבי, חי חי כמוני יודה לשמך ותהלתך יספר. היה ברוך, כמשאלות לב בנך תלמידך.

אברהם בן דוב יורש.

ת"ה. פרק כה

ב"ה קרעמניץ כ"ד תשרי תר"ה.

לידידי א"ש בריתי משכיל ודובר צחות מו"ה יעקב ג"פ נ"י. *

— — — ועל דבר התפלה ביחוד, כבר הבאתי מהאלפס ורבינו יונה (עיין ספרי בית יהודה פרק ל"ז בתחלתו), ועיין שם בספרי זה פרק ק' בהערה לצד 212 מה שהבאתי בשם מהר"ם חג"ז ז"ל שכתב בספרו המצות שהמיד היה מתפלל ביחוד בביתו, וכן כימינו הרב החסיד ר' ליב שרה"ס שגר בראדיוויל, לא בא לבית הכנסת כ"א ביום כפור על שעה אחת לשמוע ברכת כהנים. ועיין מה שכתב מהרי"ל הלכות עירובי חצרות, וז"ל: פרק כיצד משהתפין תנן אין מתירין עירוב תחומין רק לסמוך עליו לילך לדבר מצוה כגון לבית האבל או לבית המשחה, אמר מהר"י סג"ל דלא ראה בשום פוסק שמתיר לערב תחומין לילך לבית הכנסת כדי להתפלל בעשרה וכו' א"ל הר"ר מינקא ולא יהיה פחות מבית המשחה? אמר לי הרב להתפלל בעשרה אינו כל כך מצוה; דיכול לבוון תפלתו בביתו, דלא אשכחן אשר הצריכו חכמים להתפלל בעשרה, אבל בית המשחה מצוה היא, ודוקא מעודת נשואין ולא מעודת רשות, וכו' עכ"ל.

דברי ידיך לנצח י"ב לעווניזאהן.

קרעמניץ אלול תר"ה

לידידי היקר החכם מוהר"פ שלום וכל טוב סלה!

— — — ואשר בקשתי מסני לעיין היטב בכוזרי דפוס פראג, עם באור החכם ד"ר ברעכער. כאמר רביעי סימן י"א בר"ה: וכמעט שאומר וכו' ועברת שם וכו' ונשנה פעמים וכו', כי אני לא אוכל להבינו כלל. גם בקשת ממני לעיין באוצר נחמד שאינו בידך, אולי מבאר הוא ביתר באור, וספר אוצר נחמד אין בידי הפעם לעיין עליו.

(* למותר להשיב להביא עוד הפעם אח כל המצתכ שנדפס בספר הזכרונות לז 76, המו"ל ספרי ריב"ל.

עוד אומר לך כי הבנתי בכמה מקומות מהכוורי, ומצאתי שהמדפיסים
 הקנו וכתבו המורה "נוצרים" "פרסיים", ולדוגמא מאמר ד' ס' כ"ב, בצרף
 מאמר א' ס' ק"ג, וכמו שמציין שם המבאר הזה, ועיין גם מאמר א' ס' ה'
 בהחלתו, וזכרתי כי ראיתי בימי נעורי כוזרי עם פירוש ר"ם דפוס ברלין,
 והיה שם בהתחלת מאמר א' הרבה מדה הנוצרות, ולפנינו פה חסר.
 גם אומר לך שלרעתי המלות "חוץ מן הנוצרים" בהתחלת הספר,
 שורה ב', הוספה מאיחרת, שהוסיפו בכוונה. וראיה לדברי אלה, תמצא אם
 הדקדק היטב בדברי החכם קרדנאל (הנוכרים במכתבו של החכם לוצאטו אל
 החכם המבאר הזה, בראש מאמר שלישי) בהתחלת דברי הכוזרי, ולא נזכר
 שם שלש מלות הללו, "חוץ מן הנוצרים" והבן. — — —
 דברי ירדך בלב ונפש י"ב לעוונוואהן.

מאת ריב"ל להרב החכם מ' י"ה תר"ה.

ועל שאלתך אשר שאלתני בספרי אבני מלואים (צד 291 סימן זי"ן)
 מה שהתקתי מן הירושלמי (דשקלים פרק חמישי) שאמרו על ר' עקיבא
 שהתקין מקרא ומדרש והלכות, ושאלתני שכוונת ההלמוד בזה שהתקין
 בודאי שהוא הוסיף איזה תיקונים בתנ"ך, וזה דבר הסתמיה עכ"ל.
 נראה לי שר' עקיבא הוסיף איזה יחוסים בספר דברי הימים, כי בספר
 סדר עולם, (שהוא מיוחס להתנא ר' יוסי בן חלפתא) וכן ביוחסין בסופו
 ובשלשלת תמצא סדר הנשיאים הקדמונים אחר זרבבל על זה הסדר: זרבבל,
 משולם בנו, חנניה בנו, ברכיה בנו, חסדיה בנו, ישעיה בנו, עובדיה בנו,
 שכניה בנו, שמעיה בנו, נעריה בנו, חזקיה בנו, ואמרו שם ביוחסין שיש
 אוסרים שחזקיהו זה הוא הלל הזקן, והשלשלת אומר שהוא אחיו של הלל
 הזקן. ואם תעיין בספר ד"ה א' ג' בסופו תמצא שם כל האנשים הללו הנוכרים
 פה מן זרבבל עד חזקיהו והוא בכלל. וירעת שעזרא כתב ספר דה"י, ועזרא
 היה עם זרבבל בזמן אחד, ופה נזכרו עשרה דורות רצופים בזה אחר זה
 אחר זרבבל? וזרבבל סת בשנת שבעים לגלות בבל, ערך ג' אלפים תמ"ח,
 וחורבן בית שני היה ערך ג' אלפים התקכ"ח, והלל היה בערך ג' אלפים
 התכ"ח, כי היה בערך מאה שנים לפני החורבן בית שני, וא"כ בין עזרא
 הסופר שכתב ספר דברי הימים עד הלל יהיה ערך של שלש מאות ושלשים
 שנה וכמו כן נזכרו הכהנים הגדולים המאוחרים על זה האופן בנחמיה י"ב:
 ישוע הוליד את יויקים ויויקים את אלישיב וגו' וכל אלה כהנים גדולים היו
 עיין רש"י שם. בודאי גם זאת הוספה היא מאחרונים, ואולי ע"י ר' עקיבא.

ווילנא דען 1 טען סעפטעמבר 1845 תר"ה.

הערן י"ב לעוונוואהן אין קרעמניץ.

נאטט ווייס, מיין ווערטהסמער הערר לעוונוואהן, נאך וויא פיל יאהרען
 דעם שטיללשווייגענס זיא הייטע ווידער אייניגע ציילען פֿאן מיר צוועהן
 בעקאמען. דאך קיינעסוועגס מיססען זיא דים זאנדערבארע פֿערפֿאהרען פֿיר
 דיא פֿאלגע ערקאלטעטער פֿריינדשאפט אדער פֿערשערצטער אכטונג האלטען.
 איך ליבע אונד שעטצע זיא. עם איוט וואהר, ניכט מעהר זא ווארם וויא
 זאנסט, זאנדערן נאך ווערמער, נאך אייניגער, מיט איינער אן ברודערליכער
 ליבע גרענצענדען ליידענשאפטליכקייט, אונד טראן דעם שווייגע איך אונד
 ווערע אימער מיך שווייגער געגען זיא פֿערהאלטען, זא וויא איך עם
 געגען אנדערע מהוע, דעגען איך איך אורזאכע האבע דאס פֿאללע הערן
 צו צו ווענדען.

אונד וויססען זיא, וואס דיא וואהרע, וואס דיא אייניגיגע אורזאכע
 דאפֿאן זייא? מעגען זא אנדערע לעכערליך, פֿיר איבערמריבען האלטען, מיר
 ליגט וועניג דאראן, וועגן זיא נור טהייערסטער פֿריינד, פֿאן דעם איך מיך
 יעצט ענטשולדיגען ווילל, דיא ווארהייט אונד אין דען שמערץ, דער איהר צום
 גרונדע ליגט, איינגעהן.

דיא אורזאכע בעשטעהט אין פֿאלגענדעם: איך לעבע היר מיט פֿינף
 קליינען קינדערן, זא אהנע אללע געבען פֿערבינדונג פֿאן פֿערוואנדשאפט,
 זא טרויעריג איזאלירט, זא נאניץ אויף מיך אליין הינגעוויזען, פֿאסט אימער
 דען ווירטה דען לעהרער מיינער קינדער, דען צענוואר, אפט אויך דאס
 קינדערמעדען פֿערטרעטער, דאס איך ניכט נור שאן דער פֿילפֿאכען מיהע
 אונטערליגע, זאנדערן וואס נאך מעהר איוט, זעהר אפט פֿאן דער אנגסט
 הייטגעוויכט ווערע, דאס דיוע טהיירע זעלען, ווען איך דאס אויגע שליסע,
 ווירקליך פֿערלארענען שאפטען גלייכען ווערען.

פֿיגען זיא נאך איין טיף אין מיר וואורצעלנדעם קערפֿערליך ליידען
 הינצו, דאס וואהל נעכסטענס זיינען לעצטען קאמפֿף אלס זיגער מיט מיר
 אויסשפילט, אונד איך פֿראגע זיא, אב טאן אין זאלכער אומגעבונג, אין
 זאלכער נידערבייגונג דען זיסען געפֿיהלען איינער פֿערנען פֿריינדשאפט נאכ־
 צוהענגען, אונד דיא פֿאן איהר אויפגעלעגטען פֿעליכטען צו איבען אים
 שטאנדע זייא? איך העמטע מיך קיינעסוועגס איהנען זא אפֿען מיטגעטהיילט,
 ווען איך ניכט ערפֿאהרען העמטע, דאס זיא נאך שלימטער אין דען מאגעס
 מיהען איהרע בענטען קרעפטע צו פֿערצעהרען פֿאם שיקזאלע געצוואונגען
 זינד, אונד זא האבע איך גרונד צו האפֿען פֿאן איהנען ליידער פֿערשטאנ־
 דען אינד ענטשולדיגט צו ווערדען.

דים דינע מיר בייא איהנען ווערטהסטער פריינד, צו איינעם טרויריגען כסות עינים, ווען מיך פילע מיינער זאנסטיגען פריינדע דעם אבפאללם פאן דער פריהערען זא שווערמערדישען הינייגונג אנקלאגען זאללען, אבער אימם היממעלס וויללען, מאכען זיא זא ניכט פֿרעמדע, נאך וועניגער פראפאנע וועלמט מענשען דאמיט בעקאנט, דען איך מעכטע ניכט גערנע איינעם גראסען פובליקום אין נאכלעסיגער נאכטראכט צור שווא הינגעשמעלט זיין.

זא פיל פאן דעם, וואס זיא האפֿענטליך איבער דען צו שטאנד מיינעם הערצענס אין בעצוג אויף זיא צופרידען שמעללען קאן, איבער איהרע אייגענע אנגעלעגענהייט, פיהלע איך מיך יעצט דורך דיא אינליגענדען בריפע דעם העררן נאטאנזאהן אונד בן יעקב אללער מיטטהיילונג איבער האכען אונד זא מעהר דא דיא דריקער זעלבסט יעצט אבוועזענד זינד. נעהמען זיא צום שלום דיא טרייע פֿערויכערונג דער פֿריינדשאפט אונד אכטונג זיין וואסיט איהנען עוויג פֿערבונדען בלייבט איהר פֿערעהרער.

וו. טונענדהאלד.

ב"ה ח' תמוז תר"ה קרעמניץ.

אלהים יענה את שלום ירד לבי מנער ה"ה הנגיד המהלל חכם וסופר הנכבד בעמו כבוד מו"ה דניאל הארמזענשמיין נ"י.

עברו למו כמשלש שנים מיום נהתי ספר כריתות למלאכתי מלאכת סופרים, כי הזקנה ותשות כחי יעצרוני למשוך בשבט סופר, וגם למאהבי ומכבדי העומסים עלי אנרות ממרחבי ארץ. לא אוכל להשיבם דבר, ואין שכר לי בעמלם, כי אם אשלם יום יום דמי קבלת האנרות, אקראם ולבי עלי דוי, כי לא אוכל להשיבם מענה. — וגם להספרים הרבים כתיבות יד אשר הנם באמתחתי, אמרתי נואש. לא אחת ושתים נסיתי לשלוח לקבץ ע"י איש עתי חתימות, וארא כי לשוא עמלתי, המשולח די כסף מאסף, ולי אין כל, שכר טרחו ומונו, ושכר עגלה, (והעלמתו עפ"י רוב) מאכדים כל כסף הנאסף, הנדיבים החותמים ישישו על הסדם עמדי, כי ישביעוני די שובע, ואני, לבי עלי יכאב אנוע ברעב ובחסר כל. נוגשי רבו כמו רבו, כי היו למשען לי בעת צר, זה בכסף מוומן, וזה במון, זה הלוח לי משכון, כי חמלו על מעמדי, ועל מחלתי לעתים כי תגבר עלי; ויהי בחורף העבר, ואני גהייתי ונחליתי, ומחסורי הורדני לעפר, קראתי למות ויסתר מעיני, והיטכסם בין אוהבי ורעי המעטים אשר בקרוני, להעמיד לי מעמר קבוע בעירות הקרובות לי במקום, ואיש איש יסעדני שנה בשנה במסת קבועה, נעתרתי לרבריהם בכל לבי, אמרתי הפעם אושעה, אך זאת אמרתי שהיה מסת

נדבתם קלה מאד מאד, אבל קצובה ופן הענה מסתם לסכום רב, עד מהרה יפול המקרה, ותהי לאין, ויבואו בעירי קצת נדיבים ער החתום בדי כבוד. (ישלם ה' פעלם!)

ועתה אדוני ורעי! הן כבר ידעתי את נפשך ולבבך הנמויה אלי שבם יתר על אחינו, ומאו הייתי ראיש עד עתה, לא חדלת לעזרני במתת כסף לעזרה, ומי יתן והיה לבב כלם כמוך, ולזאת אחלה פני כבודך אדוני, אל תמנע את ירך מלבוא גם עתה על החתום בין נדיבי עיר ראדוויל, כי כלם עונים: אם אתה אדוני תלך בראשם, ילכו גם המה אחרך, וממך אדוני יראו וכן יעשו, ואם חדלת הפעם, גם הם חדלו, אף כי לא חדלת ממני מסת כסף, לכן אדוני! חזור מהסכמתך, במל רצונך הטוב מפני רצוני, למה ארד שחת בלא עתי? כי אל מי אפנה? האם אל הקדושים אשר בארץ? או אל חברתם? או אל רלת העם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ומהעדר חכמה בצל כנפי החסידה יחסיון? (ולא ידעו להיטיב כי אם אל החולכים בנתיבתם) האם אל קצת משכילי עמנו העניים ודלים אשר ישועו לאכל כמוני?

ירידי כנפשי! אל תשליכני לעת מצוא זו חמול ואל התמהמה, הנע כנפשך מתי הלאיתך בדברים כאלה? מתי הכברתי מלים אליך לדבר דבר נגד הסכמתך ורצונך? זה יותר מחצי שנה אשר שלחתי לראדוויל ביד ידידנו המשכיל ר' משה יאקובזאהן לבקש על זאת מכם הנדיבים בראדוויל, ושמתי יד לפה וארום עד עתה, יען אדע נאמנה, כי בלעדי חתימת ירך אדוני לא יעשה דבר. קמתי הפעם וכמעט עברתי על שבועתי אשר נשבעתי כפקודת הרופאים למנוע מכתובה, וכתבתני אליך ארון נכבד! אך לא ארבה במלין דמען לא יראה כאלו אפונה בטובהך, ואקצר ואומר שלום לך ולכל מרבית ביחך, הגני אוהבך ורעך הקשור כנפשך כל ימי צבאי.

י"ב לעווינזאהן.

ישועתה לה'. בריסק ב' אדר ראשון תר"ה.

החיים והשלום וכל טוב סלה ימצאו בית כבוד מר חביבי, הדרת החכמים ותפארת המחברים, פאר עמו ועטרת קהלו, הרב החכם החוקר אלהי, חכם תלמודי, כש"ת מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

הגיעני מכתבו ע"י משולחו מכ"ו, ואגיל ואשמח הרבה מאד על דברי מכתבו כי אין ספק אצלי שבדבריו הנעימים יסתור דברי הפלמוני עד להשחית כן יאבדו כל אויבי ה' ותורתו, ויסיר מאתנו כל נגע ומחלה טבעית. אינני בשלמות בריאותי, הרחמן ית"ש יחוקני. את אשר מצאה ידי לעזור למשולחו

עורתי, ודברתי על לב אוהבי ומכירי השומעים לדבריו ולעצתי, וירשמו שמם בספר הזכרונות.

ירידי, על סכתבו מאשתקד י"ט כסליו תר"ד עוד לא השיבותיו, כותב בן ששנגה יצאה מלפני בכל האגרת, וכונת מעכ"ת היה על הנאמר בספרו תב"י צד 74 וצד 122 ובסוף דבריו סיים וז"ל מר: ואין זה שולל מרשב"י שהיה בעל מופת ובעל נס, וכי מי שהוא בעל מופת לא יאהב בעבור זה החקירה הטבעית? דבריו אלה כבר סותרים דבריו בבית האוצר צד 244 כי שם כתב בפירושו: „שלא יפה עשה רמ"ד שבחר לכנות את הזוהר בשם רשב"י מחמת שהוא היה ממאן בכל דבר היוצא מגדר הטבעי והשכל הישר יותר מכל חכמי זמנו". א"כ איזה מדבריו צודקים את הנרפס או את הנכתב, אתמהא? אבל באמת רבתה התימה, ועצמה הפליאה על ירדי מעכ"ת כי מה ששולח לעיין בס' תב"י, עיינתי בו והנה בצד 122 כותב סתמא רשב"י היה עסקן בדברים כדלעיל 74 ובשם מביא ירדי מעכ"ת וז"ל: והחוקר בטבעי יצורים הוא הנקרא בפי התלמידים עסקן בדברים, כאמרם (ויקרא רבה פ' י"ט, ודברים רבה פ' ה') רב אסי הוה עסקן חמא חד עורב וכו'. רבי שמעון (סתם ר' שמעון הוא רשב"י) הוה עסקן בדברים. רב יינא הוה עסקן בדברים. ר' שמעון בן חלפתא הוה עסקן בדברים, עכ"ל מעכ"ת. והנה במחילה מכת"ר חלום חלם ואיננו שם כלל וכלל. כי בויקרא רבה פ' י"ט נמצא שם רק רבי אסי הוה עסקן חמא חד עורב כו' לא זולת; ובדברים רבה פ' ה' איתא על פסוק: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" רבנין אמרי וכו' אמר רשב"י מעשה היתה ומצאו בבור שלה ג' מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף, לפיכך אמר שלמה: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" אף אתם התקינו לכם מצות מן העוה"ז לעוה"ב. המאמר הזה הוא מאמר מוסרי לא פלסופי! אמר ר"ש בן חלפתא מעשה בנמלה אחת וכו' עכ"ל המדרש שם. ולא נמצא שם לא רב יינא שמביא מעכ"ת בשם המדרש, ולא סתם ר"ש אשר עליו מסגר כ"ת בין הצאי עגולים סתם ר"ש הוא רשב"י ולא שהיה עסקן, גם על רשב"י שהיה באמת עסקן כמובא חולין נ"ו ב' לא נמצא לשון עסקן כאן רק המעשה המובא ממנו מוכיח שהיה עסקן, ובמאמר רשב"י שתפס ג' מאות כור אין ספק שגוימא קאמר כדרך כל המאות שבש"ס, ועיין פסחים קי"ט א' ברשב"ס דהמשוי שלש מאות כו'. עתה ישפוט נא כ"ת מה היה לו, מי מאתנו שנה, ומסידור לשונו בצד 74 שהעתיקתי לעיל נראה שיש מדרש מפורש ר"א הוה עסקן, רב יינא הוה עסקן, ר"ש הוה עסקן, רשב"י הוה עסקן, ובמדרש שיש ת"י דפוס שקלאו לא נראה ולא נשמע ומסתמא בכל המדרשים לא נמצא, זמאין יצא למעכ"ת רשב"י הוה עסקן.

כותב עוד במכתבו הקטן מאשתקד וז"ל: „ומה שאמרתי שרשב"י אהב את החקירה, ויש לי ראיות המונים משני התלמודים ומדרשות ומדברי הרמב"ם ז"ל" בחסרו יבואם נא אלינו ונדעם. ואף כי כנים דברי מעכ"ת במכתבו (לא בספרו) שהעתיקתי לעל שאין זה שולל מרשב"י שהיה בעל מופת ובעל נס

וכי מי שהוא וכו', עכ"ז הפץ הייתי לדעתם. קצרו של דבר כבודי מחול, אבל כבוד האמת האהוב אשר עליו אנו מבלים ימינו באמת או במדומה, אבל דבר אמת תמיד בפינו ובכתבינו, זה אינו מחול. ואבטח בכבוד ירדי כי לא ימנע מהביא באחד מספריו אשר יביא בדפוס בקרוב, את השגנה הזאת בצחות לשונו, והנני ירדו ואוה"ג המתהדר בכבודו וחפץ במכותו ורוצה בהצלחתו הומנית והאלהית כותב בלא לב ולב.

יודל הלוי עפ"שמיין.

P. S. האמנם כי אף שהיה רשב"י עסקן בדברים, עכ"ז מובא ממנו מעשה בגמ' סנהדרין נ"ט ב' מעשה נסים יעו"ש.

תרה, פרק כו

ב"ה ר"ה תמוז תר"ה קרעטניץ.

אלהים יענה את שלום ירדי הרב הנאון החרף ומשכיל הנכיר כבוד מו"ה יודל הלוי עפ"שמיין נ"י.

את אגרתו החמודה מן ז' מרחשון תר"ד קבלתי אל נכון, והשיבותי לו מענה על השגותיו (על מאמרי „ע"ד ספר הזוהר" בספרי בית האוצר), אך לא נתקררה דעת מעכ"ת מתשובתי וכתב לי עוד הפעם במכתבו היקר מן ב' אדר ראשון תר"ה, ועודו מחויק בהשגותיו אלה, ומסיים שם אגרתו השניה שמובטח בי כשארפים איזה ספר לא אמנע להודות ברבים על השגות הללו. ולכן באתי הפעם להביא מענות מעלת כ"ת וסתירותי על השגותיו אלה, נגדה נא לכל קורא חכם השוקד בלמודים, אשר ישות ידו על שנינו, להוציא לאור משפמנו, מי משנינו שגה, ואם אנכי שגיתי אודה ולא אבוש. ואציג פה בקצרה מענותי דמר בשתי אגרותיו אלה, ואחר אוכיר מענותי נגד השגותיו אלה, כיד ה' הטובה עלי:

א) מה שכתבתי שם במאמרי על דבר ספר הזוהר, בהערה לצד 244 שהיה ר' שמעון בן יוחאי עסקן בדברים, (ר"ל חוקר בטבעי היצורים) ורשמתי לעיין בספרי תעודה בישראל צד 74 וצד 122, כי שם כתבתי שבמדרש ויקרא ודברים ובתלמוד (חולין נ"ו ע"ב) נזכרים כמה תנאים ואמוראים שהיו

עסקנים בדברים, כגון רב אסא^א רב יינא, רבי שמעון בן הלפתא, ובתוכם גם ר' שמעון. (וידוע שסתם ר' שמעון הוא ר' שמעון בן יוחאי).

וכתב על זה מעב"ת שאנכי מעיתי מאד, כי לא נמצא בשום מדרש שהיה ר' שמעון (סתם, שהוא באמת ר' שמעון בן יוחאי) עסקן בדברים. ורק במדרש דברים ה' נמצא שרבי שמעון בן יוחאי מספר שם מעשה שהיה ומצאו כבוד של נמלה ג' מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף לפיכך אמר שלמה לך אל נמלה וגו' אף אתם התקינו לכם מצות וכו', והמאמר הזה הוא מאמר מוסרי ולא חקירה טבעית.

וסיים כבוד מית את דבריו בזה הלשון: במחילה מכית חלום חלום! לא נשמע ולא נראה בשום מדרש כלל וכלל שיתואר ר' שמעון זה בתואר עסקן בדברים, עד כאן הוכן דבריו באגרותיו אלה אלי.

ועתה איש הלוי! ישא נא עיניו עוד הפעם, ויחזה בעינים פקוחות במדרש ויקרא רבה פרשה כ"ב, וימצא כדברי בעזר השם, וז"ל: ר' שמעון הזה עסקן בדברים הזה ליה חר פרדס, חד זמן הוה יתיב ביה וכו' חמא חד דוכיפת דעבר ליה קן בגויה וכו' אול ר' שמעון וסתריה וכו' מה עבר ר' שמעון וכו' וכו'**. עוד אוסר למעב"ת שבמדרשים ממהדרות ישנות יש נוסח במדרש זה כזה: ר' שמעון בן יוחאי הוה עסקן סגוי ר"ל חוקר טבעי גדול, כמו שמעתיק דברי המדרש אלו בספר בן יוחאי, ועיין מה שמראה שם באצבע אל זוהר שמות ו' ב'.

ב) מהפלא עלי מעב"ת ואמר: שכתבתי שם (בצד 240 בהערה), שהרב יעב"ץ שולל מספר הוזהר קדמותו וקדושתו והוא דבר שלא היה ולא נברא, ואם היה היעב"ץ מסופק בקדושתו לא היה מביא מאמרים שלמים מספר הוזהר לאמר מדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו וימים הנוראים והחגים? והיא ראייה שאין עליה תשובה, גם בונה לרוב הרב יעב"ץ על ספר הוזהר בכמה מקומות אין מספר בסדר התפלה שלו חלק ראשון ושני ושלישי, עד כאן דברי פליאתו דמר עלי.

ראשונה אוסר: שבעלילות דברים בא מעב"ת עלי, לא כתבתי, ששולל ממנו קדמותו וקדושתו" אולם כך כתבתי שם: "הגאון יעב"ץ בספרו המטפחת ששלל ממנו קדמותו. ובעבור זה קדושתו" ור"ל אם אינו קדמון, ממילא אין בו קדושה, כי כל קדושתו הוא יען שהאמינו שחברו הקדוש התנא ר' שמעון בן יוחאי, ואם אינו לרשב"י אינו קדוש.

והראיה שהביא מעב"ת שהגאון יעב"ץ מביא ממנו מאמרים ולאמרם

(*) וכתלמוד נכתב צו"ד תמורת א' כזה: רב אסי והנקרא בתלמוד מופת הדור, ר"ל גדול הדור (עיין יוספין חלק שני אות א).
(**) אגב אעיר שם בדברי המדרש אלו, על תיבה אחת הצריכה תיקון לדעתי, "ושרפה" נראה לי שצריך להיות "ושלפה" (ר"ל הוליתה).

ככל יום וכו' אינו ראויה כלל משני מעמים. א) כי אף נאמר שר' משה דיליאון הצרפתי חברו, וכי בשביל זה אין בו מאמרים יקרים והראויים להאמר? ב) מעה מעב"ת מעיקרא דדינא, כי ספר המטפחת חבר הרב יעב"ץ בסוף ימיו, והסדור חבר בנעוריו, בעוד היה מאמין כאחרים לפי תומם שהוזהר כלו הוא מעשה ידי הקדוש רשב"י. ועוד אוסר איך היה לפי דעת מעב"ת ספר הוזהר קדוש בעיני הגאון יעב"ץ, כמו שכתב לי באגרותיו אלה במענות ואריכות דברים; הלא כל מי שיש לו עינים לראות יראה די גלוי בספרו המטפחת ויתר ספריו שחבר זה הגאון יעב"ץ בסוף ימיו, שצועק ככרוכיא על ספר הוזהר וביתור על התוספתא ומדרש הנעלם והתקונים ווזהר חדש שאינם מרבי שמעון בן יוחאי, ורק מעשה ר' משה דיליאון, וכעדות שמעתיק מדברי היוחסין דפוס קאנסטאנטינה משנת שכ"ו, שכל ספר הוזהר הוא מעשה ר' משה דיליאון, גם מראה הגאון יעב"ץ שיש בוזהר הרבה מלמודי השלוש, יעויין להונמא בספרו, "שכט לגו כסילים".

וגם כבר כמה גדולים מחכמי ספרד קודם הרב יעב"ץ החליטו שהוזהר הוא מעשה ידי ר"מ דיליאון, וכן הגאון הגדול מופת דורו ורב הכולל רבי אליהו דעק מעדיקא בספרו בחינת הדת, הוא אוסר בפה מלא ובראיות נכוחות שהוזהר אינו מרשב"י ורק מר"מ דיליאון (ומי לא ידע את גודל מעלת זה הגאון רבי אליהו, ויראה נא מעב"ת גם בתשובות הגאון רבינו מהר"ק (שרש נ"ד) שכותב אליו תשובה ומתארו ברמים, וז"ל: "מצרף לחכמה וכו' לתבונה, ויהי ידיו אמונה, כל אמרתו צרופה, מנופה בשלש עשרה נפה, ה"ה הותיק ירד נפשי הר"ר אליהו ואחריו של הגאון ר' אליהו דעל מעדיקא החיוק גם הגאון המופלא מופת דורו ר' יהודה ממורדינא (בעל ספר הבונה על העין יעקב, ועוד המון חבורים נפלאים) בספרו ארי נוחם, שמראה ג"כ בראיות נכוחות שהוזהר אינו מרשב"י ורק מר' משה דיליאון. וגם הגאון ר' יוסף קנדיאה בספרו מצרף לחכמה שחבר נגד ספר בחינת הדת הנזכר, ששם מתאמץ לתרץ ולפשר שרובא ר' שמעון ב"י ותלמידיו חברו ספר הוזהר, סוף סוף בהשלמת ספרו זה אוסר בפה מלא שלא בהם לבנו התנצל בעד ספר הוזהר שהוא לרשב"י, כי עשה זאת למען אחד מאוהביו אשר בקש ממנו, ואם היה מבקש ממנו איש אחר לכתוב ההפך, אז היה כותב ההפך, ובאמת בספרו המכונה אחיו שכתב לעת זקנותו, שם אוסר בפה מלא, שהוזהר הוא מעשה ידי ר' משה דיליאון, ומוכיח בראיות, ופוסל כל דברי האומרים שרשב"י ותלמידיו חברים. ור' יוסף זה היה בעצמו מקובל גדול וחבר הרבה ספרי קבלה, וחכם בכל החכמות, ורופא מובהק, וגאון בתלמוד, והיה בנעוריו אב"ד בהמבורג.

ג) מהפלא מעב"ת הפלא ופלא על כל דברי שכתבתי שם (בהערה לצד 244) וכתב אלי בזה הלשון: "חוששני לו מחמת שכתב על רשב"י שהיה מנגד תמיד להדברים היוצאים מהיקש הטבעי" ומעלת כבוד תורתו הולך ומזכיר שם מאמרים הרבה מהתלמוד מגודל מעלת ר' שמעון ב"י, וכי

היה ר' שמעון בן יוחאי בעל נס ובעל מופת וכו' וכו'. וכל זה לפי דעת מעב"ת הוא הכל כהפך ממה שכתבתי שם בהערה הנ"ל, ובספרי העודה בישראל כנ"ל.

ראשונה אומר שגם פה בא אלי מעב"ת בעלילה, כי לא אמרתי שם בהערה, "שרבי שמעון בן יוחאי היה מנגד תמיד לדברים היוצאים מהיקש הטבעי", אולם כך אמרתי שם, "שרבי שמעון יוחאי הוא מן א"פ רובי ממאן אינו מנגד, וע"פ רוב אינו תמיד. והיתה כוונתי (וכמו שיראה כל מעיין בדברי שם על הסדר) שע"פ רוב בפירושו ובמאמרו בתלמוד ומדרשים אמר דברים המסכימים עם שכל הישר, ולפעמים אהב החקירה הטבעית, ובעדות המאמרים שהעתיקתי שם לדוגמא מהתלמוד והמדרשים, יראה נא שם כל קורא בצדק וישפוט, אם יש אחד מזה שהוא נגד ההיקש הטבעי, ומלבד המאמרים שהבאתי שם, יש להוסיף עליהם כהנה וכזנה, ולדוגמא אוביר פה עוד שני מאמרים של רשב"י בביאור פשט הכתובים העומדים לימין צדקי.

(א) בספרי (פרשת ואתחנן פסקא ל"א): "רבי שמעון בן יוחאי אומר ד' דברים היה ר' עקיבא דורשן, ואין אני דורשן כמותו, ודברי נראים מדבריו. הרי הוא אומר ותרא שרה את בן הנר המצריה מצחק, שעבד ע"ז, ואני אומר לא לענין הזה, אלא לענין ירושה, כשבאו לחלוק היה ישמעאל אומר לו אני נוטל שני חלקים שאני בכור, לכן שרה אמרה גרש את האמה הזאת ואת בנה*): ודברי אני רואה מדבריו. כיוצא בו אהה אומר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם את כל דני הים יאסף להם, אפילו אהה מכנים להן כל צאן ובקר ספוקין הן להם (ר"ל היספקו להם בתמיה!) דברי רבי עקיבא, ואני אומר אפילו מכנים להם כל צאן ובקר שבעולם, סופן לדין אחריו (ר"ל בכל זאת יהיו מהרהרים אחריו; כי רק עלילה הם מבקשים) ודברי אני רואה מדבריו וכו' ע"ש. ומי לא יראה מזה ראייה עצומה למה שכתבנו. גם באמרו "ודברי אני רואה מדבריו" זה מורה באצבע איך היה חביב בעיני רשב"י דבר המסכים עם שכל הטבעי והפשט הפשוט במקראות; כי באמת גם בדברי ר' עקיבא יש דרוש הגון, וא"כ כמה ראה את דבריו יותר קרובים לאמת מדברי ר' עקיבא? אם לא בזה בראותו שדברי ר' עקיבא בדברים הללו המה דרושים רחוקים, אבל דבריו המה יותר מתקבלים על הלב, ועל לשון הכתוב, כי הלך דרך קרובה והמסכמת עם שכל הישר. וד"מ: הדרוש של ר' עקיבא על מלה "מצחק" שהוא ע"ז, הוא דרוש רחוק, לא כן דברי ר' שמעון בן יוחאי שלענין ירושה נאמרו דבריו. המה קרובים אל שכל הישר. ולשון הכתוב מעיד לו (כמבואר בהערה הקודמת) גם הדרוש של ר' עקיבא אפילו אהה מכנים להן וכו'.

* פה נראה טעמה מלה זו "וגו" כי עיקר הטובה היא וסוף הכתוב הזה: "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עמ יצחק."

היספיק לחם? הוא דבר קשה ורחוק; כי באמת אם היה ה' מכנים להן אף חלק אחד מאלף מהצאן והבקר הנמצאים, בודאי היה די להם והותר, אבל דברי רשב"י המה דברים המסכימים עם שכל הישר, כי הוא אומר אף אם תמלא בזה בקשתם, או ימצאו עלילה אחרת; כי רק עלילה הם מבקשים.

(ב) כרייתא דספרי (הובא ברש"י בראשית ל"ג פסוק ד'): יש שדורש בקורה זו (על יושקיהו) לומר שלא נשקו בכל לבו, אמר ר' שמעון בן יוחאי הלכה הוא (ר"ל מקובל הוא) בידוע (צ"ל וידוע) שעשו שונא ליעקב, אלא שנכסרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו עכ"ל. ומי לא יראה פה שר' שמעון ב"י העמיק יותר בפשט הכתוב כי הרי נאמר שם וַיִּבְכּוּ, ומי לא יראה בזה שהיה מן א"פ בדרוש רחוק.

ועל דבר המאמרים מהתלמוד — שמסדר מעב"ת — המורים על גדולתו של ר' שמעון ב"י, וגם שהיה בעל נס ובעל מופת, כבר הלא השיבותי לו במכתבי הראשון וגם היום עוד אשנה דברי לאמר: וכי בשביל זה שהיה רשב"י גדול ונעלה מאד על פני דורו, וגם היה בעל נס ובעל מופת לא היה יכול להיות גם חוקר וחכם בחכמת הטבע וכדומה? כאילו החקירה בטבעיות היא דבר איסור, וחלילה לאיש קדוש לחקור בשום חכמה, ומעתה יהיה גדר איש קדוש וירא שמים, "איש משולל מכל חכמה וחקירה" וגדר איש חוקר וחכם בחכמות, "איש משולל מכל קדושה ויראת שמי". מעתה הרמב"ן ז"ל שהיה חוקר וחכם בחכמות ורופא מובהק, לא היה איש קדוש וכו'? והוא הלא נודע ומפורסם בקבלה מעשיות, וכמעט ראש המקובלים וגם מלומד בנסים, וכדומה לו הרבה מהרבנים וכן מהאמוראים והתנאים, שהיו מהם חוקרים ופלוסופים, ור' שמעון בן חלפתא הלא עסקן בדברים היה, האם בעבור זה לא היה איש קדוש? וכן רב אסא שהיה עסקן בדברים, האם בעבור זה לא היה קדוש? והוא הנקרא מופת הדור (וכמו שכתבנו) והיה חכם גם במעשה מרכבה (חגיגה י"ג ע"א). ואדרבא לפי דעת הרמב"ם בכמה מקומות מספרו, אף הנביא אלהי לא יוכל להשיג שפע נבואתו, אם לא ישתדל בתמידות להשיג מידות מחכמת הטבע, וסבת הנבואים בכלל וסתרי המציאות וכדומה, יעיין לדוגמא במורה חלק ב' פרק ל"ב ול"ח. ויעיין היטב מגודל ידיעת משה רבינו ע"ה בחכמת הטבע. שם במורה ח"ד פרק ג"ד, ובפירוש החכם רש"י. וכבר ביאר לנו הרמב"ן ז"ל בריש פרשה בראשית שהמ"ט שערי בינה שאמרו חז"ל שנמסרו למשה המה חכמת הטבע כפי ענפיה עיי"ש, ויראה נא מעב"ת בהדרת זקנים לרון יצחק אברבנאל (פרק כ"א) שישיבת משה רבינו בהר סיני ארבעים יום היה בכדי להשתלם בחכמת הטבע וכו' וכו' עיי"ש.

ועוד אומר על המאמרים הרבים האלה, שמסדר מעב"ת מהתלמוד בענין הזה, הלא רובם ככלם דברי אנדרח הם הנאמרים על דרך המשל והדוגמא וההפלגה והבאי, וחז"ל בעצמם הניחו כלל גדול ואמרו אין מקשין באגדה, גם האגדות חלוקות הן, ולפעמים מן הקצה אל הקצה,

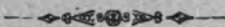
וסתרות אהרדי . והנה ד"ט ר"ש בן יוחאי ו"ל האמור בתלמוד בכמה מקומות שהתורה תהיה עיקר וקבע, והמלאכה עראי, ובברכות דף ל"ה ע"ב ת"ר ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך וגו' (יהושע א') יכול דברים ככהבן ת"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ דברי ר"י, ר' שמעון בן יוחאי אומר אפשר וכו' אמר אב"י הרבה עשו וכו'. הוא בעצמו הלא אומר (והובא במדרש הנחומא פרשת בשלח): לא נתנה התורה אלא לאוכלי המן! ויעיין שם כל המאמרים לפניו ולאחריו, והוא ר' שמעון בן יוחאי האומר (מנחות פרק שתי הלחם) אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך וגו'.

ד) מה שחושב אותי מעכ"ת למהנגד חלילה על חכמת הקבלה בכלל, זו מנין לו? ואומר לו ששנה ברואה, וספרי שחברתי בעור"ה וכיחוד התחלת המאמר (ברף 240) בדרוש זה — על דבר ספר הווהר שאנחנו עוסקים בו, הוא מבטל דברי מעכ"ת בזה. וגם בזה לא צדקו דבריו של מעכ"ת נגדי בדבר הווהר בכלל, היינו שמוחלט אצלי שאין לרשב"י ותלמידיו שום חלק בספר הווהר, לא בן דעתי באמת, כמו שיראה מעכ"ת שם בצד הנ"ל.

ועתה יקרי איש הלוי! כמו שמעכ"ת בקש ממני בדי כבוד סליחה ומחילה על השגותיו נגד מאמרי אלה בדבר ר' שמעון בן יוחאי זצ"ל, כן גם אנכי מבקש מכבוד מעלת כ"ת סליחה ומחילה בדי כבוד, על השגותי אלה עליו בדבר רשב"י זצ"ל.

ויהי נועם ה' עליו, ויאריך ימיו, ונפשו בטוב תלין סלה, כחפצו וכחפצן ידירו הקשור באהבתו

י"ב לעווניזאהן.

תר"ז, פרק בז

פ"ב כ"ה אלול תר"ז לפ"ק.

לריב"ל מהחכם ר' אריה ליב מאנדעלשמאם.

שמוחים לפני שתי אגרותיך מן ח' אדר ומן י"ב אב לראות מדוע עצרתי לך את השובתי על הראשונה, ואיך אשיבך דבר היום על השניה, כי לבי יודע מרת נפשי אז כאשר לא יכלתי לעשות את אשר חפצתי. והנה אבוא אליך בכתב אשר לא כדת, כי יקרת לי למאד, אשר אמרתי כיום אשיאך לדבר אחר, וטובתה אני בך שלא תצא לי קלקלה על ירך. כהיותי לבוש חדשה בחורף העבר זכרתי אותך ואת רמ"א גינצבורג,

שניכם סופרי ישראל, ואשר נמצאו בני עי"ם צבוע להשכיחכם מלב הדור הזה; ותהי דברי אליך אלופי ואל רעך הלו, ואשים לעיניכם את אשר לכם לעשות; בין כה ובין כה נשאני הרוח אל אשר התהלכתי, ויהי בשוכי הביתה וארא כי שמע רמ"א דעצתי, ואתה אלופי, בתם לבך וכדרך כל יושבי אהל לדעת משמר הכוכבים בשמים ולא תהלוכות החיים על הארץ, הלכת בדרך אחר, סביב, סביב, הרחק הלאה מאד; לא אדבר אליך את דברי בעת לבעבור תראה כי שנית, חלילה לי מעשות כדבר הזה אחרי רואי ממכתבך הראשון כי גם קצרה ירך מהושיע לך על אודות המעתיקים: אכן אספר לך מעשה שהיה לדאבון נפשי. כי כבוא מכתב השרים על אודותיך מעבר משם, וספרי רמ"א עם אגרתו הנאוה בענות חן בדרך הישרה, ויבולע גם לו בגללך, וישאר הדבר עד עת מצוא גם לשניכם.

ואנכי בכל זאת התחוקתי, ואמצא תקוה לכם, אשר, אם ירצה ה' את מעשי, לא תאחר מבוא יותר משנים שלשה חדשים; אבל הגד נא מה אעשה לך בעת הבינים, וירי אני קצרה ערנה מעשות לך רב? הנני למצותך עד ה' ארסעניעו, ואת אשר יתן ה' בפי אוחו אדבר. ויהי לבך נכון ובטוח אשר לו תמצא בשורה בפי כי עתה לא התמהמהתי, ואם גם אתמהמה, חכה לה, כי אם רק יתן ה' לי חיים וברכה, לא אשקוט ולא אנוח עד אשר אמצא לך בית נאמן, לבל תהי שרוי בצער בימי וקנהך. ודע אלופי, שאם לא המצא לפעמים במכתבי יושבי הבירה תשובה שלמה על כל שאלותיך, לא תבעם, ולא יכאב לבך, כי הבירה אין בה לא שכחה ולא עצלות ולא מרדא, כי אם אולת יד, ובלתי-יכולת תעצור לפעמים בעד רצון איש, ולעמת זה הם לפעמים בצדיקים גמורים שאומרים מעט וכו' וכבר אמר ר' שמעון בן גמליאל כל ימי גדלתי בין החכמים וכו', ושולם וברכה לראשך מאת מוקיך

אריה ליב מאנדעלשמאם.

Кандидатъ состоящій при департаментѣ народ. просвѣщенія въ Петербургѣ

יום ד' י"ב חשוון תר"ז ארעפסא.

אל כבוד ידיד נפשי היקר הרב המפורסם החכם השלם, דורש טוב לעמו מוה"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י בקרעמניץ.

שתי שנים לא הייתי בכיתי, כי נסעתי עם אשתי לארצות נבריות לבקש מיור ותרופה לעיני, ובכן עזבנו את ביתנו והלכנו למקומות הגדולים בחו"ל לדרוש שם בעצת הרופאים החכמים והמהללים בתבל. שמחתי כעל כל הון יקר, בראותי שבכך המקומות הגדולים שם ידירי

נודף כשמן הטוב למרחוק, וחבוריו היקרים ידועים שם לתהלה ותפארת, ודבים מחכמי עמנו כמו הרב הד"ר גיינער, הרב הד"ר פראנקעל, והרב הד"ר מאנהיימער וכדומה שאלו ודרשו בשלומי הטוב. וביחוד שמח לבי בקרבי כאשר זכיתי לראות בברעסלויא את פני הרב הד"ר לעווע, כמה ימים התענגתי להיות בחברתו, כי לקח אשה שמה ושם אתה לאנגנה לגור שם. האיש היקר הזה שאל ודרש בשלום כבודו, ודברתי עמו טמעמרו הרע, ויראנ ויאנח, ויאמר לי: אם היה אפשר לו לדעת אם מבר את הספרים שהעתיק ללשון אנגליה, הוא הספר אפס דמים, אוי מוכן הוא לשלוח לו חמשים עקעמפלארין, אולי יהיו לו הספרים האלה לתועלת.

הנני אוהבו החכץ בשלומי משה פישל פרידענבערג.

תר"ז פרק כח

כבוד ידיד יקר לעמו. נבר חכם בעו, ה"ה הרב התורני החכם השלם מוה"ר יצחק בער נ"י לעוויונזאהן בקרעמניץ.

את ד"ש במכתבך אל ידידי הנכבד רש"ש ראיתי, ותודה לך כי זכרתי. הלא תדע ידיד יקר כי אשר הגיעוך ע"י בן עירך ר"ו שלחתי לך אחרי צאתי חפשי מכהונתי, ולכן יהי לך כטוח כי גם לימים יבואו אם אשב בסביבה זו, לא אשכח בך. ועתה דבר סתר לי אליך, אחלי גם כותלי ביתך לא ישמעו דבריני בענין הנוכחי, וסוד ה' ליראיו.

באין ספק לקחה אונך שמץ מאשר קרני, ושרש דבר הלא נמצא בי, כי נעשה הכל בסתר. אולם עוד מעט ותדע גם אתה כד"ש, וכי על לא דבר נפילתי לפני בני עולה, אשר כתבו עמל על ספרינו בכלל, ועל ספר העין יעקב הנדפס בוויטאמיר, בפרט, ואשר עוד ידם נטויה להוסיף חטא על פשע להתעולל אתי עלילות ברשע. וברשי מובת עמנו, כבוד ספרינו, גם טובת עצמי, עלה בדעתי לכתוב התנצלותי נוסדת על אדני האמת וצדק נגד כל העלילות אשר נתכנו לספרי ע"י לסכור פי מסטינינו, ולהצדיק בזה גם נפשי בלי דעת און, באשר חובת כל אדם באשר הוא אדם להצטרך לפני הממשלה. אולם צר לי מאד, כי בכל הימים האלה תלאות רבות סביב שתי עלי, המון טרדות עסקי ביתי סבבוני, עד אשר אני מוכרח ללכת ולנוע ממקום למקום, והומן כצל אחרי הולך וחולף, מלבד זה מלאתי כעס ועצב, בהיותי טורף בלי חשך על לא חמס בכפי, ומלבד זה נברה עלי מחלת הרעמטאיוס, היא תשבת מנוחתי ולא תחנני שבת על כסא אף שעה שלמה

כד אלה מנעוני עד כה לבצע את אשר זמתי, ולענות דבר על אפניו, בשגם יש לי, בחסד אל עלי, רב ענין ומלאתי מלים כאבות חדשים להשיב על דברי רוח היוצאים מפי מסטינינו, אשר משנים קדמוניות הציקו בהם לאחבי ושפכו בוו על דברי חכמינו ז"ל, הן כבר המה כתובים על ספרים שונים, כן בלשונו הק' וכן בלשונות לועזיות, אך מן ההכרח לשבת איזה זמן בודד במועדי לקבץ הנפזרות ולהביא הכר בספר בסדר נכון, אשר זה לי לע"ע, כאשר הגדתי מעלה, מהנמנע. וברעתי כי אומנתך תורתך זולתי, כי הרבה מענינים כאלה כבר באו בספריך אשר חברת, לכן אמרתי לפנות אליך בזה הענין ואגיד לך:

(א) נשענתי על אמון רוחך ותומך להאמין בך ולשלוח לידך פה מוסגר פתשגן הכתב, והוא פתגם המלך, הבא הנח בסוד, ואשר על ידו נעתקתי מעל כני, קרא נא במכתב הוה ותראה תואנות אשר בהן רק את נפשי בקשו, ושרשם פתוח אל מי אכזב, ולכן אם נתחקה עליהם הלא כרוב יבלו, ועממם יחד שם רשעים האורבים לרם נקי חנם, ומשימים דופי בתורת ה' וחושבי שמו אשר על כל מוצא פיהם נחיה מימי קדם, בכל תלאותינו על פני האדמה.

(ב) ולכן יריד יקר, אם בכחך או כן עתה למשוך בקסת סופר, עשה נא למען אהבתך לאלהיך, עסקך ותורתם, ואולי גם למעני, קח לך מועד לשפוט מישרים, ולכתוב נגד כל ענין וענין התנצלות בלשונו הק', ובאשר התואנות בנייר המוסגר פה, כאשר רואה הנך באו בכלל בלי מראי מקומות בספר הע"י, אך למען הקל מעליך העיון, עמלתי למצוא מחשבות הכותב במקומם, וצינתי בפנים המכתב באלפא ביתא עברית, ובצדו הבאתי המאמרים כהוויתן, אשר יכולתי לבוא עליהם, ואלה אשר נעלמו ממני יוכל להיות אתה הגיע אליהם ותמצאם, או תוכל לענות עליהם בכלל.

(ג) ואנכי, בהניה לי ה' כמעט מרגזי ועצבי, לא אשקוט עדי אעתיק גם דברי עד ספר, כאשר יחנני ה' דעה, כי לא נופל אנכי מאיש. ולה' תקותי כי פי ולכות בני אדם ישרים ודורשי טובת הכלל שוים המיר ונכונים אל האמת, ואמת מארץ תצמח, או לא אמנע מלהושיט לך גם מפרי עמלי, ולעת כואת אמרתי לשלוח לך העתק ממכתבי אשר אני מריץ היום הוה להחכם ה' מו"ה לפ"ב (כי נקרא לשם בעניני ספרי העברים), בו תראה אפס קצה מחשבותי בענין הוה, גם תוסי ונקיון כפי, — ראה אח יקר גם ראה איך לא העלמתי מטך כל דרכי, ולכן

(ד) לא תעלה סורי לוולתי, וכבוד חכמים הסתר דבר, היה בטוח כי בשלומי גם לך שלום. ויגדל נא חסרך זה האחרון לסתר מעשיך בהיות לאל ידך ונהרצו אלי בלי אחור, בלוית פתשגן כתב הדת, גם ההעתק ממכתבי לה' מו"ה אשר הנני שולח לך היום.

ה) ובמרים תקרב אל המלאכה תשיג את ספרי העין יעקב דפוס ויטאמיר, ד' חלקים אשר נתבקרו על ידי, ותודיעני חות דעתך בענין זה.

הנני אוהבך ומכבדך כל הימים יוסף זייבערלינג.

קיוב, דען 5 טען מארט 1847 (תר"ז).

לריב"ל מהחכם צבי גרינבוים (המכונה פֿעדאראוו).

המשכלת ליבע יאקעלסאהן מויטאמיר הודיעה אותי ממעמדך אשר ברע הוא. אם לא באתי אנכי עד היום אל המנוחה ואל הנחלה, נחלת כהונה, כי עוד לי להיות בהאוניווערסיטעט כשלושה חדשים, בכל זאת התאמצתי בכל כחי לקבץ למענך מסמורענטין העברים איזה רויכ להיות לך לעזר. בראשון לחדש מארט שלחתי לויטאמיר על שם ידידנו קוילישער י"ג רויכ, ועתה לך בעצמך על שמך עוד חמשה רויכ. אקוה כי כבר קבלת גם הי"ג רויכ, כי כן בקשתי לשלחם לך בפאסט הראשונה. אם יצלח בידי או אשלח לך עוד כחמשה רויכ כאשר אקבצם, כי כן הבטיחוני איזה אנשים לכבדני מהונם.

המשכיל מאנדעלשטאם כתב למענך להצענוור שלנו זייבערלינג לבקש מאתו כי יתן לך איזה שרות וכהנה בבתי ספר העברים העומדים להבנות. זייבערלינג אמר לי לשאול את פיך אם בכחך למלאות כהונת רוססיש (вступить въ русскую службу) (כי כן אמר לי אשר שמע מרבים כי חולה הנך ולא תשיב רגליך מפתח ביתך חוצה). ע"כ הודיעני ידידי בפאסט הראשונה מה הוא ברעתך בדבר הזה. אם לא נס עוד כחך, גלה נא את אוני ואודיע לזייבערלינג, אולי יצלח בידו באמת לתת את שאלתך ובקשתך, ולמלאות בקשת מאנדעלשטאם.

חפצי לעשות הכרה עם האיש הזה מאנדעלשטאם. אתה תדע אותו כפי הנראה, וכל מעשיו. אם כן איפוא יודעי הודיעני מה הוא ומה שיחו, אם יש בו ממש, ואם הוא איש הגון ויודע, חפצי כי תדבר עמו בפאסט הראשונה אודותי, ותגיד לו מי אני, מה למדתי, תכונת רוחי וכל אשר תדע ממני, והיה כאשר ארע כי כבר נתת ערותך הטובה עלי או אכתוב אליו מכתב, כי צורך לי לעשות עמו הכרה מכמה מעמים. אקוה כי לא תשיב פני ריקם ותטהר לכתוב אלי בדבר הזה, אם יש ביכלתך העתק נא מכתבך אליו במכתבך אשר תכבדני בו כי קבלת המעות ועם תשובתך על דבר הכהנה, הלא תרע כי בשלומי לך שלום. מדעתי כי טוב היה מאד אם היה ביכלתך לשוחח לו את מאמרי בדבר הנבואה והשיבוית על יש"ר, אשר

יש בידך זה כמה, כי אז ראה מה שרש נמצא בי ומה כחי בשפת עבר. הודיעו כי העתקתי את הספר ירושלים (מדעתי כי ראית קצת ממנו), כי עתה אני בהאוניווערסיטעט, בפאקולטעט פֿהילאזאפיע וברומה, גם תגיד לו כי כבר בן שלשים אני והלאה.

התאמץ נא ידידי וחגור חיל וכתוב מכתב לי גם למאנדעלשטאם ביחד

ידיך ואוהבך לנצח פֿעדאראוו.

בית ג' רחומים הר"ז קארלין.

לכבוד הרב החכם הנודע לשש הי"ד יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

ידעתי כי אדוני שמח בטובת עמו וחפץ באשרו, על כן מלא לבי לחלק לו מהענג אשר שבעתי בהיותי אורח בעיר מינסק, זה כשבועים לפנים, בראותי אה אחינו הולכים הלוך וגבוה להשכיל בלמודים, קרעו את ספר כריתות אשר כתבו המתקדשים לתת להחכמה ויכתבו לה ספר ארוסין, שם חרות באותיות גדולות: לפקוח עינים עורות. בהתלמוד תורה מצאתי כמאה נערים ובמדרש האורחים כמאה וחמשים, לבד מבני הסוחרים אשר להם בית הספר מיוחד. כלם לומדי מקרא עם העתקה אשכנזית, הלמוד, שפת רוסיא, חשבון ומדידת הארץ, מתנהגים על צד היותר טוב למלאות תכלית הנדרש מהממשלה ותכלית היריעות הנלמדות שם, דמעוה ניל נולו מעיני לראות כזאת מבטן ליטא אחרי בלוחה, הסדר נעים וההשגחה נפלאה ואת כל אלה עשתה יד נזיר אחיו, גביר ומשכיל במדעים ולשונות הרב ר' דוד בהגביר המפורסם ר' אהרן לוריא. הוא הרים קרן בית הספר הראשון אשר יסדו הגוים ברצון הממשלה, אף הוא יסד, והולך ובונה את הבית ספר השני אשר לאורחים, לא ראיתי כמוהו נודב עתותי חייו לטובת עמו ולטובת ילדים אמללים. משכים ומעריב בעין שוקדת, ביום השבת הוא מגיד לפניהם ס' מסלת ישרים כהסברה נכונה, כל בווי השכלה אשר שם מקנאים את ערך הסדר הנעים והנהגתו הטובה, ולא חשך סמנו המיניסטר מכתב תודה בעד פעלו, הגדתי לו כי אספר לכבודו את ההדר וראיתו מלא רצון בזה, כי חפץ מאד לקנות לו הכירות כבודו, ולבא אליו בשאלות איון

* הספר הזה נדפס עוד במי הממכר, על הוצאותיו בעיר וויען, בדפוס של געארט ברעט, תחת העגמת הרב החכם ר' פרץ בן משה סמאלענסקין, ולא הפך להציג את שמו מפורסם כי אם שם: "שוחר טוב לישראל".

המו"ל ספרי ריב"ל.

פרטים לטובת בתי הספר, לכן בי אדוני! למען בקשתי ולמען הטוב שיסוכב מזה, ייטיב נא לכתוב לו תודה על טוב פעלו ולאמצהו בברכה ולהרשות לו לפהוח שערי קארעספאנדעניץ, ובוה תמו דברי עבדו ואוהבו צמא לשלום

קלמן האכבארג.

ב"ה א"ח פסה תר"ו קרעמניץ.

החיים והשלום ליריד נפשי החכם וסופר הגביר הנכבד ארון יקר מאד נעלה, דומיה לו אך תהלה, כבוד מויה בעריש טראכטענבערג נ"י

מכתבך היקר והנכבד הגיעני, גיל וששון הרני, ישע ועוו הלביושי, אך באחת הלאני בראותי בו, כי לא כלכלתי — במכתבי הקודם — די באר מלי, כי לא פרש בו מהקבלה שנה שנה, זה לי שש שנים, ממסת גרבתך שלשה ר"ב, ומגדת אלופי הוא אהובנו יקרנו השר אפרתי שבעה ר"ב. דע חביבו! כי כל זאת לא נעלם ממני, ולא מש מזכרוני, ותודה לכם המיר בלבי שמורה, ועל שפתי ערוכה, ואיך אשכח שר נדיבים ממנו אינק? הן כל מטיבי מעודי עד היום כלם חרותים על לבי, גם בחרט אנוש כתובים בגליון באצבע ממני. ודע כי ספות מתה ער אחת משנה ממך ארון יקר לא חפצתי, ולא עלתה על לבי, מתנתך לשנה שלשת השקלים, שלשת ככרי כסף הם בעיני, איכ אפוא תשאלני ומה חפצתי ממך ידירי במכתבי הראשון? „שלש רגעים בשנה הקדיש למעני" זאת חפצתי מקדם ומאו, ואותה אבקש לי ממך ארון רב חסד גם היום, יען נתנך אלהים לנכבד בעירך, וגביר לאחינו הגרים שמה, ולהיותך מודעי ורעי מנעורי, ע"כ פניתי אליך, כי אין זולתך לגאול! והיתה שאלתי מאו שתדבר בחסרך על לב הנדיבים המישרים ארחותם בעירך, שגם המה בחסדם יצערו בעקבותיך, לכלכל את שיבתי, ולהקל מעט את מחלתי, עד יום אשאף כעבד צל, לבוא אל המנוחה ואל הנחלה מקום מגורת אבותי. והנה זה לי שש שנים אשר שמחתי אליך כפי ואתנפל לפניך בדבר הזה, ואדוני עד הנה לא עשית מאומה בדבר הזה, ותישגהו על ברכיך וירדם עד כה. הה שש שנים! לא יום ולא חדש הוא, כי עיני לישועתך, ותכלינה שש השנים באפם תקוה.

ועתה אלופי ומיודעי! קחה נא עוד הפעם את האגרת הקרומה בידך, שים עיניך בה, ועפעפיך יבחנו דבריה, או או תראה, כי דברתי אליך נכונה גם לא היה מבטי לשפוך חמתי על ראשך, כאשר אמרת עם הספר, חלילה לי מאון! חמות תרה על קדקד אויבי ה' ומשנאיך, וחסד וברכה מלא חפנים.

יריקו השמים מעל, עליך שר ישראל, ועל כל הנלוים אך, וחיים ושלום עד העולם.

ובוה אשים קנצי למלין מהעדר אונים, כי קשה עלי השיבה והכתיבה, ולכן אם שניתי מה באמר במכתבי הקודם או בוה, אתך הסליחה אדוני יקירי! והואל לדון אותי לזכות, כי כל מעיני נסתרו, וראשי כמטיל ברול, וכל עצמי יכאיבוני, ואשא ואסכול מוסר שדי אלהי עושי, יהי שמו הגדול מבורך!

היה בטוב אלופי! וקוה לקבל ממני אי"ה בעבור איזה ימים עוד אגרת תשובה על עצתך היקרה לבוא לעיר אדעסא מקום משכן כבודך, ולע"ע הנני להביא לך תודה וברכה חלף עצתך זו הנכונה, כי בוה ראיתי כי נגע בלבך המהור מעמדי כי ברע הוא, וואל ה' ויוסף לך חיים שלום וברכה כחפצך וכאות נפש אוהבך הקשור כך כל הימים

יצחק בער לעוונוזאהן.

ה' אייר זר"ת.

כבוד הרב החכם הכולל, אשכול המדעים מופלג ושגון המפורסם מו"ה י"ב לעוונוזאהן.

קמנתי מכל הכבוד אשר עשית לי חכם נכבד, במכתבך הנמסר לי מירדנו ה' פיעדאראף, ואני אחר מהמון העם, נושא משך כהונה כברה באין מרגוע, סבלה ימי ועתי היקרה בספרי מוסר, פלפול וקבלה החובלים הנה חמרים חמרים, ומורף נפשי באף מגידים על רעיהם חסד ויראת שדי יעוובו.

כמקרה הכתוב באגרתך גם אני קרני, כי אף אנכי מאז שמעתי שמעך ראיתי פעלך בקרב עמנו חודעת, בנתי לרעך מרחוק, יקרה גם נכבדת בעיני, אך כל ימי שבתי פה לא היה סבה נכונה לקרבתנו אשר חפצנו, עתה ברצות ה' דרך שנינו, הנני מודיעך, כי בטרם עוד נקראתי בגללך מדורשי מוכתך, עניתו לשואלי פה דבר, המלצתי טוב וכן בערך כיאה לך, ולה' תקותי כי בהמשך הזמן אוציא לאור מגמתי.

בדבר הכהנה למענך, דע יקירי כי היא קלה ונקיה, כאשר יודיעך בפרט ידירנו ה' פיעדאראף, ושגיא-כח יחזק יודך הרפות וברכיך הכושלות יאמץ. המצור והבטלה (?) הרפו לפע"ד מיתרי בריאתך והכשילו כחך, אשר אתה כליה כלה על ערש יצועך אוית למושב לך כל ימך, ובהניח לך ה' ממצוקתך, ההרוחה וההנועה יקיסוך, וירעת כי שלם נוך, ופקדת רוחך ולא

תחמא, ולכן שלח נא דברך הנה, כאמור במכתב ה' פ', ותרפא, ויודע לך
אשר אדם אתה ללון ביקר, ולא לשבת בית,
קח נא הבטחתי, כי יקרה אהבתך לי, והנני אוהבך סכנך ומקורך
הדורש טובך בלב ונפש וטוב לעמו יוסף זייבערלינג.

פראסקוב 2 מייא 1847 תר"ז.

לכבוד ידידי הרב המהלל מליץ מפואר חכם ומופר מהיר דורש
טוב לעמו ורצוי לרוב אחיו מו"ה יצחק בער נ"י שלום!

במנחתי ההולכת לפני אמרתי אכפרה פני אדוני להסיר תלונתו ממני,
כי בושתי וגם נכלמתי להרים עיני מול פני כבודו. מדעתי כי אשמתה גדלה
סאד, בשמעתי צרת נפשו ורבות אנחותיו מתוך ערש דוי בחליו, בהתחננו
במכתבו אלי לסעוד לבו במשען לחם ולא עניתיו. אף לא קדמתי לשחר
פניו בזמנים המאוחרים לדרוש ולדעת שלום מצבו ומעמדו. ולמה ארבה
בהתנצלות וסבות אשר עצרו בעדו מלהיטיב עמו, הלא את כלם ישא הרוח,
ולא יועילו כלל לצדקני במשפט עמו. והאמת כי השכחה וההתרשלות מצדי
המה היו בעוכריו; וכפי המורגל בפי המון: שהשבע אינו מניח לו לאדם
להאמין ברעבון חברו.

ידעתי גם ידעתי שלא יצאתי ידי חובתי נגד כבודו ונגד אנשים ישרי
לב (המעטים במספר ונגד יכתנם) המבקשים לחוק ידיו הרפות למען יחליף
כח עור בימי זקנתו לעבוד עבודתו עבודת הקדש, ולשאת משאת העם על
שכמו להמליץ בעדם לטוב להם, כאשר עד כה היו ידיו לאל אמונה, והקדיש
כל עתותיו רק לטובת עמו. אמנם חלילה לך אדני לחשדני כי מודון לבי
או להקל בכבודך, ואת עשיתי, חי נפשי! יקר כבודך בעיני כמו או כן עתה
לא אשקר בכריתי ולא אבגוד באהבתי לך לעולם, כי על אדני אמת נוסדה,
ורוח עושים לא ישלש בה להרסה ממצבה. אכן האמנתי כי גם אתה אדוני
עורך מחזיק בתוספת אהבתך אלי, וזה יהי לי לאות נאמן כי לא שנית, אם
אם בא הבוא לכבדני באמרותיך הנעימים ותחנני בסליחתך או אדע כי חפץ
תחפוץ בי.

אוהבך המתכבד בכבודך וחפץ קרבתך כל הימים יהושע הארענשמיין.

תר"ה. פרק כמ

מכתב מהרב הגאון מו"ה ישראל אב"ד דק"ק בייטהען בארץ
פרייסען, ובו שאלות בספר ב"י, מה שכתב להמופלא מוהרמ"פ
מרובנא, והוא שלח את המכתב הזה לריב"ל המו"ל.

ב"ה בייטהען כ"ז סבת תר"ה לפ"ק.

לכבוד ידידי הרבני השלם כ"ה מרדכי פ' שלום!

הנני משיב לירידי את הספר בית יהודה, אשר היטיב עמדי להשאלני,
התענגתי מדי קראי בו, כי הוא מלא חכמה ודעה, והוא מעיד על רוחב
בינת לב המחבר מלא תורה וחכמה, ואם אמנם בקצת ענינים, רחקה דעתי
מדעה המחבר, וביחוד כמה שהרבה והגדיל כבוד חכמינו עד בלי די, לתת
התורה בידם כחומר ביד היוצר, למשרי קמרין ולהתיר איסורין כאות נפשם,
ומדעה זו צ"ח הודון פרח מטה הרשע בעו"ה במדינת אשכנז, עד שקמו
אנשים כופרים וודים לעקור כל התורה ער היסוד בה, באמנם כי הם מורשים
לשנות כפי הזמן והמקום, כגודע. אף גם זאת חלילה לי לחשוב את המחבר
כאחד מהם, כי הוא ביראת ה' כל מגמתו להגדיל תורה ולהאדירה, ולא
הרשה להתיר ולשנות, כי אם לחכמים מוחזקים בתורה וביראה, אשר דבריהם
נשמעים לכל ישראל בכלל כדרך שהיו הסנהדרין בימים קדמונים, ומחכמים
כאלה לא יצא משפט מעוקל.

ואשר בקש ירידי לרשום לו בכתב איזה דברים שאמרתיו לו בעל פה,
מה שנראה לי להעיר באיזה מקומות על דברי המחבר, הנני נדרש לשאלתו,
ואך דברים מעטים ובקצור נמרץ ארשום למען תהי לו למוכרת, ולי לערה
כי עיינתי בספר הזה הנחמד, והיה בזה שלום ממני ירידו הר"ש הק'.

ישראל אב"ד דק"ק בייטהען.

צ"ד 18 בהערה, וז"ל: „ופליאה נשגבה בעיני, כי עוד לא היו השבעים
זקנים בהיותם באילים שהיה תיכף בצאתם ממצרים, והע' זקנים נבחרו בשנה
שניה לצאתם ממצרים בהיותם בקברות התאוה כעדות הכתובים וכו' עכ"ל.
ופליאה נשגבה בעיני על החכם הזה, איך שכח מקרא מלא בפ' משפטים:
ויעל משה ואהרן ושבעים מוקני ישראל, (ולוקנים אלו היה להם איזה התמנות
ומשמרת מכואר במס' ר"ה כ"ה ע"א עיי"ש) הרי שכבר בשעת סתן תורה
היה להם שבעים זקנים. ומה שהוצרך למנות ע' זקנים בקברות התאוה, אם
שהיה התמנות הוקנים האחרונים שונה מהתמנות של ראשונים ומשמרתם

של אלו שוה למשמרתם של אלו, או כדברי חז"ל בילקוט בהעלתך רמו תשל"ו בהראשונים אתו לסבות האמורות שם. עכ"פ אין כאן קושיא על דברי חז"ל: צד 20: ויהי במלך מיטום על רומי וכו' גם ירושלמי ובהמ"ק החריב עכ"ל. שלא בדקדוק כתב כן. כי בשעת התורבן עדיין לא מלך מיטום כ"א אביו אספסונוס כמבואר במס' גיטין ומיטום לא מלך כי אם כשמונה שנים, אח"כ אחרי מות אביו כידוע בקורות העתים.

59—56 פרק ל"ה: כל מה שכתב המחבר בפרק זה ועוד במקומות שונים וכיחוד בפרק נ"ה דהיינו א) שהתורה בבאור רחב בע"פ לא היתה מסורה רק לכהנים והיה אסור למסרה לישראל רק ריחודי סגלה. ב) שתורה שכע"פ היתה כתובה על ספר אצל הכהנים והיא הנקראת, "משנה תורה" שעליה נאמר: וכתב לו את משנה התורה הזאת, כל אלו דברים חדשים לא שערום קדמונינו חכמי התלמוד אנשי הקבלה, גם לא שמענום בלתי היום מהמחבר הזה אף אין שקול הרעת מכרעת כדבריו. שבמס' עירובין דף ג"ד גבי כיצד סדר משנה, נראה שכל מה שלמד משה לאהרן וזקנים למד ג"כ לכלל ישראל, והרי ראינו שהעמיר השי"ת את יהושע במקום משה ולא העמיר אחד מבני אהרן הכהנים תחתיו, אלמא? שלא היה חפץ ה' למסור התורה דוקא לכהנים, וכן הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שמהם נשתלשה הקבלה לא היו כהנים, ועתניאל בן קנו שאמרו עליו חז"ל שהחזיר הלכות שנשתכחו בפלפולו (הרי א"כ היה בקי בשקלא וטריא הרחבה) וכל שאר השופטים עד עלי הכהן לא היו משבט לוי (עיי' סוכה כ"ז ע"ב) ובכל מ"ח נביאים שעמדו להם לישראל לא היו כ"א כהנים מועטים. ואע"פ שאמרו ז"ל (יומא דף כ"ו) לא משכחת צורבא מרבנן דטורי אלא משבט לוי, דכתיב יורו משפטיך ליעקב וכו' הא תני נמי יששכר ומה שמתלק המחבר בין קודם שמואל או אחרייו אין לו ראיה. ועוד משמע התם בכל שבט לוי בכלל ולא הכהנים בלבד, וכן משמעות הכתוב שהרי: "האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו" חוזר על הלויים בכלל לא על הכהנים, ועליהם הוא אומר: יורו משפטיך וגו' גם אין דעת התלמוד שלכך לא מורי אלא שבט לוי, לפי שלהם לבד נמסרה הקבלה, דא"כ מאי שנא יהודה דטורי ולא סליק לוי אליבא דהלכתא כמובן, אלא סייעתא דשמיא היא שוכו לה לוי ויששכר מטעם הגלוי ותוכן לבות בלבד, וכדרך אמרם: אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא סייעתא דשמיא היא. ואם אמנם נודה שהכהנים היו מוכשרים יותר להיות מורי הוראה ושופטים, לפי שהיו פנויים מכל עבודה ואשי ה' ואכלון, גם נודה שלא היו מוסרין סודות התורה להמון עם כמאמרם: ככשים ללבושיך, וכדרך שאמר ר"ג כל תרמיר שאין תוכו כבדו אל יכנס לבהמ"ד. אולם שנאמר שהיה אסור למסור באור רחב למי שאינו כהן, והוא דבר שאין הדעת סובלתו, כי התורה תפקד לכל, לכל איש ירא ה' הרוצה ללמוד לשמה, ואין התורה ירושה לכהנים בלבד, ומה יפה אמרם ז"ל הובא ברש"י (דברים כ"ט ו' ג') אותו היום שנתן משה ספר התורה לכני לוי, באו כל ישראל לפני משה,

אמרו לו: משה רבינו! אף אנו עמדנו עד הר סיני וקבלנו את התורה וניתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך ענינו וכו' והיה משה שמח בדבר וכו' עיי"ש. והיו הדברים כפשוטן או לא. ראינו מכל דברי חז"ל שלא עלתה על דעתן שיהא לכהנים יתר שאת בהורה, ואלו היה כדברי המחבר, איך יתכן שנשתכחה הקבלה הזאת שנמשכה לדעתו כמה מאות שנה (מימות משה עד שמואל) ולא נשאר לה שום רמו זכרון בדברי חז"ל. ומנהג זה שכתב המחבר לא היה נוהג אלא בכהני האלילים המתעים את העם בתרמיתם. לכן אסרו את התלמוד להמון העם, ומנעו מהם סודותם כמפורסם בכהני מצרים לכל יפקחו העם עיניהם ויבינו ערמתם. לא כאלה חלק יעקב, כל איש בר לבב מישראל ראוי לכל סודות התורה כיד ה' עליו, לבר בסודות המרכבה ומ"ב שהתנו בהם תנאים מיוחדים, אבל זולת זה לא מצינו מעולם שום איסור ללמוד וללמד את כל דברי התורה בפרמיה ודקדוקיה, ועל המחבר להביא ראיה לדבריו והוא לא הביא ולא יביא לעולם.

גם מה שכתב שהיתה תורה שבע"פ כתובה על ספר והיא הנקראת: משנה תורה, אינו נראה ג"כ מטעם הנ"ל שאיך נשכח כל זה, עד שדרשו חז"ל ההפך מטקרא שבתורה: כתב את הדברים האלה, ולא תורה שבע"פ, ועוד איך צותה התורה למלך שיכתוב לו את משנה התורה הזאת, המצויה אצל הכהנים, ולא פירש בתורה בשום מקום שהיה אצל הכהנים משנה תורה כזו, שהרי (דברים ל"ד כ"ד) נאמר: ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת, ויצו משה וגו' לקוח את ספר התורה הזה, ולא ניכר שכתב "משנה תורה" ולא מצינו שכתב תורה אחרת חוץ מזו אלא ודאי שלא כתב כלל פירוש התורה, ומלת "משנה" כדברי המפרשים העתיק מלשון "שני" ומה שנאמר: מלפני הכהנים הלויים הקפידה התורה שיעתיק המלך ספרו מהספר הננו ומשומר אצל הכהנים, שהוא בודאי ניצול מכל שגגה ומעות, מכל תוספת וחסרון, משא"כ בספרים שבין שאר העם, כבר אפשר שיפלו בו נוסחאות מוטעות משא"כ בכהנים הוהירם וזריו, וגם הספר קרוש ומינה בארון, ולא יעזו אנוש מעולם לשנות בו שום שנוי. שוב ראיתי שבס' גן נעול כתוב גם כן בפירוש "משנה תורה" ברעת המחבר, אולם הוא לא כתב שהיתה תורה שבע"פ כתובה אצל הכהנים, ועליו נאמר, "על ספר" וגו' אלא שהכהנים יסמרו למלך על פה הבאורים שעל ספר התורה והוא יכתבם עי"ש. ואנכי הנלע"ד כתבתי.

70 פרק מ"א. מה שגדר המחבר וחקק שמלות, "תורה והוראה" לא נאמרו אלא על החקים שאין להוסיף עליהם, ולמוד" לא נאמר אלא על המשפטים שיש להמציא בשכל ויש עליהם מופת שכלי, הנה מצינו רבים יוצאים מן הכלל (דברים ו' א') וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה וגו' ללמד אתכם, הרי מלת ללמד חוזר גם על החקים, שאל"כ היה לו לומר ללמד ולהורות. ונאמר ההלים קייט, י"ב ק"ו, ע"א, קל"ה, קע"א, ובין למוד על

החקים. ומצינו גם במשפטים לשון הוראה (דברים ל"ג י') יורו משפטין ליעקב (תהלים קי"ט) ממשפטיך לא סרתי כי אתה הורתני. וגם בדברי חז"ל (ברכות דף ו' ע"א) דין היינו הורה, הורה ר' טרפון כלור (כ"ט פרק הוהב) ובפרשת עריות נאמר את משפטי תעשו ואת חקותי תשמורו, ושמרתם את חקותי ואת משפטי, הרי שקרא איסור העריות חק ומשפט, והנכון בזה מה שכתב המבאר לנתיבות השלום על פסוק וישמור משמרת מצותי חקותי ותורת עיי"ש היטב. ומה שכתב עוד המחבר שלכך לא בא במשנה תורה באור במצות הכהנים, לפי שאסור להוסיף במצות האלה ע"כ. תמה אני, שלפ"י לא היה ראוי שיבוא שום באור על כל מצות החקים בכלל, שהרי על כלם אין להוסיף, והרי בא פ' עגלה ערופה, יבום, כלאים, פסולי המוקדשין, מעשר שני ובכורים, ובהנה רבות נלאיתי מלספרם.

99 פרק נ"ח. — הערה ד': מ"ש שספר דברים, הוא משנה תורה, היתה כתיבתה אסורה לכלל ישראל. לפי שזה בכלל תורה שבע"פ. הגה זה אומדנא בעלמא בלי שום ראיה לדבריו, ואין הדעת נותנת כן. שהרי ס' דברים נאמרו בו תוכחות ואזהרות יותר מכל שאר הספרים, וגם הרבה מצות שלא נתפרשו בספרים הקודמים, ואיך נאמר שהעלים ספר זה ואסר לכתבו לישראל, ואיני רואה בשום אופן, איזה הפסד יוכל להניע להאימה ולדתה ע"י פרסום ספר הזה, והרי אדרבא כפי הקבלה צותה התורה לפרסם ענינים הרבה מזה הספר להמון עם אנשים ונשים וטף שהוא מצות הקהל. ודעת חז"ל בודאי אינה כדעת המחבר, שהרי הוציאו מצות כתיבת ס"ת לכל איש מישראל, מן הכתוב: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, והיינו לפי שאין כותבין התורה מגלות מגלות, וא"א א"כ אמר שיכתבו השירה בלבד כל' שיכתבו כל התורה שיש בכללה גם השירה, כמ"ש הרמב"ם בהל' ס"ת ואחריו כל הפוסקים, וא"כ איך יתכן שנאסר להם כתיבת, משנה תורה" שבה השירה ועליה עיקר המצוה בכתוב אדרבה היה מקום לומר שכתובת משנה תורה בלבד מצוה ולא שאר הספרים כמ"ש בשו"ת שאגת אריה סי' ל"ה, אבל לאסור כתיבת משנה תורה אי אפשר בשום פנים לדעת חז"ל.

ומה שאמר עוד שהספר אשר נמצא בבית ה' בימי יאשיהו היה ספר משנה תורה לפי שלא היה מצוי ביד העם, משא"כ שאר הספרים אי אפשר שנשתכחו ע"כ. גם זה אינו נראה, דא"כ מה כל החרדה שנתחדש לו ע"י מציאת הספר, שהרי משמע מהכתובים שע"י מציאתו זו נודע לו שעברו ישראל על דברי הספר, כמבואר במלכים כ"ב כ"ג ובדברי הימים, והלא כל התועבות שנעשו אז כתובים באר היטב בשאר ד' הספרים, וכן מה זה שאמר: עשו פסח ככתוב על כפר דברי הברית הזה, והלא מצות הפסח מבוארת בשאר הספרים, אלא ודאי שהתורה בכללה נשתכחה אז ע"י המלכים הרשעים.

101 פרק נ"ז, המחבר הסכים לדעת המאמרים, שהתורה ניתנה בכתב עברי, וכ"כ בפרק ד', והוא מחלוקת ישנה בין חכמי התלמוד וגם בין החכמים האחרונים. אולם לפי דבריו, שלא ברקרוק ב' לעיל צד 18 שע"י תערובת

הכותים עם בני ישראל נעשה אומה חדשה ועל ידה כתב חדש, שהרי הכתב הנשאר לכותים ונהוג ביניהם הוא כתב עברי כמ"ש המחבר עצמו לקמן פרק צ' ועיין מאור עינים פ' נ"ו מ"ש בשם הרמב"ן וכתב עברי הוא הכתב הישן שבו ניתנה תורה ואיננו א"כ כתב חדש. ואפשר כוונתו שע"י הכותים נעשה ליישראל כתב חדש דהיינו כתב אשורית, ושימטו אויל שב' בפרק צ', שהנהיגו כתב אשורית, כדי להפרד ע"כ מן הכותים, וא"כ הכותים הם הגורמים כתב חדש לישראל.

125 פרק ס"ג הערה, וז"ל: ואני בעניי לא אדע לכיון מנ"ל לרשיי ז"ר שאמר שם שהיו מודיעין להם אותן שבאו מן הצרות, דא"כ מה רבותא היא? עכ"ל. ואני מתפלא על החכם הזה, איך מצא הוא ידיו ורגליו בסוגיא הזאת דיבמות דף י"ד והלא דברי רש"י מבוארין שם באור נגלה אין לנמות ימין דשמאל, ומי יתן ואדע, איך אפשר לפרש דברי התלמוד באופן אחר שלא בדברי רש"י. וגם אלו דברי רש"י איך יעלה על הדעת באם שנחלקו באיזה דין זה אוסר וזה מתיר, ולדעת האוסר הוא איסור דאורייתא, שיעבור על מה שהוא אסור מן התורה לדעתו, כדי לעשות נחת רוח לאיש החולק עליו מפני דרכי שלום (אם לא שהחולקים רבים שאז בטלה דעת היחיד עפ"י צווי התורה: אחרי רבים להטות, וחייב היחיד לשמוע לדעת הרבים אף להקל נגד דעת עצמו). והרי אמרו (חולין קי"ג ע"ב) חס ל' לורעא דאבא דלוספו ליה מירי ולא סבירא ל', וכן הסכמת הפוסקים, דמי שנוהג איסור באיזה דבר, לפי שלדעתו אסור מן הדין, אסור להמתיר להאכיל הרבר להאוסר (עו' ב"ר ס' קי"ט ובש"ך שם כ'). ודוקא פת עכו"ם התירו משום איבה לא שאר איסורים. ומה שהק' דא"כ מאי קמ"ל, תמה אני, שהרי אמרו שם, להודיע שהיו נוהגים אחוה וריעות" כלומר שלא היו קנטרנים ושונאים וא"ז, ולא נהבוננו לקבוע כדעתו בעל כרחו, אלא אעפ"י שבני הצרות היו כשרין לדעת בית שמאי, מ"מ כיון שלדעת ב"ה הן ממורים היו ב"ש מודיעים לב"ה כדי שיפרשו מבני הצרות, והיו נוהגין כבוד לדעת החולקת עליהן, וכן ראוי לכל יראי אלהים החולקים לשם שמים לנהוג אחוה ורעות, ודבר גדול השמיעונו השלמים הללו, ברוך שכחר בהם ובמשנתם. שוב ראיתי שהרגיש המחבר בזה בהערה בסוף הספר ורצה לתקן, ולא עלתה בידו, וכל דבריו פטוטי מלים בעלמא, שאין כאן שקלא וטריא בזה, אדרבא מתחלה רצו להוכיח שלא עשו ב"ש כדבריהם דאל"כ אמאי לא נמנעו וע"י אמרו דלהכי לא נמנעו משום דמודיעי, אבל מעולם לא עלתה על דעתם שמשום דרכי שלום לא נמנעו? ומה שהיה סבור מתחלה שלא עשו ב"ש כדבריהם, היינו משום דב"ה רובא ודוק.

145 פרק ע' בהערה. מ"ש בשם הריב"ש סי' קע"ז לא נמצא שם,

י' הלל בפירוש אמרו עס בגמרא לקיים והאמת והשלום אהבו ומבואר יותר בתוספתא.

אבל הוא בסימן קע"א, ומה שתמה על הריב"ש, המעיין שם יראה דלק"ט, שכבר העיר שם שמצינו שהגדילו חו"ל לפעמים בחומר עונש איהו דבר לאיים ולגזם, ומלבד זה אין חימר העונש של העובר במזיד ראייה שיהרג ואל יעבור באונס, שהרי בעכו"ם, ג"ע, וש"ד חייב למסור נפשו אבל אבזריהו כמבואר בפוסקים, ואעפ"י שאם היה עובר במזיד לא היה חייב אלא טלוקת גרידא ושבת שהמחללו במזיד חייב סקילה נדחה מפני פקוח נפש, לכן אין לנו בזה אלא מה שמנו חכמים (ועי' אבן עזרא שמות כ"ב).

146 הביא גמ' דסוטה בג' מקומות הלכה עוקבת את המקרא, ופירש הלכה היינו מנהג, ולא ידעתי מניין לו זה שיהא המנהג עוקר מקרא מן התורה? וכבר הביא הוא עצמו דברי הפוסקים במנהג עוקר הלכה וירע מה שפירשו בו. ורש"י בסוטה פירש בהדיא, הלכה, היינו, הלכה למשה בסניניו והוא האמת.

147 פרק ע"א הערה. מ"ש שהכותים בזמננו יש להן דין גר תושב, האמת כדבריו, וכבר הארכנו לברר זה בראיות, אבל מה שהביא כן בשו"ת הריב"ש סי' קי"ט, המעיין יראה שאין משם ראייה של כלום, גם לא ידעתי למה לא הביא דברי התוס' ע"ז דף ב' ע"א ד"ה אסור ששם מבואר ממש כדברי הריב"ש.

150 פרק ע"ב. כתב שרביה הכותים אסור כמו רביה דישראל, לפי שהכותים דינן כגר תושב ורביה גר תושב אסור עיי"ש. והמה אני על החכם המהביר, איך עשה שקר בנפשו להדפיס דבר שהיא שקר מזורסם, שאעפ"י שמפשמות המקרא נראה לכאורה שרביה גר תושב אסור, מ"מ משנה מפורשת היא (בבא מציעא דף ע' ע"ב) שליוין ומלוין ברביה לגר תושב, ושם דף ע"א הקשו מטקרא זה דאל תקח מאתו וגו' ופירשוהו, וכל הפוסקים איש לא נעדר התירו רביה של גר תושב, ואף אם כוננת המחבר רצויה, להסיר מעלינו תלויות שונאנו המונין את ישראל על דברת היתר הרביה מאינו ישראל, ובפרט שהיא כונן ספרו להשובת שאלת רוון נוצרי, אף גם זאת, חי נפשו לא טוב עשה להנצל בדבר שקר וכבר אמרו חו"ל (יומא דס"ט ע"ב) מתוך שידועין בהקב"ה שאמיתי הוא לא כזבו בו, ורעי איוב יוכיחו. ומה יעשה המחבר הזה, אם יוכיחו בו דברי התלמוד והפוסקים ונכזבו, ועיי"כ יחשיד את כל ספרו למזויף מתיכו. ואתה הקורא דע לך, כי הטענה על היתר הרביה, היא טענה של הכל ובמלה מעיקרא. כי באמת יש שני מיני רביה, א) המלוה לחברו מעות ולוקח ממנו דבר קצוב כפי חקי המדינה, בדרך השערה שנקל ללוה להשתכר בסכום מעות כזה הרבה יותר והוא הנקרא בלשון אשכנז צינז (Zins) והלוקח דבר קצוב כזה לא עלתה על דעת שום אדם בין כל העמים החכמים והשלמים שיהא בזה שום ענין, וגם אין השכל גזור לאסור זה, כי כשם שהאדם רשאי להשכיר ביתו שורו וחמורו וכל אשר לו לרעהו, ולקחת טובת הנאה כמה שחברו נהנה בקנינו, כן ראוי למלוה מעותיו לחברו המשתכר ומרויח בו לקחת מאתו קצת טובת הנאה. ב) הלוקח רביה יותר

מהראוי, והוא המלוה לאדם בשעת דחקו ומחמת אונס הלזה הוא מיכרם להת ככל אשר ישאל המלוה שלא בטובתו, ובדרך השערה אי אפשר לאדם להשתכר כל כך, עד שיוכל להת הרבית אשר הושת עליו ולהחיות נפשו ביותר, ועיי"כ נכסי הלזה מתמוטטין, והיא כאש עד אבדון האכל, ולכן אסרוה בכל המדינות המסוררות ומתוקנות (ציוויליזירטע שמאטען) והוא הנקרא בלשון אשכנז וואיכער Wucher. והנה ממין השני הזה לא דברה התורה כלל ואין לה שם מיוחד בלשון הקדש, כי הוא בכלל „גזל ועשק" וכבר הקשו בתלמוד לאיזו צורך הזכירה התורה איסור רביה הרי הוא בכלל גזל ואונאה, והשיבו שאינו דומה, לפי שהלזה נותן מדעתו (ב"מ פ' הרבית) וזה יצדק במין הראשון, אבל במין השני אכן בהדי שאינו נותן מדעתו, וזה דומה למה שרגילין חו"ל לומר בדרך משל: „נקמ" בכונסא דלשבקי לגלימא" וא"כ הרי הרביה הנקרא „וואוכער" כגזל ממש, וכיון שגזל העכו"ם אסור, הה"ד רביה העכו"ם העושק דל להרבות לו, ואולי על זה כוון הכתוב: מרבה הינו בנשך וגו' שאמרו עליו לא נצרכה אלא אפילו לרבות עכו"ם, אלא שחו"ל כללו בו איסור אפילו ממין הראשון חוץ מכדי חיו או לת"ח, כדי שלא ילמוד ממעשיו ואולי הכונה שילמוד ממנו לקחת רביה אפילו יותר מהראוי בדרך שהעכו"ם בזמנים ההם היו רגילין לעשות, ולזה לא אצרו לתת ולשאת עם העכו"ם כמעט שמא ילמוד ממעשיו והבן.

אולם המין הראשון אין הרעה נותנת שיהא בו שום איסור ועול, ואעפ"כ אסרה לנו התורה לקחה מישראל שום רביה שבעולם, ואפי' נשתכר הלזה במעות שהלוה אלף אלפים אסור להמלוה לקחת ממנו אפי' פרוטה אחת, ואסור להלוה ליתן אפי' פרוטה, ולכך אמרו חו"ל שחירוש הוא, וחייבים אנחנו עם בני ישראל לקיים גזרת הבורא עלינו בדרך שאנו מקיימים שאר החוקים כשעטנו ואכילת בשר בחלב וכדומה. וממוצא הדבר תשכיל שאין לשאל מדוע התירה התורה מין זה מן הרביה לקחת ולתת בגר תושב, כשם שאין לשאול מדוע לא אסרה התורה השעמנו וכל שאר החקים שנתחדו בהם ישראל, לגר תושב, שהרי אין כאן עושק ועול, אדרבה השכל נותן שהוא מותר ולמה תאסרנו התורה? אבל להיפוך יש לשאול, מדוע אסרה התורה רביה כזה לישראל? ואם אמנם כל משכיל על דבר יש להמציא טעם וסברא, שיהא עליו בזה טובת הכלל אם יסכימו כל העולם לאסור כל מין רביה. עכ"פ אין להתפלא, אם נקח רביה מאומות אחרות שאינן מסכימין לאסור הרביה, ואין רוצין להלוות מעותם בחנם, ואיך יבקשו שאנחנו נלוה להם בחנם. אבל באמת אין אנו אחראין לידע טעם האיסור, ודי לנו לומר, כן גזרה חכמתו יתעלה עלינו, כיון שבמנהג האיסור הזה אין מגיע הפסד לשום אדם וזולתנו, ודי בזה להסיר תלויות היתר ברביה מגר תושב, וזה אות ברור.

160 כותבי תהלים מורשמים בס' תהלים בפירוש הם שמונה עכ"ה. וכפרטם אי אתה מוצא אלא שבעה, לפי שהשמיט איתן האורחי.

176 פרק פ"ח. כ' יושע בן נמלא היה בזמן הלל ושמאי ערך מאה שנים לפני החורבן ע"כ. אולם יומא י"ח, יבמית ס"א מבואר שהיה בעל מרתא בת ביתוס. והיא נזכרת במס' גמין בזמן החורבן, גם מבואר בספר מאור עינים בשם היוסיפון, שאגריפס שהיה בימי נירון קיסר מנה את יושע ב"ג לכה"ג, ואגריפס נודע שהיה בשעת החורבן.

186 הערה. מענין התפלה הפורבת על הגלות שנתקנה אחר החורבן. עיין שו"ת תשב"ץ חלק שני סי' קס"א.

224 הערה. האריך בפירוש מלות: „תנא תונא“ והעלה שאין לקרות תונא בשורק כנהוג, אלא בחולם והוא בינוני פועל, והשיא את דברי רש"י ג"כ לכונה זו עיי"ש היטב. ואין זה אמת בדעת רש"י, שהרי במס' חולין דף מ"ד ע"א כ': ותנא דינא, תנא דירן כמו אחונא אבונא עכ"ל. הרי מבואר שהקריאה הנכונה תונא בשורק ופירושו תנא דירן וא"כ „תנא“ הוא העבר, כלומר תנא שלנו ג"כ שנה כך ודברו המה סיעתא.

259 הערה. וכדברי בן זאב נמצא במ"כ פ' נשא בקרבן דן. וז"ל ר"א כנגד ב' פעמים שכהוב עליו ששפט את ישראל ב' שנה, וישפוט את ישראל בימי פלשתים עשרים שנה. והוא שפט את ישראל עשרים שנה. ללמוד שכ' שנה שפט את ישראל בחייו, וכ' שנה היה מוראו של שמשון על פלשתים וישבו בהשקט, עכ"ל. וידוע שמדרש רבה הוא אגדת ארץ ישראל ומסכים לרב עם הירושלמי. אולם לא אכחד שהרבה מנסגמים על ס' דברים רבה בכלל, לומר בסגנון לשונו טורה שלא נתחבר ממחבר שאר ספרי רבה, וסדר נשא בפרט משונה בכמותו ואיכותו משאר סדרים כנראה לכל מעיין.

357 — כגון בענין גלוח הוקן שכ' המקובל וכו' רמ"א מפאנו עפ"י סודות הקבלה שבחוצה לארץ יש למנוע איסור זה, והוא בעצמו היה מרבה לספר את זקנו בתער עכ"ל המחבר.

ואני תמה ומשתומם על דבר זה. איך אפשר שאיש אשר בשם ישראל יכונה יהיר עפ"י הקבלה דבר שהוא לאו מפורש בתורה, „לא תשחית את פאת זקנך“ ואמרו חז"ל שעובר בה' לאוין, והוא חובת הגוף ונהג בארץ ובחול, ואיך יצויר שהרב מנחם עזרי' שהיה אדם גדול בתלמוד יתיר לעצמו לעשות מעשה בכמו זה. אולם עיינתי בקונטרס אחרון של לחם הפנים סימן קפ"א (דפוס פיורדא שנת תקכ"ז) וראיתי שלא נזכר שם בענין זה שמתור לגלח בתער ח"ו, אך כלפי שהביא שם בשם כמה מקובלים שאסור לגלח הוקן כלל וכלל, אפי' בלא תער מטעם המקובלים. ע"ז אמר שאפשר לחלק כזה בין יושבי ארץ ישראל לח"ל, ובח"ל אינו אסור אלא פאת הראש, והוקן סותר, והיינו ודאי שלא בתער והעיר על מהרמ"ע שהיה קרח בראשו ומסתפר כמנהג איטאליא עכ"ל. ואמו מנהג איטאליא הוא לעבור על התורה ודעהשחית הוקן. בתער? ח"ו לא היתה כזאת בישראל, וכל המעיון שם בלחה"פ יראה כרוך שהוא כדברינו. ושאריו ליה מריה והמחבר שתלה בוקי סריקן ברמ"ע ונהג מכשול לפני המעיינים.

השטמה: 120. 162. בענין רבי ורבן. ראיתי בתוספתא סוף מסכת עדיות וז"ל: מי שיש לו תלמידים קורין אותו ר', נשתכחו תלמידיו קורין אותו רבן, נשתכחו אלו ואלו קורין אותו בשמו, עכ"ל. ולא ידעתי מהו „אלו ואלו“ דקאמר, ואולי יש כאן חסרון וכצ"ל. נשתכחו תלמידיו, תלמידיהם קורין אותו רבן. וצ"ע.

קצת תשובות

אל זאלות הרב הגאון מו"ה ישראל אב"ד דק"ק בייטהען במלכות פרייסען.

צד 18 בהערה ברבר השבעים זקנים, ואמר שבזמן קבלת התורה כבר היו זקנים? סוף סוף הלא במרה היו קודם מתן תורה, ועדיין לא היו או זקנים, וא"כ יפה נפלאתי. גם נראה שאלו הזקנים הן המה שנבחרו בשנה השנית כמו שהוכרנו, והא ראיה שהמשנה בסנהדרין (פרק א' משנה וא"ו) אמרה: מנין לסנהדריא גדולה שהיא של שבעים ואחד? שנאמר (במדבר י"א) אספה לי שבעים איש מוקני ישראל, ומשה על גביהן עב"כ המשנה, ומרוע לא הכיאה המשנה ראיה מן אלה שהיו במתן תורה שהיה קודם לזה, מכאן שאלו הזקנים שבמתן תורה לא היו כלום. ודברי המדרשים גדחים תמיד במקום שיש להם איזו הכחשה, ומכ"ש שנדחים נגד הנמרא ומכ"ש נגד המשנה. ודברי הרב תו"ט (שבועות פרק ב' משנה ב') צריכים עיון. ואם חפץ אתה הנני להביא לך גם מהמדרש ראיה לדברינו, וז"ל הבראשית רבה (פ' וירא) סוד ה' ליראיו וגו' סוד זו מילה וכו' עד שאמר אברהם וכו' סוד וכו' שבעים וכו' ומעמיד אני מהן שבעים זקנים שנאמר (במדבר י"א) אספה לי שבעים איש מוקני ישראל עכ"ל. ואינו מוכיר השבעים הראשונים.

20 ויהי במלך טיטוס. אמת אמר שמעיתי.

56—59 יראה הקורא אי"ה בספרי זרבבל על הסדר, וביחוד במבוא במחלוקת השלישית ובפרק מ"ם, כי שם הלכתי דרך אחרת. גם לא דק הרב השואל היטב בדברי פה. גם ידע הקורא שהיו כמה מצות מהחוקים בתורה שלא רצה ה' שידעו מהן כל ישראל כ"א ראשי האומה, וכתב הרמב"ן ז"ל (בפרשת מטות בתחלתו בפסוק וידבר משה אל ראשי המטות וגו') וז"ל: ומעם אל ראשי המטות? כי אין צורך ללמד לכל בני ישראל תורת הנדרים,

ואולי צריך להעלים אלה החקים * מהם שלא ינהגו קלות ראש בנדרים, אבל לחכמי ישראל ראשי שבמיהם למד המשפט, וירמוזו עוד וכו', והטעם בזה כאשר אמרתי: עשה הטר נדרים והשבועה כסתרי התורה שלא יאמרו אלא לראויים להם, ונכתבו ברמזיזא עכ"ל הרמב"ן. ומהו תבין דברי התלמוד (בפ"ג דנדרים) וז"ל: הרוצה שלא יתקיימו נדריו וכו' סבר רב הונא למדרשיה בפרקא (וכתב המפרש וז"ל: סבר למדרשיה בפירקא, הרוצה שלא יתקיימו נדריו וכו' א"ל רבא תנא מיסתם לה סתומי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים ואת דרשת בפירקא עכ"ל. וכמה דברים נוכל ללמוד מזה אל שמתנו בכלל בענין הזה שכתבנו בפרקים הללו, וכבר הבאתי שם שגם כמה מעשים וספורים שבתורה העיימו מהמון, כאמרם על כמה מאמרים שנקראים ולא מתרגמים, כמו שכתבנו שם, ומה שהתפלא הרב השואל על מה שכתבתי שלא הניחו ללמוד בראשונה מהחכמות לכל אדם כ"א לכהנים, ידע הקורא שלבד מה שלא הניחו אף בימים מאוחרים ללמוד הסתרי תורה באלהות ובטבע כ"א ליחידים הסגולה כמבואר בתלמוד, אלא אף חכמות וזלזלן מנעו ללמדם לכל אדם, ועיין מורה בהקדמתו ובחלק ראשון פרק ע"א. וכבר מצאתי בספרי קדמונים שהיו חכמים מסתירין אף חכמת העבור מן העם, מפני שחכמה זו בנויה על חכמת הכוכבים, וחכמת הכוכבים היתה אז משותפת עם אצטגנינות ופחדו פן יפול העם באמונת הבל ובעבודת כוכבים עכ"ל. ולי נראה עוד טעם אחר כי חששו שידע העם ההמוני שרבר זה תלוי בב"ד, כמו שאמרו אשר תקראו אתם, אם קראו אתם מועדי, אתם אפילו וכו' וכו'. וכי היה רשות בב"ד לעשות חרש עיבור כפי רצונם, ואם היה יודע ואת ההמון היו מקילים בחגים ובצום וכדומה, כמו שבארנו זה במקום אחר. ובעבור זה יקרא העבור בשם סוד, ולהיות ראשונה הכהנים לזריותם ולקדושתם, ולהיותם פנויים מכך עבודה ומלאכה בפרנסתם, ורק לה', ע"כ היו המה היחידים סגולה באומה, וא"כ היו כל הסודות והחכמות רק בידן ראשונה וכמו שבררנו שם.

ומה ששאל הרב ברבר משנה תורה ?

דע יקירי! שאיתא במדרש רבה, (הובא גם בילקוט יהושע סימן ד') וז"ל: תניא אמר ר' שמעון בן יוחאי ספר משנה תורה היה סגנו (של יהושע) בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו וספר משנה תורה בידו, א"ל חוק יהושע אמין יהושע! לא ימוש ספר התורה הזה מפיך עכ"ל המדרש. הרי נראה מזה שספר משנה תורה היה ספר בפני עצמו, כמו שאמר פה: "מצאו וישב וספר משנה תורה בידו" ויש מזה נ"כ ראייה לכל הענין שכתבתי. ולדעתי נראה מה שנאמר בתורה ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים

(*) מננה אותם בשם חקים, כי כן קראם הכתוב בסוף הפרשה, שאמרה: אלה החקים אשר נזר לך את משה בין אדם לאשתו וכו'.

(דברים ל"א) הכונה התורה כולה חוץ ספר משנה תורה, וכשנאמר אח"כ עוד הפעם ויצו משה את הלויים לקוח את ספר התורה הזה, ושמרתם אותו (שם בפרשה זו) הכונה על ספר משנה תורה לבד. וע"כ קורא אותו כל זכר שהוא נמשך אל ספר (ודברי רש"י שם ידועים) וכן כאן ביהושע נאמר לא ימוש ספר התורה הזה, והכוונה על משנה תורה לבד כנ"ל. והכתוב כשכונתו על משנה תורה לבד, יכנהו לפעמים בשם ספר ולפעמים בשם משנה התורה ר"ל משנה של התורה, ר"ל באור של התורה וזהו וכתב לו את משנה התורה הזאת, ר"ל משנה של התורה הזאת על ספר (ר"ל בפני עצמו) מלפני הכהנים הלויים (דברים י"ח), ואם ישאלני השואל הלא יהושע כתב על האבנים את משנה התורה, הרי שהיה בגלוי ולכל? וכמו שצוה משה בתורה, לכתוב כל התורה (דברים כ"ו), כבר בארו קדמונינו שלא כתבו רק כמה מצות והברכות והקללות ופרשת האוינו, וזהו לדעתי אולי מה שרקק הפסוק ביהושע (שם פרשה ח') ויכתוב שם על האבנים את משנת הורת משה אשר כתב לפני בני ישראל. והכוונה על הקללות והברכות ושירת האוינו כמו שנאמר בתורה ולמדה את בני ישראל. ואם נאמר שהכונה שכתב יהושע כל ספר משנה תורה כמבואר שם, יקשה לנו הלא כתוב בתורה בפירוש שצוה משה לכתוב כל דברי התורה, ויש בענין הזה באמת עוד עיון רב, וצריך עוד עיון גם במפרשי התורה, ובידי אין כל מספרים.

70. מה שתפס עלי בכאורי למלה תורה שאמרת שהכוונה רק הורת כהנים? דע יקירי! שמצאתי הפעם אין לי בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (בהקדמתו לסדר טהרות) וז"ל: עתידה תורה וכו', משכחת דיני הטומאה והטהרה, וכן שאל את הכהנים תורה, והנה היא התורה בסתם, היא הלימוד בטומאה וטהרה וידיעת דינם, וכן אמרו בטהרות הן הן גופי תורה (כוון אל דברי המשנה באבות, קנין ופתחי נדה הן הן גופי תורה) עכ"ל הרמב"ם ועיין שם כל הענין, וברוך ה' שהנחני בדרך אמת.

146. מה שתפס עלי מה שאמרת: "ופירוש הרבה היינו מנהג", לא העתיק כראוי דברי, עיין שם במקומו. גם יעיין הקורא במרדכי (בפרק השוכר את הפעלים) וז"ל: כדאמרינן, "אין הלכה נקבעת עד שיהיה מנהג" עכ"ל המרדכי, ודבר זה נמצא במסכת סופרים (פרק י"ב) ועיין היטב בתשובת הגאון מהרי"ק שרש ח' וביחוד שורש ט' ועיין שם ג"כ שורש נ"ד וזולתן מהמקומות.

150. מה ששואל מענין גר הושב לענין רבית מהתלמוד, (ואני מצאתי גם דין זה ברמב"ם הלכות מלוה ולוה פ"ה) השובה על דבריו המצא בתיקונים שלי לבית יהודה פה שתקנתי.

גם הדע יקירי! שהענין הזה בכלל, בגר הושב לענין רבית יש בו עיון גדול, עיין היטב הרמב"ן על התורה (שם בפסוק הזה ויקרא כ"ה ל"ה שהוכרנו) שמעתיק מן התרגום אונקלוס, על פסוק זה: "ידור ויתורב ויהי עמך" והוא בכלל נגד הנמרא זו דבבא מציעא הג"ל, ואמת הדבר שבתרגום אונקלוס

שלפנינו לא נמצא כך, אך מסתמא כבר חלו בו ידי מגייהים המדפיסים, ונמצא ממש כדברי אונקלוס (שמעתיק הרמב"ן) בתרגום יונתן שלפנינו היום * ומדברי התוספות בכבא מציעא (דף קי"א) בד"ה: מנרך וכו' נראה די ברור שהיתה לפנייהם שם בתלמוד בבא מציעא (דף ע' ע"א) הנוכר לעיל, גירסא אחרת בגמרא, ועיין פלפול ארוך מזה הענין בכלל במינו תרגומא (פרשה בהר) ועיין שם גם בפסוק מ"ז שם יד גר תושב. ועיין ספרנו תעודה בישראל (פרק ס"ג) מה שכתבנו מזה. גם בעקרים (מאמר ג' פרק חמשה ועשרים) כתב בפירוש שלא הותרה הרבית לקחת לישראל רק מגוי עובד עבודה זרה, אבל מנר תושב אסור עיי"ש בד"ה ולא תתיר הרבית *).

תר"ח פרק ל

יום ה' כ"ג כסלו תר"ח אדעססא *

שלשת שפמי הרעים: שלשול, הקאה וצומת הגידים הנאחזים במכת החלידרע.

ישנבך אלהו! ויצילך מקטב מרירי זה, המתהלך כעת בארץ החיים, ותהיה בריא אולם, אתה וכל אשר לך, אחי יקירי!

לא טובה השמועה אשר השמעתני, באמרך עם ספרך אשר כתבת אלי שהחלידרע תהן את חתייה בעירות הסמוכות לקרעמניץ, והנסה את כחה גם בעיר הזאת לצורך נפשות. השמועה הזאת נגעה עד לבי ודאגה מלאתי, אבל אחי! גם בפי אין בשורה מוצאת, כי אם מעין רעה זו המתחוללת גם סביבותינו ובקרבתנו באדעססא, לאמר: שהחלידרע אשר עובה את העיר הזאת זה שבועים והלכה לה למרחבי ארץ להרבות שם חללים, שבה משרה קטל, מניא הרגה הנה ותשתרר בנו ובמחוזות הקרובות והרחוקות מזה, בכל מקום אשר תפנה תרשיע לעשות, תקימה טובה ותאכל מוכחי מתים, תריסה מצבות ותרבה עצבים בארץ, תמלא בתי עיר ועיר שקוצים וגללים עד אפס מקום; שם אנוש אנוש כרע קרם על יצועו, ויפליט פליט באין מעצור, כאלו נשבע באשמת פעור לבלתי ישוב מעבודתי זאת עד בוא חליפתי, ונקי יהי

* אין זה דבר חדש בתרגומים, כי הרבה דוגמאות מלינו בדברי רבותינו האחרונים. שמכאן מתרגום אונקלוס וסמכות אחרות שלא כנוסחאות שלפנינו.
** העקרים שלפי הוה דפוס יטן וטן, דפוס איטליה משנת רפ"ב.

לבויתו; שם נשים הנצמדות לבעליהן, עומדות בית הבעל ומקמרות לפנייהם; שם בנים ובנות יושבים בקברים, דורשים אל המתים בעד החיים, ושם משפחות משפחות יושבות ומככות את התמוז; ככה הריחה את יושבי ארץ בתועבותיה ושקיציה, הריחה אותם בחשכה ואפלה מנורח.

החלידרע המרשעת הזאת באה הנה כראשון לחודש תמוז, ימים שלשה נחבאה אל הכלים, לבלתי יכירוה הרופאים, ואל המשחיתים אשר אתה: שלשול הקאה וצומת הגידים, שלשה מלאכי אכזרי, אשר מלאכתה נעשית על ידיהם, צותה לרגל את העיר, לתור ולראות מושבות העם, מאכל שלחנם ומשקם, שבתם וקיסם וכל הרכם, השוכני בתי חומר המה ומעונם צר? אם בחדר המקרה ילינו בלילה, ובהתנלות לבם ילכו לרוח היום ביום? אם בכוס יתנו עינם, וצנון וחורת לא יפסקו מעד שלהנם? אם בשר גופם מניאל וכימונף, ובגדיהם נתעבים ונאלחים? הרעים והחטאים בנפשותם אלה בירם נתנו, למען ענותם בחלידמן ומעים, ועל משככם יריקו כליהם, שבע ושבע יקיאו, וישוב קיאם אל חיקם שבעהים, וישורגו עליהם המיתרים, וכפרת סוררת במוסרות ישכבו אסירי עוני אלה על ערש דוי. באחת המכות האלה צותה ליסרם, אך שלש אלה לא יעשו להם עד יום פקדה אותם. ככה ח"פו ימים שבעה ואסון לא היה, עייכ כחשו הרופאים לאמר: לא היתה בזה חלידרע, אך אחותה הקטנה הטובה ממנה, חלידינע, משחקת בעיר, והוא נפש אדם לא תחבול. פתאום והחלידרע יצאה ממחבואה, ובכבודה ובעצמה נשאה כוס רעל, כוס מלא מסך, משלש מכות אלה, שתו לעו דלת העם, ונפל ממנו כעשרים איש ליום, אך אל האצילים אשר בעם לא שלחה את ידה, ואם גם עליהם עבר כוס, אך מעט מועד הרעלו, לא כביר.

עתה אחי, נבחינה נא אפוא ערך האצילים האלה לדעת תארם ומשפטם, נתארם בשרד ומחוגת אומני הרופאים, שעל פיהם המה הרכים והענוגים בעם, השוכנים בבית מדות, ורוח עבר עליהם ותטהרם, הרחצים בשרם במים, ובגדיהם לבנים בכל עת, אלה אשר לא ימלאו במנם מרף, ויין לא ינסכו לתאותם, אלה אשר נוורו מכל מאכל אשר תקוץ בו נפש הרופאים לעתות בצרה, אלה השאננים, אשר מפקד פתאום לא ייראו, ודאגת מחר לא ידעו; אנשי רוח וחרדים כאלה, השומרים מצרה נפשם, אינם נאחזים במצודה, ופח יוקשים ינוקשו במ בני אדם לעת רעה. כן אחי! כן יחליטו הרופאים, אכן נראה נא אם יאמנו דבריהם, אם לא כחשם בפניהם, יענו אלה השרידים הנותרים מהחלידרע הראשונה והשניה.

הן אלה יאמרו: זכרנו את הדגה, את הקשואים, את הבצלים ולחם הקלוקל אשר אכלנו או על כוס יין מלא, ולא גוענו; כזאת וכזאת אחי שמענו וגם בעינינו ראינו, אבל עוד זרות הראינה עינינו, זרות לא נוכל לה, פה איש אדמה, כורם או יוגב, יושב על סיר בשר פגול, ועל קערה מלאה אכמחים כבושים במי מלח, מטולחים בחציר ושומים ושאר ירקות; ושם רך ועינוג אשר ארוחתו ארוחת המיר נתנה לו רק בשר תורים עם חלות

מצות מסלה נקיה, גם כנפי יונה צלי אש, נחפה במרקחת מעט, גם עתה ראה גם ראה, הראשון מנה את מאכלו מאכל מצרי, ויאכל וישת, ויקם וילך, ויבז את החלירע, והשני מבני העליה, זה אכל אך ברית קטנה, והחלירע שפכה כזו עיו, הלא תשתוטם על המראה! אבך עוד תשוב התפלא, שנים יושבים על שלחן אחר, ועל קלחת אחת חלק כחלק יאכלו, כי בים אחר וגורל אחר לשניהם יחד, כמעט כלו לאכול, והעלחה עליהם החלירע מיד שני צורלות, זה יעמוד חי, וזה נשלח לעזאזל. נפלאים מעשיה ונעלם ממנו פתרונה! האומנם, אם נשפטם במשפטי הרופאים, וכדרכם ועלילותם הקצא המצא לנו תשובה לאמור: זה הנשאר בחיים, היה איש אשר לו זרוע עם גבורה, קבתו מטיל ברזל ומעיו אפיקי נחושה, וכל דבר הקשה הבא אל קרבו, יקחן ער אשר דק לעפר, איש כזה בחלי רע יתקלם ומכוהיה משחק לו, אבל מה נעשה אודות השני? מה עול מצאה באיש כריא זה, אשר ידע ששני בכמנו, והתאוה תאוה אל התורים ובני יונה אלה, וחמל לאספס ביתה? הכי כי לא זר מתאוהו, ומעם מן המרקחת, קמה החלירע מארבות ידה, ותשב אותם מארבותיהם ואתו מתבל תנודוהו? כל חכם לב השומע זאת יענה כי אין לו דמים, רק הרופאים הואנה מבקשים ואך בעלילה יבואו. וכמוהו גם השני הנשלח לעזאזל אין אחר מהם פוחר מקרהו כאמת וצדק, ואנחנו על דרך האמונה כמאמינים בני מאמינים, פשר דבר נמצא לאמר: זה לא בעונו מת, כי אם חטאת הקהל נשא עליו אל ארץ גזרה.

מלבר אלה אחי, יש ויש פליאות רבות ועצומות שהרופאים משיכים דבר על כל, אף שאינם יודעים כלום, ואחדלה להביא תשובתם פן יחשדני שומע לאמר: בעת צרה ויגון לציון חמד לו! אי לזאת אעזבה נא אותם, כי כל הרברים האלה יגיעים מכלי מצוא חירתם, רק נוציא משפט זה כי עת ופגע יקרה את כלם, כיושבי עליות מרוחים, כחונה במחלות עפר וכפים, כאוכל פת כג המלך כאוכל זרעונים, כסובאי יין כנוזר מיין ושכר, וכל אדם אשר יעלה עליו הגירל יקח חלקו בר בכר. ואם למראה עיניו ישפוט איש, מרלה העם עצומים הרוגיה ומהאצילים אך מתי מספר, שנה כרואה. כי להחמון נהנו הרבבות ולהאצילים המאות, אי לזאת העשיר לא ירבה והרל לא ימעיט ממכסת נפשות ביתו תרומה לה'. אשתוללו אבירי הרופאים, כל חכמתם תתבלע, רפאות תעלה לחלי רע זה לא מצאו. ואם יקר מקרה כי יועילו לאחד בסמים למרפא ועלים לתרופה, או בדבלת האנים וכוכי מות, כי ימרחו על עור בשרו, כי יבלעו קרח וקפאון על פי קבתו או הטון עלוקות כי יעלעו דמו חנם ויקום מחליי, הלא בעצם רפואה אלה אשר החיו את האחד יפילו תחתיו עשרת מונים, יפלו ולא יקומו.

מדוי דברי בהרופאים, לא למותר יהיה להטיך דברי במעלליהם שבהם יתנכרו מדרך השכל, כי זה כעשרים וחמש שנה, אשר יצא נחש שרף זה מתחת אבן אפל וצלמות אלינו לנשוך אוהנו, ההרום הרסו שניו בפיהו? אם עקרו חמתו מתחה שפתיו למען אשר לא יוסיף לשחת כל בשר על הארץ?

הן חכמי הרשים ונכוני לחש אלה, התנפלו עליו להמיתו אך ב' חשיהם, ולא ידעו כי חרש הוא ולא ישמע לקול מלחשים. ואף גם אחרי אשר נפל מהעם רב, ויושבי בשבת החכמוני לעם ועם נוסדו יחד לעורר אבירי הרופאים אשר להם בינה יתירה לחקור ולדרוש אחר שרש נחש זה, והאיש אשר ישביל לשרשו מארץ החיים, יעשרנו עושר רב, ורבים הקיצו משנתם עקב רב, ואזנו וחקרו ותקנו ספרים הרבה, אך אחרי כל עמלם ויגיעם, מה עלתה בידם? עצה לא הפליאו, תושיה לא הגדילו, כי אם איש איש יספר חלומו בענין החלי רע הניתן לפניו לענות בו, ופתרונם שבקו לחרטומין, אשפין, גרין וכלדראין.

אחי! כי האוה נפשך לדעת פתשגן מכתבי עמל אלה, אשר כתבו בזעת אפם ובעמל נפשם ויגיעת בשר, שים לבך אל המראה אשר אערכת פה לנגד עיניך, כי ממנה תוציא משפטך עליהם ועל ספריהם. שים נא לנוכח עיניך עמוד גדול למראה, עץ גבוה ורם הקומה כתמר מקשה והלק מעשה ידי חרש במעצד, וממעל לראשו צרור הכסף נכון לאשר יעלה ויגיע למרום קצו. התכונן נא אפוא, איך איש ואיש ינסה אתי כחו ויעפול לעלות, בזרועותיו וברגליו מאחז פני העץ, ולעזר ולסעד יקרא מבחר עצמיו, ממתנים ועד ירכים, משוקיו ועד קרסוליו כלמו המה בעזריו, אף יחזיק את רגליו במסמרות נמועים לבלי המערנה בחלקלקות, וכה הלוך ילך על גחונו, וזוהל כזוחלי עפר מעלה מעלה עד מקום יאחזהו השבץ, ויתכונן על מקומו כי לא הגיע למרום קצו, וכי עוד רב הדרך בינו ובינו, ויסוב לאחור ויספר מעשיו ברנה, כי בהשכל ודעת עלה מעלה מעלה, ובחכמה ובהבונה ירד מטה, ובלכבו יודה לה' חסדו כי על מקומו שב ובא בשלום, ולא שכר מפרקתו. ואת אחי תורת העמוד וזוחליו, וזאת תורת הרופאים וזוחליהם וספריהם לכל חקותם ומשפטם.

סוף דבר! הרופאים לא עמרו כסודה ולא ידעו את אשר אתה בבית. כי מי מהם שמע את הברית אשר כרונה את מות? מי קרא את החקים והמשפטים אשר שם לפניו. שעל פיהם תקרא לעיר אחת שלום ולעיר אחרת מלחמה, הימים אשר תעשה בהם מלאכתה, והימים אשר תשבות שפקה? לאון מי גלתה רו זה? על מה ולמה תסתיר פניה תשב בסתר אהלה ימים אחדים ותעצור מבוא בדמים, ופתאום לפתע תשוב לקרמותה בזעף אף וחמה עזה, ותקם בעוד לילה ותכה אבות על בניו ובנים על אבותם? מי ראה את האמנה אשר עשתה עם מלך בלחות להטוף עניי עם משרה בוכים ועשידי עם מן המחוללות? מי ידע מספר גדודים אלה והימים והשנים חוצצו לה לקבצם יחד בעמק רפאים?

אחי! כמה שנים יחלופו וכמה עתים יעבורו עדי יקום מושיע ורב, אשר יורגנו את העץ בו ימתקו המים המרים והמאררים האלה, אשר מררו חיי בני חלד, אך לאל דעות, לו לברו נחכנו עלילות, ואדם מה? וכה אחרלה מרמינות וחיונות, ואך אעיצת עליך עיני על דברת האזהרות והגזרות

וגורות לגורות אשר גורו הרופאים במאכל ובמשתה, ובוה אשים קנעי למלי ואומר: אל נא אחי! אל נאמין בשוא נתעה, כי לא בשגעון תהנהג, לא כן! שם שם לה חק ומשפט, בהם תלך ואותו תשמור לעשות ולא השנה דין כל בני חלוף. רק אויל הרופא, משגע איש הרוח הלזה סמראה עיניו אשר יראה ולא יבין, ואיכבה ישען אדם על בינתו כי הוא לא יתן את המשחית לבוא הכיתה? אי לזאת, כל אקר אשר אסרו על נפשנא, וכל היתר אשר התרו לנו לאמר: את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, לא שרירין ולא קימין. נשימה מבטחנו בה', בידו נפקיד רוחנו כיד רופא נאמן ורחמן כזה הרופא לשבורי לב ומכות חרדי בטן, המחבש כל שבר ומחבש לעצבות נבר. נשב שלאנן ובטח על שלהננו אשר יערכו לפנינו יום יום, נאכל לחם חוקנו במדה, בשעור ובקצב, ונכרך לאלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו. ואתה שלום יהיה לך, שלום לכל ביתך, שלום לכל אנשי משפחתנו ולכל הנלוים אליהם, ושלום לכל בית ישראל, ובכל מקומות מושבותיהם. את הברכה הזאת הנני שולח לפניך, קחה אותה לרצון מאת אחיך.

ליבוש לאנדעסבערג *

תר"ח קרעמניץ. תשובה מריב"ל להח' יוסף זייבערלינג
על אחת משאלותיו. (ראה ספר הזכרונות צד 88)

— — — ובכל זאת לא אבין מה קול הרעש הזה, אם נגרע מתפלותינו זמנוסחאותינו כמה מליצות קשות כאלה, כגון „השתא עבדי“ „ושבור עול הגוים“ וכדומה? ומה לחלל שבת מפני פקוח נפש, ואפילו מספק פקוח נפש, מותר לנו, ולמצוה תחשב, ומכ"ש בדברים קלים כאלה, שאין איסור אם נפסח עליהם, במקומות אלו שחושדים אותנו שיש לנו בהם כוונה אחרת, זהובל להגיע לנו רעה, שנאה ואיבה.

השתא הכא" וכו' כבר נודע שהמאמר הזה כהא לחמא וכו' נתקן בעבור העניינים שיבואו לסעוד על שלהננו, או בעלי בתים הנצרכים, שיחסר למו איזה דבר לסעודה זו, ולזאת פותחין או הדלת ובקול גדול יקרא: כהא

* המכתב הזה הוא השלישי, שיצא מטע הסופר המפורסר הזה בשפתנו הקדושה, מכתבו הראשון הנקרא בשם „אל אחי הנאנחים והנאנקים“ נדפס בספר בית האור, מכתבו השני נדפס בספר הזכרונות, שבו הקדים הסופר הזה כל חוסיו ורעיונו לשאלו לשלום רעו ריב"ל ולברכו ליום מלאת לו שבעים שנה, וזה הוא המכתב האחרון, אשר קבלתיו במתנה, מאחד ממוקרי שפתנו, סופר מהיר ומשכיל ה"ר נתן הלוי הורוויץ מאדעסא, ולגודל חין ערכו אמרתי להדפיסו פה בין יתר המכתבים מגדולי הסופרים והחכמים, למען תת למחברו קטוב טוב מנשים ומכנות. המו"ל ספרי ריב"ל

לחמא, כל דכפין, כל דצריך וכו' למען ישמעו שכנינו ויבואו העניינים שבהם והנצרכים אל שלהננו, ונתקן בלשון ארמית שהיתה אז המוכנת להחריזים, ויש במאמר הזה דברי פיוס להעניינים, כי כן מחובת איש הישראלי הנותן צדקה לחברו שצריך לפייסו בדברים כי בוש יבושו כזה, ומכ"ש מי שמועד על שלחן אחרים עולם חשוך בעדו. ונאמר פה לדעתי המאמר הזה השתא הכא" וכו' ג"כ: פיוס להורות שגלגל הוא החוזר בעולם, ומי שהזם עני בשנה הבאה יתעשר, והעשיר היום יול לשנה הבאה, העבד היום יצא לחפשי בשנה הבאה ויהיה בן חורין, וכן בהפך, ולא נאמר: השתא עבדי אגן אבל סתם השתא עבדי ר"ל כל מי שהיום עבד יוכל להיות בן חורין, וכן בהפך, וזה פיוס גדול לאלה העניינים, כאלו אמר מי יודע מה ילד יום. ואולי בשנה הבאה תהיו אתם העשירים ואנחנו נסעוד על שלחנכם, ומה שאינו מזכיר אופן השני כפה מלא? מטעם שלא נפתח פה לשטן, ואולי בעבור זה מתחיל המאמר הוה כהא לחמא עניא, להגיד שאף הלחם שאנחנו היום סועדים, גם הוא לחם עני, ואין אנחנו גרועים מכם. ידירך הקשור באהבתך י"ב לעווינזאהן.

20 טען מארט 1848 קיוב שנת תר"ח.

להרב המפורסם המשכיל היקר מו"ה יצחק בער לעווינזאהן ג"כ.

האם גם כבודך היקר נגדו? ואם גם ידירי מנוער לא לי — אבל לצרי ולצריך? — הלא התחננתי לפניך, איש יקר, לגלות תיכף את אוני מאשר תגורו אתה ומאנש"מ אומר אודותי, מבלתי תת לי חנינה, כאשר יאמר משל הקדמוני: „אהוב סאקראט, אהוב אפלטון והאמת משניהם“. אולם הוחלתי עד בוש, והנה אין קול ואין קשב, הלא תדע ידיר יקר, כי אם לא אשיג את הכהנה הידועה, אז בדעתי לבקש עבודה אחרת כי עוד יאצל לי מושל ארץ ברכה, אולם במרם אדע איך נפל הדבר ביניכם לא אוכל לעשות קטנה או גדולה; ומדוע תחרוש ידירי אם העת לרבר? הואל נא ידיר יקר וכברני במלים מעט או כביר, אבל הודיעני מה היה אחרית כל דבריהם ומה עצתך, לך נגלו כל תעלומות לבני ואתה תדע אותי ידיעה שלמה וזכה — ואם גם אתה לא תכירני אנה אשים פני לבקש עזרה. הלא תדע ידירי כי אין הצר שוה בניק היהודים, כי שור נגח הוא מתמול שלשום, והבצע מטרות כל מעשיו ופעולותיו, ומדוע האמין לאשר הביא את דבתו עלי רעה לפני מאנש"מ. יהיה איך שיהיה, עשה נא עמדי חסד ואמת וגלה את אוני תוכן גורתכם ואם יש טמם בדברי הידוע. אנה יחוג מש"מ את חג הפסח ואם אוכל לכתוב לו טה.

להמשכילת יאנקעלאהן העתקתי את כל דבריך ללשון המוכנת לה והנח כבר קבלתי את תשובתה, כי לא תוסיף להשבית את מנוחתך במכתביה, אם כי

רע ומר תצעק מדוע תעובה עתה, כאשר חפצה למצוא כך משען ומשענה. ואם ברצונך ידירי, הואל נא להודיעני כמו כן על אודותיה, אם תוכל היא להוציא את החבולותיה ומחשבותיה אל הפועל בדבר הפענסיאן. יירדך ואוהבך לנצח המצפה לתשובתך כאל מלקוש.
פעדעראו.

תר"ח. פרק לא

על דבר ספר קיצור תלמוד ירושלמי ובבלי להחכם
משה פיננער.

לשמחת לבבי היתה הבשורה שבשרני החכם הזה שהחל להעתיק ש"ם בבלי וירושלמי ללשון אשכנזית, כפי הרומא מרף אחד ממסכת בבא מציעא שהראני החכם הזה בכואו לבקרני בימים ההם, גם מלאתי רצונו הטוב בנפש חפצה לבוא על החתום ולהגיד משפטי כאשר עם לבבי, וברוך ה' אשר העיר את לב החכם הזה לעבודה זו עבודת הקדש, ויואל ה' ויוסיף לו כח ואונים לעשות מלאכתו בזיוות לבצע את אשר החל, והבטיח לי לשלוח חלק ראשון מקיצור תלמוד ירו"ב שהדפים זה כמה שנים, והנה זה חדש ימים שלח לי בן אחותי את הקיצור ש"ם הוה תשורה מקרית מלך רב עיר מאסקווא, ואחר העיון בו עלה ספק בלבי ונעשה שרטון, אם יהיה לאל ידו להוציא מחשבתו סכח אל הפועל, הכי יכול איש אחד לגמור דבר גדול כזה? ובפרט שקבל על עצמו — כמבואר שם בקיצור ש"ם הזה — לחבר עוד ענינים רבים הנוגעים לענין הזה? ולא באתי הלום חליטה באלה הדברים לקרר בו את רוח החפץ, חי אני! כי מלאכה גדולה ויקרה הוא עושה — כמו שכבר מלתי אמורה בכואי בין החותמים המסכימים על ידו — אך כוונתי, שיגל מעליו קצת עבודות ויעמום על אחרים, גם אבוא הפעם להזכיר את החכם הזה, לתת לו עצה טובה — אם יאבה ואם ימאן — לבל ידפיס הפרק השלישי בחלק השני שמוכר תוכן ענינו בחלק הראשון בהקדמתו. גם נפלאתי מאד שאמר שם בתוכן הפרק הזה: "ויגעתי על יד מופתי פילווז'פאי להראות כי מחשבות בעלי הספקות האלו (על סה"ו) הכל המה". מה שאמר "ויגעתי" אמת בפיו, ולא יסתפק בזה כל משכיל, אבל היה לו להוסיף בסוף המאמר הנוכח עוד שתי תיבות אלו: "ולא מצאתי" — מה לו להעמיס עליו עבודה חנם, כי בין כך ובין כך לא יפה עושה כזה, כי אם מאמין בלב תמים שמחשבות בעלי הספקות האלו הכל המה, אזי הראה בזה קוצר שכלו, ואם נאמר שיודע בלבו שמחשבות בעלי הספקות האלו בנויות על יסודות האמת ומוצקים כהררי אל, ובכל זאת רוצה להוכיח נגד האמת אשר בלבבו, או לחנף יחשב לו, ורק זאת תהיה מנתו ושכרו, ולא ימצא נחת

בעמלו זה, ואם כבר מאה פעמים סתרו את הבנין הוה הבנוי מקורי עכביש, יהיה הפעם הזאת מאה פעמים ואחד, ואם כה יאמר, אנכי שמתו מבטי בזה למען הפיק רצון המון וקצה לומדי תורה המחזיקים בו, באופן זה היה לו בלי ספק לבחור רק השתיקה; לא להשמאל, כי הוא נגד רצונם, וגם לא להימין; יען שאין בלבם שום ספק עליו, ואינם רוצים לשמוע כל מענות המתנגדים (כי בהכרח יצטרך להזכיר מענות המתנגדים ראשונה ולהשיב עליהן) לכן לא יהיו נהנין מהסופתים אשר יביאו למו לחוק דעתם המושרשת אצלם משדי אמותם, יאמרו המפורסמות אינן צריכות ראייה, והמביא ראיות לחוק המפורסמות האלה כבר לחמא יחשב לו, ובכלל אפיקורסים ימנה, ונחשד בעיניהם שכבר עלתה מינותו בלבו, כמו שנחשד בעיניהם כל חוקר באלהות ובהשארת הנפש ותורה מן השמים וכדומה, אף שהחוקר הזה צורה בקול מר לאמר: שמעו ותחי נפשכם, כי לחוק מוסדות עולם באתי ומהת יקר לכם הבאתי מראשית מופתי השכל והחכמה, לחווק האמונה ולקיים את העקרם האלה; לא יאבה המון שמוע לו, ומה לנו לעדותן של חוקרים? עליה! עליה! יאמרו לו, ראו הביא לנו האיש הזה מיקחת וצרי אשר הכין לרפאות אותנו מחולי המינות ואפיקורסת, ואנחנו בריאים ושלמים, אין ננע ואין פגע, אין זאת כ"א חפצו הקלנו, כי הלוקח סמי רפואה והוא לא חולה מביא חלאים עליו, אף כי מי יודע אולי מות בסיר, ואם מביים המה לנפשו, אות היא כי מכתו אנושה, לכן שומר נפשו ירחיק מהאיש הזה, פן תדבק בו מחלתו ויהיה נגוע כמוהו.

צד 71. ר' שמעון בן גמליאל אומר משום רבי שמעון בן הסנן, האריך שם בהערה אשכנזית ובהערה העברית וסוף דבריו שאין לגרום בן הסנן כ"א הסנן, ואמר שהוא תואר לרבי שמעון שהוא היה בעצמו סגן ע"כ תוכן דבריו, וזה טעות מוחש, כי ר' שמעון זה היה בנו של ר' חנינא סגן הכהנים כמבואר ביוחסין, וה' הסנן היא ה' היריעה כי אביו היה מפורסם בתואר זה בין חכמי המשנה, וענין הסנן ידוע, ועיין רש"י סוף תענית ועיין יוחסין (דפוס זאלקווא ח"א דף נ"ב) והוא התמנות גדולה מאד, ונדוע שלא היו בוחרים בכל פעם כ"א סגן אחד ולא יותר כמו כהן גדול אחד, ועיין היטב רמב"ם הלכות כלי המקדש (פרק ד' הלכה כ') ועיין שם בכסף משנה זה שהביא מהספרי פרשת שופטים, וכל התמנות שהיתה בישראל היתה לאדם כל ימי חייו, כמו שהביא הש"ס (דפוס זאלקווא דף י"ח ע"ב) בשם התלמוד דבריות פרק קמא. ואם נאמר שבנו ר' שמעון היה ג"כ סגן, אין זאת כ"א מ"א מקום אביו אחרי מותו, ואולי היתה גם התמנות זו בירושה כמו כל המנויין בישראל עיין בתלמוד כריתות שם ועיין בספרי דברים, וכתב לו את משנה התורה הזאת, ומהכלל המונח שהזכרנו שהיתה התמנות לאדם כל ימי חייו א"כ היה ר' חנינא עד יום מותו סגן, וידוע שרבי חנינא זה ובנו ר' שמעון זהו ג"כ אחר החורבן (כמו שמוכח היוחסין, שם) וכאשר נחרב

הבית במלה התמנות הכהן גדול ומכ"ש התמנות הסגן שהיה שני לכהן גדול לשמש תחתיו כשארע לכהן גדול פסול, ואיכ נראה מזה בעליל שלא היה ר' שמעון כלל סגן, לכן הגירסא בן הסגן עיקר.

וכן משתבש הרבה (במחילת כבודו) בבאור המלות (עסימאלאניע) של התלמוד גם בלשון העברית שבהקדמתו והצעתו שנה מאד מאד, ועוד מצאתי בו זולת זה הרבה ענינים שיש עליהם להשיג, אולם משכתי ידי מפני חולשת כחי, גם אין זה מלאכתי להיות מבקר, אם לא במקום ההכרח.

בעיר קרעמניץ, י"ב לעווניזאהן.

דען 9 מען יאנואר 1848 (שנת ה'ר"ח).

ה' עלי שנותיך — יחיו ולכל בהן חיי רוחך, יחלימך ויחייך לארך ימים!

בין המון המררות אשר סביב שתו עלי, חשבתי למשפט נחוץ להודיעך ידידי כי זה כשלשת ימים הגיעה לפה פקודת המניסט' אוואראף לחננך במתנת חמשים רוי"כ כמעות נרות שיש, לפי הפרעסטאוולעניע של המניסט' וזנוטרענ' דיעל съ уваженія къ бѣдности — קראתי אלה וקראתי: "ו שברה"?! בכל זאת אבקש שימולא הרבר בלי התמהמה, ואנכי מצדי בעור ידידי הוקר ר' שמואל שווייצער נשלח לך ג"כ מה בעוד ימים אחרים, כתר ועור מחמרי.

ומרי דברי כך לא אמנע מהגיד, כי כטרם עוד הגיעני מכתבך האחרון עניתו לשואלי דבר בדבר "השתא", "ושבור". כה יהי האל בעורנו כי קלעתי אל השערתיך ולא חטאתי אף על חוט השערה, כאשר האמת תורה דרכה לכל דורשיה, בן בהפוסקים וכן בהמפרשים ראיתי הכל, ושרש דבר מצאתי באבודרהם דף ס"ו ע"ב. (וצחקתי לתשובת אחר מאחינו יודע לשון וספר, שנשאל ג"כ בזה במקומו, שקבל מאמר הזה. לתפלה" והלך בעקבות מגיחי ווילנא או מדפיסי סלאוויטא, לתרץ עבדי ליצה"ר, בני חורין מהשטן וכדומה; אולם אל תאשימני ידידי אם תראה הערות כאלו גם בספרים אשר יצאו מדוי, כי לא לי הערות אלו, ואך למלאות רצון בעליהן הניחותין). והנה יקרי, באשר באמת עוד לא תדעני, וידיעתי במלאכתי — לדעתי — עוד נעלמה ממך, אמרתי לשלוח אליך פה מוסגר פתשגן הכתב אשר הובל למקום החפץ מידי, תקרא בו מקרא, ואחרי כן — בבקשה גדולה ממך — תשיבנו לי בפאסט ראשון דוקא, ועין ור לא תשור בו. על אהבתנו הבלתי תלויה בדבר בטחתי כי לא תשנה מבקשתי זו הקטנה. ודע לך ידידי, כי בארתי הכל לפי הצורך, היינו לפי הסבה המקום והזמן, ולכן אל תתפלא אם

בענין אחר לא בארתי כל פרט ופרט ובשני הארכתיו כמעט, ומה גם כי במקום אחר הכאתי... המצא במעני על ברור, כי המאמר ושבור וכו' נוסף לתפלת אהבה רבה, ומי תקן או התפלות, ואיוו נתקנו עשי אנשי כנה"ג, רבו כזה הרעות, על איזה מהם מורה החכם רפאפורט בכבורי העתים שנת תק"ץ, והחכם צונץ בספרו פארטרענגע וכו'. קח נא אהובי סדורי יוועפאף או היוצאים כעת בזיטאמיר, ומה גם סדור קרבן מנחה, ושום עינך עליהם, או תראה כי כמה וכמה הפלות (הנוספות) ומאמרים רבים נעתקו מעל כנס, ומאמר "ושבור עול הגוים", כמו כן "הרחמן הוא ישבור" וכו' לא ימצאו בשום סדור אשר יצאו מבקרת שלי, וכבר זעקו עלי טרה, ואנכי באחת ומי ישיבני? ומה מאד תבחל נפשי בהערות נוסדות על שקר נראה בעליל, ומעידים בנו שקר חלילה.

מביאת החכם ה' מ"ש"ט למחוזנו, הגיעה פה זה כבר ידיעה אפיציעלע אך עד היום הזה איננו, על דעתי כי מדי לכתו מווילנא לזיטאמיר יהי בעירך, ודו יקדים ביאתו הנה, או בתי ספק אמלא דבריך, אניד לו חפצך ובקשתך, ומנפשי אבקשנו בזה, האמנם כי...

הקשית לשאור אותי בדבר פ' — רחוק הוא ממני במקום ובלבב, וזה במבע, סעת החל האדם להפרד מהדומה לו בארץ — לעת מצוא אנלה — אוניך, ועתה שא נא אם מנחיצת הטרדא אקצר אמרים. מה נשמע בסביבותיך במחלת החלירע?

לתשובתך בהשבת הכתב המוסגר פה, מצפה אני בפאסט ראשון בלויית חות דעתך עליו באמת ואמונה, וחלילה לך לשאת פני אף בדבר קל, כי לא אשא פניך בגלל זה, רק האמת תדבר ותודיעני, כי מעורי הסכנתו להודות על האמת, ולתת תורה לכל מלמדי אשר השכל ישיבני.

דברי אוהבך תמים יוסף זייבערלינג.

תרי"ג. פרק לב

בעיה יום ו' עש"ק כ"ה ניסן תרי"ג בוחאב ישן.

לכבוד הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו נכמד

לאמנו כ"ש מוהר"ר יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

מכתבו טן ו' ניסן קבלתי לנכון. מימי החג ואח"ו מאשר יד ה' בעו"ה יצאה בי ונהפך ששון חגי לאבל שנפטררה בתי בימי עלומיה מסבת לידתה — לא יכלתי להשיב לו עד כה. והנני להודיעו כי אחרי שנודעתי שהקאסיר

שלנו נסע קודם חג העבר לפ"ב, אף כי קייתי שמכתבי נדון החמשים שלחו לו ממקומו לאשר הוא שב בודאי ומילא כבר הדבר משם, בכ"ו לא התרפיתי מלכתוב אליו היום (אשר קמתי מאכלי ה' ינחמני) שנית לפ"ב לזרוז בהשילוח... גם ע"ד המעתיק ר' ראובן קולישער שלפ"ד כעת שמה וכתבתי לשם לדבר עמו בזה, ע"ד חבור הקצר "תער הסופר", אם אין זכרוני בכזיב לי כמדומני שימצא כבר במכתבו סכבר, שבקשתי לשלוח לי אותו יחד עם המחברות האחרות מהורבכל למען הוציאם לאור יחד אי"ה, אשר מצפה אני שילוחם מכבודו בעו"ה. ואשר אמר ידירי עם הספר פן יקרנו אסון, חלילה לחשוש בזה בשילוח ע"י פאסט וע"ד המשמושים והיה נכון לבו במוח שבעו"ה אוכל בכ"ו לקרותו ולהבין כוונתי הטובה. ואף כי הנתיבות עולם אין אתי, ואי"ה כשנהיה מוכנים אל ההדפסה, אשר זה יהיה בבצע מעשה ההעתקה ללשון רוסיא אשר היא עיקר ההצטרפות לנו כעת, או אישב לו לדעת המחברות האחרות שישלח כי נעתקים פה ביחד ברור. וגם קונטרס ההגדות שלו... בדבר הקדשת ספרו לאהרן השרים, עוד לא השיב כבודו על פרט א' משאלותיו, והוא אם הגראף מאלסטמאי הנה זה הוא המטונה כעת רירעק' בדערפוטמענט אינאסטראניך ספואיערני במנו"ר, וזכות לבנו הטוב ברוחו פי שנים לעמו יעמוד לו להחליטו ולהחזיקו להוציא לאור כל מעשי אצבעותיו לבוב עמו בית ישראל כנפשו ונפש

דוד לוריא מבוחאב ישן.

אל המשיכיל ר' ראובן קולישער ימחול נא כבודו לכתוב בעצמו ג"כ לבקשו שיקבל עליו עול העתקה למענו, (כאשר ידעתי שהעוסקים באוניווער-סיטעט אין להם פנאי מרווח כ"כ לעסקים אחרים) ושלא יכביר במחיר ההעתקה באשר הדבר נוגע לכבוד וחפץ ידירי.

בע"ה יום ו' עש"ק ער"ח אלול תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידירי הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו כבוד שמו מ"ה יצחק בער לעווינוואהן נ"י

שמתו יד לפה ער כה לכתוב לכבודו, כי בושתי להרים עיני אליו ער בוא דברו שנתקיימה הבטחתי בשלוח החמשים, וכאשר הוחלתי ער בוש. וכבר נודעתי משותפי הג' ר"י ועלקין במכתבו מן כ"ו תמוז העבר ששלח (או ישלח) בפאסט ההיא לירו החמשים, וחשבתי למשפט שכבר הגיע ברור לידו, ומענה העדר מכתבו ע"ז לא יכלתי לתלות כ"א שיחשוב לי עון על אשר לא השיבותיו דבר זה כמה ומאתו הסליחה. ענין ההעתקה וההוצאה לאור הדפוס כעת שרפו ידי עסקי במסחר שותפות שלנו מצוק העתים וסכות

שונות (והיא היתה בעוכרו שאחרו פעמי שלוח החמשים והרבה טרחתי בזה וכידוע גם לידירנו ר"ל זעלצר מווימעבסק) יומשך ודאי עוד זמן ואי"ה אודיענו כשאראה העת מוכשר לכך, ויקבל שלום כנפשו ונפש ידירי.

דוד לוריא מבוחאב ישן.

ערב יוה"כ"ט תרי"ג.

לריב"ל מהחכם ר' יוסף זייבערלינג.

אחרי אשר הריצותי אליך בחפזי אנרתי מן 30 ח' העבר, הגיעני מיד ידירנו ר"א קאמעלאנסקי מכתבך. גם אנכי יקירי, זה כבר, ומה גם היום, זעקתי חמס על בני עמנו, כעס ככהן, אשר יעמדו מרחוק לעתות בצרה, וכי לא יושיטו יד לאנשי לבב, היודעים עד מאד להיות לפה ולמליץ בעד עמנו ותורתנו, אך השמן רב העם הזה וכו', ואם נרבה כחול דברים מה מנו יהלך? לו ידעת אוהבי פרטי דבר מאנשים אשר מפתחים ורבימים, ואשר נשאתים על שכמי, וכעת — ולכו עמי קרי, כי אז השתוממת, אולי יתן ה' ונתראה פא"פ או תשמע מפה לאון, ותהי זאת נחמתי, כי בחסד האל עלי עוד הקוטי לא נואשה, עוד אשנה חיל, כאשר עיניך החזינה בהעתק מכתב ידירנו הנכבד ה' טו"ה הסגור פה למראה עיניך. ועתה אחת אמרתי ללכה אל קרית טלך רב, שמה לא אנוח ולא אשקוט עד ארגיע משפמי לאור כלם, ולה' הקוטי כי לאמת יצא, באשר ארח צדיקים כאור נוגה, — הולך ואור...

ועתה נפנה לעניננו: גם נפשי יודעת מאד כי להשיב לאינו כ"ב תשובה מקובלת על הלב, הוא דבר בלתי אפשר, וכבר אמר החבר (מאמר ג' י"ג) „ואני מודה לך מלך הכוזרי שבגטרא דברים שאינני יכול להטעימך בהם מעמים מספיקים". אולם דברי שקר אין להם רגלים, נשוף בהם רוח ויפלו. הן זה ימים מועטים ננשתי אל הטלאכה, ונגולו כשמים לפני הספר בכד פרטיו ודקדוקיו וכו'. ואחרי רואי אז, ראיתי גם הלום כי רק בעלילוח באו עלי. ער כה עזרני ה' דתת לי לשון למודים לעות את יעף דבר, הלא יגעתי ומצאתי הרבה דעות ומאמרים של רז"ל, שכתבו עליהם סרה. בכמה ספרים לועזים מחכמי הנוצרים, אשר גם המה קבלו דעתם, או באי להם להחכמים מסקורים אחרים, כמו מירוס נח, מעונינו מלכות מלכי ישראל וכו' ומכל התואנות רק לאבן נגף לפני... אולם ה' החונן דעה ושכיל גם בזה פי, ונראה אך יפול דבר, כי כבר אמרתי לך שאוביל פרי מחשבתי לך ידירי, ובכל זאת אל התכה אלי.

הואל נא יקירי והורני דעה בעל המאור עינים במאמר שני פרק י"ד... הדברים עתיקים! אך בקשתי בס' ב"ח ולא מצאתי, ובכן נפלא מני, מה זה

בשנית מאנרתו הששית והשביעית. הלא המחוקק לא כתב אגרות, ורק שלוחיו. גם בל אדע מי הוא ראש חכמיהם? ואיזה ספר כתב נגד מאנ"י? אולי תדע ידידי השמיעני נא בחסרך.

במכתב הח' ה' ט"ה, והיא תשובה על דברי, (וכה כתבו לי הרבה מיודעי ומכירי מפ"ב, כמו כן מכירך החכם ר"ל ר"ש), כי השמנה וכל הרעה יצאו ממקום שנתו בפרט וממחננו בכלל, זה מנת חלקי תחת אשר התחזיתי כל הימים באמת ובתמים! ואם כמה אנשים פערו עלי פיהם, על אשר באתי בברית את החסידים, (שקר ענו בי) כאשר גם אתה העירותני בזה, הלא תראה ידיר יקר, כי אך רגלי הסמלא מקומי דרכו על ספתן בית הבקור, והנה יצא לאור ספר ט"ד אשר חבר אחד מצדיקינו, וכדעתך מחות המחבר, בנקל לך לשפוט על איכות החבור. האלהים! כי זמן רב התגלגל הספר הזה בקדושתו מקיצין מלאכיו הקדושים תחת שלחני, כמלכי קדם תחת שלחן אדוני בזק, ובכל זאת לא הרשיתי להביאו בדפוס, בשגם כי רבים מאנשי כת הרב הזה הצירו לי, ומלאו את ידי בכמה מאות רז"ב, והמבקר החדש מכר ספר בעד נעלים. מלבד זה באו בברית אתו המרפיסים למען יכתוב מליצה והצטרקות על ספרי קבלה שכבר נאסרו, וידרש להם ככל לבו למען מאדם, נשבעתי ככבודי, כי לו קראתי דבריו בענין הזה בפרט, וברבר כל ספר ישראל בכלל, כי אז נבהלה בראותך איך זבובי מות הנאישו הכיעו שמן דוקק, כי דבר סרה על עמני ותורתנו בכלל, וסבלות הוקיר מחכמה וכבוד תורת ה' התמימה, צחוק! הנאורים שמחו עלי רעתי, כי נפטרו מאיש ליטא, וכי קעת תצא תורה והשכנה מקיוב, כצאת השמש בגבורתו.

צר לי כי מוכרח אני לקצר דברי מיום הבא — הלא מחר נצב ה' לריב את יריבי, וענתה בי צדקתי ביום מחר, כי שבת שבתון קדש לה' מחר, לכפר כל חמאת ב"י, ויחמו חמאים מן הארץ.

יחתך האל הטוב לחיים ולשלום כרצונך וכרצון אוהבך תמים

יוסף זייבערלינג.

ב"ה יום ד' א' מרחשוון תרי"ג פ"ב.

כבוד הרב החכם הכולל המפורסם דורש טוב לעכו, יהי ה' עמו לברך מעשי ידיו להתפאר לטוב בית ישראל מו"ה יצחק בער לעוונואהן נ"י.

מכתבו מן ז' תשרי לירידנו המשכיל מו"ה ל. זעלצר ראו עיני ועיני אחי רועי וישמח לבנו. והנה לומה פה החמשים כסף להוצאת ההעתקה בככתבו, ויהי נא טובו בבצעו מעשהו לשלחה אלי (כשמי החתום מטה)

ויבואו נא דבריו וכבדנום. ואת ראייתי לי חיבה להודיעו, באשר חפצנו להעתיקו כולו או רובו (מהענינים אשר הם הכרחיים יותר) ללשון רוסיא ולהרפיסו, למען יהיו למראה עיני שרי הממשלה, לסתום פי המלעיבים בעבדי ה' חכמי התלמוד ומתעתעים בדבריהם הקדושים, זו לעגם להם, כי חרפת נבל ישאו עליהם וההלה ישימו במלאכי ה' (ובשובי שלום לביתי אי"ה אקוה לשכוח לו העתק מאמר אחד מיוחד שבהם). לזאת ישים לבנו לערוך מלא לעטת המטרה הזאת, וככלות מעשהו וישלחנה אלי. בל ימנע להודיע או, אם נמצא מעתיק ללשון רוסיא במקומו שלפני עיניו ולבו יעשנה, כי או יכונה הדברים בעברי ורוסי יחדו יהיו המים, ואם אין, אוי נבקשהו נמצאהו במדינתנו שיעתיקנו עפ"י השנחתי, ולהיותי מכין לדרך פעמי לשוב לביתי שלום בימים אלו בעזר ה', ע"כ היו דברי מעמים, ואתו הסליחה, ויתברך לטוב מה' הטוב, כחפץ מוקירו ומכבדו

דוד לוריא מבוחאב ישן.

בע"ה יום ד' ג' התנוכה תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו יקר רוח

כש"ת מו"ה יצחק בער לעוונואהן נ"י.

בבואי לשלום ב"ה לביתי מפ"ב אחותי דרכי למינסק לפקוד שלום אחי הנ' מו"ה אהרן לוריא נ"י ושאר מיודעי שמה ואחר עד עתה זה ימים באתי אל המנוחה אל ביתי, ומצאתי מכתבו היקר מן כ"ה מרחשוון להשיב נפשי העיפה מעוני הדרך. והנני להשיבו כי המאמר מכותב השמנה שכתבתי שכבואי לביתי אפשר (כן כתבתי, ולא החלטתי הדבר בשח, ייטיב נא לראות במכתבי) אשלח לכבודו. הנה לא עלה בידי לקבל העתקה מזה קודם נסיעתי, ואם אקבל משם בל אמנע לשלחנו לירידי אי"ה. ואלה דברי המשמין בקצרה, ואף כי דעיקר דבריו אשר שם חרפת דברי נבלה בתלמוד השבנו די להעביר משרתו אשר ירה חציו המשמין אליה, עם כ"ו לא ימנע גם כבודו לדבר בזה, באשר ראיתי כי זולת המשמין גם האשכנזים האריכו מענה בזה עד שיש מהם (צונץ בספר מורה נבוכי הזמן, אשר הוציא מקרוב לרפום בלבוב ומיחסו להמנוח ר"נ קראכמאל. אולם נחשד בעיני שצונץ עצמו הוסיף בו דברים אשר לא טובים מלבו, ולא מהרב ר"נ יצאו הדברים) אמרו שמאמרים כאלה נתוספו מדברי ברחמים תוך דברי התלמוד. והטובים שבהם (החכם שי"ר ספראג בספרו ערך מלין שהוציא בפראג זה מקרוב) אמרו ג"כ שהוא הוספת הנאונים, לכן כדאי הדברים לחוב לכם כ"ב יקח מצוה זו לעצמו להראות דרוגטא איזו טהן לפני העמים והשרים מליצתן היפה הנגלית בהסיר מעטה המסוה מעל פניהן, ומתן יקחו משל על השאר. וכאשר יראה

ידידי במו"פ דוגמא א' מאמר פ' הפועלים איבריה דר' ישמעאל בר' יוסי (אשר גם מימים קדמונים יתלוצצו בו המשטינים ככתוב בספר יוחסין ועיין מה"ל ספראג בס' באר הגולה) שהציג המשטין ראשונה לדבריו, אשר כמדומני שדבריו ימצאו מקום לשמע און בני דורנו... וגם בדבר ענין לסוד ההלמוד לילדים קודם מ"ו שנה, אשר המשטין החזיק דבריו. גם בדבריו כבודו בחבורו ודאי לתועלת גדול יהיה אשר כבודו בעצמו יבאר דבריו, שכעת שבלא זה רוב ילדי הזמן לא ילמדו אצל רבותיהם יותר מן מ"ו שנה. אין מקום להנהיג כן. ועוד יוסיף בה דברים כחכמתו. גם חבור נרינאריעו הנדפס בפ"ב 1847 בשם Секты Евреевъ ודאי ישנו אצל כבודו, ואם אינו אצלם שלחתי מו"פ הקיצור ממנו הנדפס או כוזנאל מו"ד הנמצא ה"י. גם אליו ישים כבוד ידידי עיניו לסתור דבריו, אף כי דבריו (הנלקטים אך ורק מחבורים שלפניו) ודאי כבר נפלו נשברו בדברי כבודו. וכאשר אני חושש בעיני ל"ע כעת לא אוכל להאריך עוד יותר כעת לכבודו. ואצא בכרכה לברכו שפועל ידיו ירצה ה' לבצע מעשהו אשר החל, וצדקה תהי לו לשם עולם כנפשו ונפש דוד לוריא מבוחאב ישן.

ב"ה יום ו' עש"ק וך טבת תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם דורש טוב לעמו שמו המוב הודך למישרים כבוד מו"ה יצחק בער לעוונוזאהן נ"י.

מחצית חבורו היקר בני' כרכים קבלתי לנכון מ"ו טבת העבר. והמכתב לזה (הנכתב ג"כ ביום ה' רחנוכה) נתאחר על הפאסט (והניעני למאהליב בהיותי שם כל שבוע העבר) וע"כ לא השבתי לכבודו הו"מ"י קבלה על זה. והנה מפאת נסיעתי למאהליב היכף בקבלת חבורו היקר לא יבלתי לעיין בו כראוי עדיין (כי משמרי המכתבתי לבל השורנו עין לא רציתי להובילו עמרי למאהליב) והמול באתי. ולא אוכל עדיין לכתוב לו רק דרך כלל, כי שני הכרכים האחרונים טובים ומועילים. ואך בכרך הראשון כמדומני ימצאו דברים לעניני ההגדות וכ"כ שלפי עניני הזמן כעת דעת לנכון נקל שיהי החכמה לשנות בהם דברים. ואקוה א"ה שבוע הב"ל להודיעו ברור יותר בכ"ו. גם אקוה לקבל דבריו על המאמרי אנדה ובצרוף בשורת שובו לאיתן בריאותו בעור ה', אשר מאד דאבה נפשי ונפש כל יודעיו ומכירי ערך ספריו על חליו. ישלח ה' דברו וירפאהו בקרוב כנפשו ונפש.

דוד לוריא מבוחאב ישן.

P. S. ימחול נא להודיע בקצרה העצה אשר יעד במכתבו מן ה' רחנוכה להודיעני בענין ההרפסה וההעקה.

בע"ה יום ו' עש"ק טו"ב אדר ראשון תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם דורש טוב לעמו נכבד בעמים יקר לעדתו כבוד שמו מו"ה יצחק בער לעוונוזאהן נ"י.

מכתבו מן כ"א שבט העבר קבלתי לנכון. גם מכתביו דכבר מן כ"ו טבת עם הקונטרס על האגדות כלו יפה אך עליו נאמר, כי קצורו הוא חסרונו. כי היה מהצורך לבאר עוד איזה שרשמתי לו, ונגד זה מה שהעריך כבודו הדברים כמדבר לנוכח נגד המלגלג, זה יהיה נצרך לשנות ולהביא הדברים בסתם דרך התנצלות ובאור על המאמרים שמלגלגים מהם (הקראים או כ"כ) בללו ש"ד הדברים ישרים. ועד כה מחמת שהייתי מוכרח לנסוע מבתי... שנשלחו בקשות מכתב מקומות להממשלה לבקש חסד בענין הכבדת הנאכאריין על אב"י יותר מעל שאר העמים. וה' יתן שיתקבלו לרצון לפני אדוננו הקיר"ה הרחמן, אשר הענין הזה הגדול עלינו החיוב העסק בו יותר מהנ"ל. עתה פניתי לעסק א"ה בענין אשר החלוננו עם כבודו. ואך הנני מצפה להשוכתו על מכתביו מן כ"ט טבת. ובעיקר על הפרט שדרשתי מכבודו שימחול להודיע אשר כתב העצה שיש לו בענין ההעקה וההרפסה בלשון דוסיא (אשר זה הוא עיקר הכוונה והתועלת לרעהנו) ובמכתבו מן כ"ג שבט (אשר חבר לו יחדו למכתבו מן כ"א שבט הנ"ל) אמר: כי כפאסט שאחריו יכתוב תשובה על כל דבריו. וכאשר אקבל דבריו אלו הנצרכים אל המטרה, או אדע איך להנהיג הענין ואציע לפניו בענין ההרפסה, אם טוב שתהיה ע"י עושי רצונו, או שתעשה ע"י אחרים... גם חבור נגד הקראים כדבריו כן הוא, כי הם המה אשר נמעו שרש פרה ריש ולענה בלב כמה מחברים על החלמוד. ולתועלת גדולה יהי חבורו קטן הכמות ורב האיכות לפ"ד לחברו עם ורבכל יחד, ויקבל פ' שלום כנפשו ונפש ידידו,

דוד לוריא מבוחאב ישן.

P. S. ראיתי להזכיר לכבודו, אשר נרינאריעו בחבורו טעה להמית דברים על מאמר: פשוט נבילהא בשוקא כו' להוכיח מזה חמדת ממון של בעלי התלמוד ח"ו. ונהפוך הוא שמאמר זה בא לעורר לב העם אל המלאכה ולהרחיקם מן הכמלה, ושלא יהיה נביה בעינם נמאם אף מלאכת עבודה הנמכזה שבעולם, אך לא להתפרנס מהכריות ע"י הבטלה מחמת כבוד המרומה.

תרמ"ז, פרק לג.

ב"ה היום יום ג' כ"א כסלו תרמ"ז לפ"ק ווילנא.

כבוד ידידנו היקר הרב המפורסם החכם השלם ומופלא כ"ש מו"ה יצחק בער לעווניזאהן נ"י שלום וכט"ס!

שני מכתביו הגיעו לנו כמזכרם הא' מכ"ה מרחשוון קבלנו ביום ד' שבוע העבר, והשני מי"ח לחדש זה הגיעני כיום שלשום. והן אמנם נפלאות היא בעינינו כי פנה ידידנו אלינו ברבר הרפסת ספרים כאשר לא נעלם מכבודו כי אנחנו רק את ספרי הקדש לבד הרפסנו פה וגם אלה זה שנה ויותר כבר נשלמו בדפוס ואני אז נתקו כל מוסרות התקשרותנו עם המדפים וכל דבר אין לנו עמו עוד, ואנחנו שוקדים רק על עסקנו המר הזה כי ברע הוא מתהפכות הזמן ותבוסת המלחמות, וגם ו"ו אנחנו מרודים עד מאד זה בכה וזה בכה כל היום, ובכ"ו לבלתי השיב פני מעלת כבודו ריקם ומפני הכבוד שלחנו ביד איש עתי דרבר עם המדפים בזה, והאיש הזה יודע מבין בכל תהלוכות הדפוס מוצאיו ומובאיו, וכאשר פללנו מראש כן היה, כי ע"ד שכר הרפסת דרש קצה האחרון 10 ר"כ לכל בויגין וזה הוא באמת קצה האחרון לפי דעתנו המקחים שלו. ע"ד זמן פרעון שכר ההדפסה דרוש יררוש לשלם לו הסחצה בחצי המלאכה והנותר בסוף המעשה היינו בתשלום הרפסת הספר, ולפי דעתנו אם יפן כבודו בעצמו בזה אל המדפים יכול להיות כי יאות לכבודו להחיל לו כל שכר ההדפסה עד סוף המעשה ואולי עוד יותר. ע"ד נייר לא נדע אם יש להשיג כעת פה נייר כאותו שנדפס ספרו עליו ממש, אבל יש ויש מיני נייר שונים להשיג ולבחור פה משני פאבריקען שונים הכל מאשין פאפיר ובמקחים בלתי גבוהים וכאשר נחשוב אנחנו יעלה לו נייר יפה, וטוב ויפה מנייר הראשון שנדפס ספרו, רק עד שלשה ר"כ לערך ואולי גם פחות מזה, אבל לנייר נחוץ ונצרך מוזמן במוקדם ולא זולת. הגדתי למעלתו בזה עצם הענין כמו שהוא ומעלתו יחשב דרכו וכטוב לפניו כן יעשה. ואם יפן כבודו בעצמו אל המדפים, ידענו כי ישא המדפים את פניו ברבר, ודבר גם בתשלומי שכר הרפסתו וגם במשך זמן ההדפסה להחיש ולמהר כרצונו, ואנחנו כאשר כבר רחקנו מעסקי דפוס ומוקפים מררות אחרות וורות לרוב, לא נדע אם תמצא ידנו להיטיב או אף גם להשגיח ע"ז כראוי, כי נוסף על פזור הנפש בעסקנו ההולך עקלקלות, והולך הלך ודל יום יום הושם על צוארי עול צבור אשר לא ידעתי נפשי מה לי ולהם, ואין לי מנוחה יומם ולילה מעבודתם כי קשה וכי רבה היא, אבל מה לעשות? — ושלום רב לכבודו ולכבוד תורתו וחכמתו כנפשו ונפש המכבודו ומוקירו הרם והנשא הרוש"ת בלונ"ח.

יצחק אייזיק בן יעקב.

גם אנכי דורש שלום כבוד ידידנו הרב הנכבד נ"י באהבה: והנה זכרתי כי גם לפני ערך שנתיים ימים כתב ידידנו אלינו ע"ד הרפסת ס' חדש שלו, ומתהוה והשבנו לו או נכוחות, ספרנו לו את כל עמלנו ולחצנו, וכי כר אשר אך נמינו לעשות במלאכת הדפוס גם במעט ספרים אחרים, הכלם נכוינו ברותחי הוהין ובקרת רוח החפץ אשר לבני עמנו בארצנו לספרי השכלה, או גם לספרי התורה והדת, עד אשר נמרנו אמר לבלתי נושא ידנו עוד בכל מעשה הרפסת ספר מה, ודי עמל ותלאה אשר מצאונו בהרפסת התנ"ך אשר אין להעלותם במקום קצר כזה, ה' ירחם עלינו. וע"כ יא ידענו להבין מה זאת אשר גם עתה קנה ידידנו אלינו, אשר באמת אין לנו דבר בזכות הדפוס, ולא ערך מלין אל המדפים עצמו. אמנם ידענו כי גם הוא ידידנו חכם, ויבין רע לברוח ממנו כאשר גם ברחנו גם אנחנו וגמרנו ואמרנו: רדנו לא נבוא אליך עוד! ועתה ידידנו ישמע נא השובת ידיו רעי ושותפי החכם נ"י בשם המדפים הזה — יודע ויבין גם בחכמתו איך ואנה יפנה במלאכתו זו, וה' עמו בכל אשר יעשה, כחפץ אוהבו מוקירו ומכיר תורתו וחכמתו כל הימים,

אד"ם הכהן לעבענוזאהן.

בע"ה יום ו' עש"ק כ"ב אדר שני תר"ג ביחאב ישן.

כבוד הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו נכבד לאומנו כ"ש מו"ה יצחק בער לעווניזאהן נ"י.

מכתבו מן כ"ו אדר ראשון בא אלי במישור, והשני מן כ' הנ"ל דרך וויטעבסק באמצעות ידידנו ר"ל זעלצר הגיעוני בבואי שדום לביתי זה ימים (כי אף שלפי מכתבי הראשונים לכבודו חכיתי להיות מיושבי ביתה, אך לא ביד אדם עתותיו. הוכרתי לנסוע עוד הפעם להתראות עם אוהבי באיוו ענין) וראשית אודיענו כי שלחתי כהיום מכתב להקאסירער שלנו שישלח לו בהקדם החמשים ר"כ כבקשתו. אקוה שיקבלם קודם הפסח איה"ש לנכון. עתה אבוא לענין מכתבו היקר.

ראשונה גם דעתי היתה החלה שהעתקה תהיה נרפסת בפני עצמה. וכאשר מצאתיה נצרכת לדעתי בלשון רוסיא וחשבתי רק על איזו מאמרים יותר הכרחיים ולא על הכלל של החבור כולו, שיארכו הדברים מאד בהעתקם כולו. ומי יודע אם יהיה הכל מוכשר להדפיסו בלשון רוסיא כידוע והעתקה שהמציא כבודו שחתי לאשכנזית ע"י יאסט, טיב הרבר. ויהי נא טובו לכתוב מזה להח' יאסט ולהודיענו תשובתו ובאיזו אופן והוצאה. וברבר ההדפסה בלה"ק בוויילנא כתבתי לידידנו ר"ל זעלצר ועוד לא השיבני דבר. אולי דרך לו כעת (אשר הושם עליו עבודת פקודת הגענ' גוב' בוויטעבסק) ישלח נא

כבודו אלי מחצית השנית, ואשימה עיני עליו לטובה אי"ה. ואציין הענינים שרדעתי נצרכים יותר להעתקה בלשון רוסיא. ויודיעני כבודו אשר אמר סכבר עם הספר שיש לו עצה ברבר ההעתקה רוסיש, איך ומה. גם הנה במחברת הראשונה כבר הודעתיו שנמצאים דברים שלפי מצב עיני האגרות כעת אצל המטשלה, הכרח יהיה לשנות מעמם. יודיעני נא כבודו אם מסכים לכך שאשנה אותם פה ואשלח לכבודו נוסחאתם. על הכל יודיע דעתו כאר היטב.

הכ"ד או"נ דוד לוריא מבוחאב ישן.

ב"ה יום ב' כ"ה אייר תדי"ר בוחאב ישן.

לכבוד הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו נכבד לאומים מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

עד כה לא כתבתי לו גם לא השיבותי אליו החכורים כי חשבתי אולי יעלה בירי לתת לכסף מוצא על הרפסתם. אך עתה לפי קושי הזמן במסחר בכלל ופרט חדלתי מלקוות ע"ז. ועל כי כבודו אלצני במכתביו אלי וכמו כן לידידנו השלם מ' ליפמאן זעלצר מוויטענבסק, הנני משובב לו בשלמותם. הנני ירדו כנפשו דוד לוריא מבוחאב ישן.

תרמ"ז. פרק לד

ווילנא תרמ"ז. להרב החכם השלם הנודע ביהודה ונעמים גדול שמו כמוהר"ר י"ב לעווינזאהן.

שמח לבי לשמוע מפי המשכיל כמו"ה מרדכי שפירא היושב אתנו זה ימים, כי בעברו דרך עירו סר אל ביתו ואל נהו לראות פניו וימצאהו שלו זשלם, וידבר אהו רבות ומדי דברו עבר גם זכרי על פיהו לטוב; ויגל כבודי בהתגבר רוחו לקחת מאתי ספרי החדש שירי שפת קדש מחברת שני, והוא ישלחני מעיר זיטאמיר לעירו ולידו בשמי למנחה, עם מכתבי זה ההילך עמו לשחר שלומי. וכאשר לא קרה מקרנו לבוא באגרות שלומים איש אל רעהו עד כה, הוקרתי המקרה הזה ויהי לי לנחת ולחדות לבב, לבוא עמו בדברים, אף כי להביא את ספרי זה אל החת עינו לבקרת, אשר היא המטרה אשר אליה יכוון כל מחבר ספר כזה כדורותינו אלה להביא אף מעט מספריו ליד חכמי

בני עמו מתי המספר. ואני נפשי מתנשאה כי ישא ספרי זה חן בעיני מבינתו, וכאלה לבר, היה כל שכרי בכל אשר עמלתי והדפסתי מעודי ועד כה, וכל שכר וכל כבוד מבלעדני אלה לא ידעתי, וגם לא אקוה עוד. ועתה קייתי כי עוד תשלם משכרתי זו, בכבודו אותי בתשובתו היקרה, והגיד לי כי בא נכון הספר אל ידו והשמיעני עוד גם משפטו החרוץ מאת חכמתו, והיה זה למשוב נפש אוהבו וחובבו מרחוק ומברך שלומו וטיבו מקרוב ומקרב לב ונפש.

אד"ם הכהן לעבענזאהן.

ב"ה יום ג' ח' אייר תרמ"ז קנטוין ישן.

ירידי הרב החכם המפורסם מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן.

אחרי שובי לביתי נחמתי כי הייתי בקרעמניץ. מה בצע במעט רגעים אשר ראיתי פניך, לא שבעה עיני לראות ואוני לשמוע ובמרם רותה נפשי מערן מברותיך והתענגתי מזיו פניך והנני רחוק ממקום משכן כבודך ומי יודע אחרי מתי עוד אשוב לראות באור פניך? מי יהנני קרוב אליך אדוני הנכבד עוד כל ימי חיי שותה בצמא את דבריך ומתאבק בעפר רגליך!... ואת תורת האגרת אשר הכינתה לשלוח לוויילנא לירידי החכם פ"ן בתוך שאר דברי אליו, ואי"ה בשבת הכא (י"ב לחדש הזה) תצא מזה ע"י הבן דואר: „הפעם אשלם את נדרי אשר נדרתי ונשבעתי לאיש חכם וירא אלהים, ח"ה הרב דקהלתנו כבוד מוהר"ר יצחק ליב פֿרענקיל ז"ל במרם הלך למנוחות. הרב הנ"ל גלה את אוני קודם פטירתו שכל דברי ר' מענדיל ל"ב מקרעמניץ בענין משפט שלמה, אשר אסף בעל הבאורים החדשים לתוך באוריו לספחם אל התנ"ך, לא מלב ר"מ יצאו ולא על ברכיו נולדו, כי אם גנובים הם אתו מאת הרב ר' יצחק ליב הנ"ל. ומעשה שהיה כך היה: זה יותר משלשים שנה בשבת רי"ל הנ"ל בבראדי (כי הוא היה לפניו אחד מנכבדי כנעני בראדי ומשכיליה) בא ר"מ פעם בפעם לקבל פניו ולשמוע תורה מפיו מדי בואו לבראדי להביא משם מרכולת, ובתוך שאר דברים שמע מפיו גם הפירוש על משפט שלמה. ויא די שלא אמר ר"מ הדברים בשם אומנם והתעמף במלית שאינו שלו, אלא שקקל דבריו ולא באר אותם יפה בכונת אומנם האמתי. ורי"ל ז"ל הרבה דברים ובאר לי הכתובים באר היטב. הדברים האלו נאמרו לא לי בלבד, כי יש עוד עדים כשרים ונאמנים ששמעו הדברים מפי רי"ל המוחזק לירא אלהים וסר מרע כל ימיו, ורק עלי היתה נורתו לפרסם הדבר ולהציל עשוק מיד עושקו. וכמדומה לי שגם להרב הגדול מאור עינינו מהרי"ב ליז הדברים האלה ידועים, כי היה רי"ל הנ"ל מאוהבו ומכיריו וקבל לפניו על העול שנעשה לו, ואולי יזכיר הרב את המאורע באחד מספריו שיוציא אי"ה לאורה. יהיה איך שיהיה, אנכי עשיתי מה שנגזר עלי ויצאתי ירי חובתי לקיים דברי המת. והנני מבקש מכבודך להראות

הדברים להחכים מדפיסי התנ"ך, ואם אמנם רבה רעת האר"ם ע"י, אקוה כי יכיר דברי אמת ולא יפנה הפעם אל רהבים, כי איש חכם הוא, ועם אלהים שלם לבו, ובמקום שיש הלול השם אין חולקין כבוד אפילו לרב אמהי ומכש"כ למי שמכנה עצמו רב בלא משפט. עדי בשחק כי לולי הביאני ההכרח לכך לא התעברתי ער ריב לא לי אבל מה אעשה ואיש גדול וחכם גזר עלי למלאות רצוני. הנני אוהבו נאמנו לעד ולנצח מכבדו ככן את אביו.

אברהם בער הכהן נאטמלאבער.

פטרסבורג 20 מארט 1856.

אלהים יחנך כבוד יידי המשיכיל היקר נודע לשם ולתהלה בקרב הארץ מ' יצחק בער לעוויונזאהן.

זה בירח ימים אשר שלחת לידי קאפיע מהפרערסטאוועניע מהמיניסט' קיסלייאף, וכאשר אח"ו מטעם המיניסט' וונוט' ד' כתב להגוב' סוואלין לשאול את פי יידי בזה, ולא אפונה כי נשאל נשאלת יידי הנכבד מה חפצך; ולכן עד אשר יבואו דבריך לא אדע מה לעשות בעסקך. וגם זה לא כביר כתב המיניסט' וונוט' ד' להגנ"ג דקויב, ובהתו עדותו כך, כי איש ישר ומועיל מאד אתה ובספרו בשבחך, בקשוהו לשום עניו עליך לטובה, ולהעלוהך לכהנה שתהיה אצלו Чиннов. особахъ поруч. כדברים הנוגעים להיהודים. ואם כי ידעתי כי מחולשת כחך ורפיון יריך, לא תזו מסקומך ללכת ולגוד למרחוק עיר הגדולה קויב, ואנשים בה מבני עמנו מעט. הלא לכבוד ותפארת הוא לפניך, כי המיניסט' בעצמו העלה זכרוך לפני השר וואסילטשיקאף, ואחרי דבריו תפיק רצון מאת הגובערנאמארים, אשר ישמעו את שמעך, וטוב שם משמן טוב!

כאשר ידעתי יידי ממכתבך אלי לכאן, כי במצור ובמצוק אתה, וימי המצות קרובים לבוא, ולכן ביחד עם יידינו ה"ר ליב ראוענטהאל מכרוסק דליטא, היושב גם הוא כאן, אספתי עבוך סך מאה וחמשה ר"כ, אשר שולח אני לך לומה פה, ואת שמות המתנדבים המצא יידי בנייר הרבוק, ואם אאסוף עוד מה אשלח לך בעוד איוה זמן, כי לא חפצתי לחכות עד תום כל האסיפה, כי בידעי כי נחויק לעת הזאת לחם עוני, וגם ברבור אבוס ושמלה חדשה, וגם לשלם להנושים, כי איך תשיר את שיר ה': הללוהו עברי ה', ועבד ליה לאיש מלוה? אנכי אשאר עוד פה, ואחוג פה את החג, ולימי האביב אשוב לביתי לקויב, ומשם אפלס נתיבי עם רעיתי לנסוע מחו"ל להרצצה, ואז נעבור דרך עירך יידי היקר, ואשבוע שמחות לראות את פניך, ונרבר סכל, גם מילדי עשתנותיך, הרית בעצב, וילדת בעטל, ואם יחגנו ה' בחיים, אקוה כי עוד תראם (את ספריך) סביב לשלחך יוצאים

מהרפוס, אך חכה נא לי מעט, עך אשר יניח לי ה' מעסקי, ואשובה מארץ אשכנז, ואז בכל נפשי ומארי אצא לעזרתך, כי לשמך ולזכרך תאות נפשי. היה יידי ונכבדי בטוב ונחת, ובשיבה טובה תגוב, כחפץ יידיך, אוהבך אהבה שאינה תלויה בדבר,

אהרן רייך.

ב"ה ב' דוהמ"ט תרמ"ז קרעמניץ.

ה' עמך ישר באדם, משיכיל וסופר, הגביר הנכבד איש חמודות, זך הרעיון ונקי הדעת הגדיב הגדול כבוד מ' אהרן הכהן רייך.

הקאפיע מהפרערסטאוועניע גם מכתבך היקר לי מן יום 20 מערץ עם התשורה מאה וחמשה ר"כ, הכל קבלתי לנכון בדי תודה וששון. ואברכך סקירות לבי על המון טובותיך עמדי, ועל תנחומיך כאיש אשר תנחמנו אמו, ועל הבטחותיך לעתיד. נתת שמחה בלבי בכפ"ך כי אראה פניך אי"ה בקרב, ואז אנשקך, ואשפוך לפניך שיחתי, תודתי וברכתי וכל אשר בלבי, ויואל ה' ואוכל כבודך נגדה נא לכל עמי, והיה זה לנפשי מרגוע, ואנפ"ש! סלח לי כי אקצר, חי ה'! כי כתוב וּשְׁקַת חַרְבוֹת לְגוֹפִי, ובנפשי אני עושה, וכל מלאכתי נעשה ע"י אחרים, אך מפני כבודך אמרתי יהי טה, כי יקר לי לרבר במו פי ע"י עמי ע"ך. — לכל הנודכים הישרים, לאיש איש ככבודו הנני נותן את בריתי שלום וברכה ותודה רבה, ושמותיהם הכבודים אענוך עמרה לראשי, ואחרות אותם על לוח לבי לברכם בשם ה'!

ליידינו המשיכיל וסופר, איש חמודות, הנגיד ונדיב, איש בריתי כבוד מהר"ל ראוענטהאל אומר שלום שלום! ותודה כפולה בעד דבריו אלי, והוא ידע בנפשו כי אהבתו אהבה רבה מאו הכרתיו ומשתחף על אהבתו סדה.

דברי האדון המהלל הנכבד וואסילי וולאד. ראוי, היו צרי לנפשי ושקוי לעצמותי, ואברכהו ואבקשוהו לזכרני פעם בפעם ולשמור אהבתו אלי בלבו, כאשר אשמור אהבתי אליו בלבי מעתה; ויואל ה' ואוכל להשיב לו אמרים בכתב כראוי לנכבד וחכם כמוהו, ואקוה כי בימי האביב הבאים, אם יחוקני ה' ואמצא קצת מזור לגופי הנחלה, הנני אי"ה לכתוב לו בידי מכתב מיוחד, ולברכו בשם אל עולם, ויהי ברוך גם על נדבתו כ"ה ר"כ.

האדון הגוב' מויטאמיר שאלני במכתב ע"י הפאליציי דפה בשם המיניסט' וו' ד' מה חפצי בעד ערך ב' אלפים ספרים בית יהודה? וגם הודיע לי שיהיה לי אי"ה נאגראדע, והשיבותיו: מקח כל ספר הוא א' ר"כ וחמשים קאפ', אך למען אחי ועמי לתת להם יד עזרה בהשכלה, גם למען המטשלה הטובה המתאמצת בעד הצלת אחי, הנני למכור כל אחד א' ר"כ, וגם יש בידי הרבה תקונים בספר הזה, כי שבושי הרפוס רבו מאד במהדורא

הראשונה, וגם בארתי במקומות רבים באורים הנחוצים להשכלה, ממה שחנני ה' בימים הרבים ההם.

ועתה אתה מטיב וישי חסדי, אקוד ואשתחוו מרחוק מול כבודך הנשגב, היה בטוב אתה וכל הנלוים אתך מבית אביך ומשפחתך ואשה חיקך ובניך היקרים, כלכם תקחו ברכה מאת ה' ותעלו מעלה מעלה, ויברכו בכם כל מודע ואהוב, וכל איש טוב וישר מלה, ובתוכם גם אני הקשור באהבתכם מלה.

יב לעווניזאהן.

P. 8. בקשתי מאד להודיעני בחסדו אם תגיע לידו זאת האגרת, כי בפאסט שלנו אין זאת חדשות שתאבד בדרך, ואני קשה עלי הכתיבה, והנני נותן תודות לה' כי יבלתי עכ"פ בעזרתו לכתוב כמה מורים אלה, וע"י אחרים לא אוכל לכתוב לאיש יקר כמורה, וחביבה עלי השעה מאד, כי אדבר עמו כמה אל פה בעמי.

ב"ה ר"ה שבט תרט"ז קרעמניץ.

אלהים יחנך ארון נכבד, מטיב המשכיל וסופר איש אמונים כבוד מ' אהרן רייך.

אם אמנם כתוב ושבת יכברו עלי כמשא כבד, אולם דברך הנעימים היו לי מל תחיה ואגלי צרי, ואקום היום בבקר, אחותי עשי להגיד לך חסדך יקר באדם עמדי! דברי ברכותי כמה רק על רעיוני לבני, מהמון כבירים תודות וברכות אשר תהמה לך נפשי, כי ראיתי בדברך כי עד לכבך נגע מעמדי, אמצתני וחזקתני במחון לימים יבואו, ובכל עת קראי אליך תענני בחסדך, יהי אלהים עמך ויעלך צלה לרום האשר, כי למחיה בחר ה' בך, להחיות לב נדכאים.

תחפוץ לדעת מספרי ימין צדקי ותעודה בישראל מהדורא שנית, דע יקירי! שספרי תב"י אך יצא מהדפוס בימים ההם יפה ומהודר בתכלית היופי, ובתקונים מדי (ראה ספר הזכרונות צד 101) ולא לבר סגרי זרבבל הוא כבר נשלם עד גמירא ומוכן לרפוס, אף גם עוד הרבה ספרים יקרים ת"ל אשר נגמרו ונשלמו כאשר יראו עיני כבודך אדוני, בראש דבר שאני שולח מוסגר פה, והוא כהקדמה למהדורא תנינא מספרי תב"י. אך מה אעשה כי אין לאל ידי להדפיס את ספרי אלה, וגם אין בכחי לחשוב בדבר הזה, כי כל כחותי עובוני, ועיון כל שהוא ומחשבה ורעיון כל שהוא אפילו בעסק

ההמוני, יויק לי, והנני כאיש נדהם. ואני בראותי מעמדי זה, וגם זקנתו ושבתו ולא אדע יום מותי, ואני פה בקרעמניץ כערער במדבר וכל משפחתי הקרובה והקטנה באודיסא, לואת כתבתי בימים ההם לב"א, והנני מוכן לשלוח לידו כל כתבי יד שלי, ויהיו בידו עד יערה רוח מטרם להוציאם דאור, פן יודמנו עליהם חושקים, ופה קרעמניץ לאחר מותי אם ישארו ילכו הלילה לאבוד, ואני עבדתי יומם ולילה, ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה משום תענוגי בני אדם, וישבתי סגור ומסוגר, וכל מעיני היו בם. יאמין לי אדוני שאם היה רוצה איוה איש טוב להדפיסם, כלם או מקצתם, הייתי נותן לו במתנה גמורה, וכל השכר אשר יהיה טהם יקח לו, ורק שאדע במח עכ"פ שיצאו לפעמים לאור. ואנכי אמנם כבר נתיאשתי לראותם בעיני מודפסים. מה אני לך יקר באדם? ומה אהלל לפניך את ספרי אלה החדשים כלם, המוזכרים פה בראש דבר והבלתי מוזכרים שם, האמין לי כי כל הספרים שהדפסתי עד הנה, המה נגד ספרי אלה החדשים כעולל ויונק לפני איש זקן וחכם, וכקוף בפני אדם; ומה אעשה אם נזר עלי הלילה ה' כאשר נזר על משה רבינו, אחרי כל העמל והמורה שנשא מישראל עד הביאם לגבול ארץ ישראל, והנה קוד שרי אליו: שממה לא תבוא! ועל תחנתו השיב לו: רב לך אל הוסף דבר אלי עוד בדבר הזה! ומי יתן ויעמיד גם לספרי החדשים גואל אחר תחתי, כמו שהקים ה' לישראל את יהושע בן נון! *

גם נמצא בין הכתבים שלי כמה כתבים יקרים מאד, היינו דעקרעמניץ ממלכי פולין הקדמונים בענין במול עלילות דם, ובתוכם גם הרבה פריוילעגייען למזכות עם ישראל, והדעקרעמניץ ופריוילעגייען הללו שבידי המה העתקות פארמאלנע מאקמען, ובחתימות האקט, והמה באמת דבר יקר וסגודי מאד. ועוד ועוד יש אתי כתבים וענינים נכבדים שלא אוכל לפרטם על הנייר. כל הדברים והספרים הללו המונחים בתבה מיוחדת מוכרח אנכי לשלחם בימים האלה לאדעסא, כי אירא פן יפלו חלילה ביד זרים, ויהיו לאין, ולא אדע גואל טוב איש ישר אשר ירצה לקחה עליו המרהא הוו, לעמול בהם להוציאם לאור, ובן אחותי זה לעווניזאהן הוא מרוד מאד בפרנסתו, ולא ייטיב הוטן נהה נגדו.

לכן אנשק פה בדמעתי את פיך מרחוק יקר באדם! אולי יביאך ה' בקרב אל המנוחה לשבת בביחך שקט ושאנן, ותזכור אז בספרי אלה, והכתוב בחסדך אז אל ב"א זה באדעסא, אולי תוכלו אז לתת לספרי אלה איוה עזר

* יסלח נא לי הקורא, כי לעלתי השמית את כל המכתב הזה, הייתי מוכרח להביא עוד הפעם את הדברים האלה, בשטני מעט, המוזכרים בספר הזכרונות לז 77 מן "אף מה אעשה" עד "יחשע בן נון".

המ"ל ספרי ריב"ל

וסמך להוציאם לאור, ואני טרם מוטי, וכמו היום ובכל יום, אשא רנה בערך לה' ואקרא לו בעד חיך וארך ימיך והצלחתך, והצלחת כל הנלוים אתך, כי לבי אומר לי: כי אתה תהיה נואלי ומסעד לספרי אלה היתומים האמללים, אשר נפשי להם ולא אוכל להושיעם*.

ואקד ואשתחוה לפני הדר כבודך יקר באדם, ואנשקך בתם לבבי, אהבך ואהובך הקשור באהבתך סלה.

יב לעווינוזאהן.

תרמיז

ווילנא דען 7 טען יולי 1856.

מיין פיעלגעליעכטער פריינד!

איבער איהרע יעצטיגע בעסערע שטעללונג, פרייע איך מיך אונגעמיין, אונד ווינשע איהנען דאס ויא דען רעסט איהרעס לעבענס אין דער איהנען צוקאמענדען בעקוועמליכקייט פערלעבען טעגען. איך ליידער זעהע קיינען זאנפמען אבהאנג דעס לעבענס פאר מיך ליגען, מיינע אויגען וואללען מיר נור שפערליך נאך דינען, אונד דיא איבריגע לאגע גלייכט דיעועס ליבטלאוען צו שטאנדע, דאך דער נאמע דעס הערן זייא געפריוען, וויר געהערען איהם אן, אונד אללעס איבריגע איז איםעל, דאך אויך דאפאן גענוג. מיט אונגעדולד זעהע איך דער נייען אויסגאבע איהרעס בית יהודה ענטגען, אונד פערבלייבע דיא אינגיסטע פערעהרונג פיר זיא העגענד איהר אונגעהייבעלשער פריינד

וו. טוגענדהאלד.

* לדאטן לז כל מוקירי ספרי ריב"ל, נקטף האיס היקר הזה אהרן בן מרדכי רייך, בשודו נאנו כעיר אדטסא, כשנה זו עמית כה ריב"ל, ולא זכה להדפיס את ספרי כ"י על רבו ומורו אחרי מותו. יהי זכרו ברוך!

המו"ל ספרי ריב"ל.

תרי"ז פרק לה

פאניעווען אשר בכחזו קאוונא י"ג אלול תרי"ז.

לריב"ל מאת החכם המליץ יהודה ליב נארדאן.*

לפני שלשה ימים ירחים ימים הגשתי לך אדוני מנחה את ספרי הדל ראשית בכורי הגיוני; ולמשפטך עמדת ער כה כעינים כלות, ואין מענה. כמעט הביאה שתיקתך זאת מרך בלבבי, כי יראתי כי אמרתי אך שב וישיש אתה רפה כח ומטל על ערש דוי, ואהיה עליך למשא, אבל אחרי כן שבתי נחמתי ואמר אנסה נא אך הפעם אולי יהיה גורלי כגורל דיווננים התלמיד הותיק ואמיץ הלב אשר נתן גוו לשוט אנטימונוס מורהו ולא נסוג אחור ער כי נכמרו רחמיו עליו ויביאהו תחת כנפיו.

והנה אחרי שלחי את ספרי הראשון על פני חוצות כאכן בחן לבחון לבב קוראי ולנסות גם את כחי, הנני שב עתה להוציא לאור ספר אחר, רב הועלת סהראשון, והוא ספר משלים בשירים (פאבעלנבורך) כספרו של לפונמן הצרפתי וקרילוף הרוסי ודומיהם. וזה דבר הספר: קבץ קבצתי מיטב כל משלי עזאפים והבאים אחריו, ושמתו עליהם נוספות משלים מהללים הרבה אשר יסודתם בקדש בספרי האגדה ובמדרשים, ורבים גם מלידי רעיוני; וגם את פני רוב ההעתיקות שניתו לרוח שפתינו ולרוח הקוראים העברים למען ימצאו בו את אשר תשמע אונם ותכן, ואת אשר נדרש לחפץ הומן והאומה ככללה, ער כי רבות גם מהנה יצאו מכלל העתיקות — כאשר תראינה עיני כבודך כמעט המשלים הרצופים בזה לזוגמא, וכל אלה כתובים בשירים נעימים וקלים, חרוזים ושקולים, לא אבד המשל יפיו והדרו מפני השיר מאומה, כי על אף לעססינג האשכנזי וגניצבורג העברי הנמשך אחריו, האומרים שניהם, כי הכותב משלים בשירים, הרי הוא כמבשם את הבשם, הראה גם לפונמן גם קרילוף ומרעיו לדעת כי יוכל המשל והשיר לעלות בקנה אחד ושניהם כאחד יהיו טובים, ולפונמן עשה לו שם עולם במשלו ושם פלורין לא יזכר ולא יפקד בין המושלים; וגם אני בעניי לא אבין כמה נתקלקלו הבשמים בהבשמים אחרים? הלא יעשה מהם או מרקחת כלולה בטובה כמרקחת סמי הקסרת? אפס כי בואת הצרקה עם Patna הצרפתי כי נדרשת למלאכה הזאת והירות יתרון הכשר הכמה לבלי יאבד המשל חפשויהו ונעימותו בשום עליו רתוקות השיר ולבלי יסתהר

* כספר הזכרונות דף 118 נדפסו ראשיתו ואחריתו של המכתב הזה, ומאשר יקרו לנו דכבי י"ג, אמרתי להביאם פה בלי מגרעות.

המו"ל ספרי ריב"ל.

דיאבר העוקץ המוסרי בין שושני הזמרה; אבל בעזרת ה' אלהי ישעי אקוה כי תמצא מלאכתי שלמה ומתוקנה בכל אופניה, כי בכל מאמצי כחות נפשי עמלתי לעשות את כל המוטל עלי במלאכה הזאת כיד אלהי עלי לטובה. את הספר הזה כתבתי לתועלת נערי עמי בית ישראל המבקרים בתי הספר, ולומדים את השפה העברית בסדר נכון ובשיטה ישרה כשאר לשונות העמים; למען יקל לעולי ימים אלה ללמוד שירים אחדים בעל פה כדרכם, ובעלילותם בלמוד לשונות אחרות, לנסות בם את מכמאם ומוצא שפתיהם ולזכור את הלשון, את היריעה ועל כלם את המוסר הטמון בתוך המסר. וכבר ארבעה ספרים הכוללים קרוב למאה משלים ממשלים שונים ערוכים אתי לצאת ברפוס, ובראשם מאמר מחקרי רחב ידים על דבר חמר המשל צורתו ותכליתו; תועלתו הרבה לבני הנעורים ולהדומים להם; מעמד המשל בזמן הנביאים, וכומן התלמוד. ביאת משלי עזאפוס לבעלי התלמוד ע"י ד" פאיר מושל המשלים, אשר למד מרבו החכם הגדול בחכמה יונית, ועוד דברים רבים יקרים ונכבדים. ויש את נפשי להציג את ספרי זה לעיני הממשלה הדוממה, אולי תהי בעזרי להוציאו במצאה את פעלי זך וישר ומועיל לרבים.

אי לזאת הרהבתי עו בנפשי לבא אליך היום אתה אדוני אשר רבות פעלת בימי חייד לטובת עמך ואחיד ותעש לך שם עולם חרות במכתב אלהים ועל לוח לבם לדורותם, רבוא ולהביא לפניך משלים אחדים מכל הבא לידי מספרי הנ"ל והנני מתנפל ומפיל תחנתי לפניך כי תשים עינך עליהם לדעת ההצליח ה' הפצי בידי אם לא? כי מי כמותך אדוני יבין וידע את רוב התועלת אשר יצא מספר כזה לצעירי הימים? ומי כמותך מבין דבר מתוך דבר ושופט וגזור מן המעט על הרב ומן הקל אל החמור? ונכון לבי בטוח כי בין תבין מאת אשר לפניך את כל מחשבתי ומגמתי בספרי ואת פעולתי אשר פעלתי; ואם יפיק מעשה ידי רצון מלפניך, אנא אל נא תחשוך ירך מתה לי הסכמתך, אשר תתנוסס כאבן חן בראש ספרי וראו כל השרים וכל הקוראים כי שמך נקרא על מעשה ידי וידעו כי טוב הוא. ועל משמרתו אעמודה ובכליון עינים אצפה לראות מה תענני. אני אני עכרך מכבד שמעך ומוקיר את שמך אוהבך מבלי ראותך ומחבבך מבלי הכירך. מתאבק בעפר רגליך מרחוק ושותה בצמא את דבריך.

יהודה ליב גארדאן.

על יום אצמק לגמי
בגנע בקשרי רבוא ימי.

יום אָנַע, יֵאָנְחוּ אֲהָבֵי,
גַם יִשְׁמְחוּ לִי אֲיָבֵי,
אֵלֶּה מִיָּגוֹן יִמְלֹאוּ, יֵאָבְלוּ,
וְאֵלֶּה סְבֵאִים מִיָּוִן, יִתְהַלְלוּ.

אֵךְ לֹא יִשְׁבִּילוּ שְׂגִיָּהֶם,
אִז יִמְירוּ אֶת־מַעֲשֵׂיהֶם,
עָרִי יִמְצוּ כּוֹס־שְׂקִמָּה,
רָעִי יִיָּקֹוּ מִשֵּׁד נְחָמָה.

הֵן מִבֵּית הַכְּלוּא לַחֲפָשִׁי
תְּעוֹפֶף אִז עַל גַּפְשִׁי,
אֵל קַדְמָתָה תִּשׁוּב, הֵאחֲלָה,
אֵל מִלְךְ הַכְּבוֹד, סָלָה!

ה' שבט ארמי ורבעי זרי"ת לפ"ק.

י"ב לעווינוואהן.

קרעמניץ, כ"ד שבט תר"ו
טריב"ל להחכם אב"ג.

את הספר היקר לי מאד — ובפרט בעיר ציה זו עמק עכור או אזור קרעמניץ — "ביצד מעריבין" ? קבלתי לנכון, ומי יודע כמה חרשים היה נע ונד בארץ עד הגיע לירי, וכמה הרפהקאות ערו עליו, — הספר הזה נעלה ונעלה מאד מאד, והיה לי למשיב נפש, כי ידעתי כי הנני יושב בערבות קרעמניץ, בין הררי עד בין חגוי הסלעים, כיונה פותה אין לב, כי לבי הלך לו, לא אראה לא אורח, ולא מגיד חדשות, ולא ספר חדש, והקואי היו לי ספרים ישנים, ומי יודע זולתך עיר מושב זה קרעמניץ — הכל תלוי במול ! ואת העיר השוממה, עיר הריקה כאחד הכפרים, יצאה לה שם בארץ כי היא עיר כלילת יופי, מאלה חכמים וסופרים וספרים, כאחת הערים הגדולות, ובאמת המעט מן האורחים המשכילים הבאים לפעמים לעירנו זו, ובפרט מעת שהג' הגדול ג"ב מחזיק בנכולנו את האקציו — המשכילים הללו יאחזו שער ראשם ויתפלאו, הזאת נעמי ? הזאת העיר כלילת יופי מלאה סופרים וספרים ? ולמראה עיניהם ישתוללו, וירקו שבע פעמים ויקראו הלחש "עיוי רבי טבחא וכו'" ופוגים והולכים לדרךם.

ידיך ואוהבך לנצח י"ב לעווניזאהן.

תרי"ח. פרק לו

בעז"ה זיך תשרי בשנת החכמה תחיה בעליה מאניוועו.

ארך ימים, וששון עולמים, ושיבה טובה, ורפואה קרובה, לחכם החכמים ולפאר המשכילים, הרב החכם והמשכיל הגדול כו' כו' כמוהר"ר י"ב לעווניזאהן בקרעמניץ.

בשלישי לחוה"מ סכות העבר קבלתי את דבריך המסלאים מפז, ואשמח עליהם שטחה גדולה ויתרה, ויהי לי מכתבך הנחמד כערן גן אלהים ומבין שורותיו שמעתי את קולך בהדר מתהלך, כקול ה' אלהים בהתודעו לברואיו מסתר עליון!! ברוך ה' שהחייני וקימני ליום הזה, וברוך אתה לה' אבי כי לא הבישוהני משברי! ואם כי אהבתך העזה להורה ולהעודה ולשפת יהודה הגדולה פעלי הבל בעיניך ותהי קסם על שפתך להללני יותר מאשר יש בי. הנני נכון לטרוח עד אשר אצדיק דבריך כעצת המשורר: ואם הללך מאשר אין בך, שקור עד תהי צדק מלתם, (ר"ש הנגיד בספר בן משלי).

אבל אבי ואדוני! הניחה לי ואהיה כבן שמהחמא לפני אביו, כחוני המעגל לפני אביו שבשמים. לא כך שאלתי מסך! לא מכתב תהלה בקשתי להלל מעשו שכבר עשיתי; למען התהדר בו לעיני העם; כי אם מכתב הסכמה ועצה טובה בדבר החדש אשר אנכי עושה; ואנכי שלחתי אליך אחרונה ספר ארוך תוכו רצוף תוצאה קטנה מספר המשלים אשר כתבתי ואתה היית כמחויב מזה במכתבך היקר אשר כבדתני בו. אחלי אדוני! הואל נא למשוך חסדך אלי שנות ולהודיעני דעתך בדבר זה, ואם מצאתי חן בעיניך ונתת הסכמתך בפתח ספרי, ככל אשר בקשתך במכתבי הקודם, והנה אתך תלמידו שני בני רשף אשר יביאו לך מכתבי זה. ועל ידם תתן גם תשובתך בנשאך פני למלאות בקשתי.

ואנכי ידעתי כי יש עולתה בי בהעתירו עליך דברי בימי שיבתך ואהיה עליך למשא; אבל ידעתי גם את טוב לבך ואת ענותך הרבה כי תיטיב שאת לפשעי. וה' יאריך ימך בתוכנו לשמחת לבבנו, וישביע נפשך בצחצחות, ועוד תנוב בשיבה דשן ורענן תהיה לראות בישע עמך בהרים קרן ישראל בתוך העמים אשר סביבותיהם, ולמען תרא בעיניך את הדור החדש העולה כיונק לפניך, פרי הלולים מן הנטע אשר נמעת על אדמת קרש. עבד עבדים לך

יהודה ליב נארדאן.

תרי"ח. פרק ל

התנצלות ריב"ל.

נודע לכל שמלאכתי בבית הרפוס נעשה עמי אחרים, מחולשתי, שלא אוכל לנסוע בעצמי, גם לא אוכל להוסיף בכך ספר את לוח התיקון בעבור המרחק הרב ביני ובין עיר ווילנא, כי מרם שיגיעו לירי הספרים שלי הנדפסים, כבר נתבדרו בעולם, כי המדפיסים קנו ממני הספרים הלכו בכתיבת יד ומדפיסים על הוצאותם, וזאת מוכרח אנכי להעמיד לוח התקון מכל ספר, זמן רב אחר ההדפסה, היינו בספר החדש אשר אנכי שולח לרפוס, כה משפטי כל הימים להעמיד לוח התיקון מכל ספר לא בספרו, כי אם בספר אחר הבא אחריו.

ואני בראיתי מאז שהדפסתי ספרי תכ"י וא"ד, כי נפלו במ ברפוס מעיות רבות. לזאת קדמתי בהדפסת ספרי בית יהודה לכבש את המדפיסים שלא יסמכו בהדפסת ספרי זה על הבעל מגיה שברפוס, כי טרוד הוא מאד, אולם יעמדו על הוצאות שלי מבקר מיוחד שיבחרו לזה, וכן עשו,

אך כפי הנראה לא היה האיש הנבחר לזה מסוגל כלל למלאכה זו, או נתעצל, או מי יודע מה, והעלה בספר זה קמטונים אין חקר, גם לא קיים המבקר זה כל התנאים שהתנית עמו ע"י אגרות ששכחתי לו בדבר הזה, זה גורל האיש שמלאכתו נעשית ע"י אחרים, בכך דבר שבעולם, ובפרט בענין הכתיבה ומלאכת הגהה, אך מה אומר ומה אדבר? הן רבים וכן שלמים קובלים וצועקים חמם על זה, וזה ימים לא כביר ראה ראיתי לירידי החכם המפואר יאסמ שצועק בכרכובא על ספר אחד בלשון אשכנזית שהדפיס מחדש וסמך לתומו על איש אחד להיות המשניה והמניה בספרו זה בכית הרפוס, ובאשר יצא לאור הספר הזה מצאו בו קמטונים ושגיאות רב, עד שהעיו מבקר (קריטיקער) אחד בעלים החדשים לדבר עתק על החכם יאסמ וישלול ממנו ידיעת לשון אשכנזית על בוריה!! וכן התנצל החכם הרפואר במכתבו אדי לא אחת ושתיים וקובל מאד על המעיות הרבים שנפרו ברפוס בספריו.

ב"ה יום וא"י כ"ה שבט תר"ח לפ"ק ווילנא.

כבוד הרב החכם הגדול אוהב מהר לב ודורש אך טוב לעמו עם ישרון אשר לו דומיה תהלה כק"ש כמ"ה יצחק בער לעווניזאהן נ"י שלום רב!

גם דבריו היקרים מו"ך לחדש העבר הניעוני אל נכון במועד, ואנירה לירידי בזה כי איזה ימים אחרי בוא דבריו היינו ביום ג' שבוע העבר הלכתי אל המדפיס והראיתי לו דברך וגם קרא אותם ואמר לי שכבר הוחל להדפיס וכבר נדפסו מספרו שנים שלשה פארמעס (פארם היינו חצי בויגען) ורשות נתן לי להשגיח על זה ברצוני וכרצון המחבר. ואלם אנכי כפי ידיעתי במלאכת הדפוס ויודע את הבעלי מלאכות שלו וערכם וטיבם דברתי בו בזה ארוכות וקצרות ושמעתי הכל והגדתי לו כל אשר מצאתי לשרות נרנא בדבריו, עד אשר קרא אל האיש אשר על ביתו ויצוהו ללכת עמדי להראות לי הכל וראיתי כל אשר ידעתי מראש טרם נאתי שמה, ואנכי הפצתי בו לתת לי מסדרי אותיות פלוני ופלוני אשר ידעתי מכבר ואשר רק על ידי אלה יש לקוות כי אולי ישלימו עד ראשית מארט הבא את חלקי הראשון מספרו, והוא נענע לי ראשו והבטיחני למלא אחרי בעוד ימים אחדים כאשר יכלו מלאכתם בספר אשר עסקים עתה בו. כה היו דברי ואלה עשיתי בראשית בואי שם ועזבתי את הדפוס והלכתי. שלשום שבת והלכתי שם שנית, ומצאתי עוד הכל כקדם כי לא נפנו עוד הבע"מ אשר דרשתי ולא כלו מלאכתם עוד. בין כה

וכה צר לי כי עבר עוד שבוע ימים ולא נושע ידירי יותר ואינני רואה לע"ע תקוה או ברכ תקוה למלא משאלותיו להשכים אף ח"א מספרו עד זמן הנ"ל. ולא ידעתי נפשי אם טוב לפניו להוסיף בזה דברים אל המדפיס כי לא יספיקו לבוא הלום לפני בוא הזמן הנ"ל, ובכל זה אם לא ייטיב הפעם כזה לא ירעו דבריו לימים הבאים.

ומדי דברי בהדפסת ספרו אספרה לירידי כי בהיותי ברפוס ולקחתי אותו בירי לחפש וקראות כמה מחזיק חזק הראשון ממנו ולחשוב את ימי הדפסתו נגלה לעיני בדרך מקרה דבר אחר אשר לא כפי האמת, ובשובי אל ביתי נתתי לבי לקחת ספרו אשר עמדי בירי ולעבור עליו אף בלי עיון אולי אמצא עוד דבר ודבר להעיר לי און ולתקן ולהעמידם על האמת, ובפרט בסדר הדורות זמן כל גדול וגדול מעמנו אשר יש לברר זמנם אל נכון או בקירוב, ואנכי יש לי ת"ל ידיעה קטנה באלה לדגלי מלאכתי בספרו שם הגדולים להג' ח"ד אוולאי ובספרו אוצר הספרים אשר אנכי עוסק בחבורו זה כמה שנים. ולכן אערכה לפניו בזה אשר מצאתי וראיתי נכון לתקן בספרו, וירידי לפי רוחב מבינתו יצוה לתקנם עתה ברפוס שני ואלה הם:

דף 110: „ורבינו הראב"ן בספרו מאמר השכל וכו" לירידי נמשך בזה אחרי דעה ר"א היידענהיים הנשען על דברי הנ' ח"ד"א הנ"ל בשם הגדולים, אבל כבר בטלו דבריו כמה גדולי זמננו לפי שנוכר בתוכו הסמ"ג וגם הראב"ן הנפטר ערך ה"א ל' בלשון ו"ל, והראב"ן חי בימי רש"י ור"ת שחיו ומתו במאה ה"ט והיו"ד לאלף החמישי. ועיין בשם הגדולים שלי הערה יו"ד בסוף הס'.

דף 160: ס' זכריה חברו זכריה הנביא בן ברכיה בן ערו הוא ערו החוזה הנודע שהיה בזמן רחבעם וירבעם. אמנם כן פירש"י בשם סדר עולם אבל הוא דרך דרש ואגדה המקרבים את הרחוקים בזמן בש' ות' שנה ואין משיבין על הדרש כנודע. ובס' כזה לפ"ד אין מקום לזה.

דף 297 בערך ד"א ת"ת נתחברו רוב הפיוטים וכו' ע"י ר"א הקליר וכו' שהיה הקליר בזמן ר"י אבן גיאת ע"ש. — יש להקדים זמנו בק"ן שנה או גם יותר, בשכבר מוכירו רב סעדיה גאון (הנווד לפי רוב הדעות ד"א הר"ן ונפטר שנת ד"א תש"ב) בפירושו האמיתי ע"ס יצירה על מלות ספר מספר וספור וכתב שבחר במ המחבר להיותם שוות במכתא ובכתיבה כמו פחד ופחת ופח, וכן ברח"ל: בכיסו בכוסו ובכעסו, וכן יסד הקליר: לסוככי למסכי בנסכי. עיין מונק בגאמיצען שלו על ר' יונה אבן גנאח. —

308: ד"ה שם בארץ צרפת עמד שר וגדול ליהודים רבינו גרשום הזקן המתואר מאור הגולה היה בערך שנת ד"א תת"ל. גם אותו יש להקדים כשבעים ושמונים שנה לפחות. ועיין כרם חמד שמיני מכתב י"ז דף 106 בכתובה דאירכסא שלו ושם בהערות המו"ל. — דף 306: ר' יהודה חיוג מפעם במצרים (בערך ד"א תת"ס), יש להקדים זמנו ג"כ במאת שנה לערך.

לפי שר"י ננאה חלק עם רבינו שמואל הנגיד עד ספרי ר"י חיוג, ור"ש הנגיד נפטר שנת ד"א תתנ"ו כנודע. — 306 : בהערה שורה 4 : וחכם א' נוצרי וכו' אמר שמצא שר' יצחק בר ברוך מקורטובה המציא וכו' והוא דודו של הראב"ד הראשון בעל קופת הרוכלין עכ"ל. — הלשון מנומנם ומוטעה וצ"ל המציא וכו' והוא בעל קופת הרוכלין והיה זקנו אבי אמו של הראב"ד השני בע"ס הקבלה כמ"ש בס' הקבלה להראב"ד ועיין בשם הגדולים שלי בחק א' בערך הראב"ד ומשם בארה כי שלשה ראב"ד היו : 1) רבינו אברהם בר יצחק אב"ד היה הראשון ונפטר כ' חשוון התקנ"ט כמ"ש המאירי בסוף פתיחתו למס' אבות. 2) השני הוא ר"א בר דוד הל"י בע"ס הקבלה הנ"ל ונפטר שנת התק"ס כי נהרג על קדושת השם. 3) השלישי הוא הראב"ד המשיג שהיה חתנו של הראב"ד הראשון הנ"ל ונפטר ערב חנוכה דשנת התקנ"ט. — 307 : בהערה שורה 6 : המחבר חובת הלכות חי כפי הנראה בערך התק"ך. — גם זמנו יש להקדים לסוף ימי הגאונים עפ"י מה שנמצא בקצור א' מס' חוה"ל הנ"ל שנתקצר ע"י חכם קראי וכתוב שם שחברו המחבר בשנת שר"ש היינו שנת ד"א ה"ת והוא שנתים אחרי מות רב האי גאון, (כי רב האי גאון ז"ל נפטר ד"א תשצ"ח ולא תשצ"ה, כמ"ש רומע"ל כמה פעמים בספרו ובמבוא הספר, וכל רושמי הדורות כתבו תשצ"ח ולא תשצ"ה) וא"כ חי רבינו בחיי בזמן רב האי גאון והיה צעיר מעט ממנו.

שבעת אלה מצאתי בהשקפה ראשונה לנחוי לתקנם בספרו למען העמיד דבריו על האמת הברור או בקירוב לכל הפחות ובפרט שחכמי דורנו באשכנז מדקדקים עתה על סדרי הדורות ותולדות גדולי ישראל וזמניהם עד מאד. וצור ישראל יצילנו משגיאות וינחנו בדרך אמת ויברכנו בחו"ש כנפשו ונפש אהבו המכבדו ומקירו כערכו הרם הרו"ש בלונ"ה

יצחק אייזיק בן יעקב.

בעו"ה יום ג' צום הרביעי תרי"ח לפ"ק מה ווילנא.

כבוד ידידי הרב החכם המפואר והמצוין דורש טוב לעמו כמ"ה
יצחק בער לעווניזאהן נ"י שלום רב!

ברוך רחמנא דיהבך לן ולא כאשר שמענו והצלינה אונינו... כה יאריך ה' ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים ועצמותיו יחליץ והיה רשן ורענן!
כל מכתביו באו אלי והגיעוני במועדם וכל דבריו קימתי ומלאתי אחריו תמיד וכן חזקו דבריו על המדפים תמיד בדבר הדפסת ספרו למלא אחריו

להשלים החלק הראשון. אך ראיתי כי שוא נוגע להשלימו למועד אשר יעד ירדיו היינו לסוף חדשים פ"עברואר או לראש חדש מארט העבר ולכן עזבתי המקרא דרזיק ומוקים אנפשי' וכן הלך דבר הדפוס בכבודות ולא הגיע גם השלום חלק א' לסופו עד הוך חדש מאי העבר. — עתה כבוא מכתבו וראינו כי עודנו חי וגם קראתיו באוני המדפים ויקשב וישמע. עתה נעיר להחל להדפיס גם חלק השני ועל הכל הוא דורש הכסף מידי ושואל אותי מה לעשות בספרו וכדומה כאלו בידי להימין או להשמאל בזה. אך יהיה איך שיהיה עתה הוחל חלק ב' בדפוס ובפאסט העבר נשלח לו 2 עקס' מח"א מספרו למען יראה ויצוה מה לעשות עוד, ולפי דעתי ייטיב אם יחזקו עתה דבריו על המדפים לכלות מלאכתו ולהשלימו ולמען יוכל למסרו בשלימותו אל מקום מועדו, ולא ירע אם יודיעני תמיד מה כתב אליו ומה דבר בו וידעתי איך דברי עמדו אודותיו. מפני יום הצום הכבד עלי כיום מעט לא אוכל להרבות דברים עמדו כלבבי ולכן ישא נא ויסלח ויבורך בחיים ורוב שלום כנפשו ונפש אהבו ורעו העומד לשרתו בכל כחו הרוש"ת בלונ"ה.

יצחק אייזיק בן יעקב.

ב"ה יום ג' י"ב טבת לפרט והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע לפ"ג ווילנא.

שפעת שלום ונועם החיים לירידי ורעי הרב החכם
הכולל העומד לנש עמו לתורה ולתעודה כש"ת כמ"ה
יצחק בער לעווניזאהן נ"י שלום רב!

דבריו היקרים במכתבו מיום ב' דר"ח דנא הגיעוני שלשום לפנות ערב אל נכון. והנה מה שכתב ירדיו כי גם לפני ראש השנה העבר דרש בשלומי במכתב ירדנו מוגענדהאלד, וגם שם פקד עלי לרבר אל המדפים על דברת הדפסת ספרו בית יהודה, לא שמעתי בלתי היום. — עתה בבוא דבריו חשתי והלכתי אחמול אל המדפים ומסרתי לו גם את מכתב ירדיו הצרור בחוך מכתבו אלי ואחרי קראו אותו השיב לי לאמר : גם את שני הקונטרסים השייכים לספרו קבל ומסר למוגענדהאלד, וכבר הכין גם נייר טוב לספרו כאשר אמר, אפס יען כי רבו עליו כעת מחברים רבים ושונים נדחה ספרו זה לזמן קצר בהדפסתי, ולא יארכו הימים והוחל במלאכתו ולפי הנראה עוד בשבוע הבא אי"ה יתנהו למסרר אוהיות להחל בסדורו והדפסתו, וגם אמר אלי כי תיכף אחר קבלת הקונטרסים כתב גם הוא לאדוני ככל הדברים האלה. — ואם נקח הדברים כמו שהם ונאמין כי האמנם יתחיל בשבוע הבע"ל במלאכת ספרו כדבריו, אין לחשוב עוד כבלתי ולהשלימו עד 1 מערץ הבע"ל, כי לא ידפיס ממנו לכל היותר רק בויגען א' לשבוע, וספרו אשר יחזיק עד 30 בויגען לפי דבריו יארכו ימי הדפסתו לפחות 7 עד 8 חדשים

ולא ישלם לפני סוף תמוז הבע"ל. ואני הנני נכון לעמוד על המשמר כפעם בפעם להזכיר את המדפים ולזרוז את עושי המלאכה ברפוס לפי ערך ידיעתי במלאכת הרפוס למען הפיק רצון ידידי. ושלומו ישגה ועוד ינוב בשיבה לעשות חיל וטובה בישראל כנפשו ונפש אוהבו ורעו המהכבד באהבתו הרוש"ת בלונ"ח.

יצחק אייזיק בן יעקב.

ב"ה צום העשירי תרי"ח פאנוועזען כמתו קאוונא.

אשר והצלחה, וישועה וברכה, וחיי מנוחה, וחכמה וכינה, וכבוד סופרים בלי קנאה, ואהבה ואהוה בלי שנאה, ושלוש ורעות בלי איבה, וקנה טובה, וישועה קרובה, לאיש שיבה, דגול מרבבה, שהכמתו מרובה, הוא אדוני וידידי הרב החכם השלם המשביל המפורסם המהלל בתשבחות בכל קצוי ארץ רחוקים, איש רב פעלים ושבע מהללים מו"ה יצחק בער לעווניזאהן בקרעמניץ.

ה' יאריך ימיו בטובה לתפארת עמו ולכבוד בית ישראל, אמן.

שלש פעמים נסיתי דבר אליך אדוני משא רוחי ולבבי, ועוד לא מצאתי את אשר בקשה נפשי למצא, עוד לא השמעתני דבר משוב ועד רע על שני מכתבי האחרונים אשר שלחתי, על כן אמרתי אדבריה אך הפעם, ואם גם היום לא תשא פני למלאות בקשתי, אהן בעפר פי ואדם.

למשפטך עמדתי עד היום, ויחלתי למו עצתך והסכמתך בדבר ספר המשלים אשר אנכי מוציא לאור בקרב עמי, ואשר שלחתי לך אדוני תוצאה קטנה ממנו במכתבי השני. ועתה הנה אוהיעך כי הספר ההוא כבר עריך ומוכן ועומד לבא ברפוס בקרוב, וכבר ראוהו חכמי לב ואשרו אותו כי מצאו אותו לדבר הפץ דרוש לכל מעמדי החיים בכלל ולמעמד אומתנו הנוכחי בפרט. וכבר בא עליו בהסכמה הר"ר אד"ם הכהן לעבנזאהן בשיר נחמד להשביל אשר בו יאמר על משלי, מבלעדי דברים הרבה אחרים: אך שושנים כמה אין בהם כל חֶדְק. וכן כבר הסכים על ידי הרב הד"ר ר' מאיר לעמטערוס מווען והוא קרא את ספרי זה: "מעשה ידי אמן" — ועוד נבונים רבים הללוהו וינשאוהו למעלה לראש. ולא להלל את נפשי ולהתהלל בפעל כפי הקט באתי לפניך אדוני הנכבד, כי אם להראוהך לדעת כי לא תבוש בי בימי זקנתך ופניך לא יתקרו בהרבותך ענותך עמדי לשום גם אתה דבר בתור הסכמה כפתח ספרי זה. והדבר הזה הקטן אליך גדול הוא אלי מאד מאד; כי איש שם ונשוא פנים אתה בעיני הקשות, אשר למאור פניה אציג ספרי

זה למען תתמכני ביטין צדקה; ואם גם אתה תדבר דבר לטובתי, לבי בטוח כי לא ישיבו פני ריקם.

והנה כתובתי רצופה בזה, ואתה אדוני האירה פניך על עבדך, והשיבני דבר אם להימין אם להשמאל, כי לך עיני חליות. ענני אדוני! ענני ויענך ה' כיום קראך! ויהן לך כלבבך וכל משאלותיך ימלא במלאהך בקשת עבדך ובנך אשר עיניו כלות להשובתך ולבו חלה בתוחלת ממשכה.

יהודה ליב גארדאן.

תרי"ט. פרק לח

קרעמניץ 10 אפריל 1859.

לכן אחותו של ריב"ל בעיר אודיסא. כאשר דודו הרב ר' יצחק בער לעווניזאהן שיחי' חולה זה כשנה תמימה ואין ביכלתו לכתוב לו בעצמו, כי בכל השנה לא קם ממשכבו, וככל עת הוא בסכנה גדולה, אף כי מיום זה שנפלו על ביתו ננבים ושודדים אחר חצות ליל, ומוזה נעשתה פעולה רעה על גופו החלש ורוחו הנכאה, על כן צוה עלי לכתוב לו ולהודיעו, כי מכתביו קבל כמיעודי, ולא פנה ביכלתו לקרוא אותם עד כה, לעת כואת הוציא את כד כספו, וחובותיו הכבירו אכפם עליו, אף כי עוד מעט ויצאו הספרים מבית הרפוס, אבל מי יודע מהי תגיע ליר דודו תמורתם מאת הממשלה, כי דודו הוא חולה מאד מאד, ואין לאל ידו לישא וליתן על אודות זה, ע"כ כל יפלא בעיניו מדוע לא ענה דודו הזקן על מכתביו, הלא גופו חלש מאד ורגליו קצקו, וטוח יוכל הבין איככה חרה אף דודו בראותו באחד ממכתביו שחוישב כי דודו בריא. הנה אני בבואי לשחר את דודו הזקן מצאתיו כי הוא נוטה למות, והנה מי הודיע לו דבר שקר כזה? אחרי אשר זה בשנה, לא עבר יום אחד אשר לא יבוא הראקטאר להצילו ממות. ועתה פקד עלי דודו הזקן לכתוב לו כי ידבר עם הגביר הנודע כאודיסא (*). ולהגיד לו, כי דודו דורש את שלומו ונותן לו את ברכתו שלום, ברכת נכבד זוקן, ולישא וליתן עמו עד אודות הכ"י של דודו, ואם רצונו לקבלם תחת רשותו ולהיות להם סתרה, באופן כזה מוכן דודו היקר לשלוח את הכ"י לירו, כי מבלערו אין

(* הוא המנוח ר' צעריש עראכטענבערג המוזכר כמה פעמים בספר הזכרונות, וכנראה הטיב את פני בן אחותו ריקס, כאשר לא אהה להיות נוהל לספרי ריב"ל ולהציגם תחת כנפי חסדו.

חפצו לתתם לאחר, ובפרט שהב"י אלה המה באמת חפצים יקרים, הם הוננו ורכושו ונחמתו כתבל, ויקוה כי יהיו לגאון ולהפארת לשמו גם אחרי מותו, דודו הוקן דורש שלום ב"א באהבה עזה ונותן לו ולכל בני ביתו את ברייתו שלום. אני הכותב בפקודת דודו הנכבד, אוהבו מכברו ודו"ש.

שמואל ליבער פרוכטמאן.

קרעמניץ, עש"ק ה' מנחם אב תרי"ט.

לבן אחותו של ריב"ל באודיסא שלום!

דודו הרב הנכבד ה"ר יצחק בער לעווניזאהן שיחי' צוה עלי לכתוב לו לאמר: אשר יקבל ע"י הפאסט שני אגודות כתבים (מאנוסקריפטע) נכתבים ע"י דודו הנכבד; אגודה אחת יצאה מתחת יד הבקרת ומוכנה לרפוס, והאגודה השנית איננה מוכנה לתכליתה כזה; ישמור את הכ"י, ויתן עינו עליהם בכל עת, כי דודו הוקן אמר, אשר כל כחותיו כלו עליהם, ושגותיו עברו בכתובה ועיון בהם, ובהם מצא תמורת מרחתו בעולם, ושמתחו וכל עדנו כהבל הם ספריו, והם זכרונו, כבודו ותפארתו, עת יבוא לעדן... ע"כ בל יהיה הנייר הלזה קל בעיניו! ודודו הנכבד פקד עליו לכלי הראות המכתבים לאיש, אפילו מאמר אחד מהם, ותבוא העת או יקבל מדודו הנכבד פקודה מה לעשות עמהם בחייו, ואף לאחר מותו, מות ישרים אחר מאה שנים לחייו... כי למי יפנה דודו הוקן אם לא לבן אחותו היקר בעיניו כבן יוצא חלציו? ועליו ועל בניו היקרים יסד דודו הנכבד את תקותו בתבל בחייו, ואף אחרי מותו, ונפשו קשורה בנפשו, ע"כ כל דבריו ושאלתו וכל אשר יצוה לו דודו הוקן קרש יהיה לו, אלה דבריו דודו הנכבד, אשר צוה עלי לכתוב לו, ובטחונו כי ימלא דבריו כחפצו, וישא דודו הוקן את ידיו לאל השמים, ונותן לו מלבו את ברכתו, ברכת זקן ונכבד, ויתן לו איהים השלום והברכה סלה. ואני הנני ידידו ואוהבו מנוער, מכברו ונותן את פ"ש באהבה עזה, וכותב בפקודת דודו הנכבד.

שמואל ליבער פרוכטמאן.

P. S. יעצט בעקאטמען זיא נור 1 פאק נעמליך דיא שאן צור פרעססע אבגעפערטיגט וינד; דען צווייטען אבער ווירד מיט דער אומגעהענדער פאסט אדער נעכטמענס אנלאנגען. בקשתי תיכף ומיד תשובה. דברי הכוהב ספי דודו הרב והחכם הכולל וכו'.

דבריו דודך כאביך י"ב לעווניזאהן לכל ב"ב שלום.*

* הדברים האלה נכתבו בעלם ידו. (המו"ל)

זום די ער"ה קרעמניץ תרי"ט.

לב"א של ריב"ל המתגורר באודיסא.

הסול לפנות ערב באתי לבקר את דודך המהלל החוקר הגדול אשר אין ערוך לו הרב ר' יצחק בער לעווניזאהן, ופקד עלי להודיעך כי מכתבך ע"י ה' בראשיתנו אתמול בא לידו. וכי בחנם תלונתך עליו על אשר לא כתב לך עד עתה. ירע תדע כאשר כתבתי לך בשמו בחדש אייר העבר, כי דודך היקר היה בעת ההיא בסכנה גדולה, אשר לא האמין איש בעולם כי ישאר בחיים, וגם הרופאים התיאשו אותו, וערך שני חדשים לא אכל מאומה בלל וכלל, כי אם במים קרים וברפואות החיה את גששו, ועלו הוצאות המחלה מאד על סך מאה ושלשים רוב"כ לבד מהוצאת פרנסה לביתו. גם אחרי אשר שלח לו אלהים בחסדו רפואה והצילו מבור שחת, עוד לא שב לאיחוו כבראשונה, כי היה מדוכא ביסורים נוראים עד חצי חרש המזו העבר, והד"ר מכקרו בכל יום, ומראשית הליו אי אפשר לו בשום אופן לכתוב בעצמו, אך ישים דבריו בפי עמו של אחרים, הם כותבים והוא חוהם, כאשר כתב לך כמה פעמים. ועתה זה כשבועים צרה גדולה הציקתהו, כי נפלו על ביתו בלילה שלשה גולנים, עורגו בהקיץ הוא וכל אשר היו אהו בביתו, והגר דולק. בכה והתחנן לפניו ולא שמעו לו, עמדו עליו ברציחה להרגו נפש, הכו אותו באבנים וורקו אשפה בפניו, עד כי בדרך נס נעלם מהם וסגר הדלת בעדו, והוא גם על העליה אשר תחת הגג, ומשם צעק וקרא לעזר, והרוצחים גולו מביחו שלש כסות מערשו ערש דוי, וארגו קמן (שקאטולקין) מתחת לראשו עם סך 16 רוב"כ מזומן, ובנס גדול מלט את נפשו ממות, ועתה מוכרת הוא לשלם לשלשה אנשים אשר ילינו אצלו, כי זה שלשה פעמים הפחידותו הגולנים, בפעם הראשונה ערב שבת בלילה פתחו את המרתף שלו, ולא מצאו מאומה, ובפעם השנית הוא המקרה אשר הזכרתי, וכעבור שלשה ימים אחרי כן בלילה באו לביתו, אך האנשים הלנים אצלו גרשום משם, ומהיום ההוא חולה הוא למאד והוא מסוכן. הכסף נתמעט אצלו מיום אל יום על הוצאת הד"ר וסמי מרפא ושכר השומרים הסוככים בביתו בלילות. וזה ב"ה

* הארגו הזה מוזכר בספר הזכרונות דף קמ"ג במקרה שמספר לנו סס ה' אב"ג על אודות המכתב מהקיסר האדיר טקולי הראשון ז"ל, אשר היה סגור בחרגו הזה גם עס עוד אגרות ופגמים יקרים (יעיין הקורא עס). המכתב הזה יזכר בפי ריב"ל בספר בית יהודה פרק קמ"ז, וכנראה היה יקר לו המכתב הזה מאד מאד, וחבל על האכזרה הזאת וגם על מכתבים ודאקומנטען אחרים יקרי ערך אשר היו עמונים בחרגו הזה. והמקרה הנורא הזה, כנראה, עס קן לחייו, כי מסחד הרזחיס אשר נענת מאד צלה קפדה על האיש היקר הזה כטרם צלה עתו. המו"ל ספרי ריב"ל.

ימים אשר לא טעם מעם אכילה, ונחלש מאד. האלהים ממעון קדשו ישלח
לו רפואה שלמה במהרה! ואך תשמע לדברי כובים שכותבים ספה לאודיסא
כי דורך בריא ושלם, כי שקר הם דוברים ורמיה בפיהם.

דברי הכותב בפקודת דורך היקר מרדכי יצחק קראניץ.

מִרְגְּלוֹת

המכסה אני מאוהבי את אשר אלהים הראה לי תמול? הן ידעתם כי
ה' נטע מרגליות החליף את דבורו לבוא אלי לבקרני, זה עשר פעמים, והנה
תמול בבוקר בעד החלון נשקפתי ואראהו עובר לפני ביתי לווישניוויץ, אמרתי
פה יעמוד, וירד אלי לבקרני, והנה פתאום נטבעה מרכבתו בכויץ לפני מפתן
ביתי, ומוסריה נהקו, אך תוחלתי נכזבה לא ירד ממרכבתו ערי קשרו
מיתריה, והוציאוהו מן הבויץ, וישם פניו לדרכו והלך לו, ובחרות אפי בי על
הדבר הרע הזה אמרתי אהה ה'! למה שמתני למחבר ותש כח, זקן ואין אונים
וחסר כל? גם אוהבי מרחוק יעמדו וירחקו ממני, אהה ה'! אם גם בגלגול
השני יהיה גורלי זה, למה לי חיים! ובטר נפשי נפלתי על משכבי וארדם,
והנה מלאך ה' נגע בי ויאמר: לא יקרא עוד שמך י"ב לעווינוואהן כי אם נטע
מרגליות יהיה שמך, כי ראה אלהים בעניך על כן גזר אמר שבגלגול השני
תהיה אתה עשיר ועל מסהרך תחיה, ונטע מרגליות יהיה שמך, וצעיר בימים
תהיה, שמח ומזוב לב, ונטע מרגליות יהיה שמו כשמך או, מחבר יהיה עני
תש כח זקן וחסר כל, וכל ימיו כיסוף חיים. ואני כשמעי דברי המלאך שמחתי
על גורלי החדש, כי ידעתי את האיש נטע כי משכיל הוא ויודע ספר גם הוא
איש הולך מישרים. ויאמר אלי המלאך דע בקנותך היום את תבנית נטע
ומעמדו, את מדותיו קנית, וגם תהיה מכחש בו לאמר, "בוא אבוא אליך היום
ומחר", ולא תקיים הבטחתך נגדו; אמרתי יהי מה, אהיה נטע מרגליות, והוא
יהיה אנכי, גם כגמולו אשלם לו, לקיים מה שנאמר עם חסיד התחסד וגו'.
ויוסף המלאך הדובר בי לאמר, עוד תדע כי ביום נסעך לווישניוויץ או
כמוהו היום, אנכי אעמוד לשמן לך, אטביע בכויץ מרכבתך על מפתן בית
נטע, ואת מוסרותיה אנתק, והוא כמעמדו הרע יעמוד ויצפה דרך חלונו אולי
תבוא לבקרהו, ואמרתיו אל המלאך הגד לי, הארר? האבוא או לביתו לבקרהו?
וען המלאך, "לא", ואקרא אל המלאך בקול מר ואומר: אהה אדוני! אם עד
כה יגיע רוע לבני או, אנא אל חסידני, יהיה נטע גם או כמוהו היום, ואני
אהיה כטוני היום, לא אמיר מדותי לא אמיר שמי, זה שמי לעולם וזה זכרו
לדור דור

יצחק בער לעווינוואהן.